

<http://www.brukenthalmuseum.ro>

Bibliotheca Brukenthal

XVI

FERENCZ IOSIF VASILE

CELȚII PE MUREȘUL MIJLOCIU

*La Tène-ul timpuriu și mijlociu în bazinul mijlociu al Mureșului
(sec. IV-II î.Chr.)*

<http://www.brukenthalmuseum.ro>

<http://www.brukenthalmuseum.ro>
MINISTERUL CULTURII ȘI CULTELOR
MUZEUL NAȚIONAL BRUKENTHAL

BIBLIOTHECA BRUKENTHAL
XVI

FERENCZ IOSIF VASILE

CELȚII PE MUREȘUL MIJLOCIU

*La Tène-ul timpuriu și mijlociu în bazinul mijlociu al Mureșului
(sec. IV-II î.Chr.)*

*În memoria Mariei,
Mama mea*

Editor:
prof. univ. dr. SABIN ADRIAN LUCA

Sibiu 2007

Tehnoredactarea textului: Ferencz Iosif Vasile

Fotografiile: Ferencz Iosif Vasile, Berecki Sándor

Desene: Manea Mugurel, Calian Leontina, Mantea Edith, Popa Cristian Ioan, Ferencz Iosif Vasile

Prelucrare imagini: Dan Dorina, Ferencz Iosif Vasile

Grafica copertilor: Codrea Ionuț

Traducere: Stăncescu Roxana

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

FERENCZ, IOSIF VASILE

**Celții pe Mureșul mijlociu : La Tène-ul timpuriu și mijlociu
în bazinul mijlociu al Mureșului : (sec. IV-II î.Chr) / Iosif Vasile
Ferencz ; ed.: prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca. - Alba-Iulia : Altip,
2007**

Bibliogr.

ISBN 978-973-117-098-5

I. Luca, Sabin Adrian (ed.)

94(364)

ISBN 978-973-117-098-5

Editura ALTIP
Alba Iulia

Coperta 1. Pseudo-Kantharos de la Blandiana

Coperta 4. Detaliu cu torțile vasului

CUVÂNT ÎNAINTE	9
CUVÂNT ÎNAINTE DIN PARTEA AUTORULUI	11
I. INTRODUCERE ISTORICĂ	13
<i>I. 1. Argument</i>	13
<i>I. 2. Noțiunea de civilizație La Tène</i>	14
<i>I. 3. Migrațiile celților istorici</i>	15
<i>I. 4. Deplasările de populații spre est</i>	15
<i>I. 5. Prezența în Transdanubia</i>	16
<i>I. 6. Mercenariatul</i>	17
II. CADRUL GEOGRAFIC	19
III. STADIUL CERCETĂRILOR	27
IV. CATALOGUL DESCOPERIRILOR	37
<i>IV. 1. Descoperiri din La Tène timpuriu și mijlociu</i>	37
<i>IV. 2. Descoperiri nesigure sau care aparțin altor epoci istorice</i>	48
V. AȘEZĂRI	53
<i>V. 1. Descoperirile</i>	54
<i>V. 2. Locații posibile</i>	56
<i>V. 3. Locuințe, planuri, sisteme și materiale de construcție</i>	57
<i>V. 4. Organizarea și funcționalitatea spațiului, amenajări interioare</i>	60
<i>V. 5. Încălzitul încăperilor</i>	60
<i>V. 6. Iluminatul interioarelor</i>	62
<i>V. 7. Alte tipuri de amenajări gospodărești (amenajări exterioare)</i>	62
<i>V. 8. Organizarea spațiului în cadrul așezărilor</i>	63
<i>V. 9. Tipuri de așezări. Amplasare</i>	64
<i>V. 10. Alte descoperiri</i>	65
<i>V. 11. Activități comerciale posibile</i>	67
VI. DESCOPERIRI CU CARACTER FUNERAR	70
<i>VI. 1. Precizări terminologice</i>	70
<i>VI. 2. Descoperiri cu caracter funerar din La Tène-ul timpuriu și mijlociu în vestul și nord-vestul României</i>	71
<i>VI. 3. Descoperiri cu caracter funerar din La Tène-ul timpuriu și mijlociu în zona Mureșului mijlociu</i>	75

VII. MATERIALELE ARHEOLOGICE	82
VII. 1. CERAMICA	82
VII. 1. 1. Ceramica lucrată cu mâna.....	83
A. Vase pentru păstrarea proviziilor	84
A.1. Vasele bitronconice	84
A. 2. Vasele de tip clopot (sac)	86
B. Ceramica de bucătărie	87
B. 1. Vase cu pereți aproape drepți sau ușor arcuiți	87
B. 2. Vase de formă bitronconică	88
B. 3. Vase tronconice	88
B. 4. Vase cu pereții arcuiți	88
B. 5. Capace	89
B. 6. Strecurători	89
C. Vesela pentru mâncat	89
C. 1. Străchini cu buza invazată.....	89
C. 2. Străchini cu buza lățită și evazată	90
C. 3. Străchini cu buza dreaptă sau puțin evazată.....	90
C. 4. Străchini cu buza îngroșată și fațetată la interior	91
C. 5. Castroane cu buza în forma literei „T”	91
C. 6. Castroane cu buza lățită	91
C. 7. Castroane cu buza evazată și fațetată la interior.....	91
D. Vase pentru băut	91
D. 1. Căni bitronconice cu o toartă supraînălțată	92
D. 2. Pahare tronconice	92
VII. 1. 2. Ceramica modelată cu roata olarului.....	93
E. Vase pentru păstrarea proviziilor	93
E. 1. Vase mari, bitronconice	93
E. 2. Vase mari, zvelte	94
F. Ceramica pentru bucătărie	94
F. 1. Vase cu profil în forma literei „S”	94
F. 2. Vase cu gura largă și profil bitronconic	95
F. 3. Vase de tip „situla”, cu grafit în pastă	95
G. Vase pentru mâncat	96

G. 1. Străchini cu buza invazată	96
G. 2. Străchini tronconice adânci	96
G. 3. Castroane cu profil în forma literei „S”	96
G. 4. Castroane bitronconice	97
G. 5. Castroane cu corp globular	97
H. Vase pentru băut	97
H. 1. a. Căni bitronconice cu corp zvelt	97
H. 1. b. Căni bitronconice cu corp bombat	97
I. Alte tipuri de vase (Pseudo-kantaroi)	97
VII. 2. PODOABE ȘI ACCESORII VESTIMENTARE	104
VII. 2. 1. Fibulele	107
VII. 2. 1. a. Fibule de tip Certosa	107
VII. 2. 1. b. Fibule de schemă La Tène timpurie	108
VII. 2. 1. c. Fibule de schemă La Tène mijlocie	109
VII. 2. 2. Brățări și verigi pentru gleznă	111
VII. 2. 2. a. Brățări cu închizătoare prin îmbucare (Steckverschluss)	112
VII. 2. 2. b. Brățări cu capetele în formă de pecete (Stempel)	113
VII. 2. 2. c. Brățări din bronz ornamentate cu granulații	113
VII. 2. 2. d. Brățări tubulare (Hohlring)	113
VII. 2. 2. e. Brățări și verigi pentru gleznă cu semiove mari (Hohlbuckelring, Anneau à bosses creuses)	114
VII. 2. 3. Colane	115
VII. 2. 3. a. Colanele cu închizătoare prin îmbucare (steckverschluss)	116
VII. 2. 4. Podoabe realizate din pastă de sticlă	117
VII. 2. 5. Centuri ornamentale	118
VII. 3. ARME ȘI PIESE DE ECHIPAMENT MILITAR CELTIC	121
VII. 3. 1. Armament ofensiv	122
VII. 3. 1. a. Vârfurile de lance	122
VII. 3. 1. b. Spadele	123
VII. 3. 1. c. Cuțitele din fier (Hiebmesser)	126
VII. 3. 2. Piese de echipament militar cu rol defensiv	127
VII. 3. 2. a. Scuturi	127
VII. 3. 2. b. Coifuri	128
VII. 3. 2. c. Lanț pentru atârnat spada	129

VII. 4. PIESE DE HARNAȘAMENT	130
VII. 5. UNELTE ȘI USTENSILE	134
VII. 5. 1. Foarfeca	136
VII. 5. 2. Punctatorul	137
VII. 5. 3. Alte ustensile	137
VII. 6. ALTE CATEGORII DE OBIECTE	138
VII. 6. 1. Mistrețul de la Luncani	138
VII. 6. 2. Aplici ornamentale	140
VII. 6. 3. Obiectul de lut de la Vințu de Jos	141
VIII. CONSIDERAȚII CRONOLOGICE	142
VIII. 1. Primul orizont	142
VIII. 2. Al doilea orizont	144
VIII. 3. Al treilea orizont	145
IX. CONCLUZII	151
IX. 1. Zona Mureșului mijlociu la sfârșitul primei epoci a fierului.....	151
IX. 2. Debutul celei de a doua vârste a fierului	152
IX. 3. Civilizația celtică în zona Mureșului mijlociu	153
IX. 3. 1. Complexe de locuire	154
IX. 3. 2. Descoperiri cu caracter funerar	155
IX. 3. 3. Războinicii	156
IX. 4. Vestimentația	157
IX. 5. Ocupații și economie	157
IX. 6. Relații cu autohtonii	158
IX. 7. Încetarea orizontului celtic pe cursul mijlociu al Mureșului	159
ABSTRACT	161
BIBLIOGRAFIE	203
LISTA ABREVIERILOR	219
ILUSTRĂȚIE	

CUVÂNT ÎNAINTE

Este laudabilă inițiativa D-lui Iosif Vasile Ferencz că și-a ales ca temă a tezei de doctorat un subiect intitulat „ La Tène – ul timpuriu și mijlociu pe cursul mijlociu al Mureșului” și abordează istoricul unei zone geografice în intervalul de timp imprins între sfârșitul secolului al IV – lea și începutul secolului al II – lea a Chr.

Culoarul Mureșului reprezintă o arteră deosebit de importantă începând din epoca preistorică și până în epoca medievală pentru relațiile etno – culturale și economice între Transilvania și Câmpia Tisei. În această ordine de idei zona cercetată de autor în epoca menționată ajută fără îndoială la o mai bună înțelegere a fenomenului La Tène în aria celtică răsăriteană.

Reluarea și studierea istoricului cercetărilor, începând din anul 1901 când au fost deja menționate artefactele celtice din zona Mureșului mijlociu (Herepey Károly: „Alsó-fehér vármagye őskora”), până în anul 2000, alcătuirea unui catalog minunțios și foarte precis împreună cu o ilustrație de bună calitate, sunt un mare ajutor celor care se ocupă cu studierea acestei epoci în bazinul Carpato – Danubian. Interpretarea descoperirilor mai vechi cu foarte multe carențe în ceea ce privește documentarea lor – prin prisma cercetărilor recente, în special în așezările celtice, de către autor sau de alți colegi, de la Gligorești „La Holoame”, Lacrăm – „Glod”, Seușa – „La Cărarea Morii”, Vințul de Jos – „Deasupra satului”, și „Lunca Fermei”, Aiud – „Microraiion III” și „Sub Pădure” („Sub Hagău”) a permis autorului tratarea în ansamblu a fenomenului La Tène celtic din aria intracarpatică, facând trimiteri tipologico – cronologice la rezultatele cercetărilor din nord – vestul și vestul Transilvaniei, stabilind legături cu zonele vecine și chiar central – europene.

Deși n-au fost cercetate de către autor noi complexe funerare, artefactele celtice de la Aiud I și II, Blandiana, Turdaș, așa zisul „mormânt” de la Silivaș, Blaj, Jidvei, Peștelea, Uroi, și Șoimuș – Bălata completează imaginea conturată pe baza descoperirilor provenite din așezările contemporane descoperirilor funerare.

Artefactele lucrate din bronz, fier, sticlă sau sapropelit, podoabe, arme ofensive, și defensive, și piesele de harnașament, ustensilele, piesele cu caracter artizanal – statuia de bronz reprezentând un misterț (Luncani) au fost încadrate tipologic relativ bine, deși datarea pur tipologică a acestor obiecte adeseori prezintă greutăți vădite. În special cele care nu au cunoscute contextele de descoperire. Prezentarea unei categorii de obiecte în special olăritul (strachinile adâncite, ornamentate cu caneluri, lucrate cu mâna, cămile înalte, vasele mari de tip clopot) se leagă ori de specificul local ori de zona extracarpatică, ele neavând analogii din ceramica descoperită în zonele nord – vestice ale Transilvaniei.

În literatura de specialitate, mai recent, este tot mai actuală ideea unei colonizări celtice, în unele cazuri chiar pașnice – în locul unei expansiuni militare. Arheologic este bine documentată colonizarea celților dând naștere unor culturi celto – autohtone pe o arie geografică largă (celto – etruscă, celto – iliră, celto – tarcică, etc.).

O altă problemă rediscutată mai recent se referă la stabilirea momentului cronologic al sosirii celților în Bazinul Carpato – Danubian, implicit și în aria

intercarpatică. Mai recent M. Szabó fixează prezența celtică în nord – estul Ungariei și în nord – vestul României (primul orizont al necropolei celtice de la Pișcolt – Nisipărie) convențional pe la anul 310 î. Chr. adică în La Tène B₁ final. Această prezență timpurie a calților în aria intracarpatică (ultimul sfert al secolului IV- î. Chr, deocamdată nu este suficient documentată arheologic.

Încetarea civilizației celtice din Transilvania, implicit și în zona Mureșului mijlociu este plasată în prima parte a secolului II î. Chr. luând în considerare sistemele cronologice din zonele Europei centrale (A. Miron 190 î. Chr. H. Polenz 185/170 î. Chr. J. Bujna 190/180 î. Chr, R. Gebhard 170 î. Chr). În subfaza La Tène C₂ să începă faza „oppida” caracteristică de fapt pentru La Tène D. Legarea acestei încadrări a prezenței celtice din zonele intercarpatice de pătrunderea bastarnilor (cultura Poienești-Lukaševka) pe baza descoperirilor ceramice de la Morești și Seușa, trecerea lor la Sudul Dunării credem că până în momentul de față nu are o bază solidă de documentare arheologică. Tot așa cum nici deplasarea dacilor de la sud de Carpați (din zona Olteniei de azi) unde a fost documentată cultura Padea Panagjurski Kolonii, spre zona Mureșului de Mijlociu, unde au fost identificate morminte de incinerare cu ornamente specifice scordisco – dacice la Blaudiana, Tărtăria, Teleac, mai precis deplasarea unei aristocrații militare, de origine traco – dacică sau scordiscă nu cred că este argumentată suficient din punct de vedere arheologic.

În ceea ce privește încetarea necropolelor celtice din nord-vestul Transilvaniei (Pișcolt, Ciumești, Sanislău, Curtuișeni), remarcăm că practic nu o putem lega de nici un eveniment istoric consemnat de autorii antici.

Credem că atât pentru nord – vestul României cât și pentru zona intracarpatică pentru stabilirea acestei moment informația transmisă de Pompeius Trogus legată de „incrementa dacorum per Buroboste regem” rămâne în continuare unica sursă literară cu toate discuțiile controversate în legătura cu această personalitate.

Aprioric pentru nord – vestul Transilvaniei nu putem exclude o accentuată prezență celtică și în La Tène C₂, datorită faptului că din această zonă geografică deocamdată nu cunoaștem așezări de tip „oppidum”. Așezările rurale de tip vicus este posibil să fi fost locuite de celți până în momentul expansiunii dacilor în timpul lui Burebista sau chiar și după această dată, în special în zonele izolate, greu accesibile, dar numai în La Tène D₁.

Rămâne ca cercetările viitoare să întărească sau să infirme această ipoteză de lucru.

Németi Janos

CUVÂNT ÎNAINTE DIN PARTEA AUTORULUI

Lucrarea pe care o propun astăzi cititorilor interesați a fost susținută, ca teză de doctorat, la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, în luna martie a anului 2007. Titlul tezei de doctorat a fost „La Tène-ul timpuriu și mijlociu în Bazinul mijlociu al Mureșului (sec IV-II î. Chr.), iar ineditul ei consta în primul rând în faptul că perioada de timp pe care își propune să o analizeze a fost mai puțin studiată în comparație cu alte epoci istorice.

Ideea de a mă apleca spre descoperirile celtice mi-a fost sugerată încă din anul întâi de facultate, aproape în același timp, de către doi dintre profesorii mei: Ioan Andrișoiu și Horia Ciugudean. Întâlnirea cu Aurel Rustoiu, pe șantierul de la Sighișoara – Wietenberg a făcut ca această idee să prindă contur, sub forma lucrării de licență și apoi, la doctorat. Numărul mic al monografiilor zonale pentru întreg spațiul românesc se făcea simțit și încă lasă mult de dorit în peisajul istoriografic. Pe aceste coordonate, cunoașterea antichităților celei de a doua epoci a fierului, într-o arie de mare interes, a fost o provocare. Gabriela Gheorghiu lucra deja la monografia aceleiași zone, pentru sfârșitul celei de a doua vârste a fierului. Se contura astfel posibilitatea de a urmări evoluția comunităților omenești pe parcursul întregii epoci, motiv pentru care profesorul Ioan Glodariu a acceptat cu bunăvoință coordonarea tezei mele.

În ceea ce mă privește, am încercat să conturez cât mai bine stadiul actual al cercetărilor privind La Tène-ul timpuriu și mijlociu într-o zonă în care, câteva secole mai târziu se va constitui nucleul Regatului Dac. Iar rezultatele cercetării Gabrielei Gheorghiu au fost deja supuse atenției dumneavoastră. Cartea de față este rezultatul a doisprezece ani de muncă iar cititorii vor putea să aprecieze în ce măsură cele două demersuri istoriografice au reușit să răspundă provocării și care sunt aspectele care au rămas neelucidate.

În toți acești ani am beneficiat de sprijinul prietenilor, colegilor și nu numai, motiv pentru care doresc să îmi exprim recunoștința față de toți cei care au contribuit cu sfaturi, care m-au ajutat cu materiale și cu bibliografie și nu în ultimul rând au fost alături de mine. Din enumerarea celor cărora le sunt dator pentru dăruirea cu care m-a îndrumat spre această meserie nu poate fi uitat entuziatul meu profesor Viorel Manolescu, care a plecat prea repede dintre noi.

Se cuvin mulțumiri profesorilor mei de la Universitatea 1 „Decembrie 1918” din Alba Iulia, care au contribuit la formarea mea profesională. Fără a uita contribuția celorlalte cadre didactice la formarea mea, doresc să menționez numele profesorului univ. dr. Ioan Andrișoiu, care a fost alături de mine pe tot acest parcurs și mi-a îndrumat cu răbdare primii pași pe cărâmul cercetării. Deasemenea, pe lect. Univ. dr. Ioan Alexandru Aldea, care mi-a coordonat lucrarea de licență.

Domnului profesor univ. dr. Ioan Glodariu i se cuvin mulțumiri pentru că m-a acceptat și pentru modul în care mi-a coordonat teza de doctorat. Tot aici trebuie amintit și conf. univ. dr. Marian Gumă de ale cărui sfaturi am putut să beneficiaz, din păcate, prea puțin timp. Pe parcursul elaborării lucrării m-au ajutat cu idei și

materiale: dr. Florin Gogâltan, dr. Adrian Ursuțiu, dr. Horia Ciugudean, dr. Vasile Moga, dr. Lucian Vaida, dr. Horia Pop, conf. univ. dr. Marius Ciută, conf. univ. dr. Gelu Florea, dr. Valeriu Sîrbu, Marcel Simina, Sebastian Matei, Sandor Berecki, Paul Scrobotă, Maria Magdalena Duțescu și Dan Ștefan.

Colectivelor de cercetare de pe șantierele de la Șeușa și Ohaba-Ponor, în cadrul cărora am putut să îmi clarific o serie de incertitudini, trebuie să le mulțumesc în mod deosebit pentru că m-au primit în rândul lor se cuvine să le aduc mulțumirile mele. Deasemenea, doamnei dr. Adriana Pescaru și domnului Marcel Morar, care în calitate de directori ai Muzeului Civilizației Dacice și Romane au dat dovadă de multă înțelegere și m-au sprijinit în realizarea demersului meu.

Discuțiile, cel mai ades în contradictoriu purtate de-a lungul anilor, încă din studenție, cu colegul Cristian Popa m-au ajutat să identific mai bine propriile lipsuri și să înțeleg mai bine multe dintre realitățile arheologice ale zonei. Tot lui îi datorez și primele și cele mai temeinice lecții de desen arheologic. De aceea doresc să îi mulțumesc și cu acst prilej.

Pentru neprețuitul sprijin moral și tehnic oferit, cu multă generozitate de Ileana Burnichioiu nu voi putea niciodată să mulțumesc îndeajuns. Și cel puțin într-o măsură asemănătoare, nu voi putea să aduc suficiente mulțumiri colegului și prietenului Aurel Rustoiu, care, cu competență și cu pasiune, cu eleganță și cu mult drag, a fost alături de mine și m-a sprijinit în toți acești ani.

Se cuvin mulțumiri și desenatorilor: Manea Mugurel, Calian Leontina și Mantea Edith pentru promptitudinea, acuratețea și profesionalismul au răspuns solicitării mele. Nu poate fi uitată nici doamna Georgeta Deju, bibliotecara muzeului din Deva, care cu sollicitudine, m-a ajutat de fiecare dată să mă orientez prin hățișurile bibliografice. De asemenea, datorez recunoștință tuturor colegilor și prietenilor care au fost alături de mine, au dat dovadă de răbdare și au crezut în mine.

Sugestiile membrilor comisiei în fața căreia am susținut teza de doctorat: prof. Univ. dr Ioan Glodariu, conf. univ. dr. Gelu Florea, dr. George Trohani și nu în ultimul rând dr. Janos Némethi, au fost deosebit de utile pentru definitivarea lucrării. Domnului Némethi îi datorez și cuvântul înainte. Tuturor le aduc mulțumirile mele.

Și nu în ultimul rând trebuie să mulțumesc membrilor familiei mele, care au fost în permanență alături de mine, au făcut sacrificii și m-au sprijinit: soția - Diana, fetița mea, Ioana, mama, care a plecat dintre noi înainte să-și vadă un vis împlinit, tatăl și fratele meu – Sever.

AUTORUL

I. INTRODUCERE ISTORICĂ

I. 1. Argument

Cele mai vechi informații de ordin geografic și istoric referitoare la spațiul intracarpatic transilvănean le datorăm lui Herodot, care în secolul al V-lea î. Chr. îi menționează pe agatârși pe râul Marisos¹, momentul marchează debutul protoistoriei acestei zone². În lucrarea de față ne-am propus să abordăm doar un anumit segment cronologic al protoistoriei, anume primele etape din evoluția celei de a doua vârste a fierului, făcând unele referiri, la perioade de timp anterioare sau posterioare.

Cunoașterii celei de a doua vârste a fierului în Transilvania i-a fost acordată o mare atenție din partea istoricilor. Contribuțiile lor, raportate la perioadă și teritoriu sunt însă repartizate neuniform. Astfel, sfârșitului intervalului de timp menționat, reprezentat în mare de ultimele două secole înainte de cucerirea romană, i-au fost dedicate numeroase studii, articole, monografii etc și a beneficiat de interesul a numeroși arheologi și istorici. În comparație, primele faze au rămas mai puțin cunoscute. Existența acestor carențe a orientat și alegerea cercetării de față, care are puține antecedente în ceea ce privește elaborarea unor monografii zonale.

* * *

În general este acceptată astăzi teza potrivit căreia celții au pătruns în Transilvania în a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Chr.³. Ca urmare a acestor evenimente, unele teritorii din părțile vestice și nord-vestice ale României de astăzi au fost integrate, timp de aproximativ două secole, în spațiul dominat politic și militar de aceștia⁴. Una dintre consecințe a fost aceea că prezența noilor veniți a determinat

¹ Herodot, *Istoriei*, IV, 48, în vol. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964, p. 31.

² M. Babeș, R. Harhoiu s.v. *Protoistorie*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, București 2000, p. 383. Din perspectiva sistemelor cronologice clasice, protoistoria pe teritoriul actual al României, se suprapune peste sfârșitul primei vârste a fierului, acoperă întreaga durată a celei de a doua și se încheie odată cu epoca romană. Apoi continuă după momentul părăsirii provinciei Dacia, în perioada marilor migrații de pe parcursul mileniului I al erei creștine litem, *op.cit.*, p. 383-386.

³ În legătură cu cronologia prezenței celților în Transilvania: I. Nestor, în *22 BerRgk*, Frankfurt a Main, 1933, p. 152-156; idem, în *Dacia*, 9-10, 1948, p. 547 – 549; D. Popescu, în *Istoria României*, Vol. I, București, 1960, p. 232-236; I. H. Crișan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 154-157; idem, *Burebista și epoca sa*, Ed. a II-a, București, 1977, p. 19-30; Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 171-238; idem, în vol *The Celts in central Europe*, Székesfehérvár, 1974, p. 47-63; J. Némethi, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 71-76; I. H. Crișan A. Rustoiu, A. Palkó, în *EphNap*, 5, 1995, p. 35-37; I. V. Ferencz, în *Analele Banatului S. N.*, VI, 1998, p. 215-226. A. Rustoiu, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, p. 182-184; idem, în vol. A. Rustoiu, H. Pop, A. Ursuțiu, Fl. Gogâltan, Al. Gudea, *Habitat und Gesellschaft im Nordwestern Rumäniens vom ende des 2 Jahrtausends v Chr. Zum anfang des 1. Jahrtausends n. Chr. (11 Jh. v. Chr. - 2. Jh. n. Chr.)*, Cluj-Napoca 2002, p. 55; I. Glodariu, în vol. *Istoria Transilvaniei* (vol. I), Cluj-Napoca 2003, p.75-76. Unii autori consideră că acest moment trebuie plasat la începutul sec. al III-lea î. Chr: V. Kruta *Les celtes. Histoire et Dictionnaire*, Paris, 1990, p. 263 în timp ce alții consideră că este dificil de apreciat momentul exact al evenimentelor: J. Bujna, M Szabó, *The Carpathian Basin*, în vol. *I Celti*, New York, Milano 1991, p. 282-283.

⁴ I. H. Crișan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 154-157.

generalizarea principalelor caracteristici ale La Tène-ului⁵. Imaginea de ansamblu asupra vieții populațiilor care au trăit în spațiul intracarpatic transilvănean, pe parcursul celei de a doua vârste a fierului, este limitată de numeroasele necunoscute. Ele sunt, la rândul lor, o consecință a numărului mic al izvoarelor scrise la care ne putem raporta. Îmbunătățirea tabloului istoric, prin clarificarea unor aspecte de habitat, viață spirituală, cunoaștere a culturii materiale ș.a., poate să fie realizată în urma analizei riguroase a documentelor arheologice. Pe de altă parte, studiile legate de civilizația celtică de pe teritoriul României trebuie să fie raportate la cunoștințele privind civilizația celtică europeană. Din acest motiv, considerăm oportună trecerea în revistă a unora dintre momentele reprezentative ale istoriei celților continentali, punctând cu precădere acele evenimente care au influențat zona pe care o studiem. Nu ne propunem însă, să enumerăm sau să comentăm în cadrul de față izvoarele antice referitoare la celți. Ele au fost pe larg tratate în literatura istorică⁶.

I. 2. Noțiunea de civilizație La Tène

Pentru cea de a doua vârstă a fierului, tendința actuală a istoriografiei este de a face cât mai clară distincția dintre termenul de *celți*, care se referă la o apartenență etnică, determinată de limbă și acela de *latènian*, care se referă la un anumit tip de cultură materială⁷, chiar dacă noțiunea de *civilizație La Tène* a fost uneori utilizată cu un sens mai larg decât aceea de *civilizație celtică*, termenul fiind folosit și pentru civilizația materială realizată sau utilizată de alte populații „barbare” din acea epocă⁸.

Istoricii contemporani sunt de părere că data de la care se poate vorbi despre o identitate culturală specifică celților, poate fi fixată în secolul al V-lea î. Chr.⁹, însă celticitatea lingvistică a populațiilor care au adoptat cultura materială de tip La Tène nu este confirmată decât în zonele de contact cu civilizațiile mediteraneene¹⁰. Ca atare, este acceptat faptul că aria de răspândire a culturii latèniene include și populații având un substrat neceltic¹¹.

În perioada situată la sfârșitul secolului al VI-lea și mai ales la sfârșitul veacului următor, au loc transformări profunde ale societății celților de la nord de Alpi, în urma cărora așa-numita „*lume a prinților*” dispăre. Aceasta a lăsat locul unor „conduceri colective” la nivelul războinicilor grupărilor tribale. Modificările au putut fi sesizate pe cale arheologică prin dispariția marilor centre fortificate, așezările rurale devenind principalul tip de habitat¹². Tot acum se remarcă dispariția mormintelor tumulare cu inventare fastuoase, locul lor fiind luat de cimitirele plane birituale, în care mobilierul funerar nu mai indică diferențe sociale mari. Armele sunt prezente în mormintele aristocrației războinice, definind îndeletnicirea aproape exclusivă a acestora¹³.

⁵ D. Popescu, în *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 233; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, Ed. a II-a, București, 1977, p. 26, 31; J. Némethi, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 54.

⁶ Din vasta literatură referitoare la acest subiect cităm: H. D. Rankin, *Celts and the classical world*, Portland, 1997; V. Kruta, *op.cit.*, p. 41-67; 184-187; 237-239; 268-272; 282-288; 300-202; 316-319; 333-335; 359-360; 366-371.

⁷ V. Kruta, *op.cit.*, p. 35.

⁸ În istoriografia românească a fost abordată această terminologie pentru cea de a doua epocă a fierului, vezi: I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, Ed. a II-a, București, 1977, p. 12.

⁹ V. Kruta, *op.cit.*, p. 12.

¹⁰ V. Kruta, *op.cit.* Aceeași idee este argumentată și de J. Harmand, *Les celtes*, Paris, 1970, p. 8.

¹¹ J. Harmand, *loc.cit.*

¹² V. Kruta, *op.cit.*, p. 178-179; P. Sankot, *The Celtic Population of Bohemia in the Fourth Century B.C.*, în vol. *The Celts*, New York, Milano 1991, p. 269.

¹³ Idem, *op.cit.*, p. 165-166.

Activitatea comercială desfășurată între zona transalpină și lumea mediteraneană se re-orientează în secolul al V-lea, un rol important în mijlocirea acestor relații fiind jucat de centrele etrusce din nordul Italiei¹⁴. Pe plan economic, se constată cu predilecție de la jumătatea secolului al V-lea, generalizarea metalurgiei fierului. În domeniul ornamentelor produselor metalurgice mai ales pe obiecte din bronz, se observă apariția unor motive noi, a căror proveniență trebuie căutată în mediul etrusc. Utilizarea roții olarului se generalizează, ducând la modificarea formelor vaselor și la o producție destinată unei piețe mai vaste¹⁵.

I. 3. Migrațiile celților istorici

Transformările și restructurările înregistrate la începutul epocii La Tène, au creat anumite tulburări în cadrul comunităților celtice, perioada fiind caracterizată și printr-o creștere demografică. Rezultatul a fost o adevărată „foame de pământ” a cărei descrierea străbătut veacurile prin intermediul fragmentelor din opera lui Trogus Pompeius păstrate la Iustinus: *Galii se înmulțiseră foarte mult și pământul pe care se născuseră nu-i mai încăpea; de aceea au trimis trei sute de mii de oameni să-și caute altă așezare...* Ele sunt considerate a fi cauzele principale care au determinat declanșarea migrațiilor din secolul IV î. Chr.¹⁶. Zonele din care contingentele de celți au pornit spre Italia și spre ținuturile danubiene cuprind regiuni situate la nord de Alpi (Pl. II).

Tradiția istorică înregistrată de Titus Livius¹⁷ consemnează creșterea demografică în rândul *biturigilor*, care găsesc soluția rezolvării excedentului prin colonizarea altor regiuni. Astfel, două contingente masive se vor îndrepta, unul spre sud, altul spre est. Aceeași tradiție, așa cum am arătat mai înainte este consemnată și de Trogus Pompeius¹⁸.

Apariția acestor grupuri etnice în diferite zone ale Europei pe parcursul intervalului de timp scurs între secolele al V-lea și al II-lea î. Chr., în cadrul așa-numitei „expansiuni istorice a celților”, a generat modificări importante. Fenomenul a avut consecințe importante pe plan cultural, politic și social pe întregul continent¹⁹.

I. 4. Deplasările de populații spre est

În timpul desfășurării invaziei în Peninsula italică, un val tot atât de puternic s-a îndreptat spre regiunile din est. De aceste deplasări se leagă numele legendar al lui *Sigovesus*, care, urmând zborul păsărilor s-a îndreptat în direcția *Pădurii Hercinice*. Studiul vestigiilor arheologice a condus spre concluzia că această colonizare s-a desfășurat în mai multe etape. Începutul acestora a fost datat la sfârșitul secolului al V-lea î. Chr.²⁰, primul val fiind datat pe parcursul unei perioade care s-a întins până la mijlocul secolului al IV-lea î. Chr.²¹. În acea etapă evenimentele se desfășoară numai într-un spațiu restrâns și bine delimitat din Transdanubia, urmărindu-se exercitarea controlului asupra drumului chihlimbarului²². Însă penetrarea decisivă are loc într-o a

¹⁴ Idem, *op.cit.*, p. 156-163.

¹⁵ Idem, *op.cit.*, p. 167.

¹⁶ Idem, *op.cit.*, p. 156-157.

¹⁷ T. Livius, *Ab urbe condita libri*, V, 34, traducere de T. Vasilescu, Florica Demetrescu, P. H. Popescu, București 1963.

¹⁸ Trogus Pompeius XXIV, 4, 1.

¹⁹ P. Sankot, *op.cit.*, p. 269.

²⁰ V. Kruta, *Les celtes*, p. 213.

²¹ J. Bujna, M. Szabó, *The Carpathian Basin*, în vol. *The celts*, New York, Milano 1991, p. 277.

²² M. Szabó, *Les celtes*, p. 17; V. Kruta, *Les celtes*, p. 213; Idem, *Celții*, p. 100.

doua etapă, desfășurată în prima treime a secolului al IV-lea, având ca ax principal Dunărea²³. Acest moment a avut ca motivație principală colonizarea unor noi teritorii și poate să fie identificat cu migrația istorică menționată în izvoarele literare antice²⁴, iar protagoniștii săi au întemeiat așezări în partea centrală a bazinului carpatic, în zona cotului Dunării, în apropierea actualului oraș Vác²⁵. Tot din cadrul acestor comunități, grupuri de celți au traversat Dunărea ocupând spre nord teritorii în aria locuită de comunități Vekerzug și mai spre sud, în Câmpia Ungară²⁶.

I. 5. Prezența în Transdanubia

Cu toate că primele raiduri celtice la Dunărea mijlocie se datează la finele secolului al V-lea î. Chr, mișcările care au precedat pătrunderea decisivă în Transdanubia au fost înregistrate în secolul următor²⁷. În urma analizei complexelor funerare din cadrul necropolelor a putut fi constatat caracterul lor biritual și s-a putut argumenta apariția în cadrul societății a unei noi clase militare²⁸.

În legătură cu populațiile care locuiau la sfârșitul primei vârste a fierului în bazinul carpatic și pe care le-au întâlnit noii veniți în aceste teritorii au fost emise și argumentate mai multe ipoteze. Una dintre ele acreditează ideea prezenței unor populații ilire, în timp ce o a doua, vizează originea tracică a autohtonilor²⁹.

În ceea ce ne privește, credem că este mai corect să recunoaștem că în momentul actual lipsesc datele certe care să ne permită să facem atribuiri etnice cu prea mare precizie³⁰. Acesta este motivul pentru care credem că o a treia teorie, care susține că în etapa de final a primei vârste a fierului, înainte de sosirea celților, în regiunile de la Dunărea mijlocie, se manifestă civilizații de origine diferită, poate fi mai ușor acceptată³¹. În orice caz, după toate probabilitățile, în Transdanubia era prezentă o populație de origine iliră, în timp ce teritoriile din câmpia Tisei erau locuite de traci și sciți³².

În urma interpretării materialelor arheologice se poate afirma că un număr considerabil de așezări au fost abandonate la începutul secolului al IV-lea³³. Primii dintre noii veniți au fost originari, probabil, din teritorii aflate în nord-estul Bavariei, din părțile învecinate ale Austriei de astăzi și din sudul Boemiei³⁴. Miklós Szabó este de părere că celții care au colonizat acele zone, într-un timp scurt, s-au amestecat cu autohtonii³⁵. În anumite zone colonizarea desfășurându-se pașnic³⁶.

²³ M. Szabó, *Les celtes*, p. 213; V. Kruta, *Celții*, p. 100; Bujna, Szabó, *op.cit.*, p. 277. În privința primului val de coloniști în alte zone ale bazinului carpatic, vezi: H.-E. Joachim, *The Rhineland*, în vol. *The Celts*, New York, Milano 1991, p. 260-263; H P. Uenze, în vol. *The Celts*, New York, Milano 1991, Bavaria - p. 264-268; Boemia - p. 269-271; Moravia - idem, p. 272-275.

²⁴ J. Bujna, M. Szabó, *op.cit.*, p. 277.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ M. Szabó, *Les celtes*, p. 17; V. Kruta *Les celtes*, p. 231-233; V. Kruta, *Celții*, p. 100.

²⁸ idem, *Les celtes*, p. 231-232.

²⁹ M. Szabó, *Les celtes*, p. 12.

³⁰ Idem, *op.cit.*, p. 12, 21.

³¹ *Ibidem*.

³² M. Párducz, în *ActaArchHung.*, 25, 1973, p. 27-63; M. Dusek, în *SlovArch.*, 22, 2, 1974, p. 361-434.

³³ M. Szabó, *Les celtes*, p. 17.

³⁴ Idem, *op.cit.*, p. 21.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ P. Drda, A. Rybová, *Les Celtes de Bohême*, Paris 1995, p. 88-89.

O altă concluzie spre care ne îndreptă analiza vestigiilor arheologice este aceea că invazia din secolul al IV-lea î. Chr. s-a desfășurat în mai multe etape. Prima dintre ele, între anii 400-375 a avut drept rezultat ocuparea unor teritorii situate în nord-vestul Ungariei și în sud-vestul Slovaciei (Pl. II)³⁷. Transilvania și părțile aflate în vestul României de astăzi, au fost colonizate într-o altă etapă, începând din cea de a doua jumătate a secolului, în timp ce zonele aflate la sud de Drava, în bazinul Tisei sau Slovacia Orientală, par să nu fi făcut parte din arealul în care s-au desfășurat evenimentele evocate³⁸.

Prezența și activitatea populațiilor celtice în zonă este consemnată sumar în izvoarele istorice. Episodul cel mai cunoscut este acela al ambasadei pe care o primește Alexandru cel Mare în anul 335 î. Chr, episod evocat de unul dintre generalii regelui macedonean, Ptolemaios Lagos, și pe care îl cunoaștem din relatările lui Arrian³⁹ și Strabon⁴⁰. Evenimentul are loc în contextul expediției macedonene la Dunăre, împotriva tribalilor când Alexandru a primit solii diferitelor populații din zonă. Modul în care s-au desfășurat evenimentele este încă subiectul unor dispute în literatura istorică⁴¹. Despre celții care au fost primiți de marele rege, Strabon afirmă că provin din apropierea Adriaticii⁴², în timp ce Arrian plasează originea lor în Golful Ionic⁴³. V. Kruta, a remarcat că singurii celți de la Marea Adriatică erau senonii, așezați în jurul Anconei⁴⁴.

I. 6. Mercenariatul

Unul dintre efectele migrațiilor celților îl reprezintă prezența lor în întregul bazin mediteranean ca mercenari⁴⁵. Cea mai veche relatare care ne aduce la cunoștință această activitatea este datată la puțin timp după căderea Romei. Este vorba de un corp de armată, compus din războinici celți a căror origine geografică nu este bine precizată, aflat în slujba lui *Dionisos*, tiranul Siracuzei, în anii 369-368 î. Chr., a cărui tendințe de expansiune în Adriatică sunt bine cunoscute⁴⁶. Participarea ca mercenari a unor luptători celți a fost înregistrată și cu alte prilejuri, unul dintre ele fiind constituit de expediția condusă de Agatocles, în Africa,⁴⁷.

Extinderea spre est a zonelor locuite de celți a constituit în același timp și deschiderea în acele teritorii a unor „piețe de recrutare”⁴⁸. În răsăritul Europei printre primii monarhi care au apelat la astfel de servicii s-a numărat Nicomedes I al

³⁷ V. Kruta, *Les celtes*, p. 212-214; Idem, *Celții*, p. 101. de citat și literatură slovacă

³⁸ J. Bujna, M. Szabó, *op.cit.*, p. 278-279; V. Kruta, *Les celtes*, p. 214; Idem, *Celții*, p. 101.

³⁹ Arrian, *Anabasis*, I, 4, 6-8.

⁴⁰ Strabon, *Geografia*, VII, 3, 8.

⁴¹ Vezi în acest sens Fl. Medeleț, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 13-22, precum și Al Vulpe, în *Istoria Românilor*, vol. I. București 2001, p. 457-458.

⁴² Strabon, *Geografia*, VII, 3, 8.

⁴³ Arrian, *Anabasis*, I, 4, 6-8.

⁴⁴ V. Kruta, *Les celtes*, p. 240-241.

⁴⁵ Despre mercenariat la celți există o vastă literatură, pentru o scurtă introducere în problemă, vezi spre exemplu: M. Szabó, în vol. *The Celts*, Milano 1991, p. 331-336; idem, *Le monde celtique au IIIe siècle av. J.-C. Rapport sur les recherches récentes*, în *Études celtiques* 28, 1991, p. 20-21, n. 33 (cu bibliografia problemei), V. Kruta, *Les Celtes*, Paris, 2000, p. 253-254, 727-728. În literatura apărută în România, acest subiect a fost abordat de curând, vezi A. Rustoiu, în *Studia* 51, 1, 2006, p. 53-63.

⁴⁶ V. Kruta, *Les Celtes. Histoire et dictionnaire*, Paris, 2000, p. 253; Idem, *Celții*, București 2001, p. 96.

⁴⁷ V. Kruta, *Les Celtes*, p. 253.

⁴⁸ A. Rustoiu, în *Studia* 51, 1, 2006, p. 54.

Bithiniei⁴⁹, pentru a rezolva un conflict dinastic⁵⁰. În perioada de după Marea Expediție, ei vor fi frecvent întâlniți în slujba multor dinaști. Astfel, ei sunt menționați în solda lui Ptolemaios al II-lea, în Egipt⁵¹.

Dinaștii din Asia Mică, în special seleucizii, au apelat la serviciile celților stabiliți în Anatolia⁵², dar alături de galați puteau fi prezente și grupuri de războinici provenite din Europa, mai ales în perioadele în care monarhi precum Antiochos al III-lea, aveau un anumit control asupra coastelor nordice ale Propontidei sau în Thracia⁵³.

Consecința cea mai importantă a acestei activități este, fără îndoială aceea a apropierii între cele două culturi: mediteraneană și celtică, ce a dus la asimilarea influențelor reciproce⁵⁴. Una dintre influențele la care ne referim este constituită de începuturile folosirii monedei de către celți⁵⁵. Aspectele menționate se plasează într-o epocă marcată de profunde frământări, în care războinicii celți, în căutarea gloriei și a bogăției realizau fapte de arme⁵⁶.

⁴⁹ F. Stähelin, *Geschichte der kleinasiatischen Galater*, ed. 2, Leipzig, 1907, p. 6-7; S. Mitchell, *Anatolia. Land, men and gods in Asia Minor, vol. I: The Celts and the impact of Roman rule*, Oxford 1993, p. 15-16; K. Strobel, *Die Galater. Geschichte und Eigenart der keltischen Staatenbildung auf dem Boden des hellenistischen Kleinasien. Bd. 1 – Untersuchungen zur Geschichte und historischen Geographie des hellenistischen und römischen Kleinasien I*, Berlin 1996., p. 236-257; V. Kruta, *Les Celtes*, p. 272-273.

⁵⁰ Titus Livius, *Ab urbe condita libri*, XXXVIII, 16.

⁵¹ Pausanias, *Călătorie în Grecia I*, 7, 2; M. Szabó, în *I Celti*, Milano 1991, p. 333.

⁵² G. T. Griffith, *The mercenaries of the Hellenistic World*, Groningen 1968 (unchanged reprint of the edition 1935), p. 166-167.

⁵³ Idem, *op.cit.*, p. 167.

⁵⁴ V. Kruta, *Les Celtes*, p. 255; Idem, *Celții*, p. 96.

⁵⁵ M. Szabó, *Les Celtes*, p. 40; V. Kruta, *Les Celtes*, p. 255; Idem, *Celții*, p. 96.

⁵⁶ M. J. Green, în vol. *The Celtic World*, ed. M. J. Green, London, New Zork 1996, p. 6.

II. CADRUL GEOGRAFIC

Spațiul intracarpatic transilvănean este un areal mai vast în care este inclusă și zona pe care o studiem. Deși în lucrarea de față ne vom îndrepta atenția cu preponderență asupra sectorului mijlociu al Mureșului, unele aspecte ale civilizației din cea de a doua epocă a fierului implică raportarea la un spațiu mai larg, cuprinzând întreaga Transilvanie.

Demersul devine important prin prisma necesității reconstituirii evoluției societăților umane sub aspectul complexității lor, a mediului înconjurător în cadrul căruia au evoluat, care astăzi este posibil prin raportarea la rezultatele cercetărilor interdisciplinare și pluridisciplinare. Astfel, palinologia, paleoetnobotanica, sedimentologia, micromorfologia, antracologia, carpologia, arheozoologia, malacologia, ihtiologia, geologia etc. sunt doar câteva din disciplinele care pun la îndemâna arheologului, prin studii adecvate argumente având o mare importanță pentru înțelegerea vieții oamenilor în diferite epoci istorice.

În România, astfel de colaborări între specialiști se află abia la început. Au fost publicate monografiile și studii care acoperă, în general spații geografice și paliere cronologice mai restrânse sau mai extinse, după caz⁵⁷, pentru zona și epoca la care se referă lucrarea noastră astfel de studii nu au fost redactate deocamdată.

Așadar, în rândurile care urmează vom încerca să trasăm principalele caracteristici ale cadrului natural, apelând la studii orientate spre anumite subiecte din domeniile geografiei, geomorfologiei, geologiei, studii climaterice și hidrologice, care aduc completări importante cunoștințelor rezultate din studiul materialelor arheologice pentru reconstituirea vieții comunităților omenești din vechime⁵⁸.

* * *

Teritoriul pe care astăzi îl desemnăm ca spațiu intracarpatic transilvănean este un areal bine individualizat din punct de vedere geo-morfologic și care a constituit încă din vechime, în ciuda aspectului său oarecum izolat, un mediu geografic ce a favorizat permanente întrepătrunderi și osmoze culturale, manifestate în maniere originale și favorizate de existența multiplelor căi de comunicație cu regiunile extracarpate. Prin valea Mureșului în sud-vest și prin cea a Crasnei în nord-vest au loc principalele schimburi între bazinul transilvan și părțile central-europene, aceste căi fiind și principalele culoare de acces pe care le-au folosit diferite populații care au ajuns în Transilvania, între care se numără și celții.

Diferențele terminologice prezente în literatura de specialitate pentru nominalizarea acestei zone își au originea în modul în care a fost și este privită „incinta transilvană”. Astfel, din punctul de vedere al geologilor, aria internă, în comparație cu rama muntoasă dimprejur, puternic profilată, apare ca o depresiune sau ca un imens

⁵⁷ M. Cârțumaru, *Paleoetnobotanica*, Iași, 1996; Georgeta El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Chr-I d. Chr.*, Timișoara, 1996; A. Gudea, în vol. *Habitat und gesellschaft im Western und Nordwestern Rumäniens vom ende des 2. Jartausends v. Chr. Zum anfang des 1. Jartausends n. Chr. (11. Jh. v. Chr.-2. Jh. n. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 149-174.

⁵⁸ I. Mac, în *ActaMN*, XXIV-XXV, 1987-1999, p. 867-871.

bazin⁵⁹, în timp ce din punctul de vedere al geo-morfologilor, altitudinea relativă, tipurile de relief și structura morfologică îi conferă toate caracteristicile unui podiș. Este sugestivă părerea unui reputat geograf despre acest subiect, conform căruia Transilvania „nu poate fi considerată în același timp depresiune intracarpatică și podiș”. Cu toate acestea, cele două clasificări sunt folosite frecvent, chiar în paralel, fapt ce dovedește că uneori „complexitatea fenomenelor naturale depășește schematismul raționamentelor oamenilor de știință!”⁶⁰. Ultimele sinteze apărute, înclină să consacre denumirea de *Depresiune a Transilvaniei*, aceasta fiind cea care reflectă cel mai fidel realitatea geografică dată⁶¹.

Depresiunea Transilvaniei

Se caracterizează printr-un relief deluros care coboară spre vest până sub 500 m și se împarte într-o serie de subunități, după cum urmează: *Podișul Someșan*, *Câmpia Transilvaniei*, *Podișul Târnavelor*, *Subcarpații Transilvaniei* și *Culoarele depresionare marginale*⁶². Cadrul înalt prin care se caracterizează, a contribuit la crearea unor elemente naturale caracteristice, vizibile prin numeroasele endemisme din faună și din floră. Clima de aici este în general mai aspră și mai umedă față de cea a Podișului Getic sau față de cea a regiunilor vestice. În general, întâlnim soluri brune de pădure, o rețea hidrografică bogată și vegetație și faună tipice pentru zonele central-europene. Condițiile de relief și influențele atlantice, care pătrund pe cele două căi amintite, crează importante variații locale⁶³.

*Podișul Someșan (sau Platforma Someșană)*⁶⁴

Se află în nord-vestul Depresiunii Transilvaniei și se caracterizează prin altitudini mai ridicate, cuprinse între 600–800 m⁶⁵. Este delimitat la nord de înălțimile reduse ale Culmii Meseșului, ale Dealului Mare și ale Culmii Preluca, între ele aflându-se așa numita *Mare Poartă Someșană* sau *Jugul intracarpatic*⁶⁶, prin care se comunică cu zonele vestice din Crișana.

Câmpia Transilvaniei corespunde compartimentului central al *Depresiunii Transilvaniei* și este încadrată de *Culoarul Someșurilor* la nord și acela al Mureșului la sud cu altitudini cuprinse între 550 și 250 m⁶⁷. Se caracterizează printr-o rețea hidrografică puternic ramificată, cu văi largi.

Podișul (Dealurile) Târnavei

Constituie unitatea cea mai întinsă și mai complexă de pe cuprinsul *Depresiunii Transilvaniei*, fiind delimitat de *Culoarul Mureșului* la vest și depresiunile „de contact”, situate sub rama muntoasă la sud, sud-est și est. Relieful lui prezintă trăsături proprii podișurilor mai ales în zona de sud (Podișul Hârtibaciului) și de vest (Podișul

⁵⁹ V. Tufescu, *Teritoriul și populația României*, în vol. *Istoria Românilor*, vol. I, București, 2001, p. 11. Diferențele de altitudine oscilează între 1000 și 1800 m (V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României*. București, 1969, p. 10).

⁶⁰ V. Tufescu, *Subcarpații*. București, 1966, p. 41.

⁶¹ *GeogrRom* 1983, 615; V. Tufescu, *op.cit.*, p. 11-13.

⁶² *GeogrRom* 1983, 185; V. Tufescu, *op.cit.*, p. 11-13

⁶³ *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, V. I, *Geografia fizică*, București, 1990, p. 645.

⁶⁴ V. Tufescu, *op.cit.*, 195; V. Mihăilescu, *op.cit.*, 1969, 84, 94.

⁶⁵ *GeogrRom*, 1983, p. 617

⁶⁶ V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României*. București, 1969, p. 91, 100-101; V. Tufescu, *op.cit.*, p. 11.

⁶⁷ *GeogrRom*, 1983, p. 618-619.

Secaşelor), fiind puternic fragmentat, cu aliniamente de culmi paralele ("poduri", „domuri”) imprimate de reţeaua hidrografică constituită din râuri de un paralelism uimitor pe mari distanţe, orientate de la est la vest (Mureşul, Târnavele, Oltul)⁶⁸ şi ramificaţiile lor, ce prezintă debite ridicare. Aspectul său este tipic de penepenă, având o fizionomie de platou relativ înalt (cu înălţimi care se încadrează între 350–450 m), suspendat şi uşor vălurit⁶⁹.

Circumvalaţia transilvană⁷⁰ este constituită dintr-o serie de depresiuni şi culoare depresionare largi, marginale, în zonele „de contact” cu rama montană⁷¹. Este prezent pe toată zona marginală a *Hinterland*-ului transilvănean, diferenţele de altitudine⁷² dintre el şi rama montană exterioară, pe de o parte, şi platourile cu aspect de podiş din interior, pe de altă parte fiind accentuate de acţiunea cursurilor de apă. Aceasta se caracterizează şi prin prezenţa a mai multor deschideri ce constituie tot atâtea căi de acces spre exterior (*Vorland*). Deşi văile transversale sunt majoritare, sunt totuşi puţine cele care străpung munţii dintr-o parte în alta (Oltul, Jiul, Mureşul, Someşul, Crişul Repede), existând însă o multitudine de văi parţial transversale ce fac posibile legăturile între versanţii Carpaţilor⁷³.

Carpaţii Orientali, în pofida masivităţii lor, prezintă numeroase astfel de văi, trecători şi pasuri. Vom menţiona numai câteva dintre principalele căi naturale care au făcut posibile unele legături între ţinuturile din Moldova şi cele Transilvănene: din depresiunea Câmpulung prin intermediul pasurilor Prislop, Rodnei şi Mestecăniş în Depresiunea Dornelor, cu debuşeu în bazinul superior al Someşului Mare; din Valea Bistriţei prin pasurile Păltiniş Tulgheş şi Bicaz, în Depresiunea Deda-Topliţa, cu debuşeu în bazinele superioare ale Mureşului şi ale Târnavelor; din Valea Trotuşului prin Pasul Ghimeş-Palanca spre depresiunea Ciucului cu debuşeu în bazinul superior al Oltului; din Valea Oituzului, prin pasul Oituz, în depresiunea Braşovului cu debuşeu în acelaşi bazin superior al Oltului.

Asupra rolului jucat de căile montane de trecere, pentru diferite epoci istorice, au fost avansate o serie de ipoteze, vestigiile arheologice descoperite de-o parte şi de alta a versanţilor carpaţi dovedind ca o realitate perpetuă legăturile permanente transpuse în schimbul de idei, de materiale şi chiar de grupuri umane încă din preistorie⁷⁴. Aceste pasuri şi trecători au fost utilizate şi în cea de a doua epocă a fierului⁷⁵, o dovadă fiind prezenţa unor fortificaţii dacice în apropierea lor⁷⁶.

Disponerea dealurilor şi podişurilor din Depresiunea Transilvaniei are forma unui amfiteatru cu o înclinare generală dinspre est, nord-est (de la altitudinea de 900–1000 m), spre sud-vest (unde înălţimile ajung sub 500 m) - imprimată de reţeaua

⁶⁸ *GeogrRom*, 1983, p. 620.

⁶⁹ Al. Roşu, *Geografia fizică a României*. Bucureşti, 1980, p. 335-337; T. Morariu şi colab., *Judeţul Alba*. Bucureşti, 1980, p. 34.

⁷⁰ V. Mihăilescu, *op.cit.*, p. 26

⁷¹ V. Tufescu, *op.cit.*, 41, 194; V. Mihăilescu, *op.cit.*, p. 19, 28

⁷² De altfel, este aproape o regulă generală în morfologia climatului temperat ca tranziţia dintre munţi şi ţinuturile mai joase din vecinătate să se facă prin forme depresionare – V. Tufescu, *op.cit.*, p. 194.

⁷³ S. Marinescu-Bâlcu, în *Atlas du Néolithique européen. L'Europe orientale*. E.R.A.U.L., Liège, 1993, 191-241., p. 30.

⁷⁴ S. Marinescu Bâlcu, în *Suceava*, VIII, 1981, 163-167; N. Ursulescu, *Evoluţia culturii Starčevo-Criş pe teritoriul Moldovei*. Suceava, 1984; V. Cotiugă, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, Iaşi, VII, 2000, p. 131-156.

⁷⁵ I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi Romană*, Cluj, 1974, p. 115; I. Andriţoiu, A. Rustoiu, *op.cit.*, p. 126-127.

⁷⁶ I. Glodariu, *Arhitectura dacilor - civilă şi militară- (sec. II î.e. n.-I e. n.)*, Cluj Napoca, 1983, p. 128.

hidrografica majoritară, dominată de Mureș și Târnave⁷⁷. Aceste râuri, prin văile realizate, se prezintă ca adevărate „bulevarde”, constituindu-se în veritabile căi de comunicare cu interiorul Depresiunii Transilvaniei.

Mureșul

Bazinul său hidrografic traversează aproape în întregime estul, nordul, centrul și vestul Depresiunii Transilvaniei, ocupând tot segmentul vestic al inelului depresionar intramontan transilvănean, se constituie ca principala arteră în jurul căreia gravitează marea majoritate a așezărilor umane. După ieșirea din defileul Toplița-Deda, el realizează un culoar cu lărgimea de 3-5 km, care are permanent tendința de a se lărgi. După unii autori sectorul mijlociu începe în aval de localitatea Luduș⁷⁸ sau de la vărsarea Arieșului în Mureș în dreptul localității Gura Arieșului⁷⁹. I Ujvári împarte Valea Mureșului în patru sectoare: 1. Mureșul superior (străbate Depresiunea Giurgeului și Defileul Toplița-Deda); 2. Mureșul mijlociu (zona centrală a Podișului Transilvaniei, între Deda și Alba Iulia); 3. Culoarul Mureșului inferior (între Munții Apuseni, Carpații Meridionali și Munții Banatului, între Alba Iulia și Lipova); 4. Mureșul inferior (în câmpia de vest, de la Lipova, până la vărsare). Spațiul pe care îl vom lua în discuție în lucrarea noastră este acela pe care Mureșul îl străbate, din zona confluenței cu Arieșul și până în dreptul localității Săvărșin⁸⁰.

Principalele sectoare ale bazinului mijlociu sunt: *Culoarul Câmpiei Transilvaniei* cu limita la Aiud, *Culoarul Aiud-Alba Iulia* și, în aval, *Culoarul Mureșului* zonă depresionară de origine tectonică⁸¹ care cuprinde trei subdiviziuni reprezentate de *Culoarul Orăștiei*, *Depresiunea Simeria-Deva* și *Depresiunea Iliia*⁸². Sectorul străbătut de Mureș în aval de Deva și până în dreptul localității Lipova este inclus de unii autori în *Culoarul Mureșului*⁸³.

Numărul de șapte al teraselor râului, care se prezintă în general sub forma unor „umeri” este o constantă acceptată în literatura geografică. Cu toate acestea părerile nu concordă în ceea ce privește altitudinea relativă, mai ales în sectoarele de defileu unde rezistența rocilor este mai ridicată iar depunerea de aluviuni are intensitate mai redusă⁸⁴.

În ansamblu, culoarul vest-transilvănean al Mureșului poate fi definit ca o unitate de contact între Munții Apuseni și Depresiunea Transilvaniei prezentându-se ca o arie depresionară peritransilvană, cu certe caractere subcarpatice⁸⁵.

Și trebuie să subliniem rolul jucat de râul mureș, ca principală cale de legătură între *Depresiunea transilvaniei* și zonele central-europene, culoarul larg și ușor accesibil realizat de acest râu facilitând comunicarea între cele două unități geo-morfologice. importanța sa pentru comerț în antichitate a fost remarcată de

⁷⁷ *GeogrRom* 1983, 71.

⁷⁸ V. Mihăilescu, *op.cit.*, p. 89.

⁷⁹ I. Újvári, *Geografia apelor României*, București 1972, p. 299.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ I. Újvári, *op.cit.*, p. 299-302. O altă segmentare propunea V. Mihăilescu, considerând culoarul Alba - Turda ca un compartiment distinct, clar delimitat de Munții Trascăului și podișul deluros al Târnavelor, ce prezintă, la rândul său, două sectoare deosebite: Alba Iulia - Aiud și Aiud - Turda (V. Mihăilescu, *op.cit.*, p. 89).

⁸² *Enciclopedia geografică a României*, București 2002, p. 847, s.v. Culoarul Mureșului.

⁸³ *Enciclopedia geografică a României*, București 1982, p.194 s.v. Arad. M. Oncu, *Culoarul Mureșului (sectorul Deva-Zam). Studiu geologic*, Cluj-Napoca 2000, p. 15-18.

⁸⁴ M. Oncu, *op.cit.*, p. 40.

⁸⁵ V. Tufescu, , *op.cit.*, p. 203; 2001, p. 14; V. Mihăilescu, , *op.cit.*, p. 201-202; T. Morariu și colab., *op.cit.*, p. 34-35

numeroși istorici⁸⁶. Mai mult, ca o dovadă a însemnătății sale din punct de vedere comercial a fost remarcat faptul că în scrierile unor autori antici⁸⁷ se consideră că râul *Marisos* se varsă în Dunăre și nu în Tisa⁸⁸.

Mureșul mijlociu

Cursul mijlociu al Mureșului se compune din mai multe sectoare, începând din aval de localitatea Luduș sau de la vărsarea Arieșului în Mureș, în dreptul localității Gura Arieșului⁸⁹ sau începând din dreptul localității Aiud⁹⁰ și are ca limită în partea de sud confluența cu Valea Ampoiului în dreptul municipiului Alba Iulia⁹¹. Direcția generală de curgere a râului este aproximativ de la nord la sud, pe această porțiune, valea lărgindu-se, astfel încât formează un culoar de eroziune larg până la Alba Iulia, cu pante longitudinale mici, care favorizează formarea de meandre și insule⁹². În aval de confluența cu Arieșul străbate culele marginale ale Târnavelor. În dreptul localității Ocna Mureș străbate un zăcământ de sare aflat atât de aproape de suprafață încât a străpuns chiar și terasa holocenă⁹³.

Situat în aval de Arieș, cel mai important afluent este Târnavă (sau Târnavele), râu format în dreptul localității Blaj prin unirea cursurilor Târnavei Mari cu Târnavă Mică și care pe traseul parcurs de ele drenează în mare parte Podișul Transilvaniei⁹⁴. Direcțiile văilor celor două ramificații - est-vest, prezintă facilități în ceea ce privește deplasarea în cadrul Depresiunii Transilvaniei⁹⁵.

În aval, Mureșul primește aportul hidrografic al altor doi afluenți: Galda și Ampoiul, care curg dinspre Munții Trascăului, respectiv dinspre Munții Metaliferi⁹⁶.

Culoarul Mureșului

În aval de Alba Iulia, direcția generală de curgere a râului se modifică, pe această porțiune fiind, în mare, de la est la vest. Mureșul pătrunde într-un culoar larg, cu origine tectonică, între Carpații Meridionali și Munții Apuseni, care prezintă o serie de ștrangulări, defilee și bazinete⁹⁷. Pe această porțiune el se individualizează în cadrul peisajului montan care îl înconjoară. Apariția și evoluția acestei unități fizico-geografice este strâns legată de cuplul relief-hidrografie, care imprimă peisajului unele trăsături distincte⁹⁸, dar formarea se datorează existenței unui culoar tectonic, pe un fundament de roci vechi, metamorfozate, care suportă formațiuni sedimentare⁹⁹. Curgerea se desfășoară cu o pantă redusă, asemănătoare cu cea de pe cursul mijlociu al râului, iar albia se caracterizează prin stabilitate¹⁰⁰.

⁸⁶ I. Glodariu, *op.cit.*, p. 117-118, L. Mărghitan, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 203-207, A. Rustoiu, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca 2002, p. 36.

⁸⁷ Herodot, *Istorie*, IV, 48; Strabon, *Geografia*, VII, 3, 13.

⁸⁸ L. Mărghitan, *op.cit.*, p. 203.

⁸⁹ Mihăilescu 1969, p. 89.

⁹⁰ I. Újvári, *op.cit.*, p. 299-302.

⁹¹ I. Újvári, *op.cit.*, p. 299.

⁹² Idem, *op.cit.*, p. 302.

⁹³ Idem, *op.cit.*, p. 307.

⁹⁴ Idem, *op.cit.*, p. 308.

⁹⁵ I. Glodariu, *op.cit.*, p. 115; I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 126-127.

⁹⁶ I. Újvári, *op.cit.*, p. 311.

⁹⁷ Idem, *op.cit.*, p. 312.

⁹⁸ M. Oncu, *op.cit.*, p. 15.

⁹⁹ Idem, *op.cit.*, p. 48.

¹⁰⁰ Idem, *op.cit.*, p. 15.

Pe această porțiune afluenții importanți provin numai de pe partea stângă, dinspre Carpații Meridionali (Sebeșul, Cugirul, Valea Orăștiei, Streiul), râurile din partea dreaptă fiind, cu excepția Văii Geoagiului, scurte și cu bazine hidrografice de mică amploare¹⁰¹.

Depresiunea Hațegului

Este axată pe Valea Streiului și se delimitează clar de regiunea muntoasă care o înconjoară (M. Retezat, M. Poiana Ruscăi și M. Șureanu) prin linii tectonice scoase în evidență de denivelări morfologice accentuate, de-a lungul cărora formațiunile sedimentare ale depresiunii vin în contact cu cele cristaline ale ramei muntoase. un pinden transversal de cristalin și calcare din mezozoic, pe care Streiul îl străbate prin defileul scurt și strâmt de la Subcetate, delimitează depresiunea spre nord¹⁰².

Zona se caracterizează printr-un spațiu bine individualizat, fiind înconjurat de înălțimi. legătura cu regiunile depresionare învecinate este asigurată prin trei „porți” – Pasul Merișor-Bănița (759m alt.), Poarta de Fier a Transilvaniei (700m alt.) și poarta de la Subcetate¹⁰³. Ea prezintă atributele unei depresiuni intracarpatică, mai mult cu aspect de șes decât deluroasă, fiind considerată în literatura geografică drept o adevărată „câmpie intercalată și etajată”¹⁰⁴.

Clima

Clima zonei de care ne ocupăm are un aspect general care reflectă condițiile de arie depresionară cu unele trăsături particulare¹⁰⁵. Temperaturile medii anuale sunt relativ ridicate, cu veri călduroase și ierni mai blânde, în comparație cu celelalte părți ale Depresiunii Transilvaniei¹⁰⁶. Dar pentru descrierea climatului ce caracterizează o regiune trebuie ținut cont de faptul că la geneza acestui aspect participă mai mulți factori: *radiativi* și *astronomici*, *factori dinamici* și *fizico-geografici*¹⁰⁷. De aceea în diferite micro-zone se înregistrează fenomene meteorologice, precum ceața, poleiul, chiciura, care contribuie la definirea peisajelor și care au implicații asupra desfășurării activităților antropice¹⁰⁸. Din acest motiv pe diferitele sectoare ale zonei studiate se manifestă unele variații ale climei.

Astfel, în zona de contact cu *Podișul Transilvaniei* este influențată de advențiile de aer temperat-oceanic din vest și nord-vest în anotimpul cald și prin curenți de aer temperat-continental în special în sezonul rece. De asemenea advecțiile de aer arctic din nord și pătrunderile cu frecvențe scăzute ale aerului tropical-continental din sud-est și sud, contribuie la individualizarea climatică a zonei¹⁰⁹. Temperaturile care sunt înregistrate prezintă diferențieri în funcție de diferențele de altitudine și de gradul de expunere la vânturile vestice precum și la radiația solară. În valea Mureșului sunt

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² V. Tufescu, C. Mocanu, *Depresiunea Petrosani*, Bucuresti, 1968, p. 33.

¹⁰³ *GeogrRom*, vol. III, București 1987, p. 351.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *GeogrRom*, p. 556.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ M. Oncu, *op.cit.*, p. 51.

¹⁰⁸ *Idem*, *op.cit.*, p. 93.

¹⁰⁹ *Enciclopedia geografică a României*, București 1982, p.1183, s.v. jud. Alba.

consemnate astăzi medii anuale cuprinse în jurul valorii de $8,5^0 C^{110}$. Vânturile sunt puternic influențate de relief în ceea ce privește direcția și viteza¹¹¹.

Cantitățile medii anuale de precipitații sunt în general reduse și diferențiate în funcție de altitudine, de la o treaptă la alta și același lucru se poate spune și despre durata medie a stratului de zăpadă și de grosimea sa¹¹².

Referindu-ne la *Culoarul Mureșului* trebuie arătat că, fiind situat în apropierea paralelei de 45^0 , într-un climat temperat-continental, îi este specifică o anumită cantitate de radiații solare. La specificul climatului concurând și circulația generală a curenților de aer, predominant vestică precum și complexitatea condițiilor reliefului reflectată în etajare, compartimentare, fragmentare și orientare diferențiată a formelor sale¹¹³.

Regimul precipitațiilor este unul relativ bogat, dar neuniform distribuit pe parcursul anului. De aceea îi sunt caracteristice perioade de timp cu umiditate bogată alternând cu altele deficitare în privința umidității¹¹⁴.

Solurile

Prin poziția pe care o ocupă la limita dintre geosfere, solul mijlocește interacțiunile dintre acestea și reprezintă o componentă fundamentală a mediului geografic, evoluția sa fiind influențată de factori naturali și antropici¹¹⁵. Formarea variatelor tipurilor de soluri prezente pe valea Mureșului reprezintă rezultatul conlucrării mai multor factori, între care relieful și litologia ocupă un loc important, ele fiind grefate pe fondul bioclimatic general¹¹⁶.

Tipurile de sol care se regăsesc în zona delimitată de noi, se încadrează în categoria celor aluviale, în lunci, la care se adaugă cernoziomurile cambice și argiloiluviale, podzolite și podzolice, pe terase, care au în general textură fină¹¹⁷. Diferențe pot fi observate în funcție de relief. Astfel cel colinar, de podiș este caracterizat printr-un mozaic de soluri între care se disting cernoziomurile cambice, solurile brune închise și brune, pseudorendzinele, la care se adaugă solurile argiloiluviale brune podzolite sau regosolurile.

* * *

Vegetația și fauna României actuale sunt rezultatul unei evoluții îndelungate, fiind strâns legată de modificările uscatului, apelor, reliefului, condițiilor de viață, la care se adaugă pătrunderea de specii din zonele vecine și migrarea, dispariția speciilor mai vechi și evoluția pe loc a altor specii¹¹⁸. Mai puțin afectat de oscilațiile climatice a fost mediul acvatic, deoarece elementele de floră și faună specifice acestui tip de mediu nu s-au deplasat spre nord sau spre sud cu aceeași ușurință ca cele terestre¹¹⁹.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*, p. 515; M. Oncu, *op.cit.*, p. 51.

¹¹⁴ M. Oncu, *op.cit.*, p. 91.

¹¹⁵ *Idem*, *op.cit.*, p. 158.

¹¹⁶ *Idem*, *op.cit.*, p. 166, 197.

¹¹⁷ *Enciclopedia geografică a României*, București 1982, p.1183, s.v. jud. Alba, p. 519, s.v. jud. Hunedoara.

¹¹⁸ P. Bănărașcu, în vol. *Ecosistemele din România* (sub redacția lui Constantin Pârnu), București 1980, p. 55.

¹¹⁹ *Idem*, *op.cit.*, p. 60.

Vegetația

Este componenta care definește cel mai bine fizionomia unităților teritoriale, funcționând ca un indicator sintetic al celorlalte părți ale peisajului și în același timp este deosebit de sensibilă la cele mai mici variații ale factorilor de mediu, fiind marcată uneori radical de intervențiile factorului antropic¹²⁰.

În zona de care ne ocupăm, sub aspectul provenienței se constată o predominare a elementelor eurasiatice, europene¹²¹ și central-europene¹²².

Ecosistemele forestiere naturale din regiune s-au păstrat mai puțin în zonele de luncă și terase joase unde vegetația lemnoasă a fost înlăturată aproape în totalitate¹²³. Speciile mai des întâlnite fac parte din categoria foioaselor, întâlnim astfel păduri de fag, carpen, gorun, stejar, anin sau asociații ale acestor tipuri de arbori, în funcție de tipul de sol¹²⁴.

Vegetația ierboasă, care apare sub forma asociațiilor de plante erbacee este întâlnită pe suprafețe mari de teren, care sunt acoperite cu pajiști, ce fac posibilă folosirea lor ca loc pentru pășunat sau pentru fânețe¹²⁵.

Fauna

Este comună întregii zone la care ne referim și este formată din specii de pădure, de interes vânătorească precum cerbul, căpriorul, viezurele, vulpea, ursul, lupul etc¹²⁶, la care se adaugă rozătoare, specii acvatice o serie de specii de păsări, reptile etc.

Resursele naturale

Reprezintă o componentă importantă a mediului locuit de om în toate timpurile. După cum este cunoscut, structura geologică a Bazinului Transilvaniei permite apariția chiar până la suprafața solului a unor depozite de roci (conglomerate, gresii, marne, tufuri, nisipuri, argile sau sare) care au fost folosite de comunitățile umane¹²⁷. La acestea se adaugă depozitele datorate aluviunilor, depuse în lunci și terase¹²⁸.

¹²⁰ M. Oncu, *op.cit.*, p. 123.

¹²¹ Idem, *op.cit.*, p. 137.

¹²² Idem, *op.cit.*, p. 137.

¹²³ Idem, *op.cit.*, p. 149.

¹²⁴ *Enciclopedia geografică a României*, București 1982, p.183, s.v. jud. Alba, p. 519, s.v. jud. Hunedoara; M. Oncu, *op.cit.*, p. 146-149.

¹²⁵ M. Oncu, *op.cit.*, p. 149.

¹²⁶ *Enciclopedia geografică a României*, București 1982, p.186, s.v. jud. Alba, p. 552, s.v. jud. Hunedoara.

¹²⁷ *Enciclopedia geografică a României*, București 1982, p.177, s.v. jud. Alba.

¹²⁸ *Ibidem*.

III. STADIUL CERCETĂRILOR

Etapa timpurie și cea mijlocie din cronologia celei de a doua epoci a fierului în Transilvania și în teritoriile din vestul României actuale se suprapun, așa cum s-a văzut, cu perioada în care celții sosesc, se așează și locuiesc o parte a ariilor cuprinse în acest spațiu geografic.

De-a lungul timpului, atenția acordată de către istorici, subiectului, nu a fost constantă. Deși în timp au mai fost realizate demersuri vizând stabilirea stadiului atins de cercetare, investigațiile arheologice au înregistrat o serie de alte noi descoperiri motiv pentru vom încerca să realizăm un excurs istoriografic și să trasăm principalele coordonate asupra a ceea ce se cunoaște în momentul actual despre primele etape ale La Tène-ului.

* * *

Deși interesul autorilor nu a avut ca obiect exclusiv zona Mureșului mijlociu, uneori a vizat și unele obiective aflate în acest areal. Un bun exemplu îl constituie capitolul redactat de către Károly Herepey – profesor la Colegiul Bethlen din Aiud, la începutul secolului XX, în lucrarea redactată și publicată împreună cu directorul muzeului din Alba Iulia – Béla Cserni (Pl. VI)¹²⁹. Dar cele mai numeroase dintre studiile înregistrate au vizat descoperirile atribuite celților de pe o arie mai întinsă (cuprinzând Ungaria¹³⁰, Transilvania¹³¹, teritoriile vestice ale României, sau chiar întreg spațiul european locuit de celți¹³²), făcând referire și la unele piese descoperite în zona Mureșului mijlociu și luând în discuție diverse aspecte ale realităților istorice din Transilvania, din cea de a doua vârstă a fierului.

Așa cum menționam, amploarea interesului acordat cunoașterii perioadei care ne interesează, nu a fost caracterizată prin constanță, motiv pentru care credem că se pot distinge mai multe etape ale istoriografiei problemei.

Prima dintre ele este o etapă descriptivă și de constituire a colecțiilor muzeale, de colectare a materialelor și poate fi urmărită de la sfârșitul secolului al XIX – lea până la începutul anilor '50 ai veacului trecut. În acest interval cronologic din care datează cele mai multe descoperiri de materiale celtice din zona pe care o studiem. Perioada este una de pionierat, în care obiectele, în covârșitoare majoritate provenind din descoperiri întâmplătoare sunt descrise și se încearcă interpretarea lor în contextul civilizației celtice europene. O măsură care stimulează descoperirile este aceea că muzeele își intensifică activitatea de achiziții, în același timp fiind introduse în circuitul științific obiecte valoroase, provenind din colecții particulare. Astfel de demersuri se înscriu într-un context mai larg, sesizat în întreaga Europă începând din sec al XIX-lea¹³³.

¹²⁹ K. Herepey, B. Cserni, *Alsófehér Vármegye Történelme*, Alba Iulia 1901.

¹³⁰ Fr. Pulszky, *A keltak uralom emlékei Magyarországhan*, în *ArchKözl*, XIII, Budapest, 1879, p. 1-22.

¹³¹ D. Popescu, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 75, 8-9, 1944, p. 53-80.

¹³² P. Jacobstahl, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944.

¹³³ I. Opreș, *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, 1988, p. 29.

Înființarea primelor muzee este precedată de activitatea intensă a „societăților istorice” din Transilvania și Banat, începând chiar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹³⁴. În zona Mureșului mijlociu trebuie menționată înființarea Muzeelor din Deva (1882) și Alba Iulia (1886)¹³⁵ dar obiectele descoperite în zonă au ajuns și la Muzeul de Istorie din Cluj (astăzi – Muzeul de istorie a Transilvaniei), instituție care se numără printre cele mai vechi de pe teritoriul României, fiind înființată în anul 1859¹³⁶.

De asemenea, executarea unor lucrări edilitare conduc la apariția unor complexe arheologice și astfel sunt înregistrate primele „săpături de salvare”. Afirmatia poate fi exemplificată cu succes de momentul în care au fost desfășurate activitățile pentru amenajarea parcului din Aiud¹³⁷. O parte a obiectelor descoperite fortuit sau în urma unor cercetări, fie ele și sumare, au intrat în colecția de arheologie a Colegiului Bethlen din localitate începând din anul 1894¹³⁸.

În același interval de timp sunt înregistrate și primele încercări de întocmire a unor sinteze privind descoperirile celtice transilvănene.

Un prim demers care, în contextul descoperirilor din Ungaria atribuite celților le ia în discuție și pe cele din Transilvania, este datorat lui Fr. Pulszky și a fost înregistrat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea¹³⁹. Continuând pe linia interesului pentru antichitățile celtice, într-o lucrare apărută la sfârșitul aceluiași secol, el va prezenta pentru prima oară piesa din bronz pe care o cunoaștem astăzi sub denumirea de „mistrețul” de la Luncani¹⁴⁰.

Începând cu sfârșitul aceluși secol, receptivitatea pentru descoperirile celtice crește, fiind înregistrate tot mai multe demersuri istoriografice care au ca subiect acest gen de antichități și în același timp se poate observa că numărul istoricilor care se preocupă de ele devine mai mare. Aici trebuie amintit articolul lui Paul Reinecke în care este afirmată pentru prima oară ideea prezenței unor grupuri de celți în Transilvania¹⁴¹. Data debutului locuirii celtice în acel areal a fost fixată în secolul al V-lea î.Chr¹⁴². Ulterior, în preocupările sale vor fi vizate și obiective datând din cea de a doua vârstă a fierului din Transilvania, marea sa contribuție la cunoașterea epocii fierului fiind reprezentată prin lucrarea celebră, cu privire la cronologia La Tène-ului¹⁴³.

La începutul secolului XX este înregistrată activitatea lui L. Marton care, tot în contextul mai larg al antichităților celtice din Ungaria, și-a manifestat interesul și asupra celor transilvănene¹⁴⁴. Cu acea ocazie el introduce în circuitul științific cele două obiecte de factură celtică (un coif și un colan) descoperite întâmplător în zona

¹³⁴ Pentru perioada de pionierat a muzeelor din Transilvania și Banat, vezi idem, *op.cit.*, p. 32-34, cu bibliografia.

¹³⁵ Idem, *op.cit.*, p. 30.

¹³⁶ Idem, *op.cit.*, p. 30. Pentru mai multe amănunte privind activitatea muzeului clujean până la împlinirea a 125 de ani de la înființare, în anul 1984 vezi și A. Ardos, M. Mirel, E. Glodariu, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 673-689.

¹³⁷ I. H. Crișan, în *StComBrukenthal*, 18, 1974, p. 71, nota 2, cu bibliografia.

¹³⁸ Idem, *op.cit.*, p. 72-73.

¹³⁹ Fr. Pulszky, *op. cit.*, p. 1-22.

¹⁴⁰ Idem, *Magyarország archeológiája*, I, Budapest, 1897, p. 202, fig. 59/2.

¹⁴¹ P. Reinecke, în *AE*, XVIII, 1898, p. 306 și urm., cf. I. H. Crișan, *SCIV*, 22, 2, p. 122.

¹⁴² P. Reinecke, în *AE*, XVIII, 1898, p. 306 și urm., cf. I.H.Crișan, *Sargetia*, X, p. 65

¹⁴³ Idem, în *Festschrift der Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz*, 1902, p. 53-108; reeditare în vol. P. Reinecke, *Mainzer aufsätze zur chronologie der bronze- und eisenzeit*, Bonn 1965, p. 88-144.

¹⁴⁴ L. Márton, *La répartition locale des monuments de l'âge du fer en Hongrie, Compte rendu du Congrès d'anthropologie et d'archéologie préhistorique*, Monaco, II, 1906, p. 64 și urm.

Hațegului, jud. Hunedoara¹⁴⁵. Ulterior, în perioada interbelică, va redacta două lucrări asupra antichităților celtice din Ungaria¹⁴⁶, care au constituit un bun prilej să se refere și la descoperirile transilvănene cunoscute în acel moment.

Vasile Pârvan a tratat cu mare atenție acest subiect al istoriei Transilvaniei. În bine cunoscuta sa monografie *Getica*, el a adunat toate scrierile autorilor din antichitate cu privire la celții din estul Europei și a acordat un spațiu important și un interes pe măsură civilizației lor¹⁴⁷. Cu aceeași ocazie face referiri la mai multe obiecte descoperite în Transilvania unele dintre ele fiind până atunci inedite. Printre materialele descrise și ilustrate de V. Pârvan se numără și obiecte care provin din descoperiri din zona Mureșului mijlociu¹⁴⁸. Trebuie precizat faptul că profesorul bucureștean este primul care a remarcat importanța integrării spațiului geto-dacic în aria civilizației europene de tip La Tène¹⁴⁹, fiind conștient de rolul jucat de celți în formarea și dezvoltarea celei de a doua epoci a fierului la daco-geți¹⁵⁰. Între tezele postulate de Pârvan se numără și aceea a pătrunderii celților în Transilvania pe două căi, reprezentate de văile râurilor Someș și Mureș¹⁵¹. Unele dintre părerile sale nu mai pot fi astăzi susținute, însă trebuie să ținem seama de faptul că V. Pârvan cunoștea la acea dată numai o singură necropolă celtică și unele descoperiri izolate cu caracter funerar¹⁵². Astfel, teza că descoperirile de caracter celtic din Transilvania ar ilustra pătrunderi sporadice, presupusă de Pârvan, este infirmată de numărul mare de puncte cu descoperiri (Pl. V). Între ele se numără și localități pe teritoriul cărora au fost cercetate necropole conținând un număr mare de morminte¹⁵³.

Roska Márton publică la mijlocul secolului XX multe dintre descoperirile întâmplătoare aparținând civilizației celtice din Transilvania. O parte dintre acestea provin din arealul pe care îl studiem. De numele său este legată introducerea în circuitul științific a pieselor din colecția Zsófiei Torma, aflată la Muzeul de Istorie a Transilvaniei din Cluj Napoca. Acest demers a condus la cunoașterea multor obiecte arheologice inedite la acea dată¹⁵⁴. Printre ele se numără și unele piese de factură celtică¹⁵⁵. În anul următor, a publicat lotul de materiale cunoscut sub numele de „*mormântul de la Silivaș*”¹⁵⁶ și în 1944 vede lumina tiparului un repertoriu al antichităților celtice transilvănene¹⁵⁷. Din păcate acest studiu trebuie folosit cu unele rețineri, datorită amestecului de materiale de certă factură celtică cu artefacte aparținând altor epoci istorice. Chiar și astfel, lucrarea are încă valoare de document istoric, unele piese fiind cunoscute doar prin intermediul ei. Contribuția acestui cercetător la problema celților nu se rezumă doar la studiul amintit.

¹⁴⁵ L. Márton, în *Archhung*, XI, Budapest 1933, p. 36-37, pl. 9, 5.

¹⁴⁶ Idem, în *ArchHung*, XI, Budapesta, 1933; idem, în *DolgSzeged*, IX-X, 1933-1934, p. 93-61.

¹⁴⁷ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ I.H.Crișan, *Burebista și epoca sa*², București 1977, p. 16.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ V. Pârvan, *Getica*, p. 335.

¹⁵² Idem, *op.cit.*, p. 17.

¹⁵³ Idem, *op.cit.*, p. 19. O hartă a descoperirilor celtice, se poate vedea la I. H. Crișan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 152.

¹⁵⁴ M. Roska, *A Torma Zsófia Gyűjtemény – Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- es Régiségtárában*, Kolozsvár, 1941.

¹⁵⁵ Idem, *op.cit.*, p. 38-39, Abb. 26-28.

¹⁵⁶ M. Roska, în *PZ*, 26, 1925, p. 210-212.

¹⁵⁷ Idem, în *KözIcluj*, IV, 1-2, 1944, p. 53-80.

Tot în aceeași perioadă, purtând semnătura cercetătoarei maghiare Iona Hunyady, a apărut un util și cuprinzător corpus al descoperirilor din Ungaria, în care le include și pe cele din Transilvania¹⁵⁸.

Ion Nestor, cu ocazia publicării materialelor descoperite la Mediaș¹⁵⁹, ia în discuție toate descoperirile celtice transilvănene cunoscute la acea dată. Una dintre contribuțiile sale la istoria celților din Transilvania este reprezentată de formularea ipotezei conform căreia în regiunile din vestul Daciei se pot deosebi clar două grupuri de celți, care au pătruns și s-au stabilit în această zonă în secolul al IV-lea î. Chr¹⁶⁰. În opinia sa, cele două grupuri au intrat în spațiul intracarpatic pe două căi, reprezentate de valea Mureșului și respectiv, cea a Someșului¹⁶¹, așa cum susținuse și V. Pârvan. Multe dintre concluziile formulate de către eruditul bucureștean rămân valabile și în prezent, deși au fost precizate și nuanțate cu diverse ocazii¹⁶².

Printre cei care au studiat și interpretat descoperirile celtice transilvănene, la mijlocul secolului XX, se numără Constantin Daicoviciu care, în monografia dedicată istoriei Transilvaniei, menționează și antichitățile celtice¹⁶³. Cu această ocazie, el denumește perioada în care se încadrează descoperirile de felul celor care ne interesează: „*Période celtique*”¹⁶⁴.

O altă etapă a studierii antichităților celtice este cea înregistrată prin cercetările lui Dorin Popescu. El introduce în circuitul științific brățara cu semiove mari de la Uroi, jud. Hunedoara¹⁶⁵. Ulterior va întocmi un repertoriu al descoperirilor celtice cunoscute la acea dată în Transilvania, ocazie cu care ne-a lăsat și o sinteză asupra „stadiului cercetărilor arheologice”¹⁶⁶.

Tot în anul 1944, la Oxford, apare monumentală lucrare a lui Paul Jacobsthal dedicată artei celtice, în care sunt incluse și unele obiecte arheologice descoperite în Transilvania. Printre antichitățile provenind din zona de care ne ocupăm, brățara cu granulații de la Deva a fost publicată pentru prima oară în acea lucrare¹⁶⁷.

* * *

A doua jumătate a secolului al XX-lea a constituit o perioadă în care cercetarea celei de a doua epoci a fierului s-a intensificat. Săpăturile sistematice efectuate precum și publicarea rezultatelor cercetărilor au permis conturarea unor ipoteze istorice bazate pe o mai mare cantitate de informații arheologice. În același timp, ipoteze mai vechi au putut să fie nuanțate.

Dintr-o atare perspectivă nu pot fi trecute cu vederea investigațiile efectuate în unele situri transilvănene în deceniile șase și șapte, care au furnizat multe din informațiile care stau la baza interpretărilor istorice de astăzi. Pe astfel de coordonate se înscrie cercetarea efectuată la Morești (jud. Mureș) care este și astăzi singura stațiune arheologică reprezentativă pentru perioada cercetată de noi, situată pe cursul Mureșului,

¹⁵⁸ I. Hunyady, în *DissPan*, II, 18, 1942.

¹⁵⁹ I. Nestor, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 159-182.

¹⁶⁰ Idem, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 547.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² I.H.Crișan, *Burebista*, p. 19-20; Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 171-238.

¹⁶³ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 41-44.

¹⁶⁴ Idem, *op.cit.*, p. 41.

¹⁶⁵ D. Popescu, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 183-185.

¹⁶⁶ Idem, în *Transilvania*, 75, 8-9, 1944, p. 53-80.

¹⁶⁷ P. Jacobstahl, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944, p. 191, nr. 263, pl. 145.

investigată exhaustiv și publicată¹⁶⁸. Profesorul clujean Kurt Horedt, a dovedit de altfel, că este preocupat de antichitățile din „perioada celtică” și cu alte prilejuri¹⁶⁹.

În același interval de timp, un colectiv condus de Kurt Horedt, a cercetat situl de la Sebeș – „Podul Pripocului”, dar rezultatele săpăturilor nu au fost publicate integral, existența unei așezări datând din La Tène-ul mijlociu la Sebeș fiind cunoscută numai datorită semnalării, din literatura de specialitate¹⁷⁰.

Materiale arheologice care se datează în cea de a doua epocă a fierului au fost furnizate și de investigațiile întreprinse în „Peștera din Bordul Mare” de la Ohaba Ponor. Între piesele apărute în urma cercetărilor conduse de către C. S. Nicolăescu-Plopșor, vizând cu predilecție epoca paleolitică, se numără și o fibulă din argint¹⁷¹.

Descoperirea unor piese de mare valoare în partea de nord-vest a României, a condus la sporirea interesului pentru cultura materială și istoria celților din spațiul intracarpatic transilvănean. Cercetătorii care au publicat rezultatele investigațiilor din nord-vestul României, s-au raportat și la unele obiectele descoperite în zona Mureșului mijlociu¹⁷². Caracterul deosebit al unor artefacte, precum și valoarea lor care crește datorită implicațiilor istorice ale prezenței lor în zonă este subliniat și de apariția unor monografii având ca subiect civilizația celtică în Europa. Pentru reconstituirea unor evenimente istorice autorii care se raportează la anumite obiecte provenind din spațiul de care ne ocupăm¹⁷³.

Tot atunci, a apărut și volumul întâi al lucrării de sinteză: *Istoria României*, ce trebuie menționată ca fiind corolarul unei etape a cunoașterii unui interval de timp în care se înscriu și cele două faze ale dezvoltării vârstei a doua a fierului. D. Popescu care, așa cum s-a văzut publicase anterior un studiu amplu în care prezenta stadiul al cercetărilor privind descoperirile celtice transilvănene a fost însărcinat să redacteze capitolul referitor la celți din acest prim volum al *Istoriei României*¹⁷⁴. Demersul său, depășește cu mult tiparele în care pare să fi fost închistată întreaga lucrare.

* * *

În deceniul opt, săpăturile arheologice sistematice în situri având și niveluri de locuire datate în primele etape ale celei de a doua epoci a fierului s-au restrâns numeric. Ca atare în zona mijlocie a Mureșului, cu excepția cercetărilor de la Săvârșin, jud Arad, nu a fost înregistrată nici o campanie de investigații, în schimb au fost redade circuitului științific o cantitate mai mare de materiale arheologice.

¹⁶⁸ D. Prodan și colab., în *SCIV*, 4, 2, 1953, p. 275-311; D. Prodan și colab., în *SCIV*, în *SCIV*, 5, 2, 1954, p. 199-231; K. Horedt, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 643-685; idem, în *StAlteuropa*, II, 1965, p. 56-59; idem, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 35-52.

¹⁶⁹ K. Horedt, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, București 1945, p. 196-200; idem, în *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 14, 1967, p. 134-143.

¹⁷⁰ K. Horedt și colab., în *Apulum*, VI, 1967, p. 19-25; idem, în *StAlteuropa*, II, 1965, p. 59; I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București 1969, p. 273, nr. 261; I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare 1966, p. 74; *RepAlba*, p. 167, nr. 4.

¹⁷¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., în *Materiale* III, 1957, p. 46-47, fig. 5, 6.

¹⁷² În acest sens vezi spre exemplu: M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare 1970, p. 39; M. Rusu, în *50 BerRGK*, 1968, p. 294; VI. Zirra, în *Dacia*, N. S. XV, 1971, p. 184; I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare 1966, p. 74, etc.

¹⁷³ Spre exemplu: J. Moreau, *Die Welt der Kelten*, Stuttgart, 1958, p. 65, 246, pl. 10, unde sunt prezente trimiteri la materialele descoperite la Hațeg.

¹⁷⁴ D. Popescu, în *Istoria României*, V. I, București 1960, p. 232-236.

Între cei care au avut preocupări în direcția enunțată, un loc important îl ocupă cercetătorul clujean Ion Horațiu Crișan care a adunat și a publicat, singur sau în colaborare, materiale provenind din mai multe locuri. Este vorba despre obiecte provenind de la Blaj¹⁷⁵, Micoșlaca¹⁷⁶, Noșlac¹⁷⁷, Ocna Mureș¹⁷⁸, Pețelca¹⁷⁹, Șona¹⁸⁰, Uioara de Jos¹⁸¹ și de pe teritoriul altor localități. Activitate depusă a fost și este deosebit de benefică pentru cunoașterea antichităților celtice, ținând cont de numărul mic al descoperirilor de acest fel.

De numele aceluiași cercetător este legată reluarea, în vederea studiului, a unor descoperiri mai vechi pe care le-a prezentat dintr-o nouă perspectivă. Dintre acestea, de o mare importanță sunt investigațiile privind antichitățile celtice de la Aiud¹⁸². Analiza atentă a pieselor a fost corelată cu informațiile prezentate în publicațiile unde au apărut pentru prima oară. Apoi a urmat confruntarea cu înregistrările din vechile registre de inventar. În urma acestui demers istoriografic, s-a putut remarca faptul că obiectele provin din două necropole celtice distincte, amplasate la distanță de câțiva kilometri una față de cealaltă¹⁸³.

În același timp, cu ocazia revizuirii lotului de piese despre care se presupunea că sunt originare de la „Silivaș”, publicate de Roska Marton, a găsit un bun prilej pentru a întocmi un repertoriu arheologic al descoperirilor cunoscute în acel moment din Transilvania. De asemenea, momentul a fost folosit pentru a pune în discuție noi argumente privind plasarea în timp a momentului apariției celților în Transilvania¹⁸⁴. Experiența științifică acumulată, participarea la numeroase șantiere arheologice¹⁸⁵ și interesul pentru cunoașterea istoriei celei de a doua epoci a fierului l-au condus și i-au permis să elaboreze mai multe studii de sinteză, privind civilizația celtică în Transilvania, incluzând și referiri la relațiile dintre populația autohtonă și noii veniți¹⁸⁶. Unele din tezele exprimate, cum este aceea privind asimilarea populației celtice în masa autohtonilor din Transilvania¹⁸⁷ nu mai pot fi astăzi susținute. În același timp alte concluzii, cum sunt cele referitoare la plasarea în timp a momentului sosirii celților în Transilvania, la o dată situată la mijlocul sau în a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Chr.¹⁸⁸ deși constituie subiectul unor dispute și astăzi sunt în actualitate.

Nu pot să fie omise contribuțiile cercetătorului bucureștean Vlad Zirra. De numele său este legată și publicarea pentru întâia oară a unor piese de la Aiud¹⁸⁹ dar sunt de remarcat în activitatea sa științifică preocupările vizând civilizația La Tène,

¹⁷⁵ I. H. Crișan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 87-90, fig. 1-2.

¹⁷⁶ M. Macrea, I. H. Crișan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 357; *RepAlba*, p. 127, nr. 2.

¹⁷⁷ M. Macrea, I. H. Crișan, *op.cit.*, p. 358.

¹⁷⁸ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 59.

¹⁷⁹ Idem, în *ActaMN*, X, 1973, p. 53.

¹⁸⁰ Idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 62, nr. 70 a; *RepAlba*, p. 183, nr. 11 d.

¹⁸¹ M. Macrea, I. H. Crișan, *op.cit.*, p. 353, nr. 34; *RepAlba*, p. 196, nr. 11.

¹⁸² Este vorba cu predilecție despre demersurile care au făcut posibilă republicarea obiectelor din colecțiile Muzeului din Aiud I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 71-92.

¹⁸³ Idem, *op.cit.*, p. 71-73.

¹⁸⁴ Idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 65-68.

¹⁸⁵ Dintre șantierele pe care le-a condus sau pe care a participat, amintim pe cele de la Ciumești, jud. Satu Mare, Fântânele, jud. Bistrița Năsăud, Pecica, jud. Arad, Cugir, jud. Alba, Grădiștea Muncelului, jud. Hunedoara.

¹⁸⁶ I.H.Crișan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, 149-164.

¹⁸⁷ Idem, *Materiale dacice*, p. 44-45; Idem, *Burebista*, p. 31.

¹⁸⁸ Idem, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 154-156, Idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 68.

¹⁸⁹ Vl. Zirra, în *File de istorie în File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 145.

materializate prin săpături sistematice¹⁹⁰ și mai ales prin literatura arheologică redactată. Preocupările în domeniu au condus la publicarea inventarelor arheologice ale unor necropole situate în nord-vestul României¹⁹¹ precum și studii vizând anumite categorii de obiecte. Între ele trebuie menționat cel referitor la ceramica celtică decorată¹⁹².

De un mare interes s-au bucurat și încă se mai bucură lucrările dedicate habitatului purtătorilor civilizației La Tène din nord-vestul țării¹⁹³, ori pe acelea vizând relațiile dintre autohtoni și celți¹⁹⁴, care se numără printre puținele repere utilizate și astăzi în arheologie.

Nu în ultimul rând trebuie remarcată sinteza cu privire la civilizația celtică din Transilvania¹⁹⁵, prilej cu care a distins între descoperirile celtice din zonele vestice ale României și din aria intracarpatică șase sub-grupe regionale¹⁹⁶. În ceea ce ne privește, credem că pe baza descoperirilor pe care le avem astăzi la dispoziție, putem observa unele diferențe în ceea ce privește materialul arheologic între onumentele cercetate în vestul și nord-vestul României și cele aflate în interiorul arcului carpatic.

Multe dintre obiectele intrate în circuitul științific provin din descoperiri întâmplătoare, prilejuite de efectuarea unor lucrări agricole sau edilitare. Așa este și cazul unor piese metalice provenind dintr-un mormânt celtic apărut fortuit la Turdaș, jud. Alba, care au fost publicate de către Mihai Blăjan în anul 1972¹⁹⁷.

Tot pe aceleași coordonate se înscrie și satul Blandiana, care a intrat pe lista localităților cu descoperiri funerare celtice în urma publicării unor descoperiri întâmplătoare de către Ioan Alexandru Aldea și Horia Ciugudean¹⁹⁸.

Numărul localităților pe teritoriul cărora au fost semnalate locuiri rurale datând din primele etape ale celei de a doua epoci a fierului a crescut în deceniul opt al secolului trecut prin introducerea în circuitul științific a descoperirilor de la Aiud, din punctul „Microraión 3”¹⁹⁹.

Cercetările efectuate pe parcursul mai multor ani de către Mircea Barbu, începând din 1979, la Săvârșin, au condus la dezvelirea unei așezări datând din cea de a doua epocă a fierului, care se pare că evoluează pe parcursul a trei faze. Interesul nostru se îndreaptă spre aceea numerotată cu I de către descoperitor, care era compusă din opt locuințe de tip bordei și care, după părerea autorilor cercetărilor, se pare că își are începutul odată cu debutul secolului al IV-lea î.Chr.

În apropiere a fost investigată și o necropolă din componența căreia au fost cercetate șase morminte de incinerare²⁰⁰.

¹⁹⁰ Menționăm participarea sa pe șantierele de la Ciumești, Sanislău, Dindești, jud. Satu Mare, Șeica Mică, jud. Sibiu, Galații Bistriței, jud. Bistrița Năsăud.

¹⁹¹ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României, Baia Mare*, 1967 ; idem, în *StCom Satu Mare*, 2, 1972, p. 158-159, 177-178.

¹⁹² Vl. Zirra, în *Dacia, N. S.*, XXII, 1978, p. 125-141.

¹⁹³ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, 39-84.

¹⁹⁴ Vl. Zirra, în vol *The celts in central Europe*, Székesfehérvár, 1974, p. 47-63; Vl. Zirra, în vol. *Relations between the autochthonous population and the Migratory Populations, Bibliotheca Historica Romaniae Monographs XVI*, București, 1975, p. 29.

¹⁹⁵ Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, XV, 1971, p. 171-238.

¹⁹⁶ Idem, *op.cit.*, p. 178-224.

¹⁹⁷ M. Blăjan, în *Studia*, 2, 1972, p. 11-17.

¹⁹⁸ I. Al. Aldea, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 415-421; I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 37-43.

¹⁹⁹ H. Ciugudeanu, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 39, 44.

²⁰⁰ M. Barbu, P. Hügel, în *CCA*, 1997, p. 91-92; M. Barbu, P. Hügel, în vol. ***, *RepArhMureșInf*, p. 107-109.

* * *

Ultimele două decenii ale secolului al XX-lea sunt marcate de apariția unei noi generații de arheologi între care se afirmă un grup a cărui preocupări vizează cu preponderență cea de a doua vârstă a fierului.

Dintre cei care prin activitatea științifică desfășurată s-a orientat din plin spre primele etape ale La Tène-ului se remarcă cercetătorul clujean Aurel Rustoiu. Abordând diverse teme de cercetare, atinge și subiecte legate de prezența celților în spațiul intracarpatic și de relațiile acestora cu populația locală. Trebuie amintite cu această ocazie preocupările privind data de început²⁰¹ și aceea de sfârșit a prezenței celtice în spațiul intracarpatic²⁰². Interpretările unor evenimente istorice, precum acela al încetării prezenței celtice prin prisma descoperirilor arheologice au stârnit un interes la fel de mare²⁰³.

Preocupările unora dintre cercetători albaiulieni s-au îndreptat într-o direcție similară. Interesului manifestat de aceștia i se datorează cunoașterea a două importante stațiuni arheologice situate în zona care ne interesează. În ambele cazuri avem de a face, după toate probabilitățile cu locuiri rurale. Deși distrusă în bună măsură, una dintre ele a beneficiat de o prezentare mai amplă, prin intermediul unei monografii arheologice. Apariția cărții a fost posibilă datorită eforturilor întreprinse pentru salvarea unor părți din complexe arheologice și a unor materiale, de către autorii cercetării²⁰⁴. Cea de a doua așezare a fost identificată în urma unor cercetări de suprafață de către Cristinel Plantos²⁰⁵.

Deasemenea trebuie înregistrată și cercetarea unor complexe datate în La Tène timpuriu, la Vințu de Jos, de către regretatul coleg Marcel Simina²⁰⁶, precum și investigațiile de suprafață al căror autor este Gabriel Rustoiu²⁰⁷.

O stațiune care după toate probabilitățile se încadrează în categoria așezărilor rurale a fost surprinsă cu ocazia supravegherii unor lucrări edilitare de către Matilda Takács și Maria Bogdan, în hotarul orașului Aiud²⁰⁸.

Deși nu a avut ca obiect de studiu zona aflată în interesul nostru, cercetările efectuate în ultimii ani, având drept corolar importante contribuții asupra cunoașterii

²⁰¹ A. Rustoiu, în *Apulum* 42, 2005, p. 57-75; idem, în *Istros*, XII, 2005, p. 45-64; I. Glodariu, în vol. *Istoria Transilvaniei* (vol. I), Cluj-Napoca 2003, p. 73, 76.

²⁰² A. Rustoiu, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 182-183; idem, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca 2002, p. 29-33; idem, în vol. *Habitat und gesellschaft im Western und Nordwestern Rumäniens vom ende des 2. Jartausends v. Chr. Zum anfang des 1. Jahrtausends n. Chr. (11. Jh. v. Chr.-2.Jh. n. Chr.)*, Cluj-Napoca 2002, p. 49-90; I. Glodariu, în vol. *Istoria Transilvaniei* (vol. I), Cluj-Napoca 2003, p. 76; A. Rustoiu, Alexandra Comșa, în vol. *Daco-geții*, Deva, 2004, p. 268.

²⁰³ A. Rustoiu, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 183-184; idem, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca 2002, p. 33-40; idem, *Habitat und gesellschaft*, p. 49-90; A. Rustoiu, Alexandra Comșa, *op.cit.*, p. 268-269.

²⁰⁴ C. I. Popa, R. Totoianu, în vol. *Les Celtes et Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Bistrița - Năsăud 2000, p. 51-134; C. I. Popa, M. Simina, *Cercetări arheologice la Lancrem „Glod”*, Alba Iulia 2004.

²⁰⁵ C. Plantos, în *BCSȘ*, 6, 2000, p. 87-96.

²⁰⁶ Este vorba despre o săpătură de salvare, efectuată în colaborare cu Horia Ciugudean, de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, în vara anului 1995, cu ocazia unor lucrări de modernizare a drumului național Orăștie-Sebeș, între localitățile Vințu de Jos și Sibiușeni, rămase până acum inedite. Menționăm faptul că descoperirile la care ne referim au fost citate în lucrarea colectivă, coordonată de către V. Moga și H. Ciugudean, *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia, 1995, p. 207, 1b.

²⁰⁷ A. Rustoiu, G. Rustoiu, în *Apulum* 37/1, 2000, p. 177-192.

²⁰⁸ M. Takacs, M. Bogdan, în *Apulum*, 34, 1997, p. 94, nota 8.

începutului celei de a doua epoci a fierului, a realizat János Némethi²⁰⁹. Dintre demersurile realizate de către reputatul cercetător, publicarea rezultatelor cercetărilor efectuate în necropola de la Pișcolt-”Nisipărie” (jud. Satu Mare)²¹⁰ constituie un adevărat eveniment pentru arheologia celtică în centrul și estul Europei și un cadru de referință pentru studiul civilizației din La Tène-ul dacic.

La sfârșitul secolului al XX-lea au fost redactate în țara noastră două importante studii monografice având ca subiect istoria unor teritorii cu mult mai vaste decât acelea pe care ni-l propunem noi spre a fi investigat. Este vorba de volumul colectiv având ca subiect *Istoria Transilvaniei*²¹¹, în care profesorul clujean Ioan Glodariu, întocmind partea care vizează pre- și proto-istoria, atinge în demersul său istoriografic și perioada de care ne ocupăm²¹². Cea de a doua lucrare la care ne-am referit este *Istoria Românilor*²¹³ în care este prezentată sintetic prezența celților în unele teritorii aparținând României de azi. Capitolul a fost redactat de către profesorul bucureștean Mircea Babeș²¹⁴.

Preocupat de istoria și civilizația celților, cercetătorul maghiar Miklós Szabó, în cadrul monografiei sale dedicată zonei estice a celticii continentale²¹⁵, face anumite referiri și la Transilvania²¹⁶. Deasemenea, savantul francez de origine cehă, Vencelas Kruta, redactând o istorie a celților însoțită de un dicționar de termeni specifici civilizației făurite de ei, sintetizează teoriile expuse cu diferite prilejuri de către cercetătorii europeni, ocazie cu care se referă și la descoperirile din vestul României²¹⁷.

* * *

Sintetizând literatura istorică menționată pe parcursul acestui capitol, remarcăm că în stadiul actual al cercetărilor se acceptă prezența celților în vestul României actuale precum și în unele teritorii situate în interiorul Arcului Carpatic începând din La Tène-ul timpuriu. În date absolute, cele mai vechi manifestări specifice acestei civilizații, care au fost înregistrate, se datează în cea de a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Chr.²¹⁸.

Momentul sosirii celților în arealul apusean al României de azi pare a fi surprins și în literatura antică. Astfel, Trogus Pompeius ne face cunoscut că *Galii au supus pe panoni și timp de mai mulți ani au dus războaie cu sorți schimbătoare cu vecinii lor*²¹⁹.

²⁰⁹ Vezi spre exemplu: J. Némethi, în *SCIVA*, 4, 1975, p. 579-584; idem, în *ActaMP*, X, 1986, p. 71-82; idem, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 87-111; idem, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 50-56; idem, în *StComSatuMare*, XI-XII, 1994-1995, p. 33-39.

²¹⁰ Idem, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 49-73; idem, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 75-114; idem, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 59-112; idem, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 117-129.

²¹¹ *Istoria Transilvaniei* (vol. I), Cluj-Napoca 2003, volum în care I. Glodariu semnează capitolul intitulat *Istoria și civilizația dacilor (sec. IV a.Chr – 106 p. Chr.)*, p. 67-136.

²¹² Idem, *op.cit.*, p. 79-82.

²¹³ ***, *Istoria Românilor*, București 2001.

²¹⁴ M. Babeș, în *Istoria Românilor*, vol I, București 2001, p. 511-521.

²¹⁵ M. Szabó, *Les Celtes de l'Est*, Paris 1992.

²¹⁶ Idem, *op.cit.*, p. 22

²¹⁷ V. Kruta, *Les Celtes*, p. 263.

²¹⁸ În legătură cu cronologia prezenței celților în Transilvania, vezi: I. H. Crișan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 154-157; idem, *Burebista*, p. 19-30; J. Némethi, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 71-76; I. H. Crișan A. Rustoiu, A. Palkó, în *Ephemeris Napocensis*, 5, 1995, p. 35-37; A. Rustoiu, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, p. 182-184 ; I. V. Ferencz, în *Analele Banatului*, S. N., VI, 1998, p. 215-226 ; I Glodariu, în *Istoria Transilvaniei* (vol. I), Cluj-Napoca 2003, p. 73, 76.

²¹⁹ Trogus Pompeius, *Istoria lui Filip*, XXIV, 4, 5.

Prezența celților în zonele intracarpatică încetează brusc la sfârșitul subfazei La Tène C₁, eveniment care în date absolute poate fi plasat pe parcursul primei părți a secolului al II-lea î. Chr.²²⁰. Asemenea sosirii lor și acest moment pare a fi surprins de autorul antic citat, atunci când se referă la ... *creșterea puterii dacilor sub regele Rubobostes*²²¹.

²²⁰ I. H. Crișan, A. Rustoiu, A Palko, *op. cit.*, p. 36-38; A. Rustoiu, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, p. 182-184; I. V. Ferencz, M. M. Ciută, în *Istros*, XII, 2005, p. 241, 245.

²²¹ Trogus Pompeius, *Prol.*, XXXII.

IV. CATALOGUL DESCOPERIRILOR

Literatura arheologică înregistrată pe parcursul a mai mult de un secol a consemnat, așa cum am arătat în capitolul anterior, o serie întreagă de descoperiri arheologice. Informațiile care s-au păstrat în legătură cu ele sunt adeseori puține sau chiar lipsesc cu desăvârșire. În același timp, unele dintre încadrările culturale și/sau cronologice inițiale s-au dovedit a fi greșite, fapt care a condus de multe ori la susținerea unor concluzii greșite. În ceea ce privește zona investigată de noi, descoperirile nesigure, sau cele în legătură cu care s-a dovedit că au fost încadrate greșit, au fost enumerate separat. Am optat pentru un mod clasic de prezentare din dorința de a pune la dispoziția celor interesați mai multe informații. Am considerat că este util să păstrăm și trimiterele la materialele atribuite acestei perioade, dar pe care noi le considerăm ca aparținând altor epoci istorice. Însă acestea le-am enumerat separat, în cea de a doua parte a catalogului. Tot în acest mod am încercat să semnalăm cititorilor și descoperirile care nu mai pot fi identificate.

IV. 1. Descoperiri din La Tène timpuriu și mijlociu

1. Aiud, jud. Alba

Pe actualul teritoriu al orașului au fost găsite întâmplător, cu diferite ocazii, mai multe obiecte aparținând La Tène-ului timpuriu și mijlociu. Caracterul descoperirilor pledează pentru atribuirea unora dintre ele unor contexte funerare, în cazul altora fiind mai probabilă interpretarea ca provenind din așezări.

O parte dintre obiectele care compuneau inventarele mormintelor găsite a intrat în colecțiile Colegiului Bethlen, fiind preluate apoi de Muzeul de istorie din localitate. Multe piese însă au dispărut. I. H. Crișan a reanalizat, în anul 1974, obiectele care se mai păstrau în colecțiile Muzeului din Aiud, prilej cu care a făcut o serie de observații pe marginea acestor descoperiri. În urma lor, autorul ajunge la concluzia, pe care o împărtășim și noi, anume că ele provin, după toate probabilitățile, din două necropole celtice.

Prima, numerotată de către I. H. Crișan cu cifra I, era situată la N-NE de oraș, în apropierea actualului parc. Descoperirile aparținând acestei necropole apar în registrele de inventar ale Colegiului Bethlen ca provenind din locurile purtând următoarele toponime: Parc, Via Straub, Örhegy, Levélszin, Via Ungar sau Via Herepey. Astăzi, din păcate nu mai poate fi precizat cu exactitate amplasamentul fiecăruia dintre aceste toponime.

a. În anul 1894, la capătul serpentinei care duce spre parc au fost găsite brățări din bronz și un vârf de lance din fier.

- K. Herepey, *Alsófeher vármegye törtélmé*, Aiud 1901, p. 68, pl. XVII, 169;

M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium*, Cluj, 1942, p. 188, nr. 85; idem, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 65-66, nr. 88; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 50; idem, *Precizări în legătură cu descoperirile celtice de la Aiud*, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 71-92.

b. În parcul orașului s-au găsit în anul 1912, întâmplător, mai multe obiecte despre care s-a scris în inventar că ar aparține unui mormânt celtic. De fapt, cea mai probabilă este posibilitatea să avem de a face cu mai multe complexe. Materialul este înregistrat la Muz. din Aiud sub numerele de inventar: 5128-5148. Aceste obiecte sunt: două vase de lut, cinci cuțitașe din fier, două pumnale dintre care unul fragmentar, un vârf de lance, o foarfecă fragmentară, o spadă a cărei teacă este ornamentată cu doi dragoni afrontați, stilizați și alte elemente de decor acoperite cu foiță de aur, toate din fier.

La acestea se adaugă: aplici care aveau probabil un rol ornamental, lucrute din bronz (una dintre ele fiind placată cu aur), o zăbală din fier și o psalie fragmentară, o brățară tubulară din fier, fragmentară și ea, și fragmentele unui lanț din fier.

Mare parte dintre aceste obiecte s-au pierdut. Astăzi se mai găsesc în Muz. din Aiud doar spada, o aplică, zăbala și foarfeca. Tot din același loc se mai păstrează în colecțiile Muzeului amintit un vas mare, lucrat la roată, de factură celtică (inv. nr. 5072).

Din același Parc provine și toarta unui vas lucrat la roată și acoperit cu angobă de culoare roșie (inv. nr. 751). Fragmentul ceramic ar fi putut aparține unui vas grecesc sau unei imitații după un astfel de recipient.

- M. Roska, *Kelta sír Nagyenyeden*, în *DolgSzeged*, V, 1929, p. 82-86, fig. 1, 6; 2,1-2; 3, 4; idem, *Erdély Régészeti Repertórium*, Cluj, 1942, p. 158, nr. 85; idem, *A Kelták Erdélyben* în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 65-66, nr. 88; I. Nestor, în *22 BerRGK*, 1933, p. 154, nr. 634; idem, *Keltische Gräber bei Mediaș*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 181, D. Popescu, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 74, 1944, p. 645-646; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 50; idem, *Precizări în legătură cu descoperirile celtice de la Aiud*, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 71-92 (cu precizările privind descoperirile făcute la "Via Winkler"); *Rep. Alba*, p. 23, nr. 11, c, e.

c. La sfârșitul secolului al XIX-lea, pe terenul viei Straub, spre parc, au fost găsite morminte celtice de incinerare din care astăzi se mai păstrează: fragmente de vase ceramice lucrute la roată și cu mâna, două lame de spade din fier, fragmente din teaca din fier a unei spade, verigi din bronz și fragmente dintr-un coif din bronz (interpretate inițial ca elemente dintr-un scut).

- K. Herepey, în *Alsófeher vármegye történelme*, Aiud 1901, p. 75-76, pl. XX; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București 1926, p. 505; I. Nestor, în *22 BerRGK*, p. 154, nr. 637; M. Roska, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 65-66, fig. 35-36; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 50; idem, *Precizări în legătură cu descoperirile celtice de la Aiud*, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 71-92; *Rep. Alba*, p. 22-23, nr. 11 a.

d. În apropierea „Viei Straub”, pe terenul unei alte proprietăți, cunoscută ca „Via Ungar”, Herepey Karol a descoperit un mormânt celtic. Resturile cinerare erau depuse într-o urnă. Acest complex a avut ca inventar, în afara recipientului funerar, o fibulă de

tip La Tène mijlociu (găsită printre resturile cinerare) și un cuțit de luptă din fier (așezat sub urnă). În vecinătatea imediată a mormântului, într-o groapă separată, au fost găsite părți din scheletul unui cal.

- K. Herepey, *Alsófeher vármegye történelme*, Aiud 1901, p. 76, 96, pl. XXI, 222-223; M. Roska, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 66, 35; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 51, idem, *Precizări în legătură cu descoperirile celtice de la Aiud*, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 71-92; *RepAlba*, p. 22-23, nr. 11a.

e. Din punctul „Orheghiu” provine un cuțit celtic din fier, donat muzeului din localitate de către J. Bodrogi (Muz. Aiud, inv. nr. 5228) care ar fi putut face parte din mobilierul altui mormânt.

- *RepAlba*, p. 23, nr. 11 d.

Cea de a doua necropolă, numerotată de către I. H. Crișan cu cifra II, se găsea la sud de oraș, de o parte și de alta a șoselei naționale spre Alba Iulia. La începutul secolului XX, terenul din stânga șoselei aparținea școlii de viticultură, iar cel din dreapta era ocupat de “Via Winkler”.

f. De pe terenul școlii de viticultură, în colecțiile Colegiului Bethlen au intrat patru psalii, o zăbală, două vârfuri de lance și un cuțit de luptă, toate din fier. În afară de aceste materiale au mai fost recuperate oase de cal, două schelete umane și o cană din lut. Astăzi se mai păstrează: o psalie, o zăbală, două vârfuri de lance și cuțitul de luptă.

Tot din aceeași loc provin fragmente ceramice celtice, datate în La Tène C, confecționate cu mâna și la roată.

- M. Roska, *Kelta sír Nagyenyeden*, în *DolgSzeged*, V, 1929, p. 82-86, 1, 7, 5; 3, 5-7; idem, *Erdély Régészeti Repertórium*, Cluj 1942, p. 88; idem, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 66, 88; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 51; idem, *Precizări în legătură cu descoperirile celtice de la Aiud*, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 71-92; *RepAlba*, p. 22, nr. 9 b; p. 23, nr. 12 a.

Pe baza datelor de care dispunem în acest moment, credem că cele două necropole identificate pe teritoriul administrativ al actualului oraș Aiud își încep probabil activitatea la finele La Tène-ului B₂ și continuă pe parcursul fazei următoare (C₁). În cifre absolute, datarea cuprinde un interval de timp debutând în prima jumătate a secolului al III-lea și durează până la începutul secolului al II-lea î. Chr. Precizări cronologice de o mai mare acuratețe nu se pot face în lipsa unor cercetări sistematice.

g. De pe teritoriul localității, fără să fie menționat locul exact de descoperire, sunt menționate în literatura arheologică și unele vase de factură elenistică: un bolsal attic (sec. IV î. Chr.) și o oenochoe elenistică (sec. III î. Chr.), care astăzi se păstrează în colecțiile MIC (inv. 8104, 8106). I. Glodariu (care pomenește existența a trei vase – bolsal-ul și două oenochoe) consideră, pe bună dreptate, că descoperirea acestor vase la Aiud este cel puțin discutabilă. Totuși prezența celor două necropole celtice pe teritoriul orașului, coroborată cu datarea cea mai probabilă a acestor vase, nu trebuie exclusă cu desăvârșire posibilitatea ca ele să provină de la Aiud.

- M. Rusu, *Depozitul de vase dacice de la Gușterița - Sibiu*, în *SCȘS Cluj VI*, 3-4, 1955, p.91, nota 20, I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București 1969, p.89, nr. 25; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj 1974, p.23-24, vezi și nota 91; *RepAlba*, p.25, nr. 20 h.

h. Cu ocazia săpării fundațiilor pentru construcția unor blocuri în perimetrul cartierului "Microraiion III", situat în partea de răsărit a localității, a fost depistat un nivel de locuire. Materialul ceramic recuperat poate fi atribuit La Tène-ului mijlociu.

- H. Ciugudeanu, *Noi descoperiri arheologice pe teritoriul județului Alba (I)*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 39, nr. 44.

i. În locul numit „Sub Pădure”, sau „Sub Hagău” situat în hotarul dintre localitățile Aiud și Mirăslău, cu ocazia săpării unui șanț, au fost descoperite materiale arheologice celtice în asociere cu ceramică de factură autohtonă. Descoperirea documentează, cu mare probabilitate prezența unei așezări datate în La Tène-ul mijlociu.

- Matilda Takács, Maria Bogdan, *O nouă tetradrahmă de argint de la Aiud*, în *Apulum*, 34, 1997, p. 94, nota 8; informații amabile Matilda Takács.

j. În colecțiile Muzeului Orășenesc din Aiud se mai păstrează 9 mărgelile din sticlă (Pl. XXI, 1, 4 – 5), al căror loc de descoperire este necunoscut. Ele pot proveni din inventare funerare celtice.

- Informație Paul Scrobotă.

2. Alba Iulia, jud. Alba

Dintr-un loc neprecizat de pe teritoriul orașului provine o fibulă de tip Certosa, aflată în colecțiile Muzeului Unirii din Alba Iulia (nr. inv. 3240).

- I. V. Ferencz, *Fibule celtice de pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 136, Pl. I/7.

3. Blaj, jud. Alba

Pe teritoriul acestei localități au fost găsite întâmplător, cu ocazia unor lucrări edilitare desfășurate în anul 1956, pe strada 16 Decembrie, patru vase, dintre unele de factură celtică și altele autohtonă. Este posibil ca aceste obiecte să fi făcut parte din inventare funerare. Recipientele pot fi datate într-un interval larg, pe parcursul La Tène-ului C₁.

- I. H. Crișan, *Morminte inedite din sec. III î.e.n. în Transilvania*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 87-90, fig. 1-2; idem, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare 1966, p. 57; idem, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 54; *RepAlba*, p. 59, nr. 7.

4. Blandiana (Blândiana, Cârna), jud. Alba

Pe malul stâng al Mureșului, pe marginea primei terase, între anii 1974-1981, au fost distruse mai multe morminte celtice cu prilejul lucrărilor de extragere a argilei. Din inventarul lor au fost recuperate nouă vase întregi sau întregibile. Între ele se numără un recipient având torți antropomorfe (Pl. XXIV, 5; Pl. XXV), un mâner de scut (Pl. XXIV, 4), fragmentele unei fibule din fier și mai multe vase din ceramică (Pl. XXIII, Pl. XXIV, 1 – 3). Materialele se datează în sec. III-II a. Chr. (La Tène C₁) și

se păstrează în colecțiile Muzeului Unirii din Alba Iulia.

- I. Al. Aldea, *Vase celtice descoperite la Blandiana*, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 415-421; I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Noi descoperiri celtice de la Blandiana*, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 37-43; *RepAlba*, p. 60, nr. 3.

5. *Craiva, com. Cricău, jud. Alba*

a. La poalele stâncii „Piatra Craivii” A fost descoperită o monedă de argint, imitată după tetradrahmele lui Filip al II-lea.

b. Printre materialele arheologice descoperite în cetatea dacică de la Piatra Craivii se numără și un fragment dintr-o brățară celtică cu semiove mari, specifică La Tène mijlociu.

- I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La forteresse Dace de Piatra Craivii*, în *Celticum*, 12, 1965, p. 138, pl. 85, Fig. 33A/20; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci*, București, 1996, 101, fig. 48/4.

6. *Cut, com. Câlnic, jud. Alba*

În locul numit „Fața Dârgului” au fost găsite prin cercetări de suprafață fragmente ceramice lucrate cu mâna, care pot fi datate în La Tène timpuriu sau mijlociu.

- Informații C. I. Popa.

7. *Deva, jud. Hunedoara*

În apropiere de Deva, fără a se preciza locul exact a fost descoperită o brățară din bronz cu granulații, datată în La Tène B₂. Astăzi se păstrează la Budapesta.

- P. Jacobsthal, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944, p. 191, nr. 263, pl. 145; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 56.

8. *Gligorești, com. Luna, jud. Cluj*

Pe locul numit “La Holoame” (Pl. XXVII) a fost cercetat un complex arheologic (Pl. XXVIII), care se datează în La Tène-ul mijlociu (sec. III-II a. Chr.), având ca inventar fragmente ceramice lucrate cu mâna și la roată, precum și două obiecte din fier (Pl. XXIX – XXXVII). Acestea din urmă se păstrează fragmentar și sunt oxidate, motiv pentru care nu li s-a putut stabili funcționalitatea

- Fl. Gogâltan, I. Al. Aldea, A. Ursuțiu, în, *CCA*, Brăila, 1996, p. 51-52; Informații Fl. Gogâltan și G. Florea; Fl. Găgâltan, I. Al. Aldea, A. Ursuțiu, *Raport preliminar asupra investigațiilor arheologice de la Gligorești - „La Holoame”, com. Luna, jud. Cluj (1994-1996)*, în *Apulum* XLI, 2004, p. 66, 69, 74, Pl. II.

9. *Hațeg, jud. Hunedoara*

În zona Hațegului au fost găsite două obiecte de factură celtică: un colan (torques) din bronz datat în La Tène B₁ și un coif din fier (Pl. XXXVIII, 1-2).

- L. Márton, *A korai La Tène-kultúra Magyarországon – Die Frühlatènezeit in Ungarn*, în *Archhung*, XI, Budapest 1933, p. 36-37, pl. 9, 5; I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaș*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 166, nr. 21; M. Roska, *Erdély Régészeti Repertoriuma*, Cluj, 1942, p. 105, nr. 21; idem, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p.59 nr. 40; D. Popescu, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 74, 1944, p. 647; J. Moreau, *Die Welt der Kelten*, Stuttgart, 1958, p. 65, 246, pl. 10; M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare 1970, p. 39, fig. 10; M. Rusu, *Das Keltische*

fürstengrab von Ciumești in Rumänien în 50 *BerRGK*, 1968, p. 294; Vl. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, în *Dacia*, N. S. XV, 1971, p. 184, fig. 5; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 57.

10. *Heria, com. Fărău, jud. Alba*

Din puncte neprecizate situate pe teritoriul acestei localități provin două spade celtice și trei vârfuri de lance din fier. Ele se păstrează în colecțiile Muz. Aiud (inv. nr. 5165-5169) și pot fi datate în La Tène C₁.

- M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium*, Cluj, 1942, p. 104, nr. 11; idem, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p.59 nr. 39; D. Popescu, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 74, 1944, p. 647; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 57-58, nr. 31; *RepAlba*, p. 107, nr. 1 c.

11. *Jidvei, com. Jidvei, jud. Alba*

a. Într-o colecție particulară se păstrează un vas celtic lucrat la roată, descoperit întâmplător cu ocazia plantărilor de vie. Vasul putea aparține unui mormânt celtic și este specific La Tène-ului C₁.

- I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 58; *RepAlba*, p. 114, nr. 2.

b. De pe teritoriul acestei localități provine și un vârf de lance din fier, care ar fi putut aparține unui inventar funerar celtic. Astăzi el se păstrează în colecțiile Muz. Sibiu.

- M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium*, Cluj, 1942, p. 313, nr. 8; idem, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p.73 nr. 146; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 58, nr. 33; *RepAlba*, p. 114, nr. 2.

12. *Lancrăm, localitate care aparține orașului Sebeș, jud. Alba*

Lucrările pentru extragerea unor materiale necesare construirii unei fabrici de cherestea, au dus la identificarea pe malul stâng al râului Sebeș, în locul numit „Glod”, a unui sit arheologic în care erau prezente mai multe niveluri de locuire, corespunzătoare mai multor epoci istorice. Cea de a doua epocă a fierului este reprezentată de două astfel de nivele. Primul a fost atribuit de către autorii cercetării, cel mai probabil, în faza timpurie a La Tène-ului (B₂ ?), noi considerăm că o datare în La Tène C₁ este tot atât de posibilă.

Indiferența autorităților competente a condus la distrugerea unei mari părți a stațiunii arheologice, cu toată strădania câtorva tineri cercetători și studenți prin care s-a reușit salvarea unor monumente ale acestei așezări, oferind o imagine parțială a locuirii din acest loc.

- C. I. Popa, R. Totoianu, *Câteva probleme ale epocii Latène în lumina descoperirilor recente de la Lancrăm (or. Sebeș)- „Glod” (jud. Alba)*, în vol. *Les celtes et Thraco-daces de l'Est du Basin des Carpates, Bistrița Năsăud 2000*, p. 51-134; C. I. Popa, M. Simina, *Cercetări arheologice la Lancrăm „Glod”*, Alba Iulia 2004.

13. *Luncani (Grind), com. Luna, jud. Cluj*

De pe teritoriul satului, fără alte precizări topografice, provine o statueta de

bronz înfățișând un mistreț cu coama înaltă, străpunsă de cinci găuri circulare și de două triunghiulare. Este posibil ca piesa să fi aparținut unui inventar funerar. În prezent, se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj – Napoca (nr. inv. 105)

- F. Pulszky, *Magyarország archeologiaja*, I, Budapest, 1897, p. 202, fig. 59, 2; M. Roska, *Erdély Régészeti Repertoriuma*, Cluj, 1942, p.97, nr. 26; idem, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p.59 nr. 37; D. Popescu, în *IstRom.*, V. I, București, 1960, p.237; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, 10, 1973, p.58, nr. 35 *RepCluj*, p.259; C. Bodó, *Considérations concernant le sanglier de Luncani (Le département Cluj)*, în vol. *Fontes historiae. Studia in honorem Demetree Protase*, Bistrița - Cluj-Napoca 2006, p. 231-236.

14. Micoșlaca (oraș Ocna Mureș), jud. Alba

Pe terasa a doua de pe malul stâng al Mureșului, prin cercetări de suprafață efectuate de către specialiști clujeni în anul 1963, a fost identificată o așezare datând din La Tène-ul timpuriu. Cercetări în acest punct au fost efectuate ulterior, între anii 1987-1988 de către Ioan Mitrofan.

- M. Macrea, I. H. Crișan, *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944 – 1964)*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 357; *RepAlba*, p. 127, nr. 2.

15. Noșlac, com Noșlac, jud. Alba

a. Cu ocazia săpăturilor efectuate pe teritoriul acestei localități sub conducerea lui Mircea Rusu, în necropola prefeudală, a fost descoperită și o așezare datând din La Tène-ul mijlociu. În prezent materialele se păstrează la Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

- M. Macrea, I. H. Crișan, *Morminte inedite din sec. III î.e.n. în Transilvania*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 358; I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București 1969, p. 268, nr. 198 a.

b. Cu ocazia efectuării unor excavații pentru implantarea unui cablu, de către ROMTELECOM, pe strada Principală, în dreptul imobilului cu nr. 130, au fost gasite fragmente ceramice databile în cea de a doua vârstă a fierului, lucrate cu roata olarului și altele confecționate cu mâna. Piese lucrate la roată aparțin unor vase specifice olăriei celtice. Deasemenea, împreună cu aceste obiecte au fost găsite și oase. Este dificil de precizat dacă avem de a face cu o necropolă sau cu o așezare.

- Informații H. Ciugudean.

16. Oarda de Jos (aparține municipiului Alba Iulia)

În urma unor cercetări de suprafață efectuate de către Gabriel Rustoiu, pe terasa înaltă a râului Sebeș, au rezultat și fragmente ceramice databile în La Tène. Pentru acestea a fost propusă o datare în faza B₂, dar vase de felul celor prezentate au fost descoperite în același areal geografic și în contexte mai târzii.

Descoperirea documentează cel mai probabil o locuire rurală.

- A. Rustoiu, G. Rustoiu, *Așezări din a doua vârstă a fierului descoperite recent pe teritoriul orașului Alba Iulia*, în *Apulum*, 37/1, 2000, p. 178-180.

17. Ohaba Ponor, jud. Hunedoara

În peștera din Bordul Mare sunt documentate mai multe orizonturi de locuire, cel corespunzător epocii La Tène fiind reprezentat, printre alte materiale arheologice și de o fibulă din argint(!) specifică La Tène-ului mijlociu. Cercetările efectuate între anii 1999-2000 au evidențiat existența unui nivel post-paleolitic cu o grosime de numai 10 cm, în care se regăseau materiale arheologice din neolitic, eneolitic, a doua vârstă a fierului și din Evul Mediu. Săpăturile întreprinse de către C. S. Nicolăescu Plopșor identificaseră pe o mică suprafață un nivel ulterior paleoliticului, doar cu puțin mai consistent. Ceramica din cea de a doua vârstă a fierului, descoperită prin cercetările la care am participat și noi aparține civilizației dacice clasice.

- C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab, *Șantierul arheologic Ohaba-Ponor*, în *Materiale III*, 1957, p. 47, fig. 5, 6, p. 46; I. Andrițoiu, R. Pavel, I. V. Ferencz, D. Drăghia, în *CCA, Campania 2000*, Suceava 2001, p. 165.

18. Peșelca (oraș Teiuș), jud. Alba

Pe teritoriul acestei localități au fost descoperite întâmplător o fibulă celtică din La Tène B₂ și un cuțit ce poate fi datat în aceeași perioadă (Pl. LVII). Ambele obiecte făceau parte, probabil, din inventare funerare. Ion Horațiu Crișan, în momentul publicării pieselor, consemna faptul că ele se păstrează la Muzeul orașenesc din Aiud (inv. nr. 402, 2210). Cu toată bunăvoința domnului Paul Scrobotă, muzeograf la această instituție, cele două obiecte nu au mai putut fi găsite, motiv pentru care reproducem imaginea lor după desenele publicate de I. H. Crișan.

- I. H. Crișan, *Descoperirile celtice de la Cluj, Peșelca și Șeica Mică*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 53; idem, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 60, nr. 46; *RepAlba*, p. 143, nr. 2.

19. Săvârșin, jud. Arad

Pe teritoriul acestei localități, în partea stângă a șoselei Arad – Deva se găsește „Dealul Cetății”, la baza căruia a fost cercetată o așezare datând din cea de a doua epocă a fierului, care conform afirmațiilor autorilor cercetărilor evoluează pe parcursul a trei faze (Pl. LVII). Faza I este reprezentată de opt locuințe de tip bordei și după părerea lor a fost locuită de la începutul secolului al IV-lea a. Chr., însă până în momentul actual nu au publicat materialele care să susțină această datare.

În apropiere a fost surprinsă și necropola, care cuprinde un număr de șase morminte de incinerare. Resturile cinerare au fost depuse în toate cele șase cazuri în urne, trei dintre ele fiind acoperite cu străchini. Mormântul numerotat de către autorii cercetărilor cu numărul 6 ilustrează un caz aparte deoarece pe post de urnă funerară a fost utilizat un coif celtic acoperit cu o strachină.

Cea de a doua fază a fost încadrată cronologic unui interval situat pe parcursul secolelor III-II a. Chr. și este reprezentată prin locuințe de tip semi-adâncit (profundimea lor nu depășește 0,5 m) și de un atelier pentru reducerea minereului ?!

- M. Gumă, *Câteva precizări asupra unor tipuri de coifuri de la sfârșitul primei epoci a fierului și începutul celei de a doua descoperite în sud –vestul României*, în *TD*, XII, 1-2, 1991, p. 102; M. Barbu, P. Hügel, în *CCA*, 1997, p. 91-92; *RepArhMureșInf*, p. 107-109.

20. Sebeș, jud. Alba

a. La est de oraș, în locul numit „Podul Pripocului”, de pe malul râului Sebeș, în anul 1960 și apoi între anii 1966-1967, săpăturile conduse de Kurt Horedt au identificat

o stațiune arheologică având un strat gros de depuneri (1,80 m) aparținând mai multor epoci între care și La Tène-ului mijlociu (Pl. LIX).

- K. Horedt și colab, *Săpăturile arheologice de la Răhău și Sebeș*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 19-25; I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București 1969, p. 273, nr. 261; K. Horedt, *Mittelatenezeitlichen Siedlungen aus Siebenbürgen*, în *StAlteuropa*, II, 1965, p. 59; I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare 1966, p. 74; *RepAlba*, p. 167, nr. 4.

b. De pe teritoriul localității provine o monedă schifată, de tipul imitațiilor după tetradrahmele lui Filip al II-lea, care astăzi se păstrează în colecțiile Muzeului Brukenthal din Sibiu. Piesele de acest fel se datează pe parcursul secolelor III-II î. Chr. Ținând cont de gramaj, de calitatea argintului și de realismul prin care sunt redată personajele, piesa pare să fie datată la începutul intervalului în care au circulat asemenea imitații.

- N. Lupu, *Descoperiri de monede antice în jurul Sibiului*, în *St.Com.Brukenthal*, 14, 1969, p. 285; C. Preda, *Monedele Geto-dacilor*, București 1973, p.37.

21. Silivaș, com. Hopârta, jud. Alba

Ca provenind de pe teritoriul satului (sau al comunei), fără să fie precizat un loc anume, sunt cunoscute unele materiale celtice sub numele de “mormântul de la Silivaș” (Pl. LXI). Asupra provenienței acestor obiecte de la Silivaș, planează suspiciuni. Obiectele care făceau parte din lotul intrat în colecțiile muzeului clujean sunt: o spadă fragmentară, o garnitură (buterolă) a tecii acesteia, două vârfuri de lănci, un pumnal-SICA, o fibulă și un coif.

Ele făceau parte din inventare funerare celtice, cu excepția pumnalului curb, care, cel mai probabil aparținea inventarului unui mormânt de războinic, dac. Toate obiectele, cu excepția cuțitului curb, se datează în La Tène B₂.

- M. Roska, *Keltisches Grab aus Siebenbürgen*, în *PZ*, 26, 1925, p. 210-212; idem, *Erdély Régészeti Repertoriuma*, Cluj, 1942, p. 210, nr. 33; idem, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p.66, nr. 96; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București 1926, p. 298, 464, 519, pl. XXVI; L. Márton, *A korai La Tène-kultúra Magyarországon – Die Frühlatenezeit in Ungarn*, în *Archhung*, XI, Budapest 1933, p.13, 42, 44, 49, 53, 60, 62, 64-65; I. Nestor, în *22 BerRGK*, 1933, p. 153, nr. 362; idem, *Keltische Gräber bei Mediasch*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p.179; D. Popescu, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 74, 1944, p.644, 656; I. Hunyady, *Die Kelten in Karpatenbecken*, în *Taffelband* 1942, pl. LXVIII, 1-3, pl. L, 3, 9, LII, 4; P. Jacobsthal, *Early Celtic Art*, Oxford 1944, p.116, nr. 142; M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare 1970, p.36, pl. XIX; M. Rusu, *Das Keltische fürstengrab von Ciumești in Rumänien*, în *22 BerRGK*, 1969, p.287-288; Vl. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des Keltischen Latene in Rumänien*, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p.182; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p.45-48, 61, nr. 59; idem, *Burebista*, p.16; A. Rustoiu, *Neue Präzisierungen bezüglich des „Keltischen Grabes” von Silivaș*, în vol. *Relations Relations thraco – illyro - helénistique*, București 1994, p.295-299; *RepAlba*, p.173, nr. 5 b.

22. Șeușa, com Ciugud, jud. Alba

În locul numit „La Cărarea Morii” situat la est de sat (Pl. LXIII, 1) au fost efectuate cercetări arheologice sistematice între anii 1996 – 2000. Situl arheologic are mai multe niveluri de locuire, corespunzătoare mai multor epoci istorice, dintre care două corespund celei de a doua epoci a fierului. Cel mai vechi este reprezentat de o așezare care se datează în La Tène C₁.

Au fost surprinse o locuință de tip bordei (Pl. LXIV – LXV) și mai multe gropi Pl. LXIII, 2, LXVI), toate aceste complexe precum și stratul arheologic conține materiale arheologice specifice comune acelei perioade (Pl. LXVII - XC).

- S. Crișan, A. Gligor, C. Inel, M. Voinaghi, *Descoperiri arheologice la Șeușa - „La Cărarea Morii” com. Ciugud, jud. Alba*, în *BCȘS*, 3, 1997, p. 27-40; I. Paul, M. Ciută, în *CCA, Campania 1997, Călărași 1998*, p.74-76; I. V. Ferencz, M. M. Ciută, *Finds from Șeușa (Alba county) belonging to middle La Tène*, în vol. *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 22-50; M. Ciută, B. Daisa, M. Breazu, S. Andrei, în *CCA, Campania 1999, Deva 2000*, p. 101; M. Ciută, C. Beldiman, I. V. Ferencz, P. Mazăre, B. Daisa, M. Breazu, G. Pataki, în *CCA, Suceava 2001*, p. 239-242 ; I. V. Ferencz, M. M. Ciută, *Considerații pe marginea unor materiale descoperite la Șeușa (com. Ciugud, jud. Alba)*, în *Istros*, XII, 2005, p. 239-254.

23. Șoimuș-Bălata, com. Șoimuș, jud. Hunedoara

Ca provenind de pe teritoriul acestor două localități, în depozitele Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva, se păstrează două obiecte confecționate din fier: un cuțit de luptă și o foarfecă. Cele două obiecte pot să fi aparținut unor inventare funerare.

- I. V. Ferencz, D. Ferencz, *Materiale celtice inedite păstrate în colecțiile muzeului din Deva*, în *Apulum XXXVIII/1*, 2001, p. 129-136.

24. Șona, com. Șona, jud. Alba

a. În muzeul școlii din localitate se păstrează un vârf de lance din fier și două fragmente din străchini celtice lucrate la roată (Pl. XCII, 3), descoperite cu ocazia rigolărilor pentru vie.

- I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 62, nr. 70 a; *RepAlba*, p. 183, nr. 11 d.

b. Un alt vârf de lance din fier (Pl. XCII, 1), împreună cu o strachină lucrată la roată au ajuns în colecțiile Muz. Tg. Mureș.

- I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 62, nr. 70 b; M. Petică, *Descoperiri celtice aflate în colecțiile arheologice ale Muzeului județean Mureș*, în *Marisia*, XXIII-XXIV, 1994, p. 33; *RepAlba*, p. 183, nr. 11 d.

c. Un al treilea vârf de lance (Pl. XCII, 1) se păstrează în colecțiile Muz. Sibiu.

- V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București 1926, p. 514, fig. 335, 3; M. Roska, *Erdély Régészeti Repertoriuma*, Cluj, 1942, p. 272, nr. 200; idem, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p.70-71, nr. 129; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 62, nr. 70 c; *RepAlba*, p. 183, nr. 11 d.

25. *Turdaș, com. Hopârta, jud. Alba*

În anul 1962, pe teritoriul satului, în timpul lucrărilor pentru vie, a fost găsit întâmplător un mormânt celtic de incinerare din care se mai păstrează o serie de obiecte din bronz: Patru brățări (una cu nodozități și cu capete pececete), un colan și un pandantiv (PL. XCIII). Brățările indică datarea mormântului în La Tène-ul timpuriu, într-o perioadă cuprinsă între sfârșitul subfazei B₁ și începutul celei următoare B₂.

- M. Blăjan, *Descoperiri celtice și dacice la Turdaș*, în *Studia*, 2, 1972, p. 11-17; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 64, nr. 76; *RepAlba*, p. 192, nr. 7.

26. *Turdaș, com Turdaș, jud. Hunedoara*

Între materialele provenind din săpăturile Zsofiei Torma, de la Turdaș, se numără și o fibulă aparținând unui tip răspândit în special în sudul Galliei (Pl. CVIII, 8).

- M. Roska, *A Torma Zsófia-Gyűjtemény. Az Erdély Nemzeti Múzeum érem- és régiség-tárában*, Kolozsvár 1941, p. 38, Abb. 26, p. 39; A. Rustoiu, *Archäologische und historische hinweise betreffend den anfang de Keltischen kolonisation des Innenkarpatischen raumes*, în *Apulum* 42, 2005, p. 63-64, Abb. 4/9; idem, *Repere arheologice și istorice privind începutul colonizării celtice a spațiului intra-carpatic*, în *Istros*, XII, 2005, p. 50-51, Fig. 4/9.

27. *Uioara de Jos (Ciunga), oraș Ocna Mureș, jud Alba*

În punctul "Via lui Bogdan" a fost identificată o așezare datând din La Tène-ul mijlociu.

- M. Macrea, I. H. Crișan, *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944 – 1964)*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 353, nr. 34; *RepAlba*, p. 196, nr. 11.

28. *Uroi, (oraș Simeria) jud. Hunedoara*

Provenind de pe teritoriul acestei localități, fără alte precizări topografice, este cunoscută o verigă de gleznă celtică din bronz cu trei semiove mari (Pl. XCIV). Ea se păstrează în Muz. din Deva (inv. nr. 5534) și este încadrată cronologic în La Tène C₁.

- D. Popescu, *Le bracelet celtique à demi-oves d'Uroi (dép. de Hunedoara, Trasyllvanie) în Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 183; idem, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 74, 1944, p. 648; M. Roska, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 58, nr. 7; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 64.

29. *Vețel, com Vețel, jud. Hunedoara*

În colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei din Cluj - Napoca (inv. nr. IV 4816) se păstrează o centură celtică din bronz datată în La Tène C provenind din această localitate (Pl. CVI).

- M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium*, Cluj, 1942, p. 301, nr. 52; idem, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p.73, nr. 64; D. Popescu, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 74, 1944, p. 648; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 67, nr. 80.

30. Vințu de Jos, com. Vințu de Jos, jud. Alba

a. În râpa terasei dinspre Sibiu, în apropierea podului, cu ocazia modernizării șoselei naționale Sebeș-Deva au fost parțial distruse unele complexe datând din mai multe epoci istorice între care și epoca La Tène. Cele datate în cea de a doua vârstă a fierului (Pl. XCV) conțineau ceramică lucrată cu mâna, împreună cu olărie de factură celtică lucrată la roată (Pl. XCVII - CII). Deasemenea, în același context au mai fost descoperite o mărgea din pastă de sticlă, o unealtă din fier și alte obiecte (Pl. XCVI). Toate acestea se păstrează în colecțiile Muzeului Unirii din Alba Iulia.

- *RepAlba*, p. 207, nr. 1 b, informații H. Ciugudean.

b. În lunca Mureșului, pe locul numit „Lunca Fermei” au fost găsite prin cercetări de suprafață materiale ceramice (Pl. CIII – CIV) care se pot data în La Tène-ul mijlociu (C₁). Menționăm că locul descoperirii se găsește foarte aproape de cel din care provin obiectele cunoscute ca fiind descoperite la Blandiana.

- C. Plantos, *Descoperiri aparținând celei de a doua epoci a fierului la Vințu de Jos-„Lunca Fermei” (jud. Alba)*, în *BCSȘ*, 6, 2000, p. 87-96.

31. Zlatna, jud. Alba

De pe teritoriul acestei localități provine o monedă de argint, de tip Filip al II-lea.

- C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București 1998, p. 102.

IV. 2. Descoperiri nesigure sau care aparțin altor epoci istorice

1. Acmariu, com. Blandiana, jud. Alba

De pe teritoriul acestei localități sunt citate descoperiri de obiecte din bronz care pot aparține unui inventar funerar: trei brățări (dintre care două sunt ornamentate cu proeminențe și cu spirale adâncite și una simplă), un fragment de fibulă și un obiect bombat. Se pare că au fost depozitate în Muz. Cluj, însă acolo ele nu mai există.

- M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium*, Cluj, 1942, p. 12, nr. 12; *RepAlba*, p. 20.

2. Alba Iulia

În timpul cercetărilor efectuate pe strada Munteniei, Viorica Rusu-Bolindeț a semnalat două bordeie, datate de autoarea cercetărilor în Hallstatt târziu sau La Tène timpuriu. Până la publicarea materialelor, descoperirea trebuie privită cu circumspecție.

- V. Rusu-Bolindeț, *Alba Iulia, str. Munteniei*, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1996*, București, 1997, p. 1.

3. Cetea

În locul numit „La Pietri”, situat pe versantul stâng al Văii Cetei, la cca 3 km de sat a fost cercetată o așezare cu mai multe straturi arheologice I. H. Crișan menționează că este prezentă și ceramică datată în La Tène mijlociu. Așezarea se datează mai probabil în Epoca Regatului Dac.

- I. H. Crișan, *Ceramica: Cetea*, p. 257, nr. 61.

4. Câlnic, jud. Alba

Dintr-un loc neprecizat de pe teritoriul comunei provine o cană dacică datând

din sec. III-II a. Chr., aflată astăzi în colecțiile Muzeului Brukenthal din Sibiu (inv. nr. 3259).

- I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București 1969, p. 259, nr. 82; *RepAlba*, p. 81, nr. 2 b.

5. Craiva, com. Cricău, jud. Alba

a. La poalele stâncii "Piatra Craivii", un cioban a descoperit întâmplător un depozit de obiecte din fier datând din La Tène. Printre acestea se numără trei fragmente de spade, trei vârfuri de lance și un obiect a cărui funcționalitate este greu de determinat. Ea a fost prezentată ca scoabă ori drept cataramă. (Pl. XXVI). Cristian Ioan Popa a demonstrat convingător că ele aparțin unui mormânt dacic.

Aceste obiecte se păstrau în colecțiile MuzAiud.

- K. Herepey, *Alsófeher vármegye történelme*, Aiud 1901, p. 76, 98, pl. XXI, 228-234; D. Popescu, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 74, 1944, p. 647-648; I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La forteresse Dace de Piatra Craivii*, în *Celticum*, 12, 1965, p. 115-116; I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 55; *RepAlba*, p. 83, 3; C. I. Popa, Comunicare prezentată cu ocazia Simpozionului național *Decebal 106-2006*, Alba Iulia 17-18 iunie 2006.

6. Geoagiu, jud. Hunedoara

Printre materialele arheologice aflate în colecția Muzeului săsesc din Orăștie se păstra în secolul al XIX-lea și un recipient din ceramică. I. H. Crișan presupunea că este dacic și se datează în faza a doua a evoluției ceramicii dacice (corespunzătoare La Tène-ului mijlociu). Vasul se datează cel mai probabil în a doua jumătate a secolului al II-lea sau în secolul I î. Chr.

- I. H. Crișan, *Ceramica daco-geților. Cu specială privire la Transilvania*, București 1969, p. 263, nr 131, Pl. LXV/2.

7. Gârbova, com. Gârbova, jud. Alba

De pe teritoriul satului fără a fi menționat locul exact al descoperirii, în colecțiile Muzeului Brukenthal a intrat o brățară din bronz cu proeminențe, de factură celtică (Mz. Sibiu nr. inv. vechi e 12 046, nr. inv. nou 4739). Piesa a fost donată de un preot pe nume Arz, în anul 1885. În literaturanarheologică este considerată a fi „brățară celtică”, însă este vorba despre o verigă cu noduri datată în epoca Regatului Dac.

- *RepAlba*, p. 102, nr. 6.

8. Ighiu, com. Ighiu, jud. Alba

Pe dealul cu vii numit „Măgura” s-au găsit în anul 1885, într-un vas de lut, o bară de zăbală din bronz, o seceră din fier (?) și un vârf de lance îndoit, lucrat din același material. Aceste obiecte făceau parte, cu mare probabilitate, din inventarul unui momânt celtic. În repertoriul arheologic al județului Alba este specificat că piesele se găsesc în colecțiile Muzeului din Deva. Realitatea este că ele nu se află menționate în inventare și nu au putut să fie identificate nici în depozit.

- M. Roska, *Erdély Régészeti Repertoriuma*, Cluj, 1942, p. 154, nr. 38; *RepAlba*, p. 110, nr. 3.

5. Lunca Târnavei (fost Spini), com. Șona, jud. Alba

Prin cercetarea terasei de la sud-sud est de sat, între anii 1976-1977 în zona carierei de pietriș "La Borcioaie", Mihai Blăjan a găsit pe arătură fragmente ceramice databile în sec. III-II a. Chr.

- *RepAlba*, p. 121, nr. 4.

9. Ocna Mureș, jud. Alba

a. Ca provenind din această localitate se semnalează, fără alte precizări topografice, descoperirea unor materiale arheologice celtice, care puteau să fi aparținut unor inventare funerare.

- I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania, în Sargetia*, X, 1973, p. 59.

b. În zona centrală a vetrei orașului, după prăbușirea terenului în zona salinelor, au fost culese din pereții unei falii fragmente ceramice cu grafit în pastă, datând din La Tène-ul mijlociu (sec. III-II a. Chr.). Aceste obiecte se pare că se păstrează în colecția particulară a cetățeanului N. Pinteș, din Ocna Mureș.

- *RepAlba*, p. 135, nr. 5.

10. Rădești

De pe teritoriul acestei localități, fără alte precizări topografice, provine o cană lucrată cu mâna, care este posibil să se dateze în La Tène-ul mijlociu

- I. H. Crișan, *Ceramica*: p. 271, nr. 234.

11. Șpălnaca, com. Hopârta, jud. Alba

În hotarul comunei, fără precizări topografice este semnalată descoperirea unei verigi din bronz cu mici proeminente, de tip celtic. Astăzi ea se păstrează în Muz. Aiud, însă în lipsa contextului descoperirii ea pare mai degrabă să se dateze mai târziu.

- M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium*, Cluj, 1942, p. 113; idem, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p.59, nr. 43; *RepAlba*, p. 184, nr. 8b.

* * *

Deși numărul descoperirilor prezentate mai sus nu este mare, cadrul general pe care îl conturează reflectă nivelul actual al cunoștințelor asupra arealului propus de noi pentru a fi analizat, pe durata primelor etape ale La Tène – ului²²².

Privind în ansamblu datele oferite de catalog, se poate cu ușurință observa că avem de a face cu 41 de descoperiri, reprezentând, poate, tot atâtea stațiuni arheologice provenind de pe teritoriul a 31 de localități. Limita nordică a spațiului cercetat fiind fixată în comuna Luna, județul Cluj, iar cea de a doua, spre vest, este dată de localitatea Săvășin, din județul Arad (Pl. V)²²³. Pentru a putea să oferim o imagine cât mai reală asupra stadiului cercetărilor în momentul actual, am încercat să realizăm analiza calitativă a informațiilor furnizate de cercetările efectuate până în prezent, raportată la criteriul cantitativ. Pentru a putea să îndeplinim obiectivul pe care ni-l-am propus, în încercarea de a sistematiza principalele caracteristici ale acestor descoperiri, am întocmit un tabel (Anexa 1). Prezentarea grafică a rezultatelor acestei înscrieri, credem că poate să fie utilă pentru înțelegerea stadiului la care se situează cunoștințele în momentul de față. În urma acestui demers au rezultat mai multe grafice pe care le

²²² I. V. Ferencz, în *Corviniana* 10, 2006, p. 133-149.

²²³ Vezi capitolul II, Cadrul Geografic.

considerăm sugestive.

În graficul nr. 1 (Anexa 2) este ilustrată situația descoperirilor în funcție de perioada în care au fost realizate. Imaginea oferită de inserierea datelor nu reflectă neapărat un interes sporit în legătură cu epoca La Tène înainte de cel de al doilea război mondial. Mai degrabă ilustrează imaginea unei perioade în care realizarea unor lucrări edilitare a fost corelată cu modalități eficiente pentru semnalarea și achiziționarea antichităților, mai mult decât cel din etapele care au urmat. În plus, tot în acea vreme se constituiau primele colecții muzeale transilvănene, motiv pentru care și interesul acordat antichităților atinsese cote ridicate.

Cele mai însemnate neajunsuri identificate pentru perioada anterioară anului 1950 decurg din faptul că dintre toți parametri luați în considerare, aspectul calitativ este cel care a suferit într-o mare măsură. Aceasta se datorează neaplicării unor metodologii menite să recupereze cât mai multe informații, odată cu obiectele. Această constatare reiese cu claritate din compararea datelor care au fost ilustrate prin graficele nr. 7-9 (Anexele 3-4).

Tot în categoria „lipsurilor” trebuie să fie contabilizate și alte aspecte. Pe această linie este necesar să remarcăm că în aproape o jumătate din cazurile investigate, obiectele provin din locații necunoscute. Acest aspect este ilustrat în graficul nr. 2 (Anexa 2).

Neajunsurile nivelului la care a ajuns cercetarea în momentul de față nu se rezumă doar la cele semnalate până acum. Lipsa oricăror date cu privire la descoperire în 40% din cazuri, așa cum rezultă din graficul nr. 6 (Anexa 2) credem că reprezintă o situație alarmantă. Starea de fapt ar trebui să dea de gândit chiar și acum, la începutul secolului XXI, când sistemul judiciar din România incriminează numai furtul de obiecte de patrimoniu din situri, nu și distrugerea contextului din care provin, lăsând astfel să se piardă informații deosebit de prețioase pentru reconstituirea cadrului istoric. Motivația cea mai frecventă, aceea că „nu prezintă pericol social” o considerăm a fi în contradicție cu însăși ideea de justiție, din moment ce legea, pe bună dreptate, incriminează astfel de fapte.

Și dacă la acestea mai trebuie să adăugăm și cele 34 de procente ale descoperirilor pentru care avem puține date, conturarea frecei epocii devine un demers dificil.

În ceea ce privește tipul cercetării, ilustrat în graficul nr. 3 (Anexa 2), se poate vedea cu destulă claritate că ponderea descoperirilor întâmplătoare reprezintă aproape două treimi din totalul cazurilor analizate.

Un fapt este totuși îmbucurător, anume că procentul descoperirilor care pot să fie atribuite unei categorii de sit (așezare sau necropolă) atinge două treimi, așa cum se poate observa în graficul nr. 4 (Anexa 2). Dar și aici, trebuie precizat că în numeroase cazuri atribuirea s-a făcut numai pe baze intuitive (este vorba despre cazul descoperirilor întâmplătoare și a cercetărilor de suprafață).

Faptul că peste 70 de procente din materialele provenite din descoperirile databile în primele etape ale celei de a doua epoci a fierului, pe cursul mijlociu al Mureșului, se mai păstrează, reprezintă fără nici o îndoială un fapt pozitiv. Însă cele 24 de procente ale obiectelor care s-au pierdut, după cum rezultă din graficul nr. 5 (Anexa 2), considerăm că este totuși foarte mare. Acest parametru luat în calcul mărturisește în legătură cu interesul pentru modul de păstrare a obiectelor de patrimoniu în România contemporană.

Chiar dacă numărul descoperirilor scade pe măsură ce data lor se apropie de prezent, din graficele 7 – 10 (Anexele 3-4) reiese cu destulă claritate faptul că pe măsura

trecerii timpului, calitatea informațiilor de care dispunem crește. Acesta este un fapt îmbucurător, care îndeamnă la optimism în privința desfășurării cercetărilor arheologice pe parcursul anilor care vor urma.

Utilitatea înscrierii datelor și extragerea unor informații privind stadiul cercetărilor dar și a altor aspecte, nu mai trebuie dovedită. Concluzia care se poate desprinde cu ușurință din analiza catalogului, este aceea că este necesară intensificării cercetărilor, de suprafață și sistematice cu scopul creșterii numărului descrierilor contextelor descoperirilor.

Deasemenea, reiese cu claritate faptul că în contextul intensificării investițiilor, fie ele publice sau private, va trebui să se aibă în vedere cu mai multă hotărâre salvarea patrimoniului cultural. O atenție mai sporită va trebui acordată și în direcția îmbunătățirii modalităților de conservare și păstrare a obiectelor.

V. AȘEZĂRI

Unul dintre aspectele vieții comunităților antice, îl reprezintă habitatul. Ca urmare a interesului acordat acestui subiect, a fost sesizat pe cale arheologică faptul că în urma unor modificări survenite în cadrul societății celților, marile centre fortificate specifice primei vârste a fierului nu vor mai fi întâlnite pe parcursul etapei următoare. Odată cu debutul epocii La Tène, așezările rurale, având dimensiuni modeste au devenit principalul tip de habitat²²⁴. Au fost identificate și locuri corespunzând doar unei familii²²⁵.

În Transilvania, Maramureș și Crișana, cercetările arheologice sistematice sau de suprafață, au dus la descoperirea unor așezări rurale a căror materiale arheologice probează o datare în intervalul La Tène B₂-C. Din păcate însă, foarte puține dintre ele au fost investigate prin săpături sistematice. Astfel, dacă astăzi este unanim acceptată ideea unei prezențe celtice masive în interiorul arcului Carpatic, precum și în spațiul vestic și nord-vestic al României, în intervalul cuprins între cea de a doua jumătate a secolului al IV-lea și până la începutul veacului al II-lea a. Chr., numărul siturilor care au beneficiat de cercetări sistematice rămâne scăzut²²⁶.

Întinse zone geografice, între care se numără și cea de care ne ocupăm, nu au intrat în atenția autorilor din antichitate, motiv pentru care în încercarea noastră nu putem să utilizăm astfel de surse. De aceea și cunoștințele de care dispunem asupra felului cum trăiau comunitățile omenești sunt sărace. Cu toate acestea, unele mărturii consemnate de autorii antici descriu realități care erau comune pe spații largi și care, în unele cazuri, au fost confirmate prin cercetări arheologice.

Un astfel de exemplu îl reprezintă relatarea lui Polybios care, referindu-se la celții așezați în Peninula Italică (Pl. II) la începutul secolului al IV-lea î. Chr.²²⁷, deci cu puțin timp înainte de momentul sosirii primelor contingente în Transilvania, relatează: „Locuiau în sate fără ziduri și erau lipsiți de orice confort, pentru că dormeau pe pat de iarbă sau de frunze ...”²²⁸. Trebuie să remarcăm faptul că în doar câteva cuvinte istoricul a trasat principalele coordonate ale aspectului așezărilor celților, subliniind că în acea epocă ele nu erau fortificate.

Cele câteva aspecte ale habitatului populației din zona pe care o studiem și din spațiile învecinate surprinse până în prezent, confirmă cele expuse de Polybios, dar rezultatele cercetărilor realizate până acum nu fac decât să sublinieze deficitul informațiilor.

²²⁴ P. Sankot, *The Celtic Population of Bohemia in the Fourth Century B.C.*, în vol. *The Celts*, Milano 1991, p. 269; V. Kruta, *Les Celtes*, p. 178-179; P. Drda, A. Ribová, *Les Celtes de Bohême*, Paris 1995, p. 88.

²²⁵ P. Drda, A. Ribová, *op.cit.*, p. 88.

²²⁶ Vezi graficul 3, Anexa 2.

²²⁷ V. Kruta, *Les celtes*, p. 188.

²²⁸ Polybios, *Istoriei*, II, 17.

Dimensiunea funerară a civilizației celtice este mai bine cunoscută, mai multe necropole fiind cercetate sistematic până în prezent²²⁹. Absența informațiilor privind așezările a constituit o carență în cercetarea celei de a doua epoci a fierului, o perioadă îndelungată de timp, în întregul Bazin Carpatic²³⁰.

În zona nord-vestică al țării noastre, se cunosc amplasamentele a nu mai puțin de 24 de puncte cu descoperiri, care în mod sigur aparțin unor așezări²³¹. Dintre siturile de acest fel cercetate pe teritoriul de astăzi al României, singurele care au fost publicate monografic sunt așezările cercetate la Morești (jud. Mureș)²³² în interiorul arcului carpatic și la Ciumești (jud. Satu Mare)²³³, în nord-vestul țării.

Astăzi sunt cunoscute și alte localități transilvănene în care au fost descoperite, întâmplător sau prin săpături sistematice, materiale arheologice și urmele unor amenajări prin intermediul cărora este posibilă reconstituirea parțială a aspectului unor așezări rurale, sau a unor ferme izolate²³⁴, datând din primele etape ale celei de a doua epoci a fierului. Cazurile cele mai fericite sunt acelea în care au fost cercetate în paralel așezarea și necropola corespunzătoare²³⁵. În astfel de situații se pot face interpretări istorice mai amănunțite pe baza informațiilor furnizate de complexele și materialele arheologice.

V. 1. Descoperirile

Pe cursul mijlociu al râului Mureș, considerată a fi una dintre arterele utilizate de populația celtică pentru a pătrunde în Transilvania²³⁶, cercetări mai vechi ori mai recente au adus la iveală descoperiri care întregesc imaginea habitatului celtic din

²²⁹ Au fost investigate de-a lungul timpului mai multe necropole, între care, de cea mai completă analiză a beneficiat cimitirul de la Pișcolt-„Nisipărie”, jud. Satu Mare, J. Némethi, în *TD*, 9, 1-2, 1988, p. 49-73; idem, în *TD*, 10, 1-2, 1989, p. 75-114; idem, în *TD*, 13, 1-2, 1992, p. 59-112; idem, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 117-129.

²³⁰ Această carență a cunoștințelor își are cauzele în interesul acordat cu predilecție necropolelor civilizației celtice din partea răsăriteană a ariei ei de răspândire în La Tène-ul timpuriu și mijlociu, vezi M. Szabó, *Sur les traces des celtes en Hongrie*, Budapesta, 1971, p. 34.

²³¹ Dintre cele 24 de situri au beneficiat de săpături arheologice doar așezările identificate la Ciumești - „Bostănărie”, Berea - „La Soci”, Carei - „Bobald IV”, Andrid - „Grajduri”, Berveni - „Râțul Caprei”, Cămin - „Malul Crasnei”, cf. J. Némethi, în *SympTrac*, 8, 1990, p. 54.

²³² K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 35-52.

²³³ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 39-; I. H. Crișan, *Materiale*, *passim*.

²³⁴ I. Caesar, *Commentarii de bello Gallico*, I, 5, folosește pentru a desemna așezările rurale ale celților termenul de *vicus*, tot el ne informează și despre existența unor *ferme izolate*, locuite de membri unor comunități ai aceleiași populații. Relatarea autorului antic, însă, se referă la un alt spațiu geografic și la o perioadă ceva mai târzie, decât aceea în care celții au fost prezenți în spațiul intra-carpatic.

²³⁵ O astfel de situație o reprezintă cercetările de la Ciumești, vezi: I. H. Crișan, *Materiale*; Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României, Baia Mare, 1967*; M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970; Vl. Zirra, *Locuiri*.

²³⁶ I. Nestor, în *Dacia*, IX-X, 1941/1944, p. 549; I. H. Crișan, *Materiale*, p. 83-84; M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, p. 35. Prezența unei comunități autohtone la Săvârșin (despre a cărei existență mărturisesc numai cuvintele descoperitorilor, materialele arheologice și documentația arheologică a cercetărilor fiind în continuare inedită), ne obligă să formulăm anumite întrebări. Dacă într-adevăr în acel loc locuia o comunitate autohtonă, într-adevăr accesul spre zona intracarpatică s-a desfășurat pe valea Mureșului (?) Și dacă răspunsul este afirmativ, care a fost soarta așezării în momentul tranzitării aceluia punct. În orice caz, suntem în continuare de părere că prin publicarea rezultatelor cercetărilor de la Săvârșin vor putea să fie clarificate aspecte importante ale istoriei și civilizației acelor timpuri.

spațiul intracarpatic (Pl. CVI)²³⁷. Săpăturile efectuate la Gligorești, com. Luna, jud Cluj (Pl. XXVII-XXVIII) au scos la iveală materiale arheologice care constituiau inventarul unui complex databil în perioada pe care o studiem (Pl. XXIX – XXXVII)²³⁸. Situat pe un grind, în apropierea confluenței Arieșului cu Mureșul, este posibil ca în antichitate această denivelare să fi avut aspectul unei insule în mijlocul unor terenuri mlăștinoase²³⁹. Descoperirea provenind din acest loc ar putea fi interpretată ca o locuință izolată, în lipsa stratului arheologic, după cum opinează și autorii descoperirii. Însă cercetările nu au fost exhaustive și în plus, o bună parte din grind a fost distrus în urma exploatarei nisipului de către localnici²⁴⁰.

Două complexe au fost identificate și cercetate prin săpături de salvare pe teritoriul satului Vințu de Jos, jud. Alba²⁴¹. Descoperirea în cauză trebuie consemnată ca unul dintre reperatele de locuire ale acestei perioade. Complexele (Pl. XCV) au fost amenajate succesiv, la mică distanță în timp, unul după celălalt și erau amplasate pe o terasă înaltă deasupra râului Sibișel (afluent de stânga al Mureșului), oferind o bună perspectivă asupra văii Mureșului²⁴². Materialele arheologice descoperite sunt reprezentate de fragmente ceramice lucrate cu mâna și la roată, o unealtă, o mărgea de sticlă, oase și fragmente de corn de animal etc (Pl. XCVI – CII).

Tot o locuință care se adâncea de la nivelul solului a fost cercetată și la Șeușa, com. Ciugud, jud Alba (Pl. LXIV – LXV), în locul numit de localnici „La Cărarea Morii” (Pl. LXIII, 1)²⁴³. În acest loc, în faza C₁ a epocii La Tène se găsea o așezare rurală, fapt dovedit stratigrafic de un nivel corespunzător acestei etape cronologice, având în medie o grosime de cca 0,35 m (Pl. LXIV)²⁴⁴. Din păcate însă, importante informații privind această așezare au fost pierdute definitiv. Această situație neplăcută se datorează activității de exploatare a bentonitei, o argilă utilizată în industria vinului precum și în alte domenii de activitate. Din datele care au putut să fie înregistrate, s-a putut constata că așezarea era amplasată pe malul înalt al pârâului Șeușița, aflat pe cumpăna de ape dintre Valea Mureșului și cea a Secașelor. Zona are aspect de deal, dar este propice habitatului (Pl. LXII)²⁴⁵, iar vecinătatea văii fertile a râului Mureș asigură terenuri foarte bune pentru agricultură.

Un obiectiv, deasemenea degradat, de această dată în urma extragerii pietrișului de râu, a fost investigat relativ sumar, în localitatea Lancrăm, componentă a orașului

²³⁷ I. V. Ferencz, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 80-92; A. Rustoiu, G. T. Rustoiu, în *Apulum*, 37/1, 2000, p. 177-192.

²³⁸ I. Al. Aldea, Fl. Gogâltan, A. Ursuțiu, în *CCA*, campania 1997, Călărași, 1998, nr. 30, p. 22.; F. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, în *CCA*, campania 1998, Vaslui, 1999, nr. 60, p. 50; F. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, în *Apulum*, XLI, 2004, p. 65-66, 69, 74, Pl. II.

²³⁹ F. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, în *CCA*, campania 1998, Vaslui, 1999, nr. 60, p., 50.

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ *RepAlba*, p. 207, 1b.

²⁴² Săpături inedite, M. Simina, H. Ciugudean.

²⁴³ Cercetările de la Șeușa au fost întreprinse de un colectiv condus de M. M. Ciută din care a făcut parte și subsemnatul. Descoperirile aparținând La Tène-ului mijlociu au constituit subiectul unei comunicări în cadrul Colocviului Național cu titlul *Celții și traco-dacii din răsăritul Bazinului Carpatic*, Bistrița, 1998 și a fost publicat în actele manifestării: I. V. Ferencz, M. M. Ciută, în vol. *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 22-50. Ulterior, în urma prelucrării materialelor arheologice au fost publicate și alte materiale date în La Tène C₁: I. V. Ferencz, M. M. Ciută, în *Istros*, XII, 2005, p. 239-254.

²⁴⁴ În Pl. LXIV este prezentată doar o secvență stratigrafică a sitului cercetat la Șeușa. Întreaga documentație a cercetărilor întreprinse în acel loc este în curs de prelucrare, urmând a fi redactată monografia sa.

²⁴⁵ M. Ciută, în *Apulum*, 35, 1998, p. 2-3.

Sebeș, în locul cunoscut sub numele de „Glod” (Pl. XL)²⁴⁶. Din această așezare au fost cercetate parțial trei locuințe și două gropi (Pl. XLI - XLIV), care au fost datate în etapa timpurie a celei de a doua epoci a fierului, după părerea autorilor în subfaza B₂, însă mai probabilă este o încadrare cronologică în La Tène C₁. Așezarea era amplasată în lunca Sebeșului, începând din imediata vecinătate a albiei râului (Pl. XL).

Urmele unei locuiri rurale databile cel mai probabil în La Tène C au fost scoase la lumină pe calea investigațiilor arheologice sistematice și la Sebeș în punctul „Podul Pripocului” (Pl. LVIII, 1)²⁴⁷. Dintre complexele cercetate în acest loc o locuință adâncită de la suprafața solului²⁴⁸ și două gropi (Pl. LVIII, 2-3)²⁴⁹ aparțin orizontului cronologic studiat de noi. Deasemenea, locuirea sitului în La Tène-ul mijlociu este documentată și prin materiale provenind din stratul arheologic (Pl. LIX)²⁵⁰. Și de această dată avem de a face cu o așezare situată pe malul unui afluent al Mureșului, în acest caz - Secașul²⁵¹.

Pe teritoriul localității Săvârșin (jud Arad), la poalele Dealului Cetății, a fost cercetată o așezare datând din cea de a doua epocă a fierului, care, conform afirmațiilor autorilor cercetărilor evoluează pe parcursul a trei faze (Pl. LVII). Pentru perioada studiată de noi este importantă Faza I, care este reprezentată de opt locuințe adâncite „de tip bordei”, care, după părerea exprimată, a fost locuită de la începutul secolului al IV-lea a. Chr.²⁵². Până în momentul actual, însă, nu au fost publicate materialele care să susțină o astfel de încadrare cronologică.

V. 2. Locații posibile

Odată trecute în revistă locuirile date în La Tène-ul timpuriu și mijlociu, care au beneficiat de cercetări sistematice sau măcar de observațiile atente ale arheologilor, trebuie să precizăm că prin intermediul unor cercetări de suprafață au mai fost descoperite materiale arheologice care foarte probabil că provin din așezări de felul celor enumerate anterior²⁵³. Este vorba despre piesele descoperite de la Vințu de Jos, în punctul „Lunca Fermei”, care se datează în La Tène C₁²⁵⁴. Ele indică existența unui sit care se conturează pe malul Mureșului, în apropierea actualului dig. Cu această ocazie trebuie menționat și faptul că necropola celtică, după toate probabilitățile a fost amplasată pe prima terasă a râului, chiar deasupra așezării.

Pentru a întregi numărul obiectivelor din această categorie sunt de menționat și cele două posibile locuiri cunoscute de pe teritoriul de astăzi al orașului Aiud. Ele au fost semnalate în urma unor descoperiri întâmplătoare în momentul săpării gropii pentru fundația unui bloc de locuințe în cartierul Microraiion III²⁵⁵ într-unul din cazuri și în locul numit „Sub Pădure”, situat în hotarul dintre localitățile Aiud și Miraslău²⁵⁶, în cel de-al doilea.

²⁴⁶ C. I. Popa, R. Totoianu, *op.cit.*, p. 52-77 ; C. I. Popa, M. Simina, *op.cit.*, p. 54-68.

²⁴⁷ K. Horedt și colab, în *Apulum*, 6, 1967, p. 20-21, 23-25 Fig 8, Fig. 10, 1-9; idem, în *StAlteuropa*, II, 1956, p. p. 59; I. H. Crișan, în *Sargetia*, 10, 1973; *RepAlba*, p. 167.

²⁴⁸ I. H. Crișan, *Materiale*, p. 74.

²⁴⁹ K. Horedt și colab, *op. cit.*, p. 23, gr. 3, Fig. 8.

²⁵⁰ K. Horedt și colab, *op. cit.*, p. 25.

²⁵¹ K. Horedt și colab, *op. cit.*, p. 12, Fig. 1, 19, vezi și planul de situație – Fig. 8.

²⁵² M. Barbu, P. Hügel, în *CCA*, 1997, p. 91-92; *RepArhMureșInf*, p. 107-109.

²⁵³ Ele au fost reprezentate pe aceeași hartă, vezi Pl. CVI.

²⁵⁴ C. Plantos, în *BCSS*, 6, 2000, p. 87-96.

²⁵⁵ H. Ciugudeanu, în *Apulum*, 16, 1978, p. 44.

²⁵⁶ M. Takacs, M. Bogdan, în *Apulum*, 34, 1997, p. 94, nota 8.

În primul caz știm că situl se află situat pe o terasă înaltă, în timp ce pentru cel de al doilea nu avem informații în legătură cu forma de relief pe care este amplasată.

Descoperirile cunoscute ca provenind de pe teritoriul orașului Ocna Mureș, jud. Alba²⁵⁷ sau al unor localități arundate acestuia, cum sunt Micoșlaca²⁵⁸ și Uioara de Jos²⁵⁹ se înscriu în aceeași categorie. Existența lor credem că poate fi asociată prezenței în imediata apropiere a zăcămintelor de sare precum și cu vecinătatea râului Mureș, importantă arteră comercială atât în antichitate, cât și în celelate epoci²⁶⁰.

O serie de obiecte, în special ceramică, indicând locuri de felul celor menționate anterior, provin din diferite locuri situate de-alungul zonei Mureșului mijlociu. Acesta este cazul pieselor provenind de la Cetea, Noșlac, Pianul de Sus, Rădești și Șona, toate situate în jud. Alba²⁶¹. Însă prezența singulară a unor fragmente ceramice, până în momentul poate face ca datările să fie nesigure

De curând cercetări arheologice de suprafață au dus la identificarea unei așezări rurale care se datează în La Tène B₂ sau C₁, la Oarda de Jos, localitate suburbană a municipiului Alba Iulia²⁶².

Amintim aici și o descoperire care poate sugera o locuire de scurtă durată în La Tène-ul mijlociu, în „Peștera din Bordul Mare”, situată pe teritoriul localității Ohaba-Ponor, com. Pui, jud. Hunedoara. Este vorba despre o fibulă din argint cu „opturi” care provine din săpăturile lui C. S. Nicolăescu-Plopșor²⁶³.

V. 3. Locuințe, planuri, sisteme și materiale de construcție

Locuințele descoperite până în prezent în zona de care ne ocupăm sunt în totalitate de felul celor adâncite în pământ, bordeie și semibordeie²⁶⁴. O împărțire a construcțiilor de acest fel cunoscute în vestul și nord-vestul României de astăzi a fost realizată, de curând, de Aurel Rustoiu²⁶⁵. Numărul redus de complexe cunoscute din zona pe care o cercetăm se încadrează în ambele variante: A1 și A2, propuse de cercetătorul clujean²⁶⁶.

Gropile lor au forme rectangulare sau circulare, în unele cazuri fiind descoperite urmele unor pari care susțineau acoperișul²⁶⁷. La Șeușa, situație pe care o cunoaștem cel

²⁵⁷ *RepAlba*, p. 135, nr. 5.

²⁵⁸ M. Macrea, I. H. Crișan, *op.cit.*, p. 357; *RepAlba*, p. 127, nr. 2.

²⁵⁹ M. Macrea, I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 353; *RepAlba*, p. 169, nr. 11.

²⁶⁰ I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană, Cluj, 1974*, p. 117 (de acum se va cita I. Glodariu, *Relații comerciale*); I. V. Ferencz, în *Analele Banatului*, 6, 1998, p. 219.

²⁶¹ I. H. Crișan, *Ceramica: Cetea*, p. 257, nr. 61; Noșlac, p. 268, nr. 198; Pianul de Sus, p. 270, nr. 224; Rădești, p. 271, nr. 234; Șona, p. 227, nr. 302.

²⁶² A. Rustoiu, G. Rustoiu, în *Apulum*, 37/1, 2000, p. 178-180.

²⁶³ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., în *Materiale III*, 1957, p. 47, fig 5, 6, p. 46. Materialul din care a fost confecționată piesa precum și faptul că deocamdată avem de a face numai cu un obiect singular ar putea pleda și pentru o depunere rituală.

²⁶⁴ O tipologie a locuințelor adâncite în sol pentru La Tène-ul târziu de pe teritoriul de astăzi al României, vezi la I. Glodariu, *Arhitectura dacilor - civilă și militară- (sec. II î.e. n.-I e. n.)*, Cluj Napoca, 1983, p. 10 (de acum se va cita I. Glodariu, *Arhitectura*).

²⁶⁵ A. Rustoiu, în vol. *Habitat und gesellschaft im Western und Nordwestern Rumäniens vom ende des 2. Jartausends v. Chr. Zum anfang des 1. Jahrtausends n. Chr. (11. Jh. v. Chr.-2.Jh. n. Chr.)*, Cluj-Napoca 2002, p. 51-53.

²⁶⁶ *Ibidem*.

²⁶⁷ Acesta este cazul locuinței săpate la Șeușa, sau al uneia dintre cele investigate la Lancrăm. Urme de gropi ale unor stâlpi, în locuințe datate în aceeași perioadă sunt cunoscute și din alte situri. Ele au fost menționate cu diverse prilejuri: A. Rustoiu, în vol. *Habitat und gesellschaft im Western und Nordwestern Rumäniens vom ende des 2. Jartausends v. Chr. Zum anfang des 1. Jahrtausends n. Chr. (11. Jh. v. Chr.-*

mai bine, bordeiul cercetat se adâncea cu cca 0, 80 m față de nivelul antic de călcare și era orientat pe direcția NV-SE. Pereții acestei construcții erau probabil ridicați din bârne de lemn (Pl. VIII, 6) sau din scânduri (Pl. VIII, 9), îmbinările realizându-se fără elemente metalice, cum erau și alte locuințe ale celților, în Europa²⁶⁸. Aceste concluzii sunt susținute de lipsa lipiturii de perete și a pieselor metalice din inventarul complexului. Acoperișul era realizat, cu mare probabilitate, din materiale vegetale specifice terenurilor aflate în apropierea apelor (trestie sau papură), fiind sprijinit pe structura lemnoasă a stâlpilor, ale căror gropi au fost surprinse (Pl. VIII, 1). Realizarea învelitorii unor acoperișuri, utilizând asemenea materiale a fost constatată pentru întreaga arie de răspândire a culturii și civilizației celților²⁶⁹. Din relatările unor autori din antichitate aflăm că și în perioada războaielor gallo-romane, în Galia erau utilizate materiale și tehnici constructive asemănătoare²⁷⁰.

Una dintre laturile locuinței surprinsă în timpul cercetărilor avea forma unei trepte cruțată în pământ cu aspect de „poliță” sau banchetă.

Complexul cercetat la Gligorești se caracterizează prin groapa bordeiului, care avea o formă „...cvasi-circulară...”, după descrierea autorilor cercetărilor, cu diametrul de 3,5 m²⁷¹. În acest caz nu au fost surprinse gropile pentru stâlpi, dar spre deosebire de situația documentată la Șeușa, printre materialele arheologice care compun inventarul complexului, se regăsește și lipitura pentru pereți, material care indică prezența unor structuri realizate din nuiele împletite lipite cu lut (Pl. VIII, 7).

În legătură cu alte locuințe cercetate în zona Mureșului mijlociu, nu dispunem decât de date sumare, care indică uneori forma, dar cel mai ades se referă la natura materialelor care compuneau inventarul lor. De fiecare dată când au fost înregistrate anumite date arheologice ele indică prezența bordeie, ce au ca inventar materiale, reprezentate cu preponderență de ceramică. Sintagma utilizată pentru a desemna piesele de olărie „de factură celtică în asociere cu olărie lucrată cu mâna de factură autohtonă” s-a încetățenit. Însă atribuirea etnică a acelor tipuri de artefacte conduce la confuzii nedorite. Din acest motiv, noi suntem de părere că ar fi util să se renunțe la folosirea ei.

Relativ la suprafața utilă a locuințelor, în demersul nostru ne putem raporta doar la dimensiunile cunoscute, ale unora dintre complexe cercetate în zone apropiate și contemporane cu cele a căror urme au fost descoperite pe cursul mijlociu al Mureșului²⁷². Deasemenea știm că forma gropilor în cazul locuințelor cercetate în așezările datând din primele faze ale celei de a doua epoci a fierului de la Mediaș²⁷³, Morești²⁷⁴, Cipău-Sf. Gheorghe²⁷⁵, Bervenii (jud. Satu Mare)²⁷⁶ sau la Pișcolt -

2. *Jh. n. Chr.*), Cluj-Napoca 2002, p. 51; C. I. Popa, N. M. Simina, *Cercetări arheologice la Lančrăm-„Glod”*, Alba Iulia 2004, p. 52.

²⁶⁸ F. Adouze, O. Buchsenschutz, *Ville villages et campagnes de l'Europe celtique*, Paris 1989, p. 53-56, Fig. 23.

²⁶⁹ Idem, *op.cit.*, p. 102-104.

²⁷⁰ Strabon, *Geografia*, p. IV, 4, 3.

²⁷¹ I. Al. Aldea, Fl. Gogâltan, A Ursuțiu, în *CCA*, campania 1997, Călărași, 1998, nr. 30, p. 22.

²⁷² Spre exemplu locuința cercetată la Lazuri - „Lubi-Tag”, datând din La Tène C₁ avea dimensiunile de 3, 90 x 3,40 m, după descrierea autorului săpăturii: J. Nèmeti, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, 2, 1997, p. 81.

²⁷³ I. H. Crișan, în vol. *Din activitatea științifică a Muzeului Raional Mediaș*, Mediaș, 1955-1956, p. 31.

²⁷⁴ K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 35-36, 40, 44, vezi și planșele 13-14.

²⁷⁵ K. Horedt, în *SCIV*, 6, 1995, 3-4, p. 661.

²⁷⁶ J. Nèmeti, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 72-73.

„Lutărie”²⁷⁷ era rectangulară. Se cunosc și complexe ale căror gropi au forme neregulate²⁷⁸. Construcțiile de acest fel aveau în unele cazuri o formă circulară sau cvasi-circulară (ovală), așa cum este cazul la Ciumești²⁷⁹ sau la Gligorești²⁸⁰. Locuințe al căror plan avea o astfel de formă sunt întâlnite și printre descoperirile datate mai târziu, în epoca Regatului Dac (Pl. VII, 2-3)²⁸¹.

Cele mai multe dintre ele au avut totuși un plan rectangular, așa cum rezultă din modul de amplasare al gropilor de pari (atunci când ele au fost surprinse). În perioada imediat următoare celei în care este atestată prezența celților în Transilvania sunt bine cunoscute construcții ridicate pe un astfel de plan (Pl. VII, 4-5)²⁸². Despre ele știm că erau puțin adâncite în pământ și unele aveau pereții realizați din împletituri de nuiele, lipite cu lut. Acesta pare să fie cazul celei descoperite la Gligorești, ori al celor de la Mediaș²⁸³. Este mare probabilitatea ca aspectul locuințelor în general să nu fi fost deosebit de cel al bordeielor din perioada clasică a civilizației dacice²⁸⁴.

Acoperișurile din trestie, stuf, papură sau din paie, se sprijineau pe structuri din lemn și puteau avea forme conice. Probabil că nu lipseau nici cele în „două ape”, iar streșina ajungea foarte probabil până la pământ. Exemple de astfel de acoperișuri au fost identificate și în cazul unor locuințe datate în La Tène-ul târziu²⁸⁵. Nu putem exclude nici posibilitatea existenței unor acoperișuri cu învelitoare din șindrila, dar în momentul actual nu dispunem de date care să susțină existența lor.

După cum se poate remarca, materialele de construcții utilizate sunt cele aflate la îndemâna comunităților, așa cum s-a întâmplat în întreg arealul locuit în antichitate de către celți²⁸⁶. Sunt preferate materiile prime din categoria celor vegetale (lemn, nuiele, stuf etc.), la care se adaugă lutul²⁸⁷. Piatra nu a fost folosită, din cât cunoaștem astăzi, decât pentru unele amenajări interioare.

Una dintre întrebările la care nu am găsit răspunsuri mulțumitoare este cea care privește accesul în locuințe. În cazul cercetărilor de la Ciumești numai la două complexe au fost surprinse intrările. Se pare că accesul în bordeiele numerotate de către descoperitori cu literele A și C se făcea „...printr-o pantă cruțată în sol...”, situată pe latura de nord-est, într-un caz, în timp ce în celălalt, pe cea de nord-vest²⁸⁸. La nici una dintre locuințele cercetate pe cursul mijlociu al Mureșului nu a fost surprinsă o astfel de amenajare.

Vlad Zirra presupunea că puteau să fie folosite și scări din lemn, dar în același timp remarca și faptul că acestea ar fi fost incomode pentru intrat și ieșit²⁸⁹.

²⁷⁷ J. Némethi, R. Gindele, L. Marta, *Pișcolt – Lutărie, jud. Satu Mare*, în *CCA*, campania 1997, Călărași, 1998, nr. 65, p. 57.

²⁷⁸ Vezi spre exemplu bordeiul HI 8 de la Morești, K. Horedt, *Morești*, p. 40, Abb. 13-14.

²⁷⁹ I. H. Crișan, *Materiale*, p. 23 ; Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 42-58.

²⁸⁰ I. Al. Aldea, Fl. Gogâltan, A. Ursuțiu, în *CCA*, campania 1997, Călărași, 1998, nr. 30, p. 22.

²⁸¹ I. Glodariu, *Arhitectura*, p. 11-12, Fig. 1, Fig2, 1-6.

²⁸² idem, *Arhitectura*, p. 11,13, Fig. 2, 3, 5.

²⁸³ I. H. Crișan, în vol. *Din activitatea științifică a Muzeului Raional Mediaș*, Mediaș, 1955-1956, p. 31.

²⁸⁴ Pentru locuințele adâncite din lumea geto-dacică, vezi I. Glodariu, *Arhitectura*, p. 10-12, Fig. 1-3.

²⁸⁵ I. Glodariu, *Arhitectura*, p. 12.

²⁸⁶ F. Audouze, O. Buchsenschutz, *op. cit.*, p. 53.

²⁸⁷ idem, *op. cit.*, p. 53-57.

²⁸⁸ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 70.

²⁸⁹ *Ibidem*.

V. 4. Organizarea și funcționalitatea spațiului, amenajări interioare

În legătură cu acest subiect izvoarele istorice nu ne-au transmis informații pentru perioada pe care o investigăm. Cuvintele lui Strabon, care afirmă că „*Cei mai mulți galli se culcă pe pământ și iau masa pe paturi de paie*”²⁹⁰ trebuiesc privite cu rezervă oricât de utilă ne-ar fi informația pentru reconstituirea modului de organizare a spațiului interior în locuințele celților. Însă, întrucât cercetările arheologice nu au scos la iveală nici un element care să sugereze prezența vreunei piese de mobilier și spațiul util din interiorul locuințelor cunoscute este destul de restrâns, ne închipuim că descrierea se potrivește cu realitățile arheologice surprinse. Este posibil ca și acea treaptă din lut cruțat, descrisă anterior, care se regăsește în interiorul unor locuințe celtice ar fi putut servi și pe post de laviță pentru dormit.

În condițiile în care la Șeușa pe acea treaptă nu au fost găsite materiale arheologice, credem că este mai puțin probabilă ipoteza utilizării ei ca poliță pentru depozitarea unor obiecte. Amenajări de acest fel au fost descoperite într-o locuință cercetată la Lazuri – „Lubi-Tag”, jud. Satu Mare²⁹¹ și la Ciumești - „Bostănărie”²⁹².

Prezența ceramicii în inventarele locuințelor arată că alimentele erau gătite și păstrate în vase din lut ars în interiorul locuințelor. Încă este puțin cunoscută modalitatea în care erau preparate alimentele în condițiile în care se cunosc puține instalații de foc în complexele descoperite de-a lungul Mureșului mijlociu. Uneori hrana putea fi preparată în cuptoare. Este cazul surprins în bordeiul cercetat la Cipău-Sf. Gheorghe, în locul numit „Pe Șes”²⁹³, unde au fost descoperite vase ceramice sparte în momentul prăbușirii bordeiului sau a bolții cuptorului. La Mediaș, vetre de foc au fost găsite în afara locuințelor, în imediata apropiere a acestora²⁹⁴. Este posibil ca cel puțin în unele cazuri gătitul să se fi făcut pe aceste instalații, deci în afara spațiului locuibil.

V. 5. Încălzitul încăperilor

O întebare care așteaptă răspuns este cea care vizează încălzitul încăperilor. Descoperirile recente de la Lancrăm au pus în lumină o instalație construită din piatră, asemănătoare așa-ziselor „pietrare”, frecvente în descoperirile mai târzii, din evul mediu timpuriu. Din vastul spațiu în care s-a întins în vechime civilizația celtică, cunoaștem instalații de încălzit asemănătoare descoperite în regiunile alpine la Cresta, Motta Valac sau la Padnal-Savognin (Pl. IX, 1)²⁹⁵. Ele nu lipsesc nici din componența unora dintre locuințele cercetate în Transilvania, cum sunt cele de la Mediaș, din punctul numit „Teba”²⁹⁶, cea de la Cipău – Sf. Gheorghe²⁹⁷ precum și de la Berea²⁹⁸. Din perioada imediat următoare celei în care celții sunt prezenți în Transilvania – corespunzătoare epocii Regatului Dac, cunoaștem un „cuptor” de acest fel provenind din descoperirile de

²⁹⁰ Strabon, *Geografia*, IV, 4, 3.

²⁹¹ J. Némethi, în vol. *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, 2, 1997, p. 80-81.

²⁹² Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 70.

²⁹³ K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, p. 661.

²⁹⁴ I. H. Crișan, *Din activitatea*, p. 31.

²⁹⁵ F. Audouze, O. Buchsenschutz, *op. cit.*, p. 138.

²⁹⁶ M. Blăjan, G. Togan, *Descoperiri celtice și dacice la Mediaș și în împrejurimi*, în *ActaMP*, II, 1978, p. 40. Deși pomenesc un cuptor, lipsa ilustrației și descrierea sumară a instalației ne obligă să acceptăm cu rezerve această analogie.

²⁹⁷ K. Horedt, în *SCIV*, 6, 3-4, 1955, p. 661, Pl. IV. Cuptorul respectiv fiind deasemenea plasat într-un „appendice” al încăperii credem că poate fi considerat cea mai bună analogie pentru cel descoperit la Lancrăm.

²⁹⁸ Vl. Zirra, *Locuiri*, p. 66.

la Slimnic²⁹⁹. La vremea la care a fost descoperit nu se cunoșteau analogii ale „cuptorului” care să fie datate pe parcursul celei de a doua epoci a fierului în bazinul carpatic³⁰⁰. De fapt, în perioada clasică a civilizației dacice instalațiile folosite pentru încălzit sau pentru pregătirea hranei, care au fost descoperite până în prezent sunt reprezentate cu preponderență de vetre, precum și de așa-numitele „cuptoare de pâine” sau cuptoare menajere.

Asupra vetrelor nu credem că mai este necesar să insistăm, ele fiind amenajări comune pentru spații geografice și temporale largi. În ceea ce privește cuptoarele menționate dorim să precizăm că sunt frecvente în descoperiri din spațiul dacic și că au fost identificate și în arealul locuit de scordişti³⁰¹.

Numărul mic de instalații pentru încălzit cunoscute și lipsa lor în cadrulașezărilor cercetate în arealul pe care îl studiem ne obligă să ne gândim și la posibilitatea să fi fost utilizate și alte modalități prin care să se încălzească încăperile. Una dintre ele ar putea să o fi constituit vetrele cu gardină, frecvente printre materialele arheologice datând din prima și din cea de a doua vârstă a fierului (Pl. IX, 6)³⁰². Folosirea unor astfel de instalații este sugerată de o piesă care provine din inventarul aceleiași locuințe de la Lancrăm, care a furnizat și „pietrarul” amintit anterior³⁰³.

Vetre de foc, chiar dacă deranjate de la locul lor firesc, încă din antichitate, au fost descoperite și între materialele prezente în așezarea de la Ciumești³⁰⁴. Încălzitul încăperilor unor locuințe, în acea perioadă de timp se realiza uneori și prin utilizarea unor cuptoare de felul celor descoperite la Cipău – Sf. Gheorghe³⁰⁵, dar lipsesc deocamdată din descoperirile provenind pe cursul mijlociu al Mureșului.

Françoise Audouze și Olivier Buschenshuts, într-o lucrare de sinteză asupra habitatului celtic în Europa, ilustrează și descriu mai multe tipuri de instalații pentru încălzit (Pl. IX)³⁰⁶ dar, după cum s-a putut vedea, numai unele dintre ele sunt cunoscute în spațiul studiat de noi. Ținând cont de faptul că ne aflăm abia la începutul investigațiilor, credem că nu este exclus ca în viitoarele cercetările să fie identificate și altele.

Mai ales în cazul locuințelor al căror pereți nu au în componență și lipitură de lut, credem că pereții din lemn puteau să fi fost căptușiți cu piei de animale pentru a limita pierderea temperaturii.

Evacuarea fumului se realiza probabil prin unele deschizături practicate în acoperiș așa cum presupune și Ioan Glodariu pentru locuințele din Dacia, datate la sfârșitul celei de a doua epoci a fierului³⁰⁷, sau prin locul destinat accesului în locuință. Într-o astfel de eventualitate, circuitul curenților de aer trebuiau să fie controlați cu precizie, într-un mod asemănător ca în stânilile de munte care încă mai funcționează și astăzi în România.

²⁹⁹ I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p. 20.

³⁰⁰ Idem, *op.cit.*, p. 29.

³⁰¹ A. Rustoiu, în I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, București 1997, p. 68.

³⁰² A. Ursuțiu, în vol. în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 11-21; F. Audouze, O. Buchsenschutz, *op. cit.*, p. 140, Fig. 63, 6.

³⁰³ C. I. Popa, R. Totoianu, *op. cit.*, p. 54, 96, Fig. 3; C. I. Popa, N. M. Simina, *op. cit.*, p. 38, 158, Fig. 7.

³⁰⁴ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 70.

³⁰⁵ K. Horedt, în *SCIV*, 6, 3-4, 1955, p. 661.

³⁰⁶ F. Audouze, O. Buchsenschutz, *op. cit.*, p. 137-143, vezi și Fig. 63.

³⁰⁷ I. Glodariu, *Arhitectura*, p. 12.

V. 6. Iluminatul interioarelor

În condițiile lipsei oricăror informații de ordin istoric sau arheologic privind modul în care era asigurată iluminarea locuințelor descrise mai sus nu putem decât să presupunem că problema era rezolvată cu precădere pe cale naturală. Credem că lumina zilei pătrundea prin spațiul destinat intrării sau prin deschizături de mici dimensiuni practicate în pereți³⁰⁸. Iluminatul artificial nu este documentat până în prezent în nici unul dintre complexe cercetate, dacă nu ținem seama de lumina furnizată de focul care ardea în instalațiile de încălzit.

V. 7. Alte tipuri de amenajări gospodărești (amenajări exterioare)

Anexe gospodărești care completează imaginea așezărilor acestei perioade sunt gropile. În istoriografia românească, începând cu monumentală operă a lui V. Pârvan, *Getica*³⁰⁹, majoritatea cercetătorilor au apreciat gropile ca amenajări gospodărești chiar dacă inventarul unora dintre ele deosebit de divers, nu are întotdeauna o utilitate practică³¹⁰. Însă pentru cele mai multe dintre aceste gropi, scopul inițial al săpării a fost dat de necesitatea unor spații pentru păstrarea proviziilor³¹¹. Interpretarea destinației fiecărui complex în parte se bazează analiza inventarului său³¹². Depozitarea proviziilor în gropi, în special a cerealelor, este un procedeu atestat de izvoarele antice³¹³ pentru diferite zone geografice. Ele au fost utilizate în unele regiuni chiar și în secolul al XIX-lea³¹⁴.

Formele amenajărilor de acest fel sunt diverse, iar modul în care erau realizate diferă de la caz la caz. Unele erau căptușite cu lut, iar altele erau protejate cu structuri din nuiele împletite. Se cunosc gropi care au fost arse³¹⁵ dar poate că numai unele dintre acestea au fost folosite ca spații pentru depozitarea proviziilor. Pentru evitarea accidentelor precum și cu scopul de a apăra proviziile de asprimea gerului sau de lăcomia unor eventuali dușmani ele erau acoperite cu pământ, cu gunoi sau cu capace³¹⁶. Chiar dacă se referă la alte populații care au locuit în antichitate în Europa temperată, credem că este sugestivă din această perspectivă descrierea lui Tacitus a unor anexe gospodărești de același fel la germani: „*Ei au obiceiul a săpa în pământ și niște gropi, peste care pun gunoi mult, adăpost de iarnă și de păstrare a bucatelor, căci asemenea locuri moaie asprimea gerului și când vine dușmanul, el pustiește numai cele de afară, dar pe cele ascunse și îngropate, ori nu le știe, ori aceste îi scapă, tocmai fiindcă trebuie să le caute*“³¹⁷.

Se cunosc și situații când cercetătorii nu au surprins nici un element menit să le protejeze împotriva unor dăunători. Unele dintre gropile de acest fel au fost săpate, probabil, pentru extragerea lutului sau a pământului pentru lipitul pereților locuințelor³¹⁸.

³⁰⁸ *Ibidem*.

³⁰⁹ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a dacilor*, București, 1926, p. 136.

³¹⁰ M. Ignat, în *Suceava* 10, 1983, p. 397, vezi și nota 26.

³¹¹ I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p. 30.

³¹² *Idem*, *Așezări la Slimnic*, p. 31

³¹³ Plinius, *NatHist*, XVIII, 306; Tacitus, *Germania*, XVI, 3.

³¹⁴ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 149.

³¹⁵ I. Glodariu, *Arhitectura*, p. 30.

³¹⁶ M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p. 36-37.

³¹⁷ Tacitus, *loc. cit.*

³¹⁸ I. Glodariu, *Arhitectura*, 1983, p. 29.

În momentul dezafectării, amenajările în cauză serveau de cele mai multe ori pentru colectarea resturilor menajere, rezolvându-se astfel două necesități: umplerea lor fără un efort deosebit și păstrarea curățeniei³¹⁹.

Pe cursul mijlociu al Mureșului gropi datând din epoca pe care o analizăm, se cunosc, așa cum am afirmat anterior, ca provenind din așezările de la Sebeș³²⁰ și de la Lancrăm. Ele aveau ca inventar ceramică fragmentară și material osteologic. În spațiul intracarpatic amenajări de acest fel sunt cunoscute din numeroase stațiuni arheologice. În regiunile europene locuite de celți această practică este de asemenea frecventă³²¹.

Amenajările gospodărești destinate animalelor: grajduri, staule etc nu au fost descoperite până în prezent în siturile cercetate în zona de mijloc a Mureșului, însă printre materialele arheologice provenind din complexe sau din stratul de cultură se regăsesc numeroase oase de animale, motiv pentru care ar trebui să ne închipuim că au existat.

Materialul osteologic provenind din așezarea de epocă La Tène de la Morești a fost analizat de către Sergiu Haimovici³²². Din acest studiu rezultă că în diferite proporții, oasele aparțin următoarelor specii de animale domestice: vite, cai, oi, capre, porci și câini, la care se adaugă și oase ale unor animale sălbatice³²³. De asemenea, în mormintele celților se regăsește ofranda de alimente care constă de multe ori din bucăți mari de carne de porc. Miklós Szabó remarca faptul că în mediul celtic, în Bazinul Carpatic, este bine documentată creșterea porcilor, a cailor, vitelor și păsărilor³²⁴.

V. 8. Organizarea spațiului în cadrul așezărilor

În privința dispunerii locuințelor în interiorul așezărilor, situl investigat la Ciumești ne oferă date importante. În cadrul acestei stațiuni, bordeiele au fost construite la distanță relativ mare una de alta (cca 60-120 m). Totuși ele erau grupate câte două sau câte trei³²⁵, părănd să indice unele preferințe privind alegerea locului pentru amplasare. În fiecare dintre acele trei grupuri se găsea și câte una mai mare, cu câte două încăperi, conținând inventare mai bogate în comparație cu bordeiele având numai o singură încăpere³²⁶. Aceste amănunte pot să ofere anumite indicații asupra structurii sociale a comunității.

În cadrul așezării de la Morești amplasarea locuințelor nu pare să se fi ținut cont de aceleași principii. În acest caz bordeiele erau dispuse la distanță relativ mică unele de altele. Privind în ansamblu aspectul general al sitului, așa cum arăta în La Tène, credem că pot să fie remarcate anumite preocupări pentru sistematizare³²⁷. În ceea ce privește numărul mai mic de locuințe în comparație cu cel de la Ciumești, credem că acest aspect ar putea să indice faptul că la Morești comunitatea era mai puțin numeroasă.

Până în acest moment, în cadrul așezărilor cunoscute din zona supusă atenției noastre nu au putut să fie făcute astfel de observații deoarece nici una dintre ele nu a fost cercetată exhaustiv. Poate doar în legătură cu locuința L2 de la Lancrăm

³¹⁹ *Ibidem*.

³²⁰ K. Horedt și colab, în *Apulum*, 6, 1967, p. 23, gr3, Fig. 6.

³²¹ F. Audouze, O. Buchsenschutz, *op. cit.*, p. 163-165.

³²² S. Haimovici, *Die Tierknochenfunde*, în vol. K. Horedt, *Morești*, p. 211.

³²³ S. Haimovici, *op. cit.*, tabelul 1.

³²⁴ M. Szabó, *op. cit.*, p. 85.

³²⁵ Vl. Zirra, *Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României*, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 69.

³²⁶ *Idem*, *op.cit.* p. 70.

³²⁷ K. Horedt, *Morești*, p. 36, Abb. 13.

(Pl. XLIV, 1) am putea să remarcăm anumite detalii care fac să poată fi considerată mai deosebită, datorită prezenței instalației pentru încălzit care a fost descrisă anterior. Din păcate însă, nici această locuință nu a fost cercetată decât parțial.

Alte preocupări în direcția sistematizării spațiului intern al așezărilor nu au putut să fie remarcate până în acest moment în cadrul stațiunilor acestei epoci. Acest stadiu al cunoașterii este comun și pentru descoperirile provenind din zona Mureșului mijlociu.

V. 9. Tipuri de așezări. Amplasare

Cercetările arheologice care au avut ca obiectiv arealul nord-vestic al țării noastre au dus la cunoașterea mai amănunțită a perioadei timpurii și mijlocii a La Tène-ului în comparație cu alte spații din Bazinul Carpatic. Ca urmare, analizând amplasamentul locuirilor ce se datează în acest orizont cronologic Janos Némethi ajunge la concluzia că, în general, așezările sunt dispuse pe terasele râurilor mai ales la șes și că în zonele accidentate, de deal, celții pătrund numai de-a lungul apelor³²⁸. Astfel de locuri au fost preferate pentru amplasarea așezărilor și pe cursul mijlociu al Mureșului.

Așezările și eventualele ferme izolate documentate de cercetările efectuate până în prezent în zona sectorului mijlociu al Mureșului precum și celelalte descoperiri menționate sunt dispuse în lunca sau pe terasele fertile ale acestui râu. Este cazul celor de la Vințu de Jos sau Aiud- „, Microraiion III”. Însă nu lipsesc nici acelea înființate pe malurile afluenților săi. În această categorie pot fi încadrate așezările documentate la Lancrăm, Sebeș sau Șeușa. Situl de la Gligorești este amplasat pe un grind format în zona confluenței Arieșului cu Mureșul. Toate au un pronunțat caracter rural, situarea lor în zone prielnice pentru agricultură fiind firească, dacă ținem seama că avem de a face cu o populație de agricultori și crescători de animale.

Datările tuturor stațiunilor se înscriu într-un interval delimitat de subfazele B₂ și C₁ ale La Tène-ului, așa cum remarcau Aurel Rustoiu și Gabriel T. Rustoiu, pentru sectorul Aiud-Vințu de Jos al văii Mureșului³²⁹.

Nici chiar amplasamentul locuinței cercetate la Gligorești nu este lipsit de analogii în zone apropiate locuite de celți. Habitatul în zone mlăștinoase, pe un grind sau o insulă, este documentat printre descoperirile încadrabile în această epocă și la Mediaș³³⁰ și tot pe un grind la Pișcolt - „,Lutărie”³³¹. Astfel de forme de relief au fost locuite în antichitate și în evul mediu de comunități omenești între care se numără, așa cum s-a putut observa, și de către celți, în zona Careiului³³². Asemenea locuri pot oferi o bună apărare împotriva unor eventuale atacuri, iar condițiile de locuire nu sunt cu nimic mai puțin prielnice decât pe terasele râurilor.

* * *

Locuințele descoperite până în prezent, după cum s-a văzut, sunt de tipul celor adâncite în pământ, gropile lor aveau forme rectangulare, cu excepția celei de la Gligorești. Însă și în acel caz, în spatele sintagmei „cvasi-circulară” ar trebui să înțelegem o formă apropiată de un dreptunghi cu colțurile rotunjite.

Construcții ridicate la suprafața solului nu se cunosc până în prezent în spațiul analizat de noi, dar în interiorul Arcului Carpatic, la același palier cronologic, se pare că

³²⁸ J. Némethi, în *SympThrac*, 8, 1990, 54. La aceleași concluzii a ajuns și Aurel Rustoiu: *Habitat und gesellschaft*, p. 50-51.

³²⁹ A. Rustoiu, G. T. Rustoiu, *op. cit.*, p. 184.

³³⁰ I. H. Crișan, în vol. *Din activitatea științifică a Muzeului Raional Mediaș*, Mediaș, 1955-1956, p. 27.

³³¹ J. Némethi, R. Gindele, L. Marta, în *CCA*, campania 1997, Călărași, 1998, nr. 65, p. 57.

³³² J. Némethi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, București 1999, p. 9-11.

au fost surprinse astfel de construcții. Ne referim la descoperirile de la Morești, unde este presupusă existența lor, ținând cont că aspectul în momentul dezvelirii era cel al unor aglomerări de fragmente ceramice³³³. Dată fiind această situație, nu excludem ca cercetările viitoare să documenteze și în alte locuri, încă insuficient cercetate, complexe de acest fel. Aspectul lor nu ar fi, probabil, semnificativ diferit de al clădirilor din etapa imediat următoare a celei de a doua epoci a fierului cum sunt descoperirile la Budapesta, în așezarea de pe dealul „Gelert” (Pl. VII, 1)³³⁴.

Habitatul în grote este documentat în spațiul european locuit de celți prin descoperirile din Elveția occidentală, datând atât din fazele B și C, cât mai ales din faza D a La Tène-ului³³⁵. În Zona Banatului românesc, cercetări recente au condus la identificarea unor urme de locuire datate pe durata secolelor III-II î. Chr. în mai multe peșteri, precum: Peștera Țapului, Peștera Omului sau Peștera Galaț³³⁶.

Locuirea în Peștera din Bordul Mare, situată în imediata vecinătate a văii Streiului, unul dintre afluenții Mureșului este numai sugerată de o singură piesă, care a fost amintită ceva mai înainte. Cercetări recente au arătat că în această grotă este prezent un strat de cultură post paleolitic de numai zece centimetri în care se regăsesc materiale datate în neolitic, perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, epoca dacică și din evul mediu. Ceramica dacică este reprezentată de fragmente de vase de mari dimensiuni, atipice, dar încadrabile în La Tène-ul târziu³³⁷. În aceste condiții și pe baza informațiilor pe care le avem la dispoziție, nu credem că se poate vorbi despre o locuire în primele etape ale celei de a doua epoci a fierului, în peștera amintită.

Fibula în cauză, deși cu analogii clare în lumea celtică³³⁸ este posibil să fi ajuns în acest loc printr-un complex de împrejurări dificil sau chiar imposibil de sesizat arheologic. Având în vedere materialul din care este confecționată, argintul, nu este exclus ca obiectul să fi fost utilizat mai multă vreme, astfel încât să fi fost vehiculat de către locuitorii peșterii în perioada dacică. Dar în același timp trebuie să ținem cont și de faptul că în aceeași vreme, unele dintre peșterile din Banat erau locuite.

Nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca fibula menționată să ilustreze o depunere rituală din a cărui componență să se fi păstrat numai agrafa în cauză.

V. 10. Alte descoperiri

Includem în această categorie un complex care a fost realizat, cu foarte mare probabilitate, cu ocazia desfășurării unui ritual religios, poate în legătură cu cultul fertilității sau poate pentru a îmbuna spiritele în momentul înființării așezării, în cadrul stațiunii de la Șeușa. Este vorba despre două gropi îngemănate, săpate în același timp și astupate la puțină vreme după aceasta³³⁹, probabil imediat după ce a fost efectuat ritualul. Timpul scurt scurs dintre săparea și umplerea celor două gropi ne este sugerat de lentilele de lut care au fost surprinse în partea inferioară a gropii (Pl. LXVI). Pe fundul celei numerotate de către descoperitori cu nr. III, se găseau două recipiente ceramice întregi. Unul dintre ele, de dimensiuni mari, are formă de „clopot”. Pe pereții săi pot fi observate două rânduri a câte patru proeminențe, dispuse de o parte și de alta a

³³³ D. Prodan și colab., în *SCIV*, 5, 1-2, 1954, p. 214.

³³⁴ Vezi reconstituirea la F. Audouze, O. Buchsenschutz, *op. cit.*, p. 154, Fig. 75.

³³⁵ G. Kaenel, *Recherches sur la periode de La Tène en Suisse occidentale. Analyse des sépultures, Cahiers d'Archeologie Romande*, Lausanne, 1990, p. 309.

³³⁶ S. M. Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană*, Timișoara, 2000, p. 74.

³³⁷ I. Andrițoiu, R. Pavel, I. V. Ferencz, D. Drăghia, în *CCA, Campania 2000*, Suceava 2001, p. 165.

³³⁸ I. V. Ferencz, în *Apulum*, 36, 1999, p. 138-139.

³³⁹ S. Crișan și colab, în *BCSS*, p. 39, Pl. IX; I. V. Ferencz, în *Apulum*, 34, 1997, p. 82-83, Pl. IV, 11.

diametrului maxim al vasului (Pl. LXVII, 2). Cel de-al doilea este o strachină cu buza invazată (Pl. LXVII, 1). Ambele piese sunt lucrate cu mâna și erau crăpate în momentul descoperirii, datorită presiunii solului.

Prezența celor două vase întregi care au fost așezate pe fundul amenajării și astuparea gropilor la puțin timp după ce au fost săpate, pot să indice un complex de cult. Astfel de complexe sunt întâlnite pe teritoriul Transilvaniei încă din prima vârstă a fierului³⁴⁰. Depuneri votive sau rituale de vase ceramice, cu un anumit conținut perisabil, sunt relativ frecvente și în descoperirile atribuite populației geto-dacice³⁴¹. Însă lipsa altor argumente, cum ar fi resturile unor ofrande alimentare, ne obligă să punem sub semnul întrebării caracterul gropii, cel puțin deocamdată.

* * *

Așa cum remarcam, în inventarul tuturor așezărilor amintite, ceramica lucrată la roată, specifică celților, apare asociată cu cea lucrată cu mâna, considerată ca fiind de tradiție autohtonă. Cea din urmă categorie se găsește, în unele cazuri, în cantități mai mari, având o funcție și destinație specifică bucătăriei³⁴². Abia în faza B₂ începe (cel puțin în nord-vestul României - zonă care a fost mai intens cercetată) o producție locală a ceramicii La Tène. Din acel moment sunt create noi tipuri de vase, având ca prototipuri atât unele dintre formele tradiționale ale autohtonilor, cât și altele, specifice ținuturilor celtice occidentale³⁴³. Un exemplu bine cunoscut printre vasele ceramice preluate din repertoriul autohton, în nord-vestul României actuale și care a fost transpus la roată de către olarii celți îl reprezintă gama de recipiente cu toartă, acestea nefiind întâlnite printre formele tradiționale ale noilor veniți³⁴⁴. Probabil că tot în acel moment au apărut și acele „atelieri” de olărie dotate cu cuptoare pentru ars vasele, cum sunt cele descoperite la Andrid, jud. Satu Mare³⁴⁵, sau la Biharea, jud. Bihor³⁴⁶.

Pe toată durata prezenței celților în spațiul de care ne ocupăm ceramica lucrată cu mâna a fost folosită în viața de zi cu zi. J. Némethi remarca faptul că astfel de recipiente sunt mai rezistente și deci mai practice pentru păstrarea apei, a cerealelor și pentru gătitul la foc deschis³⁴⁷. Deși această categorie de vase din ceramică apare mai

³⁴⁰ V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: Așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj Napoca, 1991, p. 42; Complexe de cult se întâlnesc și printre descoperirile primei și celei de a doua epoci a fierului în Banat: M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993, p. 272 .

³⁴¹ C. Beldiman, J. Söcs, în *Istros*, VI, 1992, p. 262. În astfel de cazuri caracterul funerar al complexului nu poate fi susținut, deoarece lipsesc elementele definitorii precum oasele calcinate ori amenajări sau obiecte de inventar care să sugereze acest lucru, vezi C. Beldiman, J. Söcs, *loc. cit.* . În privința faptului că vasele au fost îngropate în lutul de pe fundul gropii (“solul viu”) , cunoaștem un caz asemănător, documentat în nord-vestul țării noastre, la Berea (jud. Satu Mare). În acel caz, însă, nu avem de a face cu manifestarea unor practici de cult, fiind vorba despre un vas de provizii îngropat parțial, probabil în apropierea unei locuințe. Pentru aceasta, vezi și J. Némethi, în *StComSatuMare*, 11-12, 1994-1995, p. 33-39.

³⁴² J. Némethi, în *SCIV*, 39, 2, 1988, p. 21.

³⁴³ *Ibidem.*

³⁴⁴ *Ibidem.*

³⁴⁵ Ceramica descoperită la Andrid, în locul numit „Sf. Ion” pe lângă cele două cuptoare de olar este în exclusivitate lucrată la roată. J. Némethi, în *SCIVA*, 25, 4, 1974, p. 579-584, idem, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 109 ; I. H. Crișan, în *Sargetia*, 10, 1973, p..

³⁴⁶ S. Dumitrașcu, în *Sargetia*, 14, 1979, 45-58, idem, în *Dacia*, N. S., 26, 1982, p. 157-166, J. Némethi în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 109.

³⁴⁷ J. Némethi, în *SCIV*, 39, 2, 1988, p. 109.

rar în descoperirile cu caracter funerar, în inventarul așezărilor contemporane ea este prezentă în cantități mari, indicând utilizarea casnică a olăriei de acest fel³⁴⁸.

Cele două specii ceramice descoperite în asociere, în cadrul complexelor sau în stratul de cultură al așezărilor, nu pot să fie tratate separat, deoarece ele au fost vehiculate de aceeași populație³⁴⁹.

V. 11. Activități comerciale posibile

Înflorirea comerțului în antichitate, așa cum se întâmplă și astăzi, a depins într-o mare măsură de drumuri, fie ele maritime, fluviale sau terestre. Dintre acestea, drumurile pe calea apei ocupau un loc important, fiind o cale sigură și avantajoasă pentru transportul mărfurilor³⁵⁰. În zona intracarpatică, valea Mureșului a constituit de-a lungul timpului una dintre cele mai frecventate artere, făcând legătura între centrul Transilvaniei și câmpia Pannoniei. Pentru cunoașterea istorică, monumentele arheologice descoperite în această zonă reprezintă o sursă importantă de informații utile urmării legăturilor etno-culturale și economice stabilite între Câmpia Tisei și cea a Transilvaniei.

Cercetătorii sunt de părere că drumul urca pe Mureș, putând fi folosită atât calea apei cât și cea terestră (acest râu se știe că era navigabil până la Alba Iulia)³⁵¹. În zona confluenței cu Sebeșul, s-a presupus că drumul se bifurca, o ramură urmând în continuare Mureșul și valea Târnavelor, în timp ce alta cobora spre Olt³⁵². Dacă ele au fost utilizate și în primele etape ale celei de a doua epoci a fierului, este posibil să fi trecut prin apropierea așezărilor de la Lancrăm – Glod”, a celei de la Sebeș - “Podul Pripocului”³⁵³ și de la Daia Română³⁵⁴.

Pentru La Tène-ul timpuriu și mijlociu, în zona de care ne ocupăm, descoperiri care să ateste efectuarea unor schimburi comerciale cu alte teritorii lipsesc, în comparație cu epoca Regatului Dac, pentru care avem documentate numeroase categorii de piese de import, din lumea greco romană sau cea barbară³⁵⁵. Ceramica de factură elenistică prezentă în cantități mici în descoperirile din La Tène timpuriu și mijlociu a fost și ea considerată a fi o marfă de import³⁵⁶. Este vorba despre materialele provenind de la Aiud³⁵⁷. Din Transilvania se mai cunosc fragmente ceramice ori vase grecești

³⁴⁸ *Ibidem*.

³⁴⁹ *Idem, op.cit.*, p. 110.

³⁵⁰ I. Glodariu, *Relații comerciale*, p. 17, 110.

³⁵¹ *idem, Relații comerciale*, p. 117-118; Fl. Medeleț, în *Analele Banatului*, S. N. IV, 1995, p. 290. Transportul unor produse pe Mureș, în antichitate este atestat și de către Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 13.

³⁵² I. Glodariu, *Relații comerciale*, p. 117-118.

³⁵³ I. V. Ferencz, *Așezări*, p. 90.

³⁵⁴ Pe teritoriul acestei localități a fost cercetată o așezare care a furnizat materiale ceramice lucrate cu roata și produse de olărie lucrate cu mâna care se datează în primele etape ale La Tène-ului. Materialul nedit se păstrează în depozitul Muzeului din Sebeș. Informații amabile ne-au fost furnizate de către C. I. Popa, căruia îi datorăm mulțumiri.

³⁵⁵ Vezi spre exemplu: ³⁵⁵ I. Glodariu, *Relații comerciale, passim*; G. Florea, *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I. A. Chr. – I. P. Chr.)*, Cluj-Napoca 1998, p. 54-62; A. Rustoiu, în *TD XX*, 1-2, 1999, p. 189-203; *idem*, în vol. *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate*, Cluj-Napoca 2005, p. 53-117.

³⁵⁶ I. Glodariu, *Relații comerciale*, p. 22-23

³⁵⁷ I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 251, 6b, fig. 34, 1-3; *idem* în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 78. La Aiud a fost descoperit un fragment de vas de factură elenistică, sau poate o imitație, fiind găsit împreună cu materialele care provin din necropola numerotată cu I de către I. H. Crișan. Alte două vase de certă factură elenistică datate în secolul III și respectiv IV î.d. Chr., se găsesc astăzi în colecțiile Muzeului de

întregi, în contexte celtice: la Ilișua³⁵⁸, Cepari³⁵⁹, Bratei³⁶⁰ și Șeica Mică³⁶¹. Alte exemplare dintre piesele încadrate în această categorie au un loc de proveniență nesigur³⁶². De asemenea, astfel de obiecte au fost descoperite și în zonele limitrofe ale spațiului intracarpatic locuite de celți³⁶³. Materialele de acest tip sunt în general puse în legătură cu stabilirea în teritoriile respective a unui nou val de celți, dintre cei care au purtat campania militară în peninsula Balcanică, între anii 280-277 a.Chr.³⁶⁴, ori pe seama relațiilor comerciale³⁶⁵.

Prezența în cadrul inventarelor arheologice din Transilvania a unor piese specifice unor arii geografice mai mult sau mai puțin îndepărtate, trebuie interpretată ca pe un rezultat al activității comerciale. Lipsa atelierelor în cadrul cărora a fost confecționată „marfa” cunoscută din descoperirile arheologice poate fi un detaliu care să indice desfășurarea unor astfel de relații de schimb.

În privința importanței Mureșului ca arteră comercială, credem că este sugestivă redarea unui citat din *Geografia* lui Strabon, care vorbește despre „... râul Marisos, care se varsă direct în Dunăre”³⁶⁶. Considerentul în cauză se datorează probabil importanței deosebite din punct de vedere comercial a Mureșului în antichitate³⁶⁷. Dar este greu de crezut că micul comerț cu piese de port și podoabă ar fi atras atenția celor doi autori menționați. Mai probabil ar fi ca interesul să le fi fost determinat de faptul că valea râului era și o arteră de-a lungul căreia erau vehiculate anumite produse sau materii prime de interes pentru spațiul căruia îi aparțineau cititorii. Astfel de materii prime precum sarea sau aurul puteau să fi fost procurate din zona cursului mijlociu al Mureșului, dar în stadiul actual al cercetărilor nu dispunem de dovezi directe pentru a demonstra practicarea unei astfel de îndeletniciri.

Nu vom insista în acest loc asupra importanței sării în alimentația oamenilor și a animalelor întru-cât acest subiect a fost abordat pe larg de numeroși autori³⁶⁸. Trebuie totuși să amintim că în Europa, distribuția inegală a zăcămintelor de sare precum și imposibilitatea exploatării unora dintre acestea datorită limitelor tehnice, a făcut ca în mileniul I î. Chr., să fie exploatată în nordul Alpilor estici și în Dacia³⁶⁹. Ținând cont de importanța ei, credem că nu putem să excludem cu desăvârșire posibilitatea ca și

Istorie a Transilvaniei din Cluj- Napoca (inv. nr.8104-8106). Asupra provenienței lor planează însă anumite incertitudini, vezi și I. Glodariu, *Relații comerciale*, p. 23.

³⁵⁸ I. Glodariu, *Relații comerciale*, p. 23; Vl. Zirra, *Influence*, p. 52; J. Némethi, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 140.

³⁵⁹ M. Roska, în *KözlCluj*, 4, 1-2, 1944, p. 35-36; I.H. Crișan, *Ceramica*, p. 89, Fig. 34, 4; Vl. Zirra, *Influence*, Pl. I, B, 4; J. Némethi, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 140.

³⁶⁰ I. Glodariu, *Relații comerciale*, p. 23.; Vl. Zirra, *Influence*, Pl. I, B, 1-3; J. Némethi, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 140.

³⁶¹ I. Glodariu, *Relații comerciale*, p. 23; Vl. Zirra, *Influence*, Pl. I, B, 1-3; J. Némethi, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 140.

³⁶² J. Némethi, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 140.

³⁶³ Idem, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 140.

³⁶⁴ J. Némethi, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 76-77, idem, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 140.

³⁶⁵ Vl. Zirra, în vol *The celts in central Europe*, Székesfehérvár, 1974, p. 52.

³⁶⁶ Strabon, *Geografia*, VII, 3, 13.

³⁶⁷ L. Mărghitan, *Valea Mureșului – parte integrantă a sistemului de fortificație a Daciei*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 203, vezi și nota 1.

³⁶⁸ Vezi spre exemplu: I. Glodariu, *Relații comerciale*, p. 107-108; P. Iambor, *Drumuri și vămi ale sării în Transilvania*, în *ActaMN*, 19, 1982, p. p. 75-85; V. Wolman, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de sare din Dacia romană*, Cluj Napoca, 1997, p. 240-249; Fl. Medeleț, *Über das Salz in Dakien*, în *Archäologier Österreichs*, 6, 2, 1995, p. 53-57; E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj Napoca, 1997, p. 42-47; M.-Y. Daire, *Les sle des gaulois*, Paris 2003.

³⁶⁹ Fl. Medeleț, *Sarea daciei preistorice*, în *Analele Banatului*, S. N., 4, 1995, p. 85.

zăcămintele de sare să fi constituit o motivație a colonizării spațiului intracarpatic³⁷⁰, pe lângă cea „foame de pământ”, care i-a făcut să își părăsească locurile de baștină.

În legătură cu acest subiect, Florin Medeleț era de părere că este posibil ca distribuția sării în epoca fierului să fi fost controlată prin puncte vamale ca în evul mediu timpuriu, fapt care ar fi determinat înflorirea unor așezări³⁷¹. De aceeași părere este și Valeriu Sîrbu³⁷², în timp ce într-un studiu recent, Gelu Florea pledează pentru o abordare mai prudentă³⁷³, poziție pe care o împărtășim și noi.

Pentru a putea demonstra activitatea de exploatare a acestui mineral de către celți va fi nevoie de numeroase dovezi însă un indiciu ar putea fi înregistrat cu ajutorul metodei cartografice, privind pe hartă amplasarea descoperirilor din acea perioadă. În acest mod se poate remarca destul de ușor, că numărul de localități cu descoperiri celtice în zonele situate pe cursul mijlociu al Mureșului, unde zăcămintele de sare sunt abundente (Pl. CX) este mare³⁷⁴. Mai mult, se poate observa că tocmai în acele locuri par să se concentreze.

³⁷⁰ I. V. Ferencz, în *Analele Banatului*, S. N. 6, 1998, p. 219.

³⁷¹ Fl. Medeleț, în *Analele Banatului*, S. N., 4, 1995, p. 290.

³⁷² V. Sîrbu, în vol. *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 191-220.

³⁷³ G. Florea, *Comerț și societate la începuturile celei de a doua epoci a fierului din Dacia*, în vol. *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate*, Cluj-Napoca 2005, p. 49.

³⁷⁴ I. V. Ferencz, în *Analele Banatului*, S. N. 6, 1998, p. 219.

VI. DESCOPERIRI CU CARACTER FUNERAR

Credințele privind *lumea de dincolo* reprezintă una dintre componentele deosebit de importante în cadrul religiei unui popor, chiar dacă uneori, la aceeași populație sunt înregistrate anumite diferențe sau chiar contradicții ale concepțiilor³⁷⁵. Despre cultul morților, în general se consideră că este cea mai veche manifestare a unei credințe religioase în cadrul istoriei umanității³⁷⁶. Multe populații credeau despre defunții lor că au devenit ființe sacre³⁷⁷, motiv pentru care în momentul decesului corpul lor era tratat conform unor rituri precise, fiecare cu suita sa de ritualuri. Toate aveau menirea să asigure o călătorie în condiții optime a sufletului celui decedat, către lumea de apoi.

VI. 1. Precizări terminologice

Arnold van Genep distinge între ele rituri *de separare*, *de prag* și *de agregare* la lumea morților dintre care ultimele enumerate par să ocupe locul cel mai important³⁷⁸ și sunt reprezentate de ospetele funerare sau de acelea care se fac cu prilejul comemorărilor. Riturile *de separare* cuprind diversele procedee de transport ale trupului defunctului, arderea trupului, avutului sau a unor obiecte personale aparținând celui decedat, uciderea apropiaților, spălările și ungerile, și în general, așa-zisele *rituri de purificare*. Aceleași categorii se mai adaugă unele procedee legate de „instrumentarul” material de separare, reprezentat prin elemente precum: groapă, sicriu, cimitir etc. Închiderea sicriului sau a mormântului este operațiunea prin care se încheie, de multe ori în mod solemn, acest rit³⁷⁹.

Ca și în zilele noastre, frica de moarte izvora din sentimentul de incertitudine față de necunoscut și nu era generată atât de moartea în sine, cât de groaza de a nu rămâne ne-îngropat. Era știut că odihna veșnică putea să fie dobândită numai prin îngropare³⁸⁰. În antichitate, oamenii credeau cu tărie că dacă un defunct rămânea ne-înmormântat, sufletul lipsit de locuință era condamnat la statutul de *suflet rătăcitor*. Pentru ca un astfel de duh să-și poată găsi fericirea mult-dorită, era deci obligatorie îngroparea trupului, îndatorire a cărei îndeplinire revenea supraviețuitorilor³⁸¹. De aceea mormântul era considerat un loc sacru, unde urmașii își manifestau cu pioșenie respectul față de strămoși³⁸². Prin prisma celor arătate se poate spune că ceremonia funebă avea ca scop odihna și fericirea mortului³⁸³.

³⁷⁵ A. Van Genep, *Riturile de trecere*, Iași, 1996, p. 131.

³⁷⁶ F. de Coulanges, *Cetatea antică*, București, 1984, p. 25, 38.

³⁷⁷ Idem, *op. cit.*, p. 35.

³⁷⁸ A. Van Genep, *op. cit.*, p. 131.

³⁷⁹ Idem, *op. cit.*, p. 145.

³⁸⁰ F. de Coulanges, *op. cit.*, p. 28.

³⁸¹ E. Rohde, *Psyhe*, București 1985, p. 163.

³⁸² Idem, *op. cit.*, p. 169.

³⁸³ F. de Coulanges, *op. cit.*, p. 28.

Rit și ritual

Cele două noțiuni: de *rit* și de *ritual* sunt uneori confundate în literatura de specialitate, cu toate că în fapt ele au sensuri diferite³⁸⁴.

Mai exact, ritul este reprezentat prin ansamblul ritualurilor specifice unei religii prin care se desfășoară cultul. Particularizând, ritul funerar cuprinde modul de tratare a corpului defunctului (prin incinerare, înhumare etc)³⁸⁵ și este în general ușor de dedus prin observația directă a arheologului.

Spre deosebire de primul, ritualul funerar poate să fie reconstituit pe baza rezultatelor descoperirilor arheologice numai într-o anumită măsură. Ca să fim mai preciși, noțiunea de ritual funerar semnifică totalitatea practicilor care au loc de la deces și până la depunerea defunctului în mormânt³⁸⁶. El poate fi definit ca un procedeu magic, ale cărui acte se desfășoară după scenariu bine stabilite. Orice ritual reprezintă o formă conservatoare, stabilă, chiar dacă structura sa nu este deloc rigidă. Pe cale arheologică pot să fie surprinse numai componentele materiale ale ritualului funerar: locul depunerii, forma gropii, inventarul sau ofrandele, însă precizia reconstituirii întregului scenariu depinde de numărul elementelor de ritual cunoscute, corelate cu știrile păstrate în izvoarele literare sau prin reprezentările artistice. Toate acestea însă, de multe ori nu sunt foarte generoase.

Prin caracteristicile lor specifice, ritul și ritualul funerar fac posibilă, în anumite situații, stabilirea apartenenței etnice a unor defuncți. O astfel de realizare are și ea, așa cum este lesne de presupus, un anumit grad de probabilitate.

Necropolele

Între precizările terminologice pe care ne-am propus să le supunem atenției trebuie să includem și necropolele. Este de menționat că prin acest termen consacrat sunt desemnate înmormântările în arii special rezervate, pe baza unor reguli precise³⁸⁷. Numărul complexelor care le compun este variabil, în funcție de mărimea comunității căreia îi aparțin. Morminte izolate reprezintă cazuri extraordinare și pot avea motivații diverse, ce pot fi legate de anumite particularități ale cultului, de unele aspecte ale personalității defunctului sau alte cauze.

Singurele descoperiri cu caracter funerar datate în La Tène-ul timpuriu și mijlociu descoperite până de curând în spațiul intracarpatic erau cele atribuite celților. În ultimii ani s-au făcut unele referiri privind mormintele cercetate la Săvârșin (jud. Arad)³⁸⁸, precum și la cele de la Olteni - „Cariera de nisip” (jud. Covasna)³⁸⁹. Și unele și celelalte sunt considerate ca aparținând autohtonilor³⁹⁰.

VI. 2. Descoperiri cu caracter funerar din La Tène-ul timpuriu și mijlociu în vestul și nord-vestul României

Cunoștințele privitoare la necropolele celtice din vestul României actuale sunt în general mai numeroase, în comparație cu cele care se referă la așezările contemporane lor. Această situație se datorează în principal inventarului funerar specific unor astfel de

³⁸⁴ *Ibidem*.

³⁸⁵ V. Sîrbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993, p. 253.

³⁸⁶ V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, p. 42; V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 253.

³⁸⁷ M. Babeș, în *SCIIVA*, 39, 1, 1988, p. 17.

³⁸⁸ M. Gumă, în *TD*, XII, 1-2, 1991, p. 102; M. Barbu, P. Hügél, în *CCA*, 1997, p. 91-92; *RepArhMureșInf*, p. 107-109.

³⁸⁹ V. Cavruc, D. Buzea, Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, în *CCA*, Tulcea 2007, p. 246-250.

³⁹⁰ V. Sîrbu, în vol. *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 193-195.

obiective, reprezentat de arme, podoabe, piese de harnașament, vase ceramice etc. Ele sunt obiecte care în cele mai multe cazuri se păstrează în întregime sau nu prezintă o stare de degradare foarte accentuată. Ele impresionează și atrag atenția cu mult mai multă ușurință unui descoperitor ne-avizat decât cele care sunt prezente în mod obișnuit în așezări în care materialele arheologice sunt reprezentate mai ales de ceramică fragmentară catalogată de către descoperitorii fără specializare în domeniul arheologiei de cele mai multe ori drept “hârburi”, lipsite de orice valoare estetică sau materială³⁹¹.

Până în momentul de față, cele mai multe necropole celtice cunoscute de pe teritoriul țării noastre au fost descoperite întâmplător, motiv pentru care informații importante asupra ritului și ritualului funerar, numărul mormintelor etc., nu mai pot fi astăzi reconstituite.

Cât privește ritul funerar la populația celtică, se credea că inițial, la începutul epocii La Tène practicau cu predilecție înhumația în morminte plane³⁹². Cu toate acestea, în paralel, în întreg arealul geografic locuit de triburi celtice, mormintele de incinerare sunt prezente într-o măsură la fel de mare³⁹³. Diversitate tipologică a ritului în cadrul aceluiași necropole indică prezența în cadrul comunităților a unor grupuri diferite, provenind din zone diferite și având unele obiceiuri diferite față de ale celorlalți.

În general în regiunile cucerite de celți, necropolele se găsesc amplasate în aceleași zone în care sunt semnalate și așezările³⁹⁴. Ariile destinate pentru a adăposti rămășițele materiale ale defuncțiilor la celți, caracteristice perioadei expansiunii, sunt plane și bi-rituale³⁹⁵.

În interiorul arcului carpatic, cât și în zona de nord-vest a țării noastre, necropolele celtice din cea de a doua epocă a fierului au aceleași caracteristici. Ele conțin atât morminte de înhumație, cât și de incinerare iar resturile cinerare sunt depuse deopotrivă, în groapă sau în urnă³⁹⁶. Biritualismul care le este caracteristic este atestat în Transilvania și Ungaria orientală chiar din momentul implantării civilizației celtice în aceste spații și persistă până la dispariția ei³⁹⁷.

Există însă și unele necropole atribuite celților, în care ritul funerar folosit pare să fi fost în exclusivitate incinerarea, așa cum este cea de la Apahida (jud. Cluj)³⁹⁸. Dar dacă ținem cont de faptul că nu a fost cercetată exhaustiv și că în urma exploatării carierei de pietriș, începând din anul 1900, numeroase inventare funerare au fost pierdute iremediabil, nu este exclus ca și în acest caz să fi fost practicate concomitent cele două rituri³⁹⁹.

³⁹¹ Numeroase materiale provenind din complexe funerare celtice apărute în acest fel au fost achiziționate de muzeele europene, începând cu secolul al XIX-lea: V. Kruta, *Les Celtes*, p. 76-77.

³⁹² I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 7; M. Szabó, *Les celtes*, p. 77.

³⁹³ *Ibidem*; V. Kruta, *Les celtes*, p. 165-166.

³⁹⁴ M. Szabó *Les celtes*, p. 78.

³⁹⁵ I. H. Crișan, în *SCIVA*, 22, 2, 1971, p. 153; J. Némethi, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 50; V. Kruta, *op. cit.*, p. 81-82.

³⁹⁶ I. H. Crișan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 153; idem, în *Marmatia*, II, 1971, p. 72; J. Némethi, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 50.

³⁹⁷ Vl. Zirra, în vol. *The Celts in Central Europe*, Szèkesfehèrvár, 1975, p. 48; J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 49-73; X, 1-2, 1989, p. 75-114; XIII, 1-2, 1992, p. 59-112; XIV, 1-2, 1993, p. 117-129.

³⁹⁸ I. H. Crișan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 154; idem, în *Marmatia*, II, 1971, p. 73; Vl. Zirra, în vol. *The Celts in Central Europe*, Szèkesfehèrvár, 1975, p. 48; idem, în *Dacia*, N.S. XX, 1976, p. 156.

³⁹⁹ Idem, în *Dacia*, N.S. XX, 1976, p. 129.

În general se crede că inhumăția reprezintă o practică adoptată de religiile dependente de o antropologie htonică, în timp ce incinerarea corpului celor decedați are origini într-un cult al focului⁴⁰⁰. În acest din urmă caz sufletul este deseori asociat fumului care urcă spre cer⁴⁰¹. Practicarea incinerării defuncțiilor ar putea să fi fost considerată ca o “sacralizare absolută, ca loc de întoarcere a vieții în stare de element pur”⁴⁰².

Informațiile de care dispunem cu privire la elementele de ritual funerar sunt în cele mai multe cazuri sumare atunci când descoperirile nu au fost rezultatul săpăturilor sistematice. În astfel de cazuri, de cele mai multe ori ne sunt puse la dispoziție numai piesele de inventar care au fost recuperate. Doar arareori cei care au făcut descoperirea ne-au transmis informații privitoare la modul de dispunere al pieselor de inventar, ori la prezența sau caracterul ofrandelor alimentare. Ofrandele alimentare fiind perisabile, se păstrează numai sub forma unor oase și nu atrag atenția unui descoperitor neavizat.

Obiectele confecționate din material ceramic, cu precădere cele din categoria veselei sunt cel mai des întâlnite în inventare funerare. Numărul și forma vaselor alese pentru a-l însoți pe defunct în *viața de dincolo* nu sunt constante. Ceea ce s-a putut constata este faptul că anumite forme de vase sunt întâlnite frecvent în astfel de complexe. Este vorba de adevărate „garnituri” de veselă, compuse din străchini, castroane, căni, vase de mari dimensiuni etc. Uneori au fost depuse și vase provenind din alte spații, cum sunt cele de factură elenistică sau imitații după astfel de recipiente⁴⁰³. În inventarul mormintelor celtice având ca rit incinerăția, s-a constatat obiceiul de a fi depuse mai multe vase, cu destinații diferite. Unul dintre ele putea avea rol de urnă, în cazul în care resturile cinerare au fost depuse în vas. Pentru perioada La Tène-ului C s-a observat că este frecventă depunerea în morminte a unui grup de trei vase: o strachină sau un castron, o cană și un vas de mare capacitate⁴⁰⁴.

Sunt mai rare cazurile în care în mormintele atribuite celților este prezentă ceramica lucrată cu mâna, ea având o frecvență mare în așezări, deoarece era destinată activităților de bucătărie, pentru păstrarea proviziilor sau pentru alte activități⁴⁰⁵. Poziția vaselor de ofrandă în gropile funerare nu respectă o regulă precisă⁴⁰⁶, după cum nu a putut fi constatăută nici în privința direcției în care sunt orientate scheletele, în cazul inhumăților⁴⁰⁷. La Pișcolt-„Nisipărie” autorul cercetărilor a observat că cel mai multe complexe funerare erau orientate în direcțiile NV-SE, N-S sau V-E⁴⁰⁸.

Celelalte categorii de obiecte care compun inventarul funerar (arme, podoabe etc), sunt prezente de obicei în mormintele de inhumăție, în poziția firească, în care erau purtate, în timp ce în cazul celor de incinerăție, podoabele și piesele de vestimentație uneori se găsesc amestecate cu resturile cinerare, iar armele erau depuse, de obicei, alături. Nu lipsesc nici cazurile în care obiectele de inventar au fost depuse separat⁴⁰⁹. De multe ori, împreună cu ofranda alimentară se găsește și câte un cuțit.

⁴⁰⁰ A. Van Gennep, *op. cit.*, p. 400.

⁴⁰¹ *Ibidem.*

⁴⁰² *Ibidem.*

⁴⁰³ Vl. Zirra, în vol. *The Celts in Central Europe*, Szèkesfehèrvár, 1975, p. 52; J. Némethi, în *SimpThrac*, 9, 1992, p. 140.

⁴⁰⁴ J. Némethi, în *SCIIVA*, 39, 2, 1988, p. 109.

⁴⁰⁵ J. Némethi, în *SCIIVA*, 39, 2, 1988, p. 110.

⁴⁰⁶ J. Némethi, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 120.

⁴⁰⁷ J. Némethi, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 117-118, vezi și Fig. 1.

⁴⁰⁸ *Ibidem.*

⁴⁰⁹ Necropola de la Pișcolt oferă suficiente exemple pentru a ilustra cele două situații descrise. Un caz interesant îl constituie M108, în care părți componente ale unui car cu două roți au fost depuse în aceeași

O caracteristică ce poate să fie observată la celții stabiliți în regiunile colonizate este scăderea treptată a numărului armelor depuse în mormintele celtice⁴¹⁰. Acest fenomen a fost pus de unii autori în legătură cu înclinarea balanței preocupărilor celților în defavoarea celor militare⁴¹¹. Presupunerea poate fi susținută dacă ținem cont de efervescenta întregului spațiu sud-est European, în secolul al treilea el erei precreștine, determinată de Marea expediție și de mișcările de populații pe care le-a generat. Este de presupus că unii dintre războinicii care au părăsit teritoriile odata colonizate nu s-au mai întors. Unii s-au întors, totuși, așa cum este cazul „șefului” înmormântat la Ciumești⁴¹².

Analiza inventarelor funerare arată că în cadrul micilor comunități rurale locuiau și membrii aristocrației războinice⁴¹³, care nu erau cu mult mai bogați în comparație cu ceilalți membri ai comunității⁴¹⁴.

Nici în privința cronologiei necropolelor celtice descoperite în spațiul românesc nu se observă o uniformitate. Cele mai timpurii morminte aparținând unor necropole atribuite celților, precum cea de la Pișcolt-”Nisipărie” (jud. Satu Mare)⁴¹⁵ sau cea de la Fântânele (jud. Bistrița Năsăud)⁴¹⁶, datează de la sfârșitul subfazei La Tène B₁ (Krämer). La acestea se adaugă o serie de morminte descoperite izolat, care prin inventarul funerar, pot fi încadrate cronologic tot în La Tène B₁⁴¹⁷. Cele mai multe necropole încep să fie utilizate în La Tène-ul timpuriu, dar pe parcursul subfazei imediat următoare - B₂. O astfel de situație este caracteristică pentru unele necropole, precum cele de la Ciumești, Sanislău, Curtuiușeni, Galații Bistriței⁴¹⁸ etc.

Încetarea bruscă a funcționării cimitirelor din această zonă este interpretată ca o dispariție a celților, determinată foarte probabil de presiunea dacilor⁴¹⁹. Aceste evenimente ar putea fi cele la care făcea aluzie Trogus Pompeius utilizând expresia „...*incrementa dacorum*...” din timpul regelui Rubobostes⁴²⁰. Orizontul cronologic la care ne referim se caracterizează, într-o bună parte a Europei prin profunde transformări ale vieții sociale (aparitia civilizației de tip *oppida*), dar și prin unele modificări ale concepțiilor referitoare la viața de apoi⁴²¹.

groapă, dar la o altă adâncime față de celelalte piece din componența inventarului funerar: J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 82, 85-86, Fig. 18-19.

⁴¹⁰ M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970, p. 16.

⁴¹¹ *Ibidem*.

⁴¹² A. Rustoiu, în *Studia* 51, 1, 2006, p. 42-85.

⁴¹³ V. Kruta, *Les celtes*, p. 178-179.

⁴¹⁴ M. Szabó *Les celtes*, p. 78.

⁴¹⁵ J. Némethi, în *ActaMP*, X, 1986, p. 71; idem, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 49-73; XIV, 1-2, 1993, p. 117-129.

⁴¹⁶ I. H. Crișan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 154.

⁴¹⁷ *Ibidem*.

⁴¹⁸ *Ibidem*, cu bibliografia.

⁴¹⁹ J. Némethi, în *ActaMP*, X, 1986, p. 76; I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palkó, *op. cit.*, p. 42; I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, București, 1997, p. 127-128.

⁴²⁰ Trogus Pompeius, *Prol.*, XXXII. În literatura de specialitate sunt înregistrate două curente care interpretează diferit mențiunea citată. Unii dintre istorici consideră că Rubobostes este un dinast distinct față de Burebista, care a trăit înainte de acesta (C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în vol. *Dacica*, Cluj, 1972, p. 53-54; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj 1972, p. 27; I. Glodariu, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 501-505; idem, *Istoria și civilizația dacilor (sec. IV a. Chr – 106 p. Chr.)*, în vol. *Istoria Transilvaniei* (vol. I), Cluj-Napoca 2003, p. 67-; I. H. Crișan, *Burebista*, p. 30), în timp ce alți autori argumentează identitatea celor două personaje istorice (Vi. Iliescu, în *StClas*, X, 1968, p. 115-122; V. Lica, în *EephNap*, VII, 1997, p. 11-29. O poziție critică analizând obiectiv argumentele aduse de reprezentanții celor două curente istoriografice, a fost expusă de curând de către A. Vulpe, *Preliminarii*, în *Istoria Românilor*, vol. I, cap. VIII *Burebista*, p. 635-637.

⁴²¹ V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 37; I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 127.

VI. 3. *Descoperiri cu caracter funerar din La Tène-ul timpuriu și mijlociu în zona Mureșului mijlociu*

Revenind la subiectul capitolului de față, trebuie să menționăm că în stadiul actual al cercetărilor, în arealul geografic care cuprinde cursul mijlociu al Mureșului au fost identificate puține contexte funerare. Există informații în legătură cu obiecte provenind din morminte aparținând celor două necropole semnalate la Aiud⁴²². De asemenea, o necropolă celtică a fost identificată și la Blandiana⁴²³. Acestea li se mai adaugă unele materiale arheologice care pot fi incluse, cu mare probabilitate, în categoria obiectelor de inventar funerar, și care au fost descoperite pe teritoriul unor diverse localități.

La Aiud, în urma lucrărilor agricole sau edilitare, au fost identificate două necropole ale căror arii au fost stabilite cu aproximație, deoarece nici unul dintre aceste obiective nu a fost cercetat sistematic. Mai mult, terenul a suferit modificări substanțiale, astfel că punctele topografice în care au fost descoperite materialele arheologice de factură celtică astăzi pot fi recunoscute doar cu greutate⁴²⁴.

Ion Horațiu Crișan, în urma analizei atente a pieselor păstrate în colecțiile Muzeului din Aiud, precum și a mențiunilor din cadrul registrelor de inventar a reușit să distingă existența celor două necropole și să le localizeze în spațiu, raportând toponimele locurilor de descoperire a pieselor la particularitățile topografice din acea vreme. Astfel, necropola pe care a notat-o cu cifra „I” era amplasată pe doi dintre versanții dealului situat la nord-est de oraș, în apropierea actualului parc⁴²⁵. Obiectele provenind de acolo sunt menționate în vechile registre de inventar ale Colegiului Bethlen, ca fiind descoperite în: „Parc”, „Via Straub”, „Örhegy”, „Levelszin”, „Via Ungar” sau „Via Herepey”⁴²⁶.

În cadrul acestui cimitir au fost descoperite materiale arheologice de factură celtică, începând din anul 1894⁴²⁷. Câțiva ani mai târziu, în 1912, a fost înregistrat un alt lot de obiecte reprezentând inventarul mai multor morminte, fără a se putea face precizări în legătură cu ritul funerar folosit⁴²⁸. Din mențiunile consemnate în registrele de inventar reiese că odată cu materialele de factură celtică au fost găsite și obiecte scitice care provin dintr-o altă necropolă care se găsea în același loc⁴²⁹.

Dintre piesele celtice descoperite în 1912, se mai păstrează doar o spadă îndoită ritual (Pl. XI), o aplică ornamentală (Pl. X) și o foarfecă (Pl. XII, 7)⁴³⁰.

Alte obiecte de aceeași factură, aparținând probabil unor morminte din necropola I de la Aiud apărute ulterior sunt: vas mare lucrat la roată, toarta unui vas lucrat la roată (Pl. XIII, 1), realizat din pastă fină și acoperit cu angobă roșiatică (probabil un vas grecesc sau o imitație după un astfel de vas)⁴³¹. De asemenea, pe lista obiectelor care au fost recuperate se înscriu și o urnă „distrusă”, trei vase mici, o căniță, două spade (Pl. XII), un lanț din fier, fragmente din teaca unei spade și altele dintr-un

⁴²² I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 50-51; idem, în *StComBrukenthal*, 18, 1974, p. 71-96.

⁴²³ I. Al. Aldea, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 415-421; I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 37-43.

⁴²⁴ I. H. Crișan, în *StComBrukenthal*, 18, 1974, p. 72-73.

⁴²⁵ I. H. Crișan, în *StComBrukenthal*, 18, 1974, p. 72.

⁴²⁶ *Ibidem*.

⁴²⁷ Dintre piesele descoperite la sfârșitul secolului trecut se mai păstrează doar o brățară din bronz cu nodozități, idem, *op. cit.*, p. 73.

⁴²⁸ *Ibidem*.

⁴²⁹ Materialele celtice descoperite în acest loc provin din descoperiri fortuite: idem, *op. cit.*, p. 74.

⁴³⁰ I. H. Crișan, în *StComBrukenthal*, 18, 1974, p. 74, Pl. I.

⁴³¹ Idem, *op. cit.*, p. 78, Pl. I/5.

coif din bronz, verigi confecționate din același metal precum și ceramică fragmentară (Pl. XIV)⁴³².

Károly Herepey a întreprins la începutul secolului XX săpături, moment soldat cu descoperirea unui mormânt având ca rit incinerarea în urnă. Conform descrierii, se pare că la o adâncime de cca. 40 cm se afla un vas din material ceramic, care conținea fragmente de oase umane calcinate. Sub recipientul funerar fusese depus un cuțit din fier, iar printre fragmentele cinerare a fost identificată o fibulă din același metal. Deși nu s-a păstrat, din desenul publicat se poate vedea că piesa avea piciorul îndoit, iar capătul se sprijinea de corp (Pl. CVIII, 2)⁴³³.

La mică distanță de mormânt, într-o altă groapă, au fost descoperite capul și picioarele anterioare ale unui cal, fără ca scheletul să fie dezvelit în întregime⁴³⁴.

Cu diverse prilejuri a fost emisă ipoteza unui contact direct între sciți și celți în Transilvania, pe Valea Mureșului⁴³⁵, dar pe baza cunoștințelor de care dispunem astăzi, în nici într-un caz nu se mai poate susține o astfel de idee⁴³⁶. În momentul actual este acceptat faptul că prezența sciților în întreg spațiul intracarpatic este documentată până spre mijlocul secolului V î. Chr.⁴³⁷, în timp ce primele descoperiri celtice nu pot fi datate înainte de jumătatea sau chiar de sfârșitul secolului următor⁴³⁸.

Cu toate neajunsurile privind cantitatea și calitatea informațiilor privind situl în cauză, în literatura arheologică s-a afirmat că necropola ar fi fost birituală⁴³⁹. Datorită lipsei săpăturilor sistematice, o astfel de presupunere nu poate fi negată, tot așa cum este dificil și de argumentat. În momentul actual ca provenind din necropola I de la Aiud, cunoaștem doar un mormânt de incinerare în urnă⁴⁴⁰ și mai multe obiecte care au aparținut foarte probabil unor inventare funerare. Însă pentru complexele din care provin aceste obiecte nu poate să fie precizat ritul. În ceea ce ne privește noi credem, că pe baza datelor de care dispunem, o astfel de concluzie nu poate fi decât hazardată.

Necropola notată cu cifra „II” se găsea în partea de sud a orașului, de o parte și de alta a șoselei actuale care duce la Alba Iulia. Descoperirile identificate ca aparținând unor complexe ale acetui sit provin din punctele: “Școala de viticultori” și “Via Winkler”.

De pe terenul “Școlii de viticultori” au fost recuperate mai multe materiale arheologice, identificate ca piese de harnașament și arme din fier (vârfuri de lance, un

⁴³² Idem, *op. cit.*, p. 78.

⁴³³ Ca atare este vorba despre un mormânt de incinerare în urnă având ca inventar o fibulă și un cuțit. Cele două piese, ilustrate în Pl. II, 4 și 8, care au fost descoperite în acest mormânt nu s-au păstrat, ele fiind reproduse după I. H. Crișan, în *StComBrukenthal*, 18, 1974, p. 74.

⁴³⁴ Din descrierea contextului arheologic pe care o avem la dispoziție reiese că animalul a fost înhumat într-o groapă separată, în apropierea celei în care se găsea urna. Deși nu poate fi exclusă în totalitate posibilitatea ca cele două gropi să fi aparținut aceluiași complex, nu cunoaștem morminte celtice în care să fi fost înmormântați și cai. De aceea credem că este mult mai probabil ca oasele calului să fi aparținut unui mormânt scitic, ținând cont și de faptul că în același loc a fost semnalată prezența unei necropole scitice. În acest sens, V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 141, nr. 2b.

⁴³⁵ I. Nestor, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 181. O astfel de idee nu a fost exclusă nici de C. Daicoviciu, în vol. *Dacica*, Cluj, 1972, p. 54, nota 14.

⁴³⁶ V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 133.

⁴³⁷ Idem, *op. cit.*, p. 132-133.

⁴³⁸ I. H. Crișan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 154.

⁴³⁹ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 50; idem, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 90.

⁴⁴⁰ M. Roska menționează că mormântul săpat în anul 1912, de către K. Herepey, a fost cu groapă în formă de căldare (cf. I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 82).

cuțit de luptă), ceramică, două schelete umane și oase de cal⁴⁴¹. Toate făceau parte, probabil, din inventarul funerar a două morminte celtice având ca rit de înmormântare inhumăția.

Prezența oaselor de cal printre materialele de factură celtică poate reprezenta un indiciu care să acrediteze ideea cum că cel puțin unul dintre luptătorii celți a fost îngropat împreună cu calul său⁴⁴². Însă așa cum menționam anterior, nu cunoaștem analogii de complexe funerare celtice în care să fi fost îngropațe și cabaline. Din păcate, datorită caracterului fortuit al descoperirilor, nu avem siguranța că oasele provin din morminte și că au vreo legătură cu piesele celtice. În plus, nu avem la dispoziție nici o analiză a materialului osteologic, menită să furnizeze informații mai precise - cum ar fi spre exemplu, numărul cailor înhumați și nu va putea fi realizabilă nici în viitor⁴⁴³.

Sintetizând, se poate conchide că din necropola „II” se cunosc doar două posibile morminte, a căror rit de înmormântare a fost inhumăția⁴⁴⁴.

Prezența la distanță mică, pe teritoriul de astăzi al orașului Aiud, a două necropole celtice este un fapt mai puțin obișnuit, fără a fi singular. Aceeași situație este întâlnită și la Pișcolt (jud. Satu Mare)⁴⁴⁵. Situația este explicată prin stabilirea în acea regiune ca și în zonele învecinate populate de celți, a unui nou val de celți, dintre cei care au purtat campania în Peninsula Balcanică⁴⁴⁶. Existența celor două necropole la Aiud ar putea să fie interpretată în acest fel, dar nu trebuie excluse nici alte explicații.

Credem că este semnificativă împrejurarea că în aceeași zonă, pe teritoriul actualului oraș, în cartierul “Microraiion III” precum și într-un alt loc, numit “Sub Pădure” sau „Sub Hagău”, au fost depistate urme de locuire, contemporane cu vestigiile descoperite în cele două necropole⁴⁴⁷. Importanța acestor descoperiri rezultă din faptul că pe teritoriul țării noastre, doar rareori au fost depistate așezările celtice contemporane necropolelor⁴⁴⁸. Situația în cauză, în opinia noastră, trebuie pusă pe seama numărului mic al cercetărilor privind această perioadă.

Precizări de ordin cronologic în legătură cu aceste două necropole nu se pot face cu prea mare precizie, atât din cauza numărului mic al descoperirilor, cât și a caracterului fortuit. Totuși, ele pot fi atribuite larg, intervalului cuprins între subfaza B₂ și faza C₁ a La Tène-ului.

La Blandiana, pe o terasă înaltă situată pe malul stâng al Mureșului, în marginea primei terase, cu prilejul lucrărilor de extragere a argilei, au fost distruse morminte celtice al căror număr nu a fost precizat⁴⁴⁹. Din inventarul lor au fost recuperate mai multe vase întregi sau care pot fi întregite (Pl. XIII, Pl. XIV, 1-3). Între recipiente se distinge un exemplar având două torți antropomorfe (Pl. XIV, 5, Pl. XV), un mâner de scut (Pl. XIV, 4) și fragmente ale unei fibule din fier.

⁴⁴¹ I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 82.

⁴⁴² *Ibidem*. Aceasta numai în cazul în care oasele de cal au fost într-adevăr descoperite împreună cu piesele celtice. Incertitudinea, după cum era și firesc, are ca origine caracterul fortuit al descoperirii.

⁴⁴³ Oasele în discuție, împreună cu alte piese, nu se mai păstrează, I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 83.

⁴⁴⁴ Am considerat că avem de a face doar cu două morminte, ținând cont de numărul scheletelor.

⁴⁴⁵ Pe teritoriul acestei localități au fost identificate necropole în punctul “Nisipărie”, precum și în cel numit “Parcul nr. II” (cf. J. Némethi, în *ActaMP*, X, 1986, p. 77).

⁴⁴⁶ *Idem*, *op. cit.*, p.76-77.

⁴⁴⁷ H. Ciugudean, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 39-44; M. Takács, M. Bogdan, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 94, nota 8.

⁴⁴⁸ Vl. Zirra, în *StComSatuMare*, IV, 1980, p. 39.

⁴⁴⁹ I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXII, 1984, p. 37.

Prin intermediul informațiilor pe care la avem la dispoziție se poate spune că la Blandiana a fost identificată o necropolă celtică, dar numărul mormintelor din care provin obiectele recuperate nu este cunoscut. Datorită caracterului fortuit al descoperirilor nici în privința ritului funerar nu se pot face alte precizări. Cu toate acestea este posibil ca în unele dintre cazuri să fi fost incinerarea. Facem această presupunere cunoscând faptul că în general, oasele umane și în special craniul atrag atenția descoperitorilor fără pregătire de specialitate mult mai ușor, în comparație cu resturile cinerare. Însă nu trebuie să uităm nici faptul că nu de puține ori aciditatea solului sau a alți factori naturali fac ca scheletele să nu se păstreze. Și nu lipsesc nici situațiile în care materialul osteologic se degradează iremediabil în momentul dezvelirii sau începând din acel moment.

Obiectele de factură celtică descoperite la Blandiana sunt caracteristice La Tène-ului mijlociu, mai precis subfazei C₁.

Alături de localitățile pe teritoriul cărora, datorită numărului mare de obiecte recuperate, se poate susține prezența unor necropole celtice, se cunosc și altele în care a fost dezvelit câte un mormânt, sau pe teritoriul cărora au fost descoperite întâmplător materiale ce provin, cel mai probabil, din inventare funerare.

Astfel, în teritoriul administrativ al orașului Blaj au fost găsite mai multe vase lucrate la roată și cu mâna, care pot fi datate în secolele III-II î. Chr (Pl. XXII). Ținând cont de faptul că sunt întregi și că olăria provenind din așezări este de cele mai multe ori fragmentară este foarte posibil ca aceste vase să fi făcut parte din inventare funerare⁴⁵⁰. Nici în cazul de față nu au fost recuperate alte informații în legătură cu descoperirea, care să ne ajute să descriem anumite elemente de rit ori ritualul practicat la amenajarea eventualelor morminte.

Un „depozit” de obiecte din fier compus mai ales din arme (Pl. XXVI) care tipologic pot fi încadrate în La Tène-ul mijlociu, a fost descoperit la poalele stâncii “Piatra Craivii”, pe care este amplasată cetatea dacică⁴⁵¹. Singura piesă care nu poate fi considerată ca făcând parte din această categorie de materiale este o scoabă (Pl. XXVI, 6)⁴⁵². Descoperirea se încadrează între cele având caracter funerar, datorită faptului că între armele care o compun se află și o spadă îndoită. De curând Cristian Ioan Popa a demonstrat convingător, după părerea noastră, că ele aparțin unui mormânt dacic⁴⁵³. Mai dificil de explicat este prezența unei monede macedonene cu efigia lui Filip al II-lea (Pl. XXVI, 7), însă putem să admitem că ar fi putut ajunge în mod accidental între piesele care compun lotul.

Oricum, prezența spadei îndoite ritual printre piesele care compun lotul de obiecte indică existența unui complex funerar. Este știut că îndoirea rituală a armelor, înainte de a fi depuse în morminte este o practică frecvent întâlnită la celți⁴⁵⁴.

Este semnificativ faptul că piesele de inventar funerar îndoite provenind de la Pișcolt sunt reprezentate numai de cele ascuțite⁴⁵⁵. În legătură cu practica deformării în

⁴⁵⁰ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 54; *RepAlba*, p. 53, 6.

⁴⁵¹ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 55; *RepAlba*, p. 83, 3.

⁴⁵² Trebuie remarcat faptul că piesa nu seamănă deloc cu o scoabă. Datorită faptului că piesa respectivă o cunoaștem numai prin intermediul desenului publicat de M. Roska, nu ne putem pronunța în legătură cu funcționalitatea ei.

⁴⁵³ C. I. Popa, Comunicare prezentată cu ocazia Simpozionului național *Decebal 106-2006*, Alba Iulia 17-18 iunie 2006.

⁴⁵⁴ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, II, 1972, p. 156, 179; J. Némethi, E. Lako, în *ActaMP*, XVII, 1993, p. 78; idem, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 119.

⁴⁵⁵ *Ibidem*.

mod ritual a unor piese de armament, a fost remarcat că acest obicei își are originile în arealul european și că s-a perpetuat până în zorii evului mediu⁴⁵⁶.

Este mai dificil de formulat un răspuns la întrebarea firească privind motivul acestor deformări rituale. A fost emisă părerea conform căreia anumite piese de armament erau folosite în vechime numai de către o singură persoană. Pe acest considerent deformarea și depunerea intenționată a unor astfel de obiecte în morminte ar putea simboliza întreruperea vieții proprietarului. Însă, cel puțin în cadrul mobilierului funerar celtic, se întâlnesc și unele obiecte considerate, în general, a fi unelte (foarfeci), care fuseseră îndoite. Zeno Karl Pinter era de părere că acest obicei a fost determinat de anumite credințe religioase⁴⁵⁷, idee pe care o împărtășim și noi.

Arme, mai precis două spade și trei vârfuri de lance, au fost descoperite și pe teritoriul comunei Heria. Ele au fost datate cu probabilitate în La Tène-ul mijlociu⁴⁵⁸.

La Ighiu au fost semnalate, probabil la sfârșitul secolului trecut, obiecte care puteau să fi făcut parte din inventarul unui mormânt, a cărui rit ar fi putut să fi fost incinerarea. Este vorba despre un vas de lut în interiorul căruia au fost găsite o serie de obiecte metalice: două fragmente de zăbală, din bronz, o seceră și un vârf de lance, din fier⁴⁵⁹.

De pe teritoriul comunei Jidvei se cunosc anumite materiale arheologice de factură celtică: un vas lucrat la roată și un vârf de lance din fier (Pl. XXXIX)⁴⁶⁰. De asemenea, de pe teritoriul satului Pețelca, ne sunt cunoscute o fibulă și un cuțit, amândouă piesele fiind specifice celților (Pl. LVI). Fibula este caracteristică pentru La Tène-ul B₂ iar cuțitul poate fi datat pe întreaga durată a intervalului de timp în care celții sunt atestați în Transilvania. Apartenența lor la inventare funerare este cea mai probabilă. Contextul descoperirii fiind necunoscut, nu putem aprecia numărul complexelor din care provin cele două piese⁴⁶¹.

La Săvârșin, jud. Arad au fost cercetate șase morminte de incinerare. Resturile cinerare au fost depuse în toate cele șase cazuri în urne, trei dintre ele fiind acoperite cu străchini. În apropierea lor a fost descoperit și rugul funerar⁴⁶². Mormântul nr. 6 ilustrează un caz aparte, deoarece ca urnă funerară a fost utilizat un coif celtic din fier, acoperit cu o strachină⁴⁶³. Din păcate însă, necropola a rămas inedită.

Piesele cunoscute ale lotului cunoscut ca „mormântul de la Silivaș” au constituit obiectul multor studii⁴⁶⁴. Lotul de materiale păstrat de muzeul clujean cuprinde: o spadă

⁴⁵⁶ Z. K. Pinter, în *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane*, Sibiu, I, 1994, p. 17.

⁴⁵⁷ *Ibidem*.

⁴⁵⁸ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 55; *RepAlba*, p. 107, 1 c.

⁴⁵⁹ În *RepAlba*, p. 110, nr. 3. se precizează că piesele se găsesc în depozitul Muzeului din Deva, fără să fie specificate numerele de inventar. Până în prezent, nu am reușit să le identificăm. Dacă aceste piese au existat într-adevăr, ele ar putea să reprezinte inventarul unui mormânt dacic datat mai târziu. O astfel de interpretare ar fi susținută și de acea „seceră”, care ar putea să fi fost, de fapt, un pumnal curb.

⁴⁶⁰ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 58; *RepAlba*, p. 114, nr. 2.

⁴⁶¹ I. H. Crișan, în *ActaMN*, X, 1973, p. 53; *idem*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 53; *RepAlba*, p. 60, nr. 2.

⁴⁶² V. Sîrbu, *Dacii și celții din Transilvania și vestul României*, în vol. *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 193.

⁴⁶³ M. Gumă, *Câteva precizări asupra unor tipuri de coifuri de la sfârșitul primei epoci a fierului și începutul celei de a doua descoperite în sud-vestul României* în *TD*, XII, 1-2, 1991, p. 102, nota 111; M. Barbu, P. Hügel, în *CCA*, 1997, p. 91-92; *RepArhMureșInf*, p. 107-109. Necropola este atribuită localnicilor: V. Sîrbu, *Dacii și celții din ransilvania și vestul României*, în vol. *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 193.

⁴⁶⁴ Vezi bibliografia, în capitolul IV – Catalogul descoperirilor.

fragmentară, buterola tecii, două vârfuri de lance, o fibulă și un coif. Ele au aparținut, după toate probabilitățile, unuia sau mai multor inventare funerare⁴⁶⁵.

Împreună cu obiectele celtice care compuneau lotul „de la Silivaș” a fost achiziționat și un pumnal curb dacic. Armele de acest tip nu se întâlnesc în panoplia specifică celților, dar sunt frecvente la daci, fiind descoperite mai ales în contexte funerare⁴⁶⁶.

Ion Horațiu Crișan a demonstrat că obiectele puteau proveni din unul sau mai multe morminte și că locul de descoperire este incert⁴⁶⁷. Ar putea să fie semnificativ faptul că pe teritoriul comunei Hopârta, de care aparține și satul Silivaș și în general în acea zonă sunt cunoscute mai multe descoperiri de acest fel (Pl. V). Dacă acest motiv credem că ipoteza ca obiectele să fi fost descoperite chiar în acel areal nu poate fi exclusă.

Cronologic, materialele despre care vorbim pot să fie încadrate pe parcursul La Tène-ului B₂.

De pe teritoriul unei alte localități situate în aceeași zonă, de la Șona, se cunosc trei vârfuri de lance și o strachină întreagă (Pl. XCII), la care se adaugă fragmentele altor vase ceramice⁴⁶⁸, care puteau să aparțină unor inventare funerare.

La Turdaș, comuna Hopârta, jud. Alba s-au descoperit alte câteva obiecte care sunt considerate ca făcând parte din inventarul unui mormânt (PL. XCIII). Ele au fost găsite întâmplător în timpul lucrărilor pentru vie⁴⁶⁹, fiind recuperate numai piesele confecționate din metal: patru brățări, un colan și un pandantiv, toate din bronz. Împreună cu obiectele amintite au mai fost remarcate și fragmente ceramice precum și bucăți de oase, probabil calcinate⁴⁷⁰. Obiectele de podoabă menționate sunt caracteristice pentru La Tène-ul timpuriu. Podoabe de acest fel sunt datate la sfârșitul sub-fazei B₁ și la începutul La Tène-ului B₂⁴⁷¹. Pe teritoriul acestui sat, în locul numit „Coasta viilor” a fost presupusă și existența unei necropole⁴⁷².

Izolată, au mai fost descoperite și alte obiecte care ar fi putut aparține unor inventare funerare: Deva, jud. Hunedoara (Pl. CV, 4)⁴⁷³, Hațeg, jud. Hunedoara (Pl. XXXVIII 2-3)⁴⁷⁴, Lunca, jud. Cluj (Pl. LIV)⁴⁷⁵, Șpălnaca, jud. Alba⁴⁷⁶, Uroi, jud. Hunedoara (Pl. XCIV)⁴⁷⁷ și Vețel, jud. Hunedoara (Pl. CV)⁴⁷⁸. Însă proveniența lor din complexe funerare chiar dacă este foarte probabilă, rămâne ipotetică, în condițiile lipsei informațiilor privind contextul descoperirii.

⁴⁶⁵ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 45-48, 61.

⁴⁶⁶ A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco-Illyro-Hellénistiques*, București, 1994, p. 296-297.

⁴⁶⁷ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 45-48, 61; A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco-Illyro-Hellénistiques*, București, 1994, p. 296-297.

⁴⁶⁸ V. Pârvan, *Getica*, p. 514, fig. 335, 3; M. Petică, *Materiale celtice aflate în colecțiile arheologice ale Muzeului județean Mureș*, în *Marisia*, XXIII-XXIV, 1994, p. 33; *RepAlba*, p. 183, nr. 11 d.

⁴⁶⁹ M. Blăjan, în *Studia*, 2, 1972, p. 11-19.

⁴⁷⁰ *Idem*, *op. cit.*, p. 11.

⁴⁷¹ I. V. Ferencz, *Brățări și colane celtice descoperite pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Corviniana III*, 1997, p. 33-44; *idem*, *Cele mai timpurii descoperiri celtice pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Analele Banatului S. N.* VI 1998, p. 216.

⁴⁷² I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 46-47.

⁴⁷³ *Idem*, *op. cit.*, p. 56.

⁴⁷⁴ Descoperirilor din zona Hațegului le-a fost consacrată o vastă bibliografie, vezi spre exemplu: M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, p. 39, fig. 10-11; I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 57.

⁴⁷⁵ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 58; *RepCluj*, p. 259-260, cu bibliografia.

⁴⁷⁶ *RepAlba*, p. 184, nr. 8 b.

⁴⁷⁷ D. Popescu, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 183-184, Fig. 1; I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 64.

⁴⁷⁸ M. Roska, *Rep*, p. 301, nr. 52; *idem*, în *KözlCluj*, 4, 1-2, 1944, p. 74. nr. 142; D. Popescu, în *Transilvania*, 74, 1944, p. 648, I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 67.

Privind în ansamblu, se poate observa că avem de a face cu morminte a căror datare începe din La Tène-ul timpuriu. Prezența celților în zonă, după cum indică descoperirile cu caracter funerar, este documentată până în La Tène C₁. Stabilirea lor pe cursul mijlociu al Mureșului, într-un interval de timp care se întinde de la sfârșitul La Tène-ului B₁ și până în faza C₁ a acestei epoci, reprezintă o situație comună pentru întreg teritoriul Transilvaniei⁴⁷⁹.

O altă observație ar fi că și în zona de care ne ocupăm biritualismul se manifestă la fel ca în întreg spațiul transilvan. Celții, încă din momentul sosirii în regiune, folosesc deja ambele rituri funerare. Biritualismul va rămâne o constantă până în momentul părăsirii acestor teritorii⁴⁸⁰.

Din păcate, lipsa unor cercetări sistematice efectuate în zona pe care o studiem, ne împiedică să reconstituim obiceiurile funerare. Din același motiv, nu putem să ne pronunțăm asupra numărului membrilor comunităților umane sesizate arheologic pe cursul mijlociu al Mureșului și nici asupra amplitudinii aportului demografic al populației celtice în zona respectivă.

În componența necropolelor celtice de pe teritoriul României de astăzi, au fost descoperite și unele morminte, care prin ritul și elementele de ritual funerar au fost atribuite populației autohtone⁴⁸¹, fiind chiar propusă la un moment dat adoptarea pentru astfel de necropole, a termenului de “celto-dacice”⁴⁸². În general, când anumite morminte sunt atribuite unui etnic se ține cont de anumite particularități ale ritului funerar. În cazul nostru este importantă constatarea că în mormintele celtice este depusă o ofrandă alimentară, reprezentată prin bucăți de carne⁴⁸³. În ceea ce privește ritul de înmormântare întâlnit la populația celtică în momentul sosirii acestora pe teritoriul de astăzi al țării noastre el era deja foarte variat⁴⁸⁴. Morminte aparținând populației tracice, autohtone, nu au fost descoperite, cu excepția, poate, a celor șase complexe funerare de la Săvârșin și a celor de la Olteni.

⁴⁷⁹ I. H. Crișan, *Materiale dacice*, p. 78-79; idem, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 158; idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 70; idem, în *Marmatia*, II, 1971, p. 72-73; I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palkó, în *Epemeris Napocensis*, VI, 1995, p. 38; M. Petică, în *Marisia*, XXIII-XXIV, 1994, p. 31-32; J. Némethi, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 55; idem, în *StComSatuMare*, IX-X, 1992-1993, p. 28.

⁴⁸⁰ Vl. Zirra, în vol. *The Celts in Central Europe*, Székesfehérvár, 1975, p. 48; J. Némethi, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 122.

⁴⁸¹ I. H. Crișan, *Materiale dacice*, p. 22; Al. V. Matei, în *ActaMP*, 2, 1978, p. 36; Gh. Lazin, în *StComSatuMare*, V-VI, 1981-1982, p. 71, 73.

⁴⁸² I. H. Crișan, *Materiale dacice*, p. 43.

⁴⁸³ Idem, *op. cit.*, p. 76.

⁴⁸⁴ Vl. Zirra, în vol. *The Celts in Central Europe*, Székesfehérvár, 1975, p. 48; J. Némethi, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 122.

VII. MATERIALELE ARHEOLOGICE

Pentru epocile foarte vechi reconstituirea tabloului vieții comunităților omenești se bazează aproape în exclusivitate pe analiza materialelor arheologice. Și chiar pentru perioade de timp mai apropiate de zilele noastre, pentru reconstituirea tabloului istoric se bazează în mare măsură pe analiza artefactelor. Din acest motiv, pieselor arheologice li se acordă o mare importanță. În zilele noastre, făcându-se apel la anumite rezultate ale cercetării unor alte discipline, artefactele confecționate din diferite materiale, pot completa povestea unor civilizații apuse în urmă cu mai mult sau mai puțin timp.

VII. 1. CERAMICA

Obiectele confecționate din material ceramic au cea mai mare pondere în cadrul materialelor arheologice. Aceasta se datorează rolului deosebit de important pe care îl ocupă în cadrul activităților cotidiene, fiind folosite pentru pregătirea, păstrarea și transportul alimentelor, lichidelor și a altor produse. Recipientele și deopotrivă celelalte piese confecționate din acest material (precum fusaiiolele, spre exemplu), furnizează numeroase informații utile istoricilor în încercarea de reconstituire a vieții de zi cu zi a unor comunități din vechime. În același timp, în unele cazuri, ceramica își aduce contribuția cu eficiență la completarea unor goluri ale cunoașterii în domeniul raporturilor cronologice, dar poate ajuta și la clarificarea anumitor aspecte ale istoriei politice sau sociale, ale unor comunități omenești.

Uneori, valoarea documentară a acestei categorii de artefacte este exagerată, anumitor piese fiindu-le acordată o prea mare valoare cronologică sau, nu de puține ori, utilizarea unor anumite categorii de recipiente a fost atribuită strict și categoric unei etnii sau alteia⁴⁸⁵. În numeroase cazuri, interpretarea ceramicii a stârnit pasiuni, ducând la controverse urmate de polemici întinse pe durata mai multor ani între arheologi. Intensitatea cu care ceramica este iubită și urâtă în același timp de către specialiști a fost remarcată de către Clive Orton, Paul Tyers și Alan Vince, într-o lucrare dedicată acestui gen de materiale arheologice⁴⁸⁶.

Studiul olăriei provenite din cercetările arheologice a înregistrat numeroase inovații care au dus la perfecționarea metodelor de investigație și implicit, la sporirea cantității de informație pe care o furnizează. Dintr-o atare perspectivă, au fost distinse trei mari etape⁴⁸⁷: prima, caracterizată ca „*artistică și istorică*”⁴⁸⁸, o alta „*tipologică*”⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ Nu numai istoricii și arheologii consideră că anumite caracteristici ale ceramicii (precum forma sau ornamentica) pot indica apartenența populației care o vehiculează, la o anumită etnie. Acest punct de vedere este acceptat și de către etnografi. În acest sens, vezi: I. Prahoveanu, *Etnografia poporului român, Pitești, Brașov, București, Cluj-Napoca 2001*, p. 175.

⁴⁸⁶ C. Orton, P. Tyers, A. Vince, *Pottery in archaeology*, Cambridge 1993, p. 3.

⁴⁸⁷ Idem, *op.cit.*, p. 4.

⁴⁸⁸ Idem, *op.cit.*, p. 5-8.

⁴⁸⁹ Idem, *op.cit.*, p. 8-13.

și a treia, „contextuală”⁴⁹⁰. În această din urmă etapă, făcându-se apel la informații preluate din alte domenii ale cunoașterii, sau utilizându-se metode specifice altor discipline, materialul ceramic provenit din săpături arheologice este pus în valoare cu mai multă acuratețe.

În România, pentru cea de a doua epocă a fierului, o serie de monografii⁴⁹¹ și studii speciale⁴⁹² au adus clarificări importante în privința ceramicii. Pe parcursul ultimilor ani au fost abordate unele aspecte metodologice ale produselor de olărie, vizându-se o mai bună înțelegere a acestei categorii de artefacte în ansamblul descoperirilor⁴⁹³. Ele nu au rămas fără ecou, demersurile unor cercetători care au prezentat monografic materialele arheologice provenind din diferite situri, s-au aliniat noilor direcții⁴⁹⁴.

* * *

În urma cercetărilor întreprinse pe cursul mijlociu al Mureșului, precum și din descoperiri întâmplătoare, se cunoaște astăzi o cantitate importantă de piese confecționate din ceramică, cu predilecție recipiente, păstrate în întregime sau fragmentar. Ele aparțin deopotrivă categoriei lucrute cu mâna, cât și celei realizate cu ajutorul roții olarului. Așa cum rezultă și din catalogul descoperirilor (cap. IV), obiecte confecționate din ceramică au fost descoperite atât în așezări, cât și în inventarul unor complexe funerare.

În continuare ne vom îndrepta atenția asupra recipientelor din lut descoperite în acest areal. Pentru aceasta vom păstra departajarea după criteriul tehnicii de fasonare utilizată de meșterul olar (cu mâna sau la roată). În cadrul fiecăreia dintre cele două categorii vom structura materialul ținând cont de funcționalitatea vaselor, în încercarea de a înțelege mai bine aspectele pe care le implică.

VII. 1. 1. *Ceramica lucrată cu mâna*

Tehnica realizării vaselor cu mâna, în unele centre de pe teritoriul României de astăzi, precum Deda, Pietriș și Morăreni, în județul Mureș, s-a menținut până la începutul secolului al XX-lea⁴⁹⁵. În legătură cu această categorie, unii cercetători consideră că nu erau necesare cunoștințe profesionale vaste pentru realizarea vaselor și că puteau fi confecționate în orice gospodărie⁴⁹⁶. Însă analogiile care ne sunt furnizate de cercetările din domeniul etnografiei, ne dezvăluie o situație diferită de aceasta⁴⁹⁷. Arheologii români au atribuit autohtonilor produsele de olărie lucrute cu mâna de la începutul celei de a doua epoci a fierului, fiind considerate ca o dovadă a prezenței

⁴⁹⁰ Idem, *op.cit.*, p. 13-22.

⁴⁹¹ Vezi spre exemplu I. H. Crișan, *Ceramica*; E. Moscalu, *Ceramica traco - geto - dacică*, București 1983.

⁴⁹² I. Glodariu, *Cotribuții la cronologia ceramicii dacice în epoca Latène târzie*, în vol. *Studii dacice*, Cluj - Napoca 1981, p. 146-165; Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XXII, 1978, p. 125-141; J. Némethi, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 87-111.

⁴⁹³ S. Sanie, în *ArhMold*, 12, 1988, p. 66-69; V. Sîrbu, *Dava getică de la Grădiștea, jud. Brăila*, I, Brăila 1996, p. 16-18.

⁴⁹⁴ Vezi spre exemplu la A. Rustoiu, în V. Vasiliev, A. Rustoiu, E. A. Balaguri, C. Cosma, *Solotvino - „Cetate” (Ucraina Transcarpatică). Așezările din Epoca Bronzului, a doua vârstă a fierului și din Evul mediu timpuriu*, Cluj-Napoca 2002, p. 47-52, 62-71.

⁴⁹⁵ I. Prahoveanu, *op.cit.*, 175.

⁴⁹⁶ Vl. Zirra, în *StComSatuMare*, 4, 1980, p. 73.

⁴⁹⁷ V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 388; C. Nicolescu, P. Petrescu, *Ceramica românească tradițională*, București 1974, p. 23; P. H. Stahl, M. Constantin, *Meșterii țărani români*, București 2004, p. 45-47.

populației tracice în spațiul intracarpatic transilvănean, în momentul apariției celților⁴⁹⁸ și implicit, ca o dovadă a continuității de locuire în acest areal. Multe dintre aceste tipuri de recipiente își găsesc analogii în teritoriile de la sud și est de Carpați, sau în cele aflate în nord-vestul României actuale, unde poate fi urmărită evoluția formelor începând din prima epocă a fierului. Pentru interiorul arcului carpatic, s-a remarcat că în această etapă a cercetării nu cunoaștem materiale arheologice care să poată fi încadrate cronologic la sfârșitul primei epoci a fierului⁴⁹⁹. Ele se găsesc în inventarele arheologice provenite din cercetarea unor așezări precum și din descoperiri cu caracter funerar, odată cu apariția artefactelor atribuite celților.

Până în acest moment, lipsa informațiilor istorice precum și a acelor rezultate din analiza materialelor arheologice, pentru o perioadă care depășește un secol, nu a fost argumentată. În opinia noastră cea mai plauzibilă posibilitate rămâne aceea care decurge din stadiul cercetărilor⁵⁰⁰. Pentru zonele situate în nord-vestul României de astăzi și în nord-estul Ungariei, situația este mai limpede. Cercetările întreprinse în cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea au permis înțelegerea multor aspecte ale culturii materiale și spirituale ale populației pe care o întâlnesc celții în momentul sosirii lor⁵⁰¹. De asemenea, au putut fi emise anumite ipoteze în legătură cu conviețuirea celor două colectivități umane⁵⁰². Credem că în viitor, prin îndreptarea interesului mai multor istorici și arheologi asupra acestui subiect, va putea fi cunoscută mai bine realitatea istorică de la sfârșitul primei epoci a fierului și începutul celei de a doua și pentru spațiul intracarpatic. Până în momentul apariției unor noi dovezi materiale, însă, ne vom rezuma la descrierea materialului arheologic. O imagine asupra tipurilor de obiecte specifice culturii materiale ale civilizațiilor care au locuit în zona cursului mijlociu al Mureșului, pe parcursul epocii fierului, pe baza cunoștințelor de care dispunem în momentul actual, am încercat să o ilustrăm în Anexa 5.

A. Vase pentru păstrarea proviziilor

Dimensiunile mari ale recipientelor pledează pentru o astfel de funcționalitate. În cadrul acestei categorii, din punct de vedere tipologic se diferențiază vasele cu formă bitronconică și cele de tip clopot, având diametrul gurii mai mare decât cel al bazei.

A.1. Vasele bitronconice

Sunt prezente în descoperiri încadrate în acest orizont cronologic, provenind din Transilvania⁵⁰³. În același timp, ele au fost semnalate și în alte arii geografice, situate la sud și est de Munții Carpați⁵⁰⁴, precum și în vestul și nord-vestul teritoriului de astăzi al României⁵⁰⁵. Analizând inventarele descoperirilor cunoscute pe Mureșul mijlociu am

⁴⁹⁸ VI. Zirra, în *AlbaRegiaAnnales*, XIV, 1975, p. 54-56; idem, în *StComSatuMare*, 4, p. 73; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa, ed a doua*, București 1977, p. 12; I. Andrițoiu, Aurel Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, București 1997, p. 127.

⁴⁹⁹ I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palkó, în *EphNap*, V, 1995, p. 35 A. Rustoiu, în *Istros XII*, 2005, p. 51; V. Sîrbu, în vol. *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetria Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 194-195.

⁵⁰⁰ Teză acceptată și de alți cercetători precum A. Rustoiu, în *Istros XII*, 2005, p. 51 sau V. Sîrbu, în vol. *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetria Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 195.

⁵⁰¹ J. Némethi, în *Dacia*, N.S. XXVI, 1982, p. 115-144.

⁵⁰² Idem, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 50 - 56.

⁵⁰³ I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 109 ; E. Moscalu, *op.cit.*, p. 23.

⁵⁰⁴ E. Moscalu, *op.cit.*, p. 22-23.

⁵⁰⁵ I. Némethi, în *SCIV*, 39, 2, 1988, p. 95.

putut observa că recipientele de acest fel au aspect grosier deoarece au fost realizate din pastă conținând alături de lut - nisip cu granulație mare și uneori pietricele. În cele mai numeroase cazuri a fost remarcată prezența ceramicii pisate, în combinație cu unul sau cu ambele „ingrediente” enumerate anterior.

În funcție de modul în care a fost realizată arderea vaselor, precum și de anumite particularități datorate situațiilor în care s-au aflat vasele, sau părți ale lor la un moment dat, paleta coloristică acoperă un spectru larg. Nuanțele de roșu și maroniu apar cu aceeași frecvență cu care sunt întâlnite culori apropiate de cenușiu sau negru. Deseori pot fi remarcate pete de arsură secundară. Buza vaselor de acest tip este în multe cazuri trasă spre interior și tăiată drept, așa cum se constată la unul dintre vasele descoperite la Șeușa (Pl. LXVII, 2). Există și situații când buza le este foarte ușor îndreptată spre exterior, cum se poate observa la unul dintre recipientele de la Blaj (Pl. XXII, 4).

Vesela descrisă a fost încadrată printre variantele tipului I propus de către Emil Moscalu pentru ceramica „traco-geto-dacică”⁵⁰⁶, dar împărțirea pe care o propune este, în opinia noastră, mult prea strictă pentru a putea fi aplicată produselor de olărie descoperite în zona de care ne ocupăm. Vase de acest fel sunt prezente și în vestul și nord-vestul României actuale în numeroase stațiuni arheologice și au fost încadrate de către Janos Némethi în variantele 1 și 2 ale tipului A⁵⁰⁷.

În general se consideră că originile acestui tip de vas se regăsesc în Transilvania, în prima vârstă a fierului⁵⁰⁸, însă așa cum s-a văzut și după cum reiese și din anexa 5, astfel de forme nu sunt prezente nici în descoperirile de tip Basarabi și nici în cele aparținând grupului Ciumbrud. În plus, pentru sfârșitul primei vârste a fierului în Transilvania deocamdată nu sunt atestate descoperiri⁵⁰⁹. Astfel de materiale sunt prezente în alte zone, în care acest orizont cronologic este mai bine cunoscut⁵¹⁰.

În arealul pe care îl studiem, vase de acest fel provin din descoperirile de la Blaj (Pl. XXII, 4)⁵¹¹ Gligorești (Pl. XXXII, 2-3, XXXIII, 6, XXXIV, 3, 5, 7), Lancrăm (Pl. LI), Oarda de Jos (Pl. LV, 3-5), Sebeș (Pl. LIX, 1), Șeușa (Pl. LXVII, 2, LXXVI, 2, LXXVII, 1-3, 10-12,) și de la Vințu de Jos (Pl. XCVI, 11-14, Pl. XCVII, 11, 13, Pl. XCVIII, 6, 9-10, Pl. XCIX, 7). Pe pereții recipientelor deseori sunt prezente proeminente conice aplatizate (apucători), orientate în jos sau în sus, în funcție de poziția pe care o ocupă pe peretele vasului (Blaj, Șeușa, Gligorești, Vințu de Jos). Ele apar câte patru sau câte opt și sunt dispuse simetric. Sunt mai rare cazurile în care sunt întâlniți butoni de formă rotundă (Șeușa, Vințu de Jos). Apucătorile prezente în partea inferioară au dimensiuni mai mari în comparație cu cele care se găsesc în partea superioară și pot fi dispuse simetric sau defazat cu 45°, unele față de celelalte. Vasele pentru depozitarea proviziilor descoperite la Blaj (Pl. XXII, 4) și Șeușa (Pl. LXVII, 2) ilustrează aceste caracteristici.

Uneori, alături de aceste „aripioare” sunt prezente nervuri reliefate, asemănătoare acelor care se întâlnesc pe recipientele lucrate la roată (Pl. XXII, 4). De asemenea pot fi observate în numeroase cazuri brâuri alveolare, dispuse uneori în „ghirlande” (Vințu de Jos), sau nervuri având forma unor linii vălurite sau de cârlig

⁵⁰⁶ E Moscalu, *op.cit.*, p. 15-31.

⁵⁰⁷ I. Némethi, în *SCIV*, 39, 2, 1988, p. 95.

⁵⁰⁸ I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 110, A. Rustoiu în vol. V. Vasiliev și colab., *op.cit.*, p. 49.

⁵⁰⁹ I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palkó, *op.cit.*, p. 35 A. Rustoiu, în *Istros* XII, 2005, p. 51; V. Sîrbu, în vol. *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 194-195.

⁵¹⁰ J. Némethi, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 88. Pentru zona slovacă, vezi E. Miroššyová, în *SlovArch*, XXXV, 1987, 1, fig. 2.

⁵¹¹ I. H. Crișan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 87-90, fig. 1-2.

(Pl. XXXIV, 3, 5, 7). Utilitatea practică a acestor elemente componente ar putea să fi fost legată de necesitățile de manevrare a recipientelor.

Mai rar, pe pereții unor astfel de vase pot fi întâlnite și striții adânci, dispuse vertical (Pl. XXXIII, 6).

A. 2. Vasele de tip clopot (*sac*)

Se caracterizează prin gura largă, cu diametrul mai mare decât cel al bazei și cu pereții arcuiți. Sunt considerate ca fiind o formă locală, avându-și originea în repertoriul de forme specifice primei vârste a fierului⁵¹². Ele se întâlnesc în descoperiri datate în a doua epocă a fierului, din spațiul getic⁵¹³.

Pasta din care au fost realizate conține aceleași ingrediente care au fost enunțate ca fiind prezente și la vasele cu profil bitronconic, iar cromatica, deasemenea, acoperă același spectru.

Pe Mureșul mijlociu ele sunt cunoscute din așezări: la Gligorești (Pl. XXXVII, 3-4), Lancrăm (Pl. XLV, 10, LIII, 5), Șeușa (Pl. LXX, 20-22, 26, LXXV, 14-15, 18) sau Vințu de Jos (Pl. C, 11). Recipiente de felul celor prezentate sunt documentate în stațiuni contemporane, cercetate la Morești⁵¹⁴ sau la Ciumești⁵¹⁵. Pe pereții acestor tipuri de vase se găsesc mai ales apucători conice aplatizate asociate cu brâuri alveolare, alveole imprimate în pasta vasului sau numai brâuri alveolare.

În cele mai numeroase cazuri ceramica este păstrată fragmentar. Bucățile provenind din partea inferioară sunt dificil de atribuit unei anume forme, însă este lesne de observat că ele provin de la vase cu dimensiuni mari. Astfel, pentru categoria de olărie menționată, s-a putut observa că fundul este drept, în toate situațiile cunoscute (Pl. XXII, 4, Pl. LI, LXVII, 2, LXXXVI, 6-12, LXXXIX, 5, Pl. XCVIII, 10, Pl. XCIX, 13, Pl. CI, 18).

Vesela în discuție cunoaște o largă răspândire, fiind utilizată perioade îndelungate de timp. Ea se regăsește și în complexe funerare, cum ar fi spre exemplu la Pișcolt „Nisipărie“, unde apar în morminte chiar în primul orizont⁵¹⁶. În zona Mureșului mijlociu ea este prezentă pe toată durata La Tène-ului B și C. Reliefuli semicirculare sau în formă de „S-răsturnat“, aplicate pe pereții unor vase sunt cunoscute deocamdată doar din descoperiri datate în etapa C₁ provenind de la Gligorești. Ele sunt frecvente pe vasele încadrate de către Emil Moscalu în tipul IX⁵¹⁷.

În partea inferioară a unor recipiente de mari dimensiuni se întâlnește uneori barbotina (Pl. LXXXIX, 5), însă fragmentul păstrat nu este suficient de mare pentru a putea fi încadrat, cu destulă siguranță, în categoria vaselor cu profil bitronconic sau al celor de tip clopot. Barbotina a fost documentată până în prezent numai în așezarea cercetată la Șeușa și aparține unui orizont datat la sfârșitul etapei C₁⁵¹⁸.

Cele mai multe vase din această categorie provin din complexe sau din straturile de cultură ale unor așezări. Într-un singur caz, de la Șeușa, provine un vas

⁵¹² I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 73.

⁵¹³ A. Vulpe, *Necropola gtică de la Ferigile*, București 1967, Pl. XXVIII.

⁵¹⁴ K. Horedt, în *StAlteuropa*, II, 1956, p. 54-75; K. Horedt, *Morești*, 35, 52.

⁵¹⁵ I. H. Crișan, *Ceramica*, Pl. XXIX, 1-9, 11-12.

⁵¹⁶ J. Némethi, în *TD*, 9, 1-2, 1988, p. 70, cu trimiterile la ilustrație.

⁵¹⁷ E Moscalu, *op.cit.*, p. 59.

⁵¹⁸ I. V. Ferencz, M. M. Ciută, în *Istros XII*, 2005, p. 245.

(Pl. LXVII, 2) care a fost depus ca ofrandă într-o groapă, împreună cu o strachină invazată (Pl. LXVI, 1)⁵¹⁹.

B. *Ceramica de bucătărie.*

Recipientele pe care le încadrăm în această categorie au dimensiuni medii, înălțimea celor mai multe dintre ele variază între cca. 15-25 cm⁵²⁰ și sunt reprezentate cu predilecție de așa-numitele „vase – borcan”. Au pereții drepți sau ușor arcuiți, forma aceasta fiind potrivită pentru a fi utilizată pe vetre, unde flacăra încălzește pereții și mai puțin fundul vaselor⁵²¹. Recipientele având suprafața fundului mai mare decât înălțimea (de felul cratițelor utilizate în gospodăriile din zilele noastre) vor cunoaște o largă generalizare doar târziu, după ce vatra va fi înlocuită cu plita întinsă și dreaptă⁵²². Ele pot să fie încadrate în categoria ceramicii grosiere deoarece materialul din care sunt confecționate are aspect poros. În urma unor studii cu caracter etnografic, s-a stabilit că datorită porozității, vasele rezistă mai bine la foc deschis, pe vetre sau în cuptoare⁵²³. Această caracteristică are ca efect „deschiderea” corpului recipientului respectiv, care se îmbibă cu apă de la interior spre exterior⁵²⁴, făcând posibilă rezistența sa la șocul provocat de încălzirea rapidă din timpul gătitului⁵²⁵. Nu de puține ori, pe pereții lor sunt prezente pete mari de arsură, care sunt încă o dovadă a utilizării lor la foc deschis, pe vetre. Vase pentru gătit din ceramică, nesmălțuite, au fost confecționate în centre de olărie de pe teritoriul actual al României până la finele secolului al XIX-lea. Motivația utilizării lor constă în faptul că aceasta era pe de o parte mai ieftină și în același timp mai rezistentă la foc⁵²⁶.

Pentru categoria de veselă în discuție am distins următoarele tipuri:

B. 1. *Vase cu pereți aproape drepți sau ușor arcuiți.*

Au buza tăiată drept, sunt larg răspândite în arealul cercetat de noi și provin din descoperirile de la Aiud (Pl. XIX, 1-2, 4), Gligorești (Pl. XXIX, 4-5; Pl. XXX, 2-4; Pl. XXXIV, 3,5; Pl. XXXVI, 1, 5-6) și Lancrăm (Pl. LIII, 1). Uneori buza le este evazată, așa cum e cazul unor vase găsite la Sebeș (Pl. LIX, 3), Șeușa (Pl. LXVIII, 2; Pl. LXXI, 5); Pl. LXXXIII, 15, 17, 19) sau Vințu de Jos (Pl. XCVII, 7, 13; Pl. C, 1; Pl. CIII, 3-4).

Deseori pe pereții oalelor sunt prezente brâuri alveolare dispuse orizontal sau sub forma unor ghirlande, precum și butoni rotunzi sau aplatizați, a căror formă a fost deseori denumită „aripioare”.

⁵¹⁹ S. Crișan, A. Gligor, C. Inel, M. Voinaghi, *op.cit.* p. 39, Pl. IX; I. V. Ferencz, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 82-83; I. V. Ferencz, M. M. Ciută, în vol. *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 23, Pl. X, 3, XI, 2.

⁵²⁰ J. P. Gillam a observat că înălțimea majorității vaselor utilizate pentru gătit în epoca romană din nordul provinciei Britannia și din împrejurimi se încadrează între valorile de 15-23 cm. Vasele de același tip, având dimensiuni mai mari au fost folosite pentru păstrarea proviziilor și nu lipsesc nici exemplarele cu dimensiuni mai mici: în *Glasgow Archaeological Journal*, 4, 1976, p. 61.

⁵²¹ P. H. Stahl, M. Constantin, *op. cit.*, p. 44.

⁵²² *Ibidem*.

⁵²³ I. Prahoveanu, *op.cit.*, p. 177.

⁵²⁴ D. Anghel, în *BCSS*, 4, 1998, p. 135.

⁵²⁵ R. A. H. Farrar, în vol. *Curent research in Romano-British coarsepottery* (ed. A. Detsicas), C.B.A. Research Report 10, Londra 1973, p. 71.

⁵²⁶ I. Prahoveanu, *op.cit.*, p. 177.

Analogii pentru acest tip se găsesc între recipientele descoperite în nord-vestul României care au fost încadrate de către Janos Némethi în tipul C₂⁵²⁷. Ele sunt considerate în acel areal ca provenind din fondul local și sunt frecvente în descoperirile datate la sfârșitul primei epoci a fierului⁵²⁸. Sunt utilizate aproape fără modificări de ordin morfologic pe toată durata celei de a doua vârste a fierului⁵²⁹. La Morești, stațiune situată în interiorul arcului carpatic, ele sunt de asemenea prezente și pot fi datate în etapa mijlocie (C₁)⁵³⁰.

B. 2. Vase de formă bitronconică.

Până în acest moment este cunoscut un singur exemplar pe care îl putem încadra în acest tip și care provine din descoperirile de la Blaj (Pl. XXII, 3).

În cadrul tipurilor de recipiente caracteristice olăriei La Tène din vestul și nord-vestul României nu au fost distinse astfel de piese. Ele sunt prezente însă la Morești unde, în funcție de contextul general al descoperirilor, se datează în subfaza C₁⁵³¹.

B. 3. Vase tronconice.

Au buza invazată și sunt prevăzute cu proeminențe (butoni) conice aplatizate, așa cum este cazul unui vas descoperit la Lancrăm (Pl. XLVI, 3) Sunt cunoscute și exemplare a căror buză le este dreaptă (Pl. LIII, 2).

Pentru arealul pe care l-a cercetat, Janos Némethi a remarcat că forma își are originile în mediul local, anterior sosirii celților⁵³² și că este mai bine reprezentată în stațiunile de la Pișcolt-Nisipărie și Tărian⁵³³. În locuințele din cadrul așezării de la Morești au fost utilizate și astfel de recipiente⁵³⁴.

B. 4. Vase cu pereții arcuiți.

Uneori au chiar aspect globular și sunt cunoscute de la Gligorești (Pl. XXXVII, 5-6) și Șeușa (Pl. LXVIII, 1; Pl. LXVIII; Pl. LXIX, 1).

Analogii pentru această categorie se găsesc în nord-vestul României, și au fost încadrate de către Janos Némethi în tipul C₃⁵³⁵. Autorul citat a demonstrat că în acel areal ele provin din fondul local, deoarece sunt comune printre descoperirile datate la sfârșitul primei epoci a fierului⁵³⁶. Morfologia le rămâne neschimbată pe toată durata celei de a doua vârste a fierului⁵³⁷.

La Morești, în interiorul arcului carpatic ele sunt, de asemenea prezente⁵³⁸.

⁵²⁷ J. Némethi, în *SCIV*, 39, 2, 1988, p. 97 cu analogii pentru vestul și nord-vestul României actuale.

⁵²⁸ Idem, *op.cit.*, p. 97, 107.

⁵²⁹ Idem, *op.cit.*, p. 97.

⁵³⁰ K. Horedt, *Morești*, p. 38, Abb. 15/8, 11, 13, 15, etc.

⁵³¹ K. Horedt, *Morești*, p. 39, Abb. 16, 16.

⁵³² J. Némethi, în *SCIV*, 39, 2, 1988, p. 107.

⁵³³ Idem, *op.cit.*, p. 97. Exemplarele descoperite la Tărian au fost încadrate greșit între vasele tronconice, ele fiind de fapt două cești: N. Chidioșan, D. Ignat, în *SCIVA*, 23, 4, 1972, p. 564, Pl. 5/7-8.

⁵³⁴ K. Horedt, *Morești*, p. 39, Abb. 15/14, 16/2.

⁵³⁵ J. Némethi, în *SCIV*, 39, 2, 1988, p. 97 unde sunt prezentate și analogii din areale geografice situate în vestul și nord-vestul României actuale.

⁵³⁶ Idem, *op.cit.*, p. 97, 107.

⁵³⁷ Idem, *op.cit.*, p. 97.

⁵³⁸ K. Horedt, *Morești*, p. 42, Abb. 18/4-7.

B. 5. Capace.

Până la această dată sunt cunoscute doar trei exemplare, provenind de la Gligorești (Pl. XXX, 1), Șeușa (PL : LXX, 19) și Vințu de Jos (Pl. CII, 5). Ele sunt realizate dintr-o pastă în care se pot observa cu ușurință cioburile pisate. Nu au fost descoperite exemplare întregi sau întregibile, astfel că nu le putem preciza cu mai multă exactitate forma. Au fost lucrate cu mâna. După toate probabilitățile forma lor era conică.

Din inventarul atelierului de olar de la Biharea provin și fragmente de capace. Piese respective au fost confecționate cu ajutorul roții olarului și au forme diferite comparativ cu cele descoperite în zona noastră⁵³⁹. Cu toate acestea, din punct de vedere funcțional, pot să fie considerate analogii pentru capacele prezentate de noi.

B. 6. Strecurători

Este cunoscut numai un singur exemplar, de la Aiud (Pl. XIX, 5).

C. Vesela pentru mâncat

În această categorie includem străchinile și castroanele, tipuri de vase cu o largă utilizare în epoca pe care o studiem, între ele au putut să fie distinse următoarele tipuri:

C. 1. Străchini cu buza invazată

Au fost descoperite la Gligorești (Pl. XXXII, 8; Pl. XXXIII, 9), Lancrăm (Pl. XLVI, 1), Șeușa (Pl. LXVII, 1; Pl. LXXI, 1-4,7; Pl. LXXXI, 2,5, 4,8,10-13; Pl. LXXXVI, 6) cât și la Vințu de Jos (Pl. CIII, 4).

O categorie aparte a acestui tip este reprezentată de vasele cu caneluri sau fațetări oblice, dispuse între buză și umăr, care sunt prezente printre materialele aflate la Lancrăm (Pl. XLVI, 2; Pl. XLIX, 23), Șeușa (Pl. LXXXII, 1-5) și Vințu de Jos (Pl. XCVIII, 2-3; Pl. C, 2). Tot aici trebuie încadrate și vasele decorate cu caneluri oblice, late, dispuse sub buză. O astfel de străchină se regăsește printre materialele provenind de la Vințu de Jos (Pl. XCVIII, 1).

Analogiile pentru străchinile cu buza invazată sunt foarte numeroase. De curând, în contextul publicării descoperirilor de la Lancrăm - „Glod”, Cristian Ioan Popa a enumerat un număr mare de localități din care provin astfel de piese, răspândite pe un areal vast, care acoperă un teritoriu întins din Dobrogea până în Slovacia de astăzi și care sunt datate într-un interval cronologic larg⁵⁴⁰. Unele analogii au fost indicate și de către Janos Némethi, care le-a încadrat în tipul B₁⁵⁴¹. Din acest motiv credem că nu este necesar să mai indicăm altele. Ceea ce trebuie reținut este faptul că străchini cu buza invazată au fost utilizate încă din prima vârstă a fierului⁵⁴², în anumite stațiuni fiind întâlnite până în perioada de sfârșit a celei de a doua epoci a fierului⁵⁴³. Pe baza acestor informații putem presupune că pe un areal vast și pe durata mai multor veacuri, modalitățile de preparare și de consumare a felurilor alimentare erau asemănătoare.

⁵³⁹ S. Dumitrașcu, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 53, Fig. 4-5 ; idem, în *Dacia*, N. S. XXVI, 1982, p. 159, Fig. 5/1, 4, 6-7.

⁵⁴⁰ C. I. Popa, N. M. Simina, *op.cit.*, p. 57-58.

⁵⁴¹ J. Némethi, în *SCIV*, 39, 2, 1988, p. 95.

⁵⁴² Idem, *op.cit.*, p. 107; C. I. Popa, N. M. Simina, *op.cit.*, p. 57; V. Vasiliev, A. Rustoiu, E. A. Balaguri, C. Cosma, *op.cit.*, p. 49.

⁵⁴³ C. I. Popa, N. M. Simina, *op.cit.*, p. 58.

Acest fapt nu ar trebui să mire, dacă ținem cont de numeroasele similitudini ale modului de trai ale diverselor populații care au locuit în zona indicată.

C. 2. Străchini cu buza lățită și evazată

Sunt ilustrate de descoperirile de la Lancrăm (Pl. XLVIII, 4) și Șeușa (Pl. LXXXI, 1).

Exemplarul provenind de la Lancrăm este considerat de către descoperitor ca fiind un castron⁵⁴⁴. În ce ne privește, am ținut cont de definiția acestui termen propusă de unii dintre cercetătorii români care studiază epoca fierului, conform căreia piesa este considerată o strachină⁵⁴⁵. Străchini asemănătoare, chiar dacă nu identice, au fost descoperite și la Morești⁵⁴⁶.

C. 3. Străchini cu buza dreaptă sau puțin evazată⁵⁴⁷

Sunt ornamentate cu caneluri sau fațetări oblice și este posibil să fi fost prevăzute cu picior⁵⁴⁸. Asemenea vase provin de la Lancrăm (Pl. XLV,1), Oarda (Pl. LV55, 12) și Vințu de Jos (Pl. XCVII, 2-3).

⁵⁴⁴ Idem, *op.cit.*, p. 39

⁵⁴⁵ ***, *Propuneri pentru un dicționar de termeni în arheologia celei de a doua epoci a fierului*, în *Sargetia*, XXVI/1, 1997-1998, p. 211.

⁵⁴⁶ K. Horedt, *Morești*, p. 42, Abb. 15/10, 16/11, 20/16-7, etc.

⁵⁴⁷ Piese de acest tip au fost încadrate de către C. I. Popa și C. Plantos în cadrul tipului b, a tipologiei vaselor ceramice canelate și fațetate: C. I. Popa, C. Plantos, în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 111. Denumirea o considerăm potrivită, motiv pentru care o vom utiliza și noi.

⁵⁴⁸ C. I. Popa și C. Plantos au încadrat într-o variantă distinctă – b₁ (C. I. Popa, C. Plantos, *op. cit.*, p. 111) din cadrul tipului, recipientele prevăzute cu picior. Ținând cont de prezența piciorului, care indică anumite obiceiuri legate de modalitatea consumării hranei (M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p. 87; I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p. 54, 75-76), noi suntem de părere că este necesar să fie încadrate într-un tip distinct.

Între recipientele utilizate pe parcursul La Tène-ului timpuriu și mijlociu, în Transilvania nu cunoaștem străchini cu picior care să se fi păstrat în întregime. De la Morești provine un fragment de picior de vas, care a fost întregit grafic sub forma unei fructiere de felul celor specifice unui orizont cronologic mai târziu (K. Horedt, *Morești*, p. 47, Abb. 21/5). Exemplarelor descoperite la Lancrăm și Oarda le-a fost reconstituit grafic piciorul și partea inferioară, pe baza unor modele datate larg (exemplarul de la Zimnicea, provine dintr-un mormânt (M. 39) care mai avea în inventar doar încă un vas, motiv pentru care a fost încadrat pe parcursul întregii perioade în care au fost făcute înmormântări în necropolă, adică secolele IV-II î. Chr.: A. D. Alexandrescu, în *Dacia* N. S. XXIV, 1980, p. 38), ori a căror datare este discutabilă (cum este cazul exemplarului descoperit la Iaz: P. Bona, P. Rogozea, în *ActaMN* XXII – XXIII, 1985-1986, p. 439-451. Încadrarea cronologică propusă de cei doi autori, în La Tène B₂, este puțin probabilă și în orice caz, contextul în care a fost descoperit nu a furnizat indiciile pentru datarea precisă la care se referă C. I. Popa și C. Plantos, *op. cit.*, p. 114.). În plus, „piciorul” străchinelor de la Zimnicea, așa cum se observă în desenul publicat pare mai degrabă un fund cu omphalos - A. D. Alexandrescu, *op.cit.*, p. 77, Fig. 23/23.

Prezența unor străchini cu și fără picior în cadrul inventarului aceluiași complex sau în stratul arheologic, indică două modalități distincte de consumare a hranei. Mergând mai departe cu acest raționament, ar trebui să ne închipuim că cele două categorii erau utilizate la ocazii diferite, pentru feluri de mâncare diferite sau chiar de către etnii diferite. Realitatea este că deocamdată avem prea puține dovezi clare ale utilizării veselei cu picior în epoca și în spațiul indicate și că reconstituirile grafice publicate până în prezent sunt discutabile. Vase cu picior nu sunt cunoscute în inventarele arheologice contemporane din zonele limitrofe, locuite de celți.

În concluzie, utilizarea unor străchini cu picior pare să reprezinte o particularitate a populației care a locuit în spațiul intracarpatic. Numărul mic de vase cunoscute până acum ar putea fi explicat prin prisma stadiului cercetărilor. Totuși, la Morești unde cercetările au vizat o arie întinsă, a fost găsit numai un singur exemplar. Această constatare ar putea să ne indice faptul că vasele de acest fel ar fi avut un

Pentru perioada pe care o studiem, între descoperirile din vestul și nord-vestul României nu se cunosc obiecte de acest fel.

C. 4. Străchini cu buza îngroșată și fațetată la interior

Două exemplare provin de la Șeușa (Pl. LXXXIX, 1,3) și sunt recipiente comune în mediul bastarnic al culturii Poienești-Lukaševka⁵⁴⁹ dar lipsesc în stațiunile arheologice contemporane, cercetate în vestul și nord-vestul României. La Morești au fost descoperite vase de acest tip⁵⁵⁰.

C. 5. Castroane cu buza în forma literei „T”.

Sunt cunoscute deocamdată numai printre descoperirile din așezarea de la Lancrăm (Pl. XLIX, 22). În Transilvania printre piesele descoperite la Morești se găsesc și castroane apropiate morfologic⁵⁵¹, dar ele sunt oarecum diferite față de exemplarul de la „Glod”.

C. 6. Castroane cu buza lățită

Asemenea formei precedente, până în prezent au fost descoperite numai la Lancrăm (Pl. XLVIII, 1). Ca analogie, menționăm o piesă asemănătoare, provenind tot de la Morești⁵⁵².

C. 7. Castroane cu buza evazată și fațetată la interior

Forma, precum și modul în care au fost realizate vasele încadrate de noi în acest tip, sunt caracteristice mediului bastarnic de la est de Carpați și au fost încadrate în prima grupă tipologică a ceramicii fine bastarnice⁵⁵³. Până în prezent astfel de castroane, în zona cursului mijlociu al Mureșului au fost găsite numai la Șeușa (Pl. LXXXIX, 2,4). Piese asemănătoare, a căror buză este evazată și fațetată, unele dintre ele fiind prevăzute cu torți, se întâlnesc și printre materialele descoperite la Morești⁵⁵⁴.

Vasele utilizate pentru consumarea hranei sunt adesea acoperite cu un slip lustruit care pe lângă rolul strict utilitar, de reducere a porozității, avea și un rol estetic⁵⁵⁵.

D. Vase pentru băut

Recipientele prevăzute cu toarte considerate vase pentru băut, nu se caracterizează printr-o varietate tipologică prea mare. Am reușit să distingem numai două tipuri.

caracter special ori că apariția lor în zonă, la un anumit moment, ar fi putut să aibă legătură cu prezența unor indivizi de altă etnie (spre exemplu ca urmare a unei căsătorii).

Oricum, cu datele pe care le avem în acest moment la dispoziție, aproape orice afirmație se înscrie în sfera speculațiilor și poate fi acceptată doar cu mari rezerve.

⁵⁴⁹ M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur*, Bonn 1993, Pl. 4/25b, Pl. 8/68b.

⁵⁵⁰ K. Horedt, *Morești*, p. 43, Abb. 20/9.

⁵⁵¹ Idem, *op.cit.*, p. 43, Abb. 19/2.

⁵⁵² Idem, *op.cit.*, Abb. 19/1.

⁵⁵³ M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur*, Bonn 1993, p. 60-63.

⁵⁵⁴ K. Horedt, *Morești*, p. 47, Abb. 20/16-17, 19; /1-2.

⁵⁵⁵ Porozitatea vaselor confecționate din lut face ca în cazul în care în recipiente sunt păstrate lichide, pereții să li se îmbibe de la interior spre exterior îngreunându-le și făcând să fie dificil de manipulat: D. Anghel, în *BCSS*, 4, 1998, p. 135.

D. 1. Căni bitronconice cu o toartă supraînălțată

Exemplare întregi sau piese din care s-au păstrat bucăți mari au fost descoperite la Blandiana (Pl. XXIII, 2; Pl. XXIV, 3), Sebeș (Pl. LIX, 2; Pl. LXXXV, 1) și Vințu de Jos (Pl. C, 6; Pl. CI, 15). La acestea se adaugă numeroase fragmente de toarte sau pereți provenind din toate așezările cunoscute în zona studiată. Unele dintre ele sunt decorate cu incizii (Pl. XXIV, 3).

Janos Némethi a observat că vasele pentru băut prevăzute cu toartă apar în descoperirile din orizontul celtic din nord-vestul României de azi, abia după stabilirea lor în acele teritorii, în urma contactului cu purtătorii culturii Szentes-Vekerzug⁵⁵⁶.

D. 2. Pahare tronconice

Propunem pentru a fi denumite în acest fel vasele de mici dimensiuni, cu fundul drept, mai îngust decât gura și pereții ușor arcuiți. Sunt cunoscute până în prezent numai din inventarul unor așezări: Gligorești (Pl. XXIX, 2), Lancrăm (Pl. XLV, 12) și Șeușa (Pl. LXXI, 6).

Janos Némethi a încadrat paharele de acest fel între vasele de dimensiuni mici, în tipul F₃⁵⁵⁷. Piesele aparținând tipului C₅⁵⁵⁸ din cadrul aceleiași tipologii ar putea să fi fost și ele utilizate pentru consumul lichidelor. Cercetătorul menționat a remarcat faptul că paharele erau folosite ca vase pentru băut de către celții din zonele occidentale⁵⁵⁹.

* * *

Așadar, referindu-ne la ceramica lucrată cu mâna, putem spune că în cea mai mare parte poate fi încadrată în specia grosieră. La realizarea ei au fost folosiți ca degresanți: pietricele, nisip cu diferite granulații și cioburi pisate. Prezența în pasta vaselor a ultimului dintre materialele antiplastice menționate poate fi considerată ca o caracteristică a olăriei lucrate cu mâna. Faptul poate fi explicat ținând cont că șamota este un liant rezistent, care menține forma vaselor, indiferent de mediul în care se păstrează ori de gradul de ardere⁵⁶⁰. Dezavantajul folosirii acestei materii prime ca liant se rezumă la faptul că nu permite modelarea unor recipiente având pereți subțiri, calitate care conferă eleganță vaselor.

Introducerea șamotei în pasta din care este confecționată ceramica este un procedeu vechi, ce poate fi urmărit până în neolitic, însă numai pe spații restrânse⁵⁶¹. Începând mai ales din etapa C a primei vârste a fierului, acest liant este folosit constant, mai ales în părțile răsăritene ale Europei centrale, precum și în zona țării noastre. Ea este întâlnită în pasta olăriei provenind de pe teritoriul de astăzi al României, până în secolele VI-VII ale erei creștine⁵⁶².

În unele cazuri s-a putut constata o mai mare atenție acordată modului de execuție a vaselor: pereții au fost lustruiți⁵⁶³, nisipul folosit în compoziția pastei are o granulație mai fină etc. Din acest motiv recipientele se încadrează într-o categorie pe

⁵⁵⁶ J. Némethi, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 110.

⁵⁵⁷ Idem, *op.cit.*, p. 99.

⁵⁵⁸ Idem, *op.cit.*, p. 97, Fig. 6/24, p. 96.

⁵⁵⁹ Idem, *op.cit.*, p. 107.

⁵⁶⁰ Vl. Zirra, în *StComSatuMare*, 4, 1980, p. 73.

⁵⁶¹ *Ibidem*.

⁵⁶² *Ibidem*.

⁵⁶³ Lustruirea este întâlnită mai ales pe pereții recipientelor utilizate pentru păstrarea unor lichide, ca o măsură pentru reducerea porozității, pentru mai multe amănunte privind tehnica lustruirii vezi: D. Anghel, în *BCSS*, 4, 1998, p. 135.

care am numi-o *semifină*. Arderea s-a făcut uneori în prezența unui curent constant de aer sau, în multe alte cazuri în medii anaerobe, de aceea și culorile vaselor variază de la nuanțe de roșu cărămiziu, până la cele cu tonuri situate între cenușiu și negru⁵⁶⁴. În cele mai numeroase cazuri căldura nu reușește să pătrundă uniform pereții vaselor și în plus, pasta conține o cantitate mare de materii organice, motiv pentru care culoarea în secțiune este neagră sau cel mai adesea, apare sub forma alternanței unor benzi roșii și negre (are aspectul unei prăjituri).

În stadiul actual al cercetărilor, așa cum a fost prezentat în capitolul IV, când nu există situri cercetate exhaustiv și nici complexe săpate în întregime, nu au putut fi realizate analize statistice, din care să rezulte ponderea vaselor lucrate cu mâna față de cele lucrate la roată, raporturile cantitative ale diferitelor categorii de recipiente în complexe sau așezări, precum și alte informații cu caracter arheologic și istoric. Aspectul cantitativ al prezenței ceramicii în cadrul descoperirilor arheologice va putea deveni, probabil, un indiciu util pentru determinarea situației materiale a populației și mai ales a necesarului de veselă cu diverse destinații, din gospodăria.

VII. 1. 2. Ceramica modelată cu roata olarului

Pentru vasele lucrate astfel, propunem următoarea împărțire tipologică utilizând aceleași criterii care au fost folosite pentru clasarea materialului ceramic confecționat cu mâna:

E. Vase pentru păstrarea proviziilor

Utilitatea pe care o propunem pentru această categorie din cadrul olăriei celtice este indicată numai de dimensiunile mari. Alte argumente pentru a o susține nu cunoaștem. În unele cazuri, asemenea vase au fost alese pentru a îndeplini rolul de urne funerare. În cadrul veselei de mare capacitate am putut distinge, deasemenea, mai multe tipuri de recipiente:

E. 1. Vase mari, bitronconice

Au buza evazată și corp rotunjit, fundul în cele mai numeroase cazuri are aspect inelar și sunt decorate în cele mai multe cazuri cu inele reliefate, dispuse pe gât sau pe umăr. Ceramică de acest fel provine din descoperirile de la Aiud (Pl. XIII, 2; Pl. XIV, 1), Blandiana (Pl. XXIII, 3-4) și Gligorești (Pl. XXXI, 1, 4). În cele mai multe dintre cazuri ele au buza rotunjită, inelară. Pentru a ilustra această caracteristică sunt reprezentative vasele de la Gligorești (Pl. XXXI, 4; Pl. XXXVII, 2) și Șeușa (Pl. LXXII, 1; Pl. LXXIII, 5-6); Pl. LXXIV, 1-2, 5, 7; Pl. LXXV, 12; Pl. LXXIX, 15-16, 20; Pl. LXXX, 1).

Janos Némethi, a încadrat tipologic exemplarele de acest fel în variantele K_{7-9} ⁵⁶⁵, între care se găsesc numeroase analogii pentru recipientele de acest fel descoperite în zona Mureșului mijlociu.

În privina datării, autorul citat consideră că în arealul pe care l-a studiat, unele dintre ele (cele de tip K_{8-9}) reprezintă forme nou create pe parcursul subfazei B_2 a La Tène-ului, fabricarea și utilizarea lor continuând și în etapa mijlocie⁵⁶⁶, în timp ce altele (cele de tip K_7) au origine în prima vârstă a fierului⁵⁶⁷.

⁵⁶⁴ Culoarea ceramicii este influențată și de compoziția chimică a argilei: D. Anghel, în *BCSS*, 4, 1998, p. 133.

⁵⁶⁵ Idem, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 104.

⁵⁶⁶ Idem, *op.cit.*, p. 107.

⁵⁶⁷ *Ibidem*.

E. 2. Vase mari, zvelte

Sunt recipiente înalte, la care raportul dintre diametrul maxim și cel al înălțimii înclină ferm în favoarea celui de-al doilea parametru. Exemplare specifice acestui tip sunt cunoscute până în prezent în aria studiată ca provenind de la Blandiana (Pl. XXIV, 2) și Șeușa (Pl. LXXV, 11; Pl. LXXIX, 14). În nord-vestul României de astăzi sunt frecvente între materialele descoperite în așezări și necropole⁵⁶⁸. Janos Némethi le-a încadrat în tipul K₆ și a remarcat că apar din La Tène B₂. producția și utilizarea lor va continua și în faza mijlocie a celei de a doua vârste a fierului⁵⁶⁹, când ajung să se numere printre formele cele mai răspândite⁵⁷⁰. Astfel de vase sunt prezente și în inventarele unor stațiuni arheologice din spațiul intracarpatic, cum este așezarea de la Morești⁵⁷¹.

Între ornamentele care împodobesc astfel de vase sunt frecvente inelele reliefate, dispuse în așa fel încât delimitează de multe ori gâtul de corp. Nu lipsesc nici liniile incizate sub forma unor inele sau dispuse în zig-zag și nici inciziile oblice.

F. Ceramica pentru bucătărie

Numărul vaselor lucrate cu roata despre care credem că aveau această destinație este mai redus decât al acelor confecționate cu mâna. Am presupus o astfel de funcționalitate ținând cont de dimensiunile medii ale recipientelor, comparabile cu ale celor lucrate cu mâna având aceeași utilitate. Totuși, în legătură cu gătitul în recipiente lucrate cu ajutorul roții olarului persistă unele întrebări. Dacă ținem cont de faptul că sunt realizate din pastă de bună calitate, cu nisip fin în amestecul ceramic și adeseori au suprafața exterioară a pereților lustruită, trebuie să avem în vedere și că această caracteristică le reduce rezistența în momentul încălzirii la foc deschis. Pentru aceasta suntem nevoiți să păstrăm unele rezerve asupra destinației lor. Gătitul în astfel de recipiente ar fi fost posibil cu ajutorul unei instalații pentru încălzit a cărei flacără să nu aibă acțiune directă asupra vasului. În acest stadiu al cercetărilor, pe cursul mijlociu al Mureșului, numai amenajarea descoperită la Lancrăm⁵⁷² (Pl. XLIV) ar putea să se înscrie în parametrii necesari unei astfel de operațiuni. În orice caz, numărul vaselor de acest fel provenind din descoperiri este foarte mic, fapt care ne întărește convingerea că pentru prepararea hranei erau folosite cu predilecție vase lucrate cu mâna.

F. 1. Vase cu profil în forma literei „S”

Un exemplar care ilustrează această formă a fost găsit la Blandiana (Pl. XXIII, 1). În categoria ornamentelor cele mai des întâlnite sunt inelele reliefate, dar în alte arii geografice nu lipsesc nici motivele incizate și acelea aplicate prin ștampilare.

O analogie pentru acest tip de recipient provine de la Morești⁵⁷³. Ele sunt prezente și în nord-vestul României în așezări precum cea de la Ciumești-„Bostănărie”⁵⁷⁴ sau din inventare funerare, precum cele de la Pișcolt-„Nisipărie”⁵⁷⁵.

⁵⁶⁸ Idem, *op.cit.*, p. 104.

⁵⁶⁹ Idem, *op.cit.*, p. 104, 107.

⁵⁷⁰ Idem, *op.cit.*, p. 107.

⁵⁷¹ K. Horedt, *Morești*, p. 43, Abb. 19/11.

⁵⁷² C. I. Popa, R. Totoianu, *op.cit.*, p.54, 64; C. I. Popa, M. Simina, *op.cit.*, p. 38, 53.

⁵⁷³ K. Horedt, *Morești*, p. 43, Abb. 19/15.

⁵⁷⁴ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, Pl. XIX/3-5..

⁵⁷⁵ J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, M158, Fig. 28.

F. 2. Vase cu gura largă și profil bitronconic

Vasul descoperit la Jidvei (Pl. XXXIX, 1) este deocamdată singurul exemplar provenind din stațiuni arheologice situate pe cursul mijlociu al Mureșului caracteristic acestui tip.

Analogii cunoaștem de la Ciumești – Bostănărie⁵⁷⁶ și de la Pișcolt-„Nisipărie”⁵⁷⁷.

F. 3. Vase de tip „situla”, cu grafit în pastă

Pe cursul mijlociu al Mureșului astfel de fragmente ceramice sunt frecvente la Aiud-”Microraiion III” (Pl. XIX, 7), Sebeș-”Podul Pripocului” (Pl. LIX, 4-5), Șeușa (Pl. LXXIX, 1-2; Pl. LXXXVII, 1-6) sau la Vințu de Jos - „Lunca Fermei” (Pl. CIV, 1-3).

Pe teritoriul României, ele au fost utilizate pe toată perioada La Tène-ului⁵⁷⁸ și se numără printre materialele descoperite într-o arie cuprinzătoare⁵⁷⁹. Grafitul era importat din Europa centrală⁵⁸⁰ sub forma unor bulgări, fiind introdus în pasta unor vase confecționate în ateliere locale⁵⁸¹, așa cum indică bucata de grafit descoperită în atelierul de olar de la Biharea⁵⁸².

În legătură cu funcționalitatea ceramicii cu grafit în pastă au fost emise diferite păreri. În urmă cu mai bine de un deceniu, Aurel Rustoiu presupunea că ele erau utilizate pentru păstrarea unor produse solide, între care a fost menționată sarea gemă⁵⁸³. Între argumentele aduse cu acel prilej se număra observația semnalată autorului de către Janos Némethi, că lichidele depozitate în vesela de felul celei prezentate își schimbă culoarea în negru⁵⁸⁴. La acest argument cercetătorul clujean adăuga pe acelea că grafitul este rezistent la coroziunea sării și că gura vaselor de tip situla este largă⁵⁸⁵. Alți autori sunt de părere că vasele în care se păstra o astfel de substanță erau decorate cu ornamente având de multe ori conotații magice și că este greu de crezut că în vasele de tip situla, cu grafit în pastă, era păstrată sarea⁵⁸⁶.

În ceea ce ne privește, credem că pentru interpretarea funcționalității acestor recipiente trebuie să ținem cont de faptul că astfel de oale se întâlnesc rar în descoperiri funerare, în schimb sunt frecvente în așezări⁵⁸⁷, fapt care indică utilizarea lor în activități de bucătărie. De altfel grafitul, care uneori se găsește în cantități mari în pasta

⁵⁷⁶ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, Pl. XIX/7-9.

⁵⁷⁷ J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, M. 132, Fig. 24.

⁵⁷⁸ A. Rustoiu, în *TD*, XIV, 11-2, 1993, p. 137.

⁵⁷⁹ O listă a siturilor din inventarul cărora provin vase cu grafit în pastă, la nivelul anului 1993, vezi: Idem, *op.cit.*, p. 139-140.

⁵⁸⁰ Resursele de grafit exploatate în antichitate se află în zona Passau, sudul Boemiei, Austria de jos, vestul Moraviei și poate și în Slovacia, cf. A. Rustoiu, în *TD*, XIV, 11-2, 1993, p. 133.

⁵⁸¹ Referitor la explicația arealului vast de răspândire a ceramicii cu grafit, cercetătorii care au studiat problema sunt de părere că este vorba despre un comerț intens. Asupra modalității sub care a fost vehiculat acest mineral, opiniile sunt împărțite. Unele păreri optează pentru varianta unui comerț cu ceramică, în timp ce altele au în vedere vehicularea grafitului brut. În ce ne privește, ne raliem la cea de a doua ipoteză, care a fost argumentată convingător de către A. Rustoiu: Idem, *op.cit.*, p. 133-135; idem, *Un import ceramic celtic în așezarea getică de la Sucidava-Celei*, în *Arhivele Olteniei*, S.N., 8, 1993, p.26-27.

⁵⁸² S. Dumitrașcu, în *Dacia*, N. S. XXVI, 1982, p. 158, Fig. 6/12.

⁵⁸³ A. Rustoiu, în *TD*, XIV, 11-2, 1993, p. 135.

⁵⁸⁴ *Ibidem*.

⁵⁸⁵ *Ibidem*.

⁵⁸⁶ Fl. Medeleț, în *Archäologier Österreichs*, 6, 2, 1995, p. 56-57; idem, în *Analele Banatului*, S. N. IV, 1995, p. 292.

⁵⁸⁷ J. Némethi, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 102.

recipientelor de acest fel este un bun conducător de căldură, calitate care duce la scurtarea timpului de fierbere, deci de pregătire a mâncării și implicit - la economie de combustibil. Cercetătoarea maghiară Eva Bónis, bazându-se pe rezultatul unor experiențe și analize ajunge la aceeași concluzie, a utilizării recipientelor în bucătărie⁵⁸⁸. De aceeași părere sunt și alți cercetători, precum Horea Pop⁵⁸⁹.

G. Vase pentru mâncat

Cu toate că varietatea tipologică nu este foarte mare, din punct de vedere cantitativ, vesela realizată la roată, utilizată pentru consumarea hranei este frecvent prezentă în descoperiri din așezări și din necropole. Recipientele care erau folosite pentru consumarea alimentelor, în epoca pe care o studiem sunt reprezentate de străchini și castroane.

G. 1. Străchini cu buza invazată

Au fost descoperite la Șeușa (Pl. LXXII, 6; Pl. LXXX, 2,4; Pl. LXXXI, 6-7) și Vințu de Jos (Pl. CII, 2).

Exemplarele de acest fel descoperite în nord - vestul României au fost încadrate în tipul H₂⁵⁹⁰ fiind considerată o formă comună pentru străchinile lucrate cu mâna sau la roată, de la finele primei epoci a fierului și până în etapa mijlocie a celei de a doua vârste a fierului⁵⁹¹. Ele nu lipsesc nici din Transilvania⁵⁹².

G. 2. Străchini tronconice adânci

Sunt caracterizate printr-un gât scund și buza inelară, cum este cazul exemplarelor descoperite la Gligorești (Pl. XXXI, 2-3) și Șeușa (Pl. LXXII, 2-3; Pl. LXXX, 5). Uneori buza străchinilor de acest fel este invazată, așa cum este cazul exemplarului descoperit la Vințu de Jos (Pl. CII, 3).

Este forma cea mai răspândită în nord-vestul României (tipul H₄) și e specifică La Tène-ului mijlociu⁵⁹³.

G. 3. Castroane cu profil în forma literei „S”

Sunt frecvente în arealul pe care îl studiem. Pentru a ilustra acest tip menționăm exemplarele de la Aiud (Pl. XIX, 9) și Gligorești (Pl. XXXVI, 3-4). Una dintre trăsăturile caracteristice este buza rotunjită. În ceea ce privește fundul, de obicei are formă inelară, ca în cazul vaselor de la Lancrăm (Pl. XLVIII, 2-3; Pl. LXXXIII, 1,3-4) sau al celor de la Șeușa (Pl. LXXIV, 4). Deși mai puțin numeroase, nu lipsesc nici piese având baza dreaptă. Un astfel de castron provine de la Vințu de Jos (Pl. CIII, 2).

Janos Némethi a încadrat castroanele de acest fel în tipul J₂, remarcând totodată că recipiente având această formă sunt frecvente în toate așezările și necropolele cercetate în zonă⁵⁹⁴. Ele apar pe parcursul subfazei B₂ și continuă să fie utilizate în etapa următoare⁵⁹⁵.

⁵⁸⁸ E. Bónis, *Die Spätkeltische Siedlung Gellérthegey – Taban in Budapest*, Budapest 1969, p. 185.

⁵⁸⁹ H. Pop, în *ActaMP* XVIII, 1994, p. 39-40.

⁵⁹⁰ J. Némethi, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 100.

⁵⁹¹ *Ibidem*.

⁵⁹² Spre exemplu din așezarea de la Morești: K. Horedt, *Morești*, p. 43, Abb. 19/5, 8.

⁵⁹³ J. Némethi, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 102.

⁵⁹⁴ *Ibidem*.

⁵⁹⁵ Idem, *op.cit.*, p. 107.

G. 4. Castroane bitronconice

Vaselor de acest fel le este caracteristică o buză ușor invazată, așa cum este cazul exemplarelor provenind de la Lancrăm (Pl. XLVIII, 6) sau Oarda (Pl. LV, 11), dar nu lipsesc nici vase având buza în forma literei „T”, ca la Șeușa (Pl. LXXX, 3).

Recipiente de acest fel cunoaștem atât din așezări, de la Ciumești - „Bostănărie”⁵⁹⁶, cât și din complexe funerare precum cele de la Pișcolt⁵⁹⁷.

G. 5. Castroane cu corp globular

Vase de felul acesta au gâtul de formă cilindrică și fundul inelar. Deocamdată este cunoscut numai un singur exemplar, din descoperirile de la Blaj (Pl. XXII, 2).

Analogii se găsesc și în unele inventare funerare de la Pișcolt - „Nisipărie”⁵⁹⁸.

H. Vase pentru băut

Recipientele pentru băut realizate cu ajutorul roții olarului sunt reprezentate în zona pe care o cercetăm, numai de căni cu o toartă. Între ele am putut distinge un singur tip, având două variante:

H. 1. a. Căni bitronconice cu corp zvelt

Un exemplar descoperit la Aiud ilustrează bine această categorie (Pl. XIII, 4). Ele corespund tipului G I, varianta 4, propusă de Janos Némethi pentru care menționează numeroase analogii⁵⁹⁹.

H. 1. b. Căni bitronconice cu corp bombat

Din descoperirile de la Blaj provine o piesă de acest fel, prevăzută cu fund inelar și ornamentată cu motive incizate (Pl. XXII, 1).

Încadrate de Janos Némethi în tipul G I, varianta 3⁶⁰⁰, forma cănilor de acest fel, ca și a celor specifice variantei descrisă anterior reprezintă o creație a epocii La Tène⁶⁰¹, pe baza unor prototipuri comune în olăria primei epoci a fierului⁶⁰².

I. Alte tipuri de vase

În această categorie includem vasul ritual descoperit la Blandiana.

I. 1. Pseudo-kantaroi

Printre piesele descoperite întâmplător la Blandiana se numără și un vas⁶⁰³, care prin formă, ornamente și mod de realizare trebuie să fie interpretat ca având o destinație specială (Pl. XXIV, 5; Pl. XXV).

Ca formă, el este un pseudo-khantaros de mari dimensiuni⁶⁰⁴ lucrat la roată, din pastă de bună calitate, având nisip fin ca degresant. Suprafața exterioară este lustruită, astfel încât a rezultat un slip de culoare cenușiu-gălbui. Fundul are formă inelară. Ornamentația lui se reduce numai la un inel reliefat prin care este demarcat gâtul de

⁵⁹⁶ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, Pl. XVX/9, XIX/2.

⁵⁹⁷ J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 68, M. 51, Fig. 6.

⁵⁹⁸ Idem, în *TD*, 10, 1-2, 1989, p.84, M. 41, Fig. 6.

⁵⁹⁹ Idem, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 100.

⁶⁰⁰ *Ibidem*.

⁶⁰¹ Idem, *op.cit.*, p. 107.

⁶⁰² *Ibidem*.

⁶⁰³ I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 37, fig 1/1; 2/1, 3-4.

⁶⁰⁴ A. Rustoiu, în *TD XX*, 1-2, 1999, p. 198.

corp. Pe acest inel pot să fie observate motive triunghiulare, realizate prin incizare, în timp ce sub el, pe corpul vasului este prezent un registru ornamental îngust, format din semicercuri incizate, care se întrepătrund sub forma unei false linii vălurite.

Ceea ce individualizează piesa și îi conferă un caracter special sunt cele două torți. Ele au fost confecționate separat și aplicate pe corpul vasului și sunt goale la interior. Este cu totul remarcabil realismul reprezentărilor antropomorfe ale torților. Fiecare dintre ele a fost modelată sub forma câte unui personaj. Un bărbat și o femeie stau spate în spate, dar capul fiecăreia are câte două fețe, putând astfel să privească în direcții diferite și unul spre celălalt (Pl. XXIV, 5; Pl. XXV).

Reprezentări antropomorfe se regăsesc pe toartele unor khantaroși și ale unor căni provenind din descoperiri din bazinul carpatic⁶⁰⁵. Utilizând pentru departajare criteriul direcției în care sunt orientate privirile personajelor reprezentate pe torți, Aurel Rustoiu a distins două tipuri de vase. Primului îi sunt caracteristice recipientele ale căror figuri privesc spre interior⁶⁰⁶, în timp ce al doilea este reprezentat de piesele a căror personaje privesc spre exterior⁶⁰⁷. Din punct de vedere al stilului, exemplarul provenind de la Blandiana poate să fie considerat un hibrid între cele două tipuri⁶⁰⁸.

Un vas de același tip, utilat și el cu torți goale la interior, confecționate ca și cele ale exemplarului de la Blandiana, este cunoscut din inventarul funerar al mormântului - M. 34 din cadrul necropolei de la Belgrad-Karaburma⁶⁰⁹. Un amănunt semnificativ care trebuie semnalat în legătură cu recipientul provenind din teritoriul scordisc este acela că vasul a fost reutilizat ca urnă funerară după ce, în prealabil a fost "desacralizat" prin retezarea reprezentărilor antropomorfe de pe cele două torți⁶¹⁰.

Miklós Szabó a remarcat că prototipurile torților ornamentate cu reprezentări antropomorfe se regăsesc pe vasele elenistice și etrusce târzii utilizate în nordul Peninsulei Italice și că ajung în bazinul carpatic prin intermediul *boiilor*⁶¹¹. Pe acest considerent prezența lor în acest spațiu se datează în prima jumătate a secolului al II-lea î. Chr.⁶¹², fiind astfel un bun reper cronologic pentru fixarea momentului de final al prezenței celților în aria intracarpatică⁶¹³. Apariția pseudo-kantharosu-ului respectiv în sud-vestul Transilvaniei este o dovadă a unității spirituale a celților din bazinul carpatic și nu trebuie privit doar ca pe un simplu import. Prezența sa la Blandiana este un indicator al interesului constant al populațiilor prezente în Pannonia față de zona Mureșului mijlociu⁶¹⁴.

* * *

În general se consideră că tehnica lucrării la roată a ceramicii se generalizează în lumea barbară europeană doar pe parcursul celei de a doua vârste a fierului. În spațiul intracarpatic vasele lucrate la roată ajung să fie frecvente în descoperiri odată cu

⁶⁰⁵ *Ibidem*.

⁶⁰⁶ Acest tip este reprezentat de vasele descoperite la Balatoneredics, Köröszegapáti și Detta: vezi *Ibidem*, cu bibliografia.

⁶⁰⁷ Vasele provenind de la Kosd și Kokosd, precum și fragmentul de toartă descoperit probabil la Rozvány se încadrează în cel de-al doilea tip: *Ibidem*.

⁶⁰⁸ *Ibidem*.

⁶⁰⁹ I. Todorović, *Praistorijska Karaburma*, I, Beograd, 1972, p. 53, pl. XIV/1, M. 34.

⁶¹⁰ A. Rustoiu, în *TD XX*, 1-2, 1999, p. 190.

⁶¹¹ M. Szabó, *Celtic art and history in the Carpathian Basin*, în *AAH*, XXIV, 1972, p. 391, vezi și nota 37.

⁶¹² *Ibidem*; A. Rustoiu, în *TD XX*, 1-2, 1999, p. 190.

⁶¹³ Prezența vasului cu torți antropomorfe de la Blandiana confirmă plasarea acestui moment între primul și al doilea sfert al secolului al II-lea î. Chr.: I. V. Ferencz, M. M. Ciută, în *Istros*, XII, 2005, p. 245.

⁶¹⁴ A. Rustoiu, în *TD XX*, 1-2, 1999, p. 190.

pătrunderea celților⁶¹⁵. Este de amintit faptul că în unele zone, cum este aceea în care se concentrează descoperirile grupului Sanislău-Nir al culturii Szentes-Vekerzug-Chotin, a căror manifestări culturale se datează în etapa finală a primei epoci a fierului, ponderea ceramicii lucrate la roată este de 20-30%⁶¹⁶. Janos Némethi a remarcat că fabricarea și utilizarea vaselor confecționate cu ajutorul roții olarului reprezintă o particularitate a populației care locuia un teritoriu având ca limite geografice valea Tisei și cursurile inferioare ale Mureșului și Crișurilor. Perioada avută în vedere este plasată în secolul al V-lea și în prima jumătate a veacului al IV-lea. În același interval timp în anumite zone ale Europei aflate direct sub influența comerțului grecesc procentul este net inferior⁶¹⁷.

Ca și ceramica lucrată cu mâna și olăria lucrată la roată este cunoscută în descoperiri provenind din zona de care ne ocupăm, atât din așezări cât și din complexe funerare. Ele au fost realizate utilizându-se ingrediente alese și prelucrate cu grijă, această caracteristică fiind remarcată și pentru descoperirile din alte spații geografice⁶¹⁸.

În componența pastei se găsește nisip, de cele mai multe ori cu granulație fină. Vasele sunt bine arse, în cuptoare cu reverberație, de felul celor descoperite la Andrid (jud. Satu Mare)⁶¹⁹ sau la Biharea⁶²⁰. Culoarele vaselor lucrate la roată, descoperite în zona de care ne ocupăm, în general au nuanțe care acoperă o gamă cromatică situată între cenușiu și negru, însă nu lipsesc nici nuanțele de roșu-cărămiziu sau gălbui.

* * *

Pentru a înțelege mai bine această categorie de materiale arheologice credem că sunt utile unele precizări referitoare la procesul de fabricație, ingredientele folosite pentru pregătirea lutului, procesul de confecționare, ardere, etc. Fără a intra în amănunte, care sunt bine cunoscute, considerăm că este potrivit să amintim că argilele, materia primă de bază folosită la confecționarea ceramicii, deși se găsesc relativ ușor în natură, sunt de regulă impure⁶²¹. După extragere lutul este supus unui amplu proces de prelucrare înaintea operațiunii de modelare a vaselor. El este lăsat la „dospit în apă sau la degerat în timpul iernii”, este apoi bătut cu maiul și frământat⁶²². Prepararea lutului în acest fel, într-un proces care durează uneori luni întregi este o condiție obligatorie pentru obținerea unei paste de calitate superioară⁶²³ cum este aceea utilizată la realizarea olăriei celtice lucrate cu roata. Atunci când vasul are un aspect grosolan, procesul de preparare a argilei a parcurs o durată mai scurtă, intervalul de timp în care s-a desfășurat, fiind uneori de doar o singură noapte⁶²⁴. Datorită proprietăților lor (aproape impermeabile, rețin multă vreme apa, plasticitate mare, diminuarea volumului la uscarea, etc) și pentru a determina scăderea temperaturii de coacere sau de vitrificare, olarul amestecă anumite materiale antiplastice (degresanți) în pasta de argilă din care modelează vasele⁶²⁵. Între ele se numără cele refractare, precum *silicea* (nisipul cuarțos) și *șamotul* (în cadrul olăriei descrise de noi fiind constituit de cioburile pisate). Acestea

⁶¹⁵ I. H. Crișan, *Materiale dacice*, p. 40, 42; idem, *Burebista*, p. 38-40; J. Némethi, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p.107.

⁶¹⁶ J. Némethi, în *ActaMP*, VIII, 1984, p. 135; idem, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p.91.

⁶¹⁷ Idem, în *ActaMP*, VIII, 1984, p. 136.

⁶¹⁸ Vl. Zirra, în *StComSatuMare*, 4, 1980, p. 72.

⁶¹⁹ J. Némethi, în *SCIVA*, 4, 1975, p. 579-584.

⁶²⁰ S. Dumitrașcu, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 43-58 ; idem, în *Dacia*, N. S. XXVI, 1982, p. 157-166.

⁶²¹ B. Slătineanu, P. Petrescu, P. Stahl, *Manual de ceramică populară*, București, 1958, p. 16.

⁶²² I. Prahoveanu, *op.cit.*, p. 175-176.

⁶²³ P. H. Stahl, M. Constantinescu, *Meșterii țărani români*, București 2004, p. 48.

⁶²⁴ *Ibidem*.

⁶²⁵ Idem, *op.cit.*, p. 17.

sunt cele mai uzitate materiale care intră în componența pastei prelucrate de olari⁶²⁶. Cu cât pereții vaselor vor fi mai groși, cu atât cantitatea de degresanți necesară va fi mai mare pentru a micșora contracția argilei la uscare și ardere⁶²⁷. Din acest motiv și granulația materialului folosit este mai mare. Nisipul are și un rol foarte important pentru modelarea lutului, făcându-l să nu se lipească de mâinile meșterului⁶²⁸.

Un alt „ingredient” utilizat la prepararea pastei ceramicii în cea de a doua epocă a fierului este grafitul. El se regăsește în pasta unor recipiente din ceramică imitând forma vaselor de tip situla confecționate din metal. Unele etape ale confecționării ceramicii, care nu au directă legătură cu descrierea pieselor descoperite în urma cercetărilor în siturile din zona pe care o studiem, precum operațiunile de pregătire a materialului (argilei) pentru prelucrare, fasonarea, uscarea sau coacerea, nu le vom mai descrie. Ele sunt cunoscute și ar încărcă inutil textul⁶²⁹. Trebuie, totuși să precizăm că între tehnicile de fasonare, în epoca și în spațiul pe care îl studiem se numără confecționarea cu mâna și la roată.

Pe pereții multora dintre vasele lucrate cu mâna sunt prezente brăuri simple, cu alveole sau brăuri șnurate, dispuse sub forma unor cercuri. Chiar dacă ele reprezintă, fără nici o îndoială, și un element de decor, scopul principal pentru care au fost aplicate este acela de a le conferi mai multă soliditate⁶³⁰.

În legătură cu arderea, trebuie spus că pentru vasele lucrate la roată această operațiune se realiza în cuptoare, precum cele de la Biharea⁶³¹ sau Andrid⁶³², a căror caracteristici tehnice făceau posibilă obținerea și menținerea pe perioade îndelungate a unor temperaturi optime pentru realizarea calitatății necesare olăriei fine⁶³³. Nu trebuie exclusă nici ipoteza conform căreia arderea unor recipiente din pastă grosieră, modelată cu mâna era realizată pe vetre simple sau în gropi săpate numai pentru acest scop. Această ipoteză a fost emisă de către Ion Horațiu Crișan, pentru a explica numărul redus al instalațiilor pentru ars ceramica, în epoca regatului dac, în comparație cu cantitatea foarte mare de ceramică descoperită⁶³⁴. Explicația a fost acceptată ca posibilă și de către alți cercetători⁶³⁵. Până în momentul actual nu au fost descoperite asemenea gropi, însă arderea unor vase din ceramică cu ajutorul unei instalații rudimentare a fost experimentată și în România⁶³⁶. Ca urmare a studiului ceramicii de bucătărie lucrată cu mâna, de pe teritoriul provinciei romane Britannia, cercetătorii britanici au observat că la succesul de care s-a bucurat categoria respectivă a contribuit arderea la foc deschis,

⁶²⁶ Idem, *op. cit.*, p. 17-19; vezi și D. Anghel, în *BCSS*, 4, 1998, p. 133.

⁶²⁷ P. H. Stahl, M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 19.

⁶²⁸ *Ibidem*.

⁶²⁹ Idem, *op. cit.*, p. 20-27.

⁶³⁰ B. Slătineanu, P. Petrescu, P. Stahl, *op. cit.*, p. 39.

⁶³¹ S. Dumitrașcu, în *Dacia*, N. S. XXVI, 1982, p. 157-166; S. Dumitrașcu, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 43-58.

⁶³² J. Némethi, în *SCIVA*, 25, 1974, 4, p. 579-584. Este posibil ca astfel de cuptoare să fi existat și la Acâș, jud. Satu Mare, tot în nord-vestul României de astăzi, dar încă nu au fost publicate rezultatele cercetărilor care, se pare, că au dus la descoperirea lor: J. Némethi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, București 1999, p. 85, 128.

⁶³³ D. Anghel, în *BCSS*, 4, 1998, p. 136.

⁶³⁴ I. H. Crișan, *În în Apulum*, VI, 1967, p. 112.

⁶³⁵ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj 1972, p. 187-188; G. Florea, *Ceramica pictată. Artă, meșteșug, societate în Dacia preromană (sec. I a. Chr. – I p. Chr.)*, Cluj-Napoca 1998, p. 96.

⁶³⁶ D. Anghel, în *BCSS* 5, 1999, p. 167-171.

metodă mai ieftină și mai eficientă în comparație cu arderea în cuptoare⁶³⁷. În același timp vasele obținute astfel erau mai bine adaptate destinației⁶³⁸.

Utilizarea în activități de bucătărie, așa cum s-a văzut, a unor vase arse neuniform în epoca romană⁶³⁹ în care confecționarea ceramicii atinsese rangul de artă este o dovadă că acest amănunt nu avea o importanță prea mare pentru scopul pentru care au fost create. Ceea ce pentru noi ar putea părea un neajuns, comunitățile din alte epoci istorice puteau să o considere o calitate.

Concluzia unui studiu de marketing privind un astfel de produs, realizat de către un specialist din zilele noastre ar fi, fără îndoială, aceea că succesul mărfii descrise se datorează raportului favorabil între preț și calitate.

Analogiile etnografice ne fac cunoscute unele „instalații” pentru ars ceramica, deosebite față de cuptoarele de olar clasice⁶⁴⁰. Florea B. Florescu, investigând activitatea unor centre de olari bucovineni, menționează existența „hornurilor” – care sunt de fapt cuptoare realizate din lut bătut, fără o vatră amenajată⁶⁴¹. Realizarea lor necesita unele cunoștințe tehnice care nu erau la îndemâna oricui⁶⁴². Construite la suprafața solului, ele sunt de fapt forme primitive de cuptoare dar care permit realizarea unor vase de calitate. Datorită modului în care erau construite, la suprafața solului, după realizarea unei șarje de produse erau demontate și probabil că nu lăseau urme sesizabile pe cale arheologică.

În orice caz, din întreg spațiul intracarpatic, pentru primele etape ale celei de a doua vârste a fierului în acest stadiu al cercetării, nu se cunosc instalații pentru arderea ceramicii. Nici în zonele limitrofe nu sunt cunoscute mai multe, acelea care au fost descoperite la Andrid și Biharea constituind excepții. Pentru perioada Regatului Dac, de asemenea, numărul mic de cuptoare pentru ars ceramica este un fapt cunoscut⁶⁴³. Situația descrisă o considerăm ca fiind o consecință a stadiului cercetării.

Dacă explicația absenței gropilor pentru procurarea materiei prime (argila) ar putea să fie aceea că ulterior au fost umplute cu deșeuri menajere, lipsa în totalitate a cuptoarelor pentru ars ceramica într-un areal cum este zona intracarpatică, fie ele rudimentare sau mai evoluate, nu poate să fie argumentată. Faptul ar putea să constituie o dovadă în favoarea ideii cum că în epocă meșteșugul devenise unul specializat, moment în care a încetat să mai aibă caracter casnic⁶⁴⁴.

Privind astfel realitățile arheologice va trebui să presupunem că ceramica lucrată cu mâna fost realizată de către aceiași meșteri care confecționau și vasele lucrate la roată⁶⁴⁵. Pe acest considerent credem că este posibil ca investigațiile viitoare să ducă la descoperirea unor așezări a căror locuitori (sau poate ca doar unii dintre ei) să fi fost

⁶³⁷ J. P. Gillam, în *Glasgow Archaeological Journal*, 4, 1976, p. 57.

⁶³⁸ *Ibidem*.

⁶³⁹ D. Anghel remarca faptul că arderea neuniformă a pereților vaselor este o consecință a realizării acestei operațiuni pe vetre sau în gropi: D. Anghel, în *BCSS*, 4, 1998, p. 136.

⁶⁴⁰ Fl. B. Florescu, *Ceramica neagră lustruită de la Marginea*, București 1958, p. 15-18.

⁶⁴¹ Fl. B. Florescu, *op.cit.*, p. 18-25.

⁶⁴² *Idem, op.cit.*, p. 18.

⁶⁴³ G. Florea remarca și el numărul redus al unor asemenea instalații pentru epoca Regatului Dac, contabilizând un număr de șapte localități pe teritoriul cărora au fost descoperite cuptoare: G. Florea, *op.cit.*, p. 97.

⁶⁴⁴ Unii cercetători precum J. Némethi sau G. Florea acceptă ideea conform căreia ceramica dacică de uz comun era confecționată într-o oarecare proporție, în gospodării: J. Némethi, în *SCIV*, 39, 2, 1988, p. 110; G. Florea, *op. cit.*, p. 96.

⁶⁴⁵ Această interpretare este susținută și de inventarul atelierului ceramic de la Biharea în care se găseau fragmente ceramice lucrate cu mâna și la roată: S. Dumitrașcu, în *Dacia*, N. S. XXVI, 1982, p. 158.

specializați în meșteșugul olăritului. Presupunerea enunțată se bazează și pe unele analogii etnografice anume că pe parcursul ultimelor trei secole ale mileniului doi, meșteșugul olăritului era unul destinat cu predilecție bărbaților și că practicantii acestei îndeletniciri produceau o cantitate de marfă care depășea cu mult necesitățile propriilor gospodării⁶⁴⁶. Situația conduce spre formularea unor rezerve cu privire la acceptarea ipotezei confecționării ceramicii grosiere în gospodării. Sate a căror activitate economică era orientată spre olărit și care satisfăceau necesarul pe spații mai mult sau mai puțin extinse sunt bine cunoscute pe parcursul secolelor XVIII și XIX, numărul lor scăzând pe parcursul veacului trecut⁶⁴⁷.

Activitatea desfășurată în cadrul unor centre este considerată de către etnografi ca una dintre caracteristicile acestui meșteșug. În legătură cu acest subiect Corina Nicolescu și Paul Petrescu au remarcat că „... olăritul implică gruparea meșterilor în anumite centre ...” dezvoltate în apropierea resurselor economice necesare acestei îndeletniciri (surse de argilă, lemn) și în funcție de condițiile socio-economice care determină existența unei piețe stabile⁶⁴⁸. O astfel de situație conferă anumite avantaje de ordin social și profesional. Cazurile în care olarii lucrau izolat sunt mai rare⁶⁴⁹. În plus, este cunoscut faptul că mai ales în zonele de deal, unde agricultura nu furnizează o cantitate suficientă de resurse care să acopere necesarul de trai al comunităților, locuitorii acelor zone căutau surse de venit suplimentare⁶⁵⁰. Meșterii din aceste sate își desfășeau marfa în târguri, locuri din care își procurau cele necesare vieții⁶⁵¹.

Pentru orizontul cronologic pe care îl cercetăm, la nivel de La Tène B₂ – C₁ până în momentul de față așezările cunoscute sunt amplasate în special la câmpie, pe terasele unor râuri⁶⁵², unde practicarea agriculturii se putea face cu rezultate bune. Din acest motiv, orientarea investigațiilor arheologice și spre zonele piemontane sau de deal ar putea aduce anumite clarificări ale acestei situații.

* * *

Privind în ansamblu materialul ceramic prezentat anterior, putem să atragem atenția asupra unor particularități. Astfel, se poate cu ușurință remarca faptul că în gospodăriile din La Tène-ul timpuriu și mijlociu, în arealul propus spre studiu, au fost folosite recipiente cu diverse întrebuințări, fără ca varietatea tipurilor să fie prea mare. Însă vase cu aceeași destinație utilitară au fost confecționate cu mâna cât și la roată și sunt prezente asociate în așezări, în aceleași complexe. Ele reflectă un anumit mod de viață, specific unui anumit tip de civilizație. Cercetarea etnografică ne vine din nou în ajutor și ne furnizează o posibilă explicație. Ioan Prahoveanu a remarcat faptul că în componența fiecărei gospodării dintre cele pe care le-a investigat, în mod obișnuit se găseau trei rânduri de vase din categoria celor utilizate pentru pregătirea și consumul alimentelor.

⁶⁴⁶ P. H. Stahl, M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 45.

⁶⁴⁷ V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 388.

⁶⁴⁸ C. Nicolescu, P. Petrescu, *Ceramica românească tradițională*, București 1974, p. 23; P. H. Stahl, M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 46.

⁶⁴⁹ P. H. Stahl, M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 47.

⁶⁵⁰ *Ibidem*.

⁶⁵¹ O situație asemănătoare o aveau încă în secolul XX și locuitorii din satul Ardeu, com. Balșa, jud. Hunedoara, care se îndeletniceau cu vărăritul. Informația ne-a fost furnizată de domnul Simion Meteșan din Ardeu, căruia țin să-i mulțumesc și pe această cale.

⁶⁵² J. Némethi, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 54; I. V. Ferencz, în *Acta terrae Septemcastrensis*, V,1, 2006, p. 140.

Prima categorie era aceea a *vaselor de dulce* (folosite în perioada dintre posturi), apoi *vasele de post* și în sfârșit, cele *pentru mesele sărbătorești*, care erau mai frumoase, adeseori smălțuite⁶⁵³. Nu avem prea multe cunoștințe în legătură cu credințele religioase ale comunităților care au locuit în Transilvania în primele etape ale celei de a doua epoci a fierului și cu atât mai puțin despre anumite intervale de timp în care era necesară abținerea de la consumarea unor alimente. Dar anumite zile sau chiar perioade de sărbătoare, cu caracter religios sau profan, când se impunea organizarea de mese mai deosebite față de cele obișnuite, de zi cu zi, presupunem că nu puteau să lipsească. Suntem de părere că în acest mod ar putea să fie interpretată prezența unor vase având aceeași destinație dar diferite ca formă, aspect, sau mod de întrebuințare, între piesele care compuneau inventarele unor locuințe.

O altă observație este că aceleași tipuri de recipiente se întâlnesc în descoperiri funerare cât și în așezări. Și este semnificativ, credem noi, că anumite tipuri de vase au fost semnalate numai într-unul sau altul dintre situri. Situația ar putea să aibă ca motivație unele diferențe cronologice sau, este posibil ca vasele să provină din centre de olărie diferite. Stadiul actual al cercetărilor nu ne permite să oferim un răspuns convingător la această problemă.

* * *

Vasul descoperit la Blandiana, care este deocamdată un unicat putea fi un exemplu de recipient confecționat la comandă, pentru o ocazie anume. Cercetările etnografice au surprins cazuri în care în centrele de olari erau confecționate și vase care urmau să fie utilizate în cadrul unor manifestări legate de anumite obiceiuri de familie și sociale⁶⁵⁴.

Între formele mai rar întâlnite în epocă și numai în așezări se numără capacele, dar chiar dacă numărul exemplarelor cunoscute este mic în comparație cu întreaga cantitate a materialului ceramic recuperat, prezența lor a fost semnalată în trei stațiuni arheologice diferite. Din acest motiv, putem să presupunem că numărul mic de exemplare cunoscute ar putea să fie explicat prin stadiul cercetărilor.

Nu același lucru îl putem afirma în legătură cu strecurătorile. Prezența singurului exemplar la Aiud, fără a avea un context al descoperirii foarte clar, ar putea să fie explicată prin apartenența la un alt orizont cronologic.

Deosebit de interesantă este prezența vaselor cu analogii în mediul bastarnic, în așezări aflate la mare distanță de arealul ocupat de aceștia. Credem că explicația care a fost propusă anterior, când erau cunoscute numai materialele de la Morești, adică aceea că ceramica de factură bastarnă ar reflecta o încercare de pătrundere a bastarnilor în Dacia intracarpatică⁶⁵⁵, este dificil de argumentat în cazul așezării de la Șeușa. Aceasta din urmă este situată la mare distanță de arealul ocupat de bastarni. Pe baza celor câteva piese pe care le cunoaștem nu putem să oferim o explicație a prezenței lor în Transilvania, motiv pentru care ne limităm la semnalarea lor.

* * *

Nord-vestul României de astăzi este un spațiu care în momentul apariției comunităților celtice avem certitudinea că era locuit de comunitățile grupului Sanislău-Nir al culturii Szentes Vekerzug – Chotin. În acel areal poate fi urmărită simbioza culturii materiale datorată contactului dintre cele două populații. Din păcate însă, pe

⁶⁵³ I. Prahoveanu, *op. cit.*, p. 178.

⁶⁵⁴ I. Prahoveanu, *op. cit.*, p. 178.

⁶⁵⁵ M. Babeș, în *Istoria României*, București 2001, p. 527.

cursul mijlociu al Mureșului și prin extensie în întreg arealul intracarpatic, ceramica și întreaga cultură materială, așa cum o cunoaștem în acest moment nu poate furniza argumente suficiente pentru a stabili natura raporturilor și influențelor reciproce dintre două populații. Repertoriul formelor și ornamentelor vaselor lucrate cu mâna par să indice mai degrabă contactul cu populația tracică din zonele învecinate. Până în prezent nu a fost demonstrată prezența nici unei comunități de traci pe cursul mijlociu al Mureșului. Poate că o excepție ar putea să fie ilustrată de descoperirile de la Săvârșin. Dar ele au rămas inedite⁶⁵⁶. Pentru întreg spațiul intracarpatic, în urma publicării complete a descoperirilor de la Olteni, județul Covasna, poate că vor fi înțelese mai bine aspectele culturale ale civilizației autohtonilor⁶⁵⁷.

Specialiștii sunt de părere că în Transilvania celții au conviețuit împreună cu autohtonii⁶⁵⁸ și că între cele două comunități au fost stabilite anumite relații⁶⁵⁹. Exemplele citate pentru a ilustra acest aspect sunt așezările de la Berea și Ciumești situate la numai 2 Km distanță una de cealaltă⁶⁶⁰. Ele au fost interpretate ca fiind locuite de către o comunitate a autohtonilor (la Berea) și de o alta, aparținând noilor veniți (la Ciumești)⁶⁶¹. Argumentele pe baza cărora au fost atribuite etnic cele două stațiuni se reduc la procentul ceramicii confecționate cu mâna în raport cu cea lucrată la roată. Din acest motiv, credem că astfel de interpretări ar trebui să fie mai prudente. Cu atât mai nepotrivită este utilizarea acestui tip de raționament și pentru spațiul intracarpatic, unde nivelul cunoștințelor este cu mult inferior.

În actualul stadiu al cercetărilor putem presupune doar că adoptarea unor forme și tehnici de realizare a ceramicii specifice tracilor, de către celți, s-a realizat ca urmare a contactelor dintre cele două populații. Ceea ce nu se poate preciza în acest moment este spațiul în care s-au desfășurat aceste contacte și preluări. Totuși, dacă ținem cont că simbioza celor două categorii de materiale arheologice este prezentă încă din momentul sosirii primelor comunități de celți, am putea presupune că aceștia au preluat formele ceramice respective undeva la vest de Carpații Apuseni. Dar și acest enunț nu poate avea decât caracterul unei ipoteze, dificil de argumentat, în condițiile în care cercetările privind La Tene-ul timpuriu și mijlociu se află abia la început.

⁶⁵⁶ M. Barbu, P. Hügel, în *CCA*, 1997, p. 91-92; *RepArhMureșInf*, p. 107-109.

⁶⁵⁷ V. Cavruc, D. Buzea, Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, în *CCA*, Tulcea 2007, p. 246-250.

⁶⁵⁸ Asupra acestui subiect există o vastă bibliografie: vezi spre exemplu Vl. Zirra, în vol. *Relations between the autochthonous population and the Migratory Populations, Bibliotheca Historica Romaniae Monographs XVI*, București, 1975, p. 30 (de acum se va cita: Vl. Zirra, *Aspects*); V. Kruta, *Les Celtes*, p. 263.

⁶⁵⁹ Vl. Zirra, în vol. *Relations between the autochthonous population and the Migratory Populations, Bibliotheca Historica Romaniae Monographs XVI*, București, 1975, p. 31; idem, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 74.

⁶⁶⁰ idem, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 41, vezi și Pl. V.

⁶⁶¹ idem, în vol. *Relations between the autochthonous population and the Migratory Populations, Bibliotheca Historica Romaniae Monographs XVI*, București, 1975, p.30-32; idem, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p.76.

VII. 2. PODOABE SI ACCESORII VESTIMENTARE

Prin intermediul cercetărilor arheologice, coroborate cu studiul izvoarelor istorice scrise reconstituirea modului în care se îmbrăcau oamenii în antichitate devine posibilă chiar și pentru acele zone în care reprezentările figurate lipsesc. Pentru acele spații geografice este extrem de utilă chiar și redarea unei imagini parțiale a costumului. De o importanță cel puțin la fel de mare este și posibilitatea cunoașterii gamei accesoriilor vestimentare și a obiectelor de podoabă precum și a evoluției lor în funcție de modă.

Despre importanța costumului în cadrul fiecărei societăți nu credem că este necesar să insistăm cu acest prilej. În legătură cu acest subiect au fost redactate numeroase studii. Subliniem totuși ideea că evoluția vestimentației se află în strânsă legătură cu istoria mentalităților și totodată cu aspectele economice ale vieții unor comunități omenești. Și bineînțeles că nu trebuie neglijată nici semnificația socială a costumației, dacă ținem cont că apartenența la o comunitate (care în anumite condiții istorice poate fi constituită din mai multe etnii) se poate reflecta și prin vestimentația membrilor ei.

Podoabele și accesoriile vestimentare au o importanță deosebită pentru o astfel de reconstituire și de cele mai multe ori le este caracteristică o valoare artistică de netăgăduit. Și nu în ultimul rând ele reprezintă sursa unor informații istorice, chiar dacă indirecte, și în privința proceselor tehnologice folosite, cu măiestrie, de meșteri.

Ele nu lipsesc cu desăvârșire din inventarele complexelor descoperite în așezări, însă brățările, colanele, fibulele și centurile ornamentale se întâlnesc cu o frecvență mai mare în contexte funerare. În cadrul mobilierului mormintelor se găsesc de cele mai multe ori obiecte întregi, aflate într-o bună stare de conservare. Acelea care provin din așezări nu numai că au o pondere cantitativă mai redusă, dar sunt găsite de obicei într-o stare de conservare mai precară.

Materialele provin de multe ori din descoperiri izolate sau din cercetări arheologice întreprinse la începutul secolului, în legătură cu care nu s-au păstrat observații din timpul descoperirii sau, dacă există, ele sunt foarte vagi. Din acest motiv ne lipsesc informații importante privind contextul. Totodată, această stare a faptelor conduce spre limitarea imaginii de ansamblu asupra sitului și a întregului areal în care se încadrează. Cu toate aceste neajunsuri, vom încerca să oferim o imagine pe care ne-o dorim cât mai apropiată de realitate asupra subiectului pe care ni l-am propus.

Dacă ținem seama de modul în care au fost lucrate unele dintre obiecte, în multe cazuri accesoriile vestimentare pot fi socotite ca făcând parte din categoria pieselor de podoabă. În acest caz, importanța lor în ansamblul descoperirilor arheologice decurge atât din valoarea artistică cât și din aceea că reprezintă elemente de datare foarte utile. Lipsa unui studiu care să cuprindă toate artefactele celtice de acest fel provenind din stațiuni arheologice cercetate în interiorul arcului carpatic, s-a făcut remarcată în literatura noastră de specialitate. Credem că o corecție a situației prezentate constituie un deziderat al cercetărilor viitoare.

Un prim pas în direcția valorificării acestor piese și implicit a reconstituirii portului îl constituie înserierea și ordonarea lor tipologică. Analiza lor se bazează pe observația că fiecare categorie de obiect de podoabă cunoaște o evoluție în cadrul modei unei anumite epoci, din momentul în care tipul apare și până când atinge maxima popularitate, moment în care este larg răspândită⁶⁶². Fiecare tip de podoabă dispare treptat din modă, pe măsură ce apar și se impun altele noi. Trebuie ținut cont în acest caz de arealul de utilizare al fiecărui tip și de anumite decalaje care pot apărea între momentul de maximă utilizare a unor piese în zona în care sunt produse și situația existentă la periferie. Diferența între cele două intervale de timp este totuși mică, neafectând cronologia relativă. Acest fapt nu modifică schema evolutivă generală, prezentată mai sus, chiar dacă anumite piese continuă să fie utilizate o perioadă de timp mai mult sau mai puțin îndelungată, în funcție de semnificația și de valoarea simbolică a fiecărui obiect⁶⁶³.

* * *

Pentru a ne forma o imagine reală asupra preferințelor vestimentare ale celților trebuie să precizăm faptul că erau apreciate obiectele de îmbrăcăminte realizate din materiale viu colorate, în unele cazuri, chiar brodate cu motive florale. Diodor din Sicilia vorbind despre exploatarea aurului consemnează: „...ei ajung să aibă mari cantități de aur, folosit, mai apoi, ca podoabă nu numai de către femei, dar și de către bărbați. Aceștia poartă la brațe și la încheietura brațării, iar în jurul gâtului își pun lanțuri groase din aur; mai au și inele mari și chiar platoșe⁶⁶⁴.”

Tabloul general al modului în care se îmbrăcau celții este completat de Strabon care confirmă preferința pentru o vestimentație menită să impresioneze. El descrie portul „...întregului neam, care se numește astăzi gallic și galatic”⁶⁶⁵ menționând că „...[celții] îmbracă sagum și își lasă plete lungi...”, de asemenea mai precizează că „...folosesc pantaloni largi, iar în loc de tunici, poartă bluze cu mâneci răscroite, ajungând până din jos de pânze și până la șezut...”⁶⁶⁶. În același loc aduce unele completări asupra personalității celților care ne susțin în demersul nostru de a contura imaginea generală a ținutei vestimentare celtice. El observă că „La simplitatea și curajul gallilor se mai adaugă și multă nechibzuință, lăudăroșenie și dragoste de găteli”⁶⁶⁷. Descrierea este completată cu unele detalii privind locul și rolul podoabelor în cadrul vestimentației: „...într-adevăr, ei poartă podoabe de aur, cum sunt colierele din jurul gâtului, brațările de la brațe și de la încheietura mâinii, iar demnitarii îmbracă haine pestrițe și cu ținte de aur”⁶⁶⁸.

În relatările autorilor din antichitate este descris portul podoabelor din metale prețioase, în special din aur, însă obiectele realizate din asemenea materiale sunt extrem de rare printre descoperirile din aria răsăriteană de răspândire a civilizației celtice. Ele se regăsesc, totuși, printre piesele care compun descoperirile atribuite celților. Ele sunt prezente mai ales în mormintele unor războinici cu rang înalt, care au participat la campaniile glorioase din Italia. Unele dintre artefactele confecționate din metale prețioase reprezintă adevărate opere de artă⁶⁶⁹. Pe teritoriul de astăzi al României, din

⁶⁶² A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci*, București, 1996, p. 20-21.

⁶⁶³ *Ibidem*.

⁶⁶⁴ Diodor, V, 27.

⁶⁶⁵ Strabon, *Geografia*, IV, 4, 2.

⁶⁶⁶ Strabon, *Geografia*, IV, 4, 3.

⁶⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁶⁸ Strabon, *Geografia*, IV, 4, 5.

⁶⁶⁹ Vezi în acest sens: C. Éluere, *L'or des Celtes*, Fribourg, 1987.

câte cunoaștem, metalul nobil a fost utilizat doar pentru a împodobi anumite piese de armament. Un astfel de exemplu îl constituie teaca unei spade de la Aiud (Pl. XI).

Cele mai răspândite între descoperirile arheologice ale epocii La Tène sunt totuși podoabele și piesele vestimentare confecționate din metale comune, din bronz și nu de puține ori din fier.

VII. 2. 1. Fibulele

Fibulele celtice care au fost descoperite în zona de care ne ocupăm, pot să fie împărțite, ținând cont de schemele tipologice clasice, în două mari categorii. Astfel, agrafele al căror picior nu este prins de arc sunt specifice, în general, pentru fazele timpurii ale La Tène-ului⁶⁷⁰, în timp ce piesele care au piciorul legat de arc printr-un semi manșon sau prin răsucirea capătului piciorului în jurul arcului, sub forma unor spirale, sunt descoperite în complexe aparținând La Tène-ului mijlociu. Din acest motiv, istoriografia le-a desemnat prin sintagma *fibule de schemă La Tène timpurie* ori *de schemă La Tène mijlocie*⁶⁷¹.

Din zona cursului mijlociu al Mureșului se cunosc fibule aparținând ambelor categorii tipologice și ele provin de al Aiud, Blandiana, Pețelca, Silivaș, Șeușa și Ohaba Ponor.

Înainte de a aborda piesele „clasice” în epoca La Tène, vom prezenta două agrafe care pot avea legătură cu descoperirile datate în cea de a doua vârstă a fierului.

VII. 2. 1. a. Fibule de tip Certosa

Fibulele de acest tip au perioada de maximă utilizare în perioada de sfârșit a primei vârste a fierului și în La Tène-ul timpuriu fiind frecvent întâlnită în descoperirile din vestul Peninsulei Balcanice⁶⁷². O variantă a unei piese de acest tip (Pl. CVIII, 7), provine foarte probabil de pe teritoriul actualului oraș Alba Iulia⁶⁷³. Ea este confecționată din bronz și își găsește bune analogii la Lucija-Daleniska, unde asemenea exemplare au fost încadrate de Biba Teržan în tipul Xe⁶⁷⁴. Piese vestimentare de acest fel au fost purtate vreme îndelungată în zona lor de origine (apreciată a fi în bazinul râului Soča⁶⁷⁵), dar sunt datate de obicei la sfârșitul primei vârste a fierului. Aria în care au fost purtate cu predilecție cuprinde nordul Italiei, Slovenia și unele zone din Austria⁶⁷⁶. În unele cazuri agrafe de tip Certosa sunt întâlnite în complexe arheologice asociate cu obiecte specifice La Tène-ului timpuriu⁶⁷⁷.

Două fibule asemănătoare se cunosc și în inventarul (M. 125) unui mormânt aparținând bine cunoscutei necropole de la Pișcolt-”Nisipărie”, jud. Satu Mare⁶⁷⁸. În

⁶⁷⁰ Anumite tipuri de fibule al căror picior nu este prins de arc se întâlnesc și între materialele aparținând subfazei C₁. Astfel de agrafe precum și alte materiale arheologice specifice La Tène-ului timpuriu, aparțin orizontului III al necropolei de la Pișcolt-”Nisipărie”, care corespunde La Tène-ului B₂ – C₁ și “marchează sfârșitul La Tène-ului timpuriu și trecerea la cel mijlociu în cazul necropolei de la Pișcolt”, după cum remarcă autorul descoperirilor din acel loc: J. Némethi, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 128.

⁶⁷¹ VI. Zirra, *Ciumești. Un cimitir celtic în nord-vestul țării*, Baia Mare, 1967, p. 54.

⁶⁷² M. Guštin, *La Tène fibulae from Istria*, în *Archaeologia Jugoslavica*, 24, Ljubljana, 1987, p. 55.

⁶⁷³ I. V. Ferencz, în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 136, Pl.1/ 7.

⁶⁷⁴ B. Terzan, *Certošk Fibula*, în *Acta Archaeologica*, XXVII, 1976, Ljubljana, 1977, p. 331-336, 431-432, fig. 4/d, p. 433.

⁶⁷⁵ M. Guštin, *loc. cit.*

⁶⁷⁶ A. Rustoiu, în *Istros*, XII, 2005, p.50.

⁶⁷⁷ B. Terzan, *Certošk Fibula*, în *Acta Archaeologica*, XXVII, 1976, Ljubljana, 1977, p. 331-336, 431-432, fig. 4/d, p. 433; St. Nebehay, în *Keltske študije*, Brežice, 1977, p. 55, Pl.1/ 2.

⁶⁷⁸ J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 61, 65, fig. 1/a, b, c.

același timp, prezența acestui tip de agrafă a fost presupusă și printre decoperirile aparținând unor complexe ale necropolei de la Fântânele, jud. Bistrița-Năsăud⁶⁷⁹.

O agrafă găsită după toate probabilitățile la Turdaș, județul Hunedoara (Pl. CVIII, 8)⁶⁸⁰ aparține unui tip răspândit în special în sudul Galiei⁶⁸¹. Piesa este confecționată din fier, are piciorul înălțat și ornamentat cu un buton conic. Deasemenea se caracterizează prin resortul scurt și secțiunea circulară a arcului. Perioada în care au fost utilizate a cuprins intervalul din a doua jumătate a secolului al VI-lea, până spre jumătatea secolului al IV-lea î. Chr.⁶⁸², ceea ce corespunde sfârșitului primei epoci a fierului și începutului celei de a doua.

Originea celor două fibule pare să indice anumite conexiuni cu zona alpină nord-italică și ar putea ca împreună cu coiful descoperit la Ocna Mureș să aparțină unui facies cultural de la sfârșitul primei vârste a fierului⁶⁸³, dar este mai probabil ca ele să fi ajuns în zona Mureșului mijlociu odată cu primele contingente de celți⁶⁸⁴.

VII. 2. 1. b. Fibule de schemă La Tène timpurie

Pe teritoriul localității Pețelca, astăzi componentă a orașului Teiuș, jud. Alba, au fost descoperite două obiecte: un cuțit mare din fier și o fibulă. Cele două piese se numără printre obiectele caracteristice ale culturii materiale făurite de celți. Piesa este confecționată din bronz fiind caracteristică pentru subfaza B₂ a La Tène-ului (Pl. LVI, 1, CVIII, 5)⁶⁸⁵. Starea de conservare este foarte bună, excepție făcând doar acul, din care se păstrează doar un fragment. Resortul este alcătuit din șase spire, plasate simetric de o parte și de alta a arcului și unite printr-o coardă exterioară. Arcul masiv este prevăzut cu nodozități aplatizate, în timp ce piciorul este scurt și împodobit cu o sferă. Capătul piciorului se apropie de arc, fără să fie prins de acesta. Atât arcul cât și piciorul sunt ornamentate cu motive geometrice incizate, în special cu mici cercuri în interiorul cărora se află câte un punct. Din punct de vedere tipologic, exemplarul descoperit la Pețelca, se înscrie în seria agrafelor de tip *Dux timpuriu*, mai exact a celor specifice pentru sfârșitul seriei. Aria de răspândire cuprinde un spațiu foarte întins, motiv pentru care și numărul descoperirilor de asemenea obiecte este mare. De obicei, sunt lucrate din bronz, dar nu lipsesc nici exemplare din fier. De dimensiuni mai mari, acestea din urmă sunt prezente cu preponderență în morminte atribuite bărbaților⁶⁸⁶. Fibula de la Pețelca are analogii printre decoperirile aparținând celui de al doilea orizont al necropolei de la Pișcolt-„Nisipărie”⁶⁸⁷ și la Ciumești⁶⁸⁸, cât și în alte necropole celtice. Perioada în care au fost larg utilizate este cea corespunzătoare La Tène-ului B₂⁶⁸⁹.

⁶⁷⁹ I. H. Crișan, în vol. *The Celts in Central Europe*, Székesfehévár, 1974, p. 185. A. Rustoiu. Care a văzut atât fibulele de la Pișcolt, cât și pe cele de la Fântânele ne-a informat că piesele în cauză nu aparțin tipului Certosa.

⁶⁸⁰ M. Roska, *A Torma Zsófia-Gyűjtemény. Az Erdély Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában*, Kolozsvár 1941, p. 38, Abb. 26, p. 39.

⁶⁸¹ A. Rustoiu, în *Istros*, XII, 2005, p. 51. În urmă cu câțiva ani am greșit considerând că piesa este o variantă a tipului Certosa.

⁶⁸² A. Rustoiu, în *Istros*, XII, 2005, p. 51.

⁶⁸³ I. V. Ferencz, în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 136.

⁶⁸⁴ A. Rustoiu, în *Istros*, XII, 2005, p. 50-51.

⁶⁸⁵ I.H. Crișan, în *ActaMN*, X, 1973, p. 51-52, fig. 6, 1-2 și 7, 1-2; idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 60, nr. 46.

⁶⁸⁶ J. Némethi, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 103.

⁶⁸⁷ *Ibidem*.

⁶⁸⁸ VI. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României* (f. a. – 1967), fig. 28, B1/1964.

⁶⁸⁹ J. Némethi, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 103.

Între obiectele care compun așa-zisul “mormânt de la Silivaș”, se numără și o agrafă fragmentară (Pl. LX, 5a-5b, CVIII, 6) care poate fi încadrată cu probabilitate în aceeași serie ca și precedenta și se datează tot în La Tène B₂⁶⁹⁰.

La Aiud au fost descoperite materiale arheologice provenind din două necropole celtice. În cadrul primei necropole („I”), din inventarul unui mormânt de incinerare, cu resturile cinerare depuse în urnă, provine o fibulă realizată din fier (Pl. CVIII, 2)⁶⁹¹. Asemeni multor altor obiecte, nici aceasta nu s-a păstrat. O imagine asupra aspectului ei ne putem face numai prin intermediul desenului publicat de către Ion Horațiu Crișan⁶⁹², ea ar fi putut să aparțină tipului Dux timpuriu, caz în care se datează în La Tène B₂. Ținând cont de imaginea necorespunzătoare pe care o avem la dispoziție, nu excludem nici ca exemplarul să fi avut capătul piciorului prins de arc, caz în care ar fi caracteristică pentru La Tène-ul mijlociu.

VII. 2. 1 . c. Fibule de schemă La Tène mijlocie

Fibulele de schemă La Tène mijlocie sunt reprezentate de un număr mai mare de exemplare. Dintre ele, două au fost descoperite recent la Șeușa, com Ciugud. Prima dintre ele provine din stratul arheologic și este confecționată din bronz (Pl. XC, 1, CVIII, 4)⁶⁹³. Piesa se păstrează fragmentar, lipsindu-i piciorul și cea mai mare parte a acului. Putem deduce, totuși, că piciorul era prins de arc printr-un semi-manșon care astăzi se mai observă sub forma unui nod. Resortul este realizat din două spire și are coardă exterioară. O bună analogie găsim în necropola de la Rezi-Rezicser, în inventarul M. 65⁶⁹⁴. Mormântul menționat se datează în La Tène-ul mijlociu, mai precis în subfaza C₁. Astfel de agrafe descoperite în oppidum-ul celtic de la Manching au fost încadrate de către R. Gebhard în grupa 13a⁶⁹⁵ și sunt specifice subfazei C₁ din evoluția celei de a doua epoci a fierului. O astfel de fibulă face parte din inventarul mormântului celtic descoperit la Telești-Drăgoești, în Oltenia⁶⁹⁶.

O altă fibulă, descoperită la Șeușa este realizată tot din bronz (Pl. XC, 2, CVIII, 3). Are piciorul prins de arc printr-un semi manșon și este ornamentat cu o sferă mai mare, mărginită de alte două de dimensiuni mai mici. Port-agrafa a fost realizată prin lățirea piciorului și este bine evidențiată. Resortul, din care se mai păstrează două spire (probabil că inițial a avut patru) avea coardă interioară. Bune analogii își găsește la Manching unde astfel de piese au fost încadrate de către R. Gebhard, în grupa 13b. În oppidum-ul de la Manching obiectele de acest tip se încadrează, din punctul de vedere al

⁶⁹⁰ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 45-48, 61-62; A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco-Illiro-Hellénistiques*, București, 1994, p. 296; J. Némethi, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 103.

⁶⁹¹ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 51, nr. 1 d; idem, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 79, fig. 3, 2, p. 80.

⁶⁹² *idem*, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, fig. 3, 2. După această imagine ea nu poate fi încadrată tipologic. Totuși, ținând cont de faptul că piciorul nu pare prins de arcul fibulei, am putea, cu mare probabilitate, să o atribuim La Tène-lui timpuriu, din acest motiv o prezentăm printre fibulele acestei perioade.

⁶⁹³ S. Crișan și colab., în *BCȘS, Arheologie-Istorie*, III, 1997, p. 38, Fig. 2; I. V. Ferencz, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 83, Pl. VI, 3.

⁶⁹⁴ T. Kovacs, E. Petres, M. Szabó, *Corpus of celtic finds in Hungary, Transdanubia*, 1, Budapeșt, 1987, p. 124, nr. 17, Pl. XXXI, 7.

⁶⁹⁵ R. Gebhard, *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching, Die Ausgrabungen in Manching*, Bd 14, Stuttgart, 1991, p. 15, 80-81.

⁶⁹⁶ A. Rustoiu, în vol. *In Honorem Gheorghe Popilian*, Craiova 2006, p. 302, Fig. 1/5.

cronologiei relative, în La Tène-ul C₁⁶⁹⁷, în timp ce în date absolute ele se pare că au avut perioada de maximă utilizare în intervalul 260/250-208 î. Chr⁶⁹⁸. Analogii pentru piesa în discuție cunoaștem și din alte zone cu descoperiri aparținând civilizației celtice. Astfel, în Slovacia, în cadrul necropolei de la Horný Jatov-Trnovec Nad Vahom, mormântul M₂₀₇ avea în inventar și o pereche de fibule care constituie analogii apropiate pentru piesa descoperită la Șeușa. Complexul funerar despre care vorbim a fost încadrat tot în La Tène-ul mijlociu, în aceeași subfază C₁ a celei de a doua vârste a fierului⁶⁹⁹.

De pe teritoriul Ungariei de astăzi, fibule de aceeași factură se găsesc printre materialele descoperite în cunoscuta necropolă de la Rezi-Rezicsér. Ne referim aici la piesele aparținând mormintelor M₂₅⁷⁰⁰ și M₅₄⁷⁰¹. Chiar dacă unele dintre aceste obiecte sunt realizate din fier, din punct de vedere tipologic aparțin aceleiași categorii. Cele două complexe, pe baza asocierii de materiale din inventarul lor, au fost datate în faza mijlocie a celei de a doua epoci a fierului.

Ținând cont de piesele similare citate, credem că putem încadra cronologic și piesa descoperită la Șeușa în subfaza C₁ a epocii amintite. Totodată, trebuie menționat că în același sit a fost descoperită ceramică de factură celtică, lucrată la roată, în asociere cu materiale ceramice lucrate cu mâna, de factură așa-zis autohtonă, în stratul arheologic precum și într-o locuință de tip bordei⁷⁰².

O fibulă filiformă din argint, din categoria agrafelor „cu opturi” a fost descoperită în peștera din Bordul Mare de la Ohaba Ponor (Pl. CV, 3, CVIII, 1)⁷⁰³. Astfel de fibule (*Fibel mit Achterschleifen*) sunt în general, lucrate din sârmă de bronz⁷⁰⁴. Arcul fibulelor de acest tip este bombat sau alungit, peste el suprapunându-se prelungirea piciorului ce se prezintă sub forma a trei ornamente având forma cifrei opt, așezate transversal pe corpul fibulei⁷⁰⁵.

Obiectele discutate sunt întâlnite numai în aria răsăriteană de răspândire a civilizației celtice, fiind cunoscute astfel de exemplare mai ales de pe teritoriile Boemiei, Ungariei, Jugoslaviei și României⁷⁰⁶. În țara noastră au fost descoperite la Ciumești și Curtuiușeni unde sunt datate în La Tène-ul mijlociu. În necropola de la Pișcolt-”Nisipărie”, ele se întâlnesc în orizontul IV care se datează în La Tène C₁ (Krämer) sau La Tène C_{1a} (Waldhauser)⁷⁰⁷. Agrafa ce provine de la Ohaba Ponor,

⁶⁹⁷ R. Gebhard, *op. cit.*, p. 126, Pl. 17, nr. 299; fibulele din grupa 13c, (16, Pl. 5) deși sunt asemănătoare din punct de vedere morfologic celei descoperite la Șeușa, au resort bilateral format din 3+3 spire și coarda exterioară, lipsindu-le sfera de pe picior.

⁶⁹⁸ Gebhard, *op. cit.*, p. 95, vezi și Pl. 42.

⁶⁹⁹ B. Benadiik, E. Vlček, C. Ambros, *Keltische Graberfelder der Südwest Slowakei*, Bratislava 1957, p. 20, Pl. IV.

⁷⁰⁰ T. Kovács, E. Petres, M. Szabo, *op. cit.*, p. 108, Pl. XXII, 3-4; fibulele în cauză, deși ornamentate pe arc, pot fi considerate bune analogii pentru piesa în discuție, dacă ținem cont de faptul că morfologic nu există deosebiri. Totuși fibula ce provine de la Șeușa pare ceva mai timpurie, datorită lipsei ornamentelor de pe arc.

⁷⁰¹ Kovács, Petres, Szabó, *op. cit.*, p. 119, Pl. XXVII, 14, aceasta este lucrată din fier.

⁷⁰² S. Crișan și colab. în *BCȘS, Arheologie-Istorie*, III, 1997, p. 27-40.; I. V. Ferencz, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 79-92; I. V. Ferencz, M. Ciută, în vol. *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'est du Bassin des Carpates, Les actes du colloque national qui a lieu a Bistrița le 16-17 octobre 1998*, Cluj-Napoca 2000, p. 22-50.

⁷⁰³ C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Materiale*, III, 1957, p. 47, fig. 5, 6, p. 46.

⁷⁰⁴ J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1993, p. 104.

⁷⁰⁵ *Ibidem*.

⁷⁰⁶ *Ibidem*.

⁷⁰⁷ idem, în *TD*, XIV, 1-2, 1994, p. 104.

privită din perspectiva materialului din care este confecționată, anume argintul, poate să fie considerată o excepție.

O fibulă a fost descoperită împreună cu alte materiale arheologice și la Blandiana⁷⁰⁸. Este lucrată din fier și se păstrează fragmentar. Bucățile din resort și porțiunea din arc ce este ornamentată cu o sferă sunt puternic oxidate. Pe baza elementelor păstrate ea a putut să fie încadrată, larg, în seria fibulelor evoluuate, cu sferă sau disc la picior, caracteristică pentru sfârșitul La Tène-ului mijlociu⁷⁰⁹.

* * *

După cum s-a putut observa, numărul fibulelor celtice descoperite pe cursul mijlociu al Mureșului este mic. Deși se cunosc fibule de *schemă La Tène timpurie*, nici una dintre ele nu poate fi pusă în legătură cu primele grupuri de celți care au ajuns în acest spațiu⁷¹⁰. Pot să fie puse în conexiune cu acele evenimente, însă două exemplare care nu sunt caracteristice cu predilecție celei de a doua vârste a fierului⁷¹¹. Piesa aparținând tipului *Dux timpuriu*, descoperită la Pețelca și poate cea inclusă între obiectele care compun inventarul așa-zis-ului mormânt de la Silivaș, pot fi încadrate cronologic în La Tène-ul B₂, fiind deci contemporane cu orizontul II al necropolei de la Pișcolt-„Nisipărie”⁷¹². Tot aceleași perioade i-ar putea fi atribuită și agrafa descoperită la Aiud, dar așa cum remarcam mai înainte, o încadrare de o mai mare acuratețe nu se poate face și o datare în etapa C₁ este foarte posibilă.

În faza mijlocie a celei de a doua epoci a fierului se datează cele două fibule descoperite la Șeușa, precum și exemplarul provenind de la Ohaba-Ponor. Ele sunt contemporane ultimelor două orizonturi ale necropolei de la Pișcolt⁷¹³. Tot din această fază a celei de a doua epoci a fierului datează și fibula descoperită la Blandiana.

Pe baza analizei fibulelor pot să fie constatate trei orizonturi cronologice distincte: în primul dintre ele se încadrează fibulele de la Alba Iulia și Turdaș și sunt contemporane cu primele înmormântări la Pișcolt. Fibulele de la Pețelca, cea care provine din lotul „de la Silivaș” și poate exemplarul de la Aiud sunt sincrone cu orizonturile II-III ale necropolei de la Pișcolt. Toate celelalte piese discutate anterior sunt contemporane cu ultimele înmormântări din necropola citată. Perioada în care toate aceste accesorii vestimentare au fost utilizate acoperă un interval cuprins din a doua jumătate a secolului al IV-lea și până la începutul veacului al II-lea.

VII. 2. 2. Brățări și verigi pentru gleznă

În lumea celtică, brățările și colanele s-au numărat printre podoabele cele mai frecvente. Din acest motiv și varietatea tipologică a acestor artefacte este considerabilă. Din gama variată a brățărilor celtice cunoscute în general, pe cursul mijlociu al Mureșului au fost descoperite numai următoarele tipuri de artefacte:

⁷⁰⁸ I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 42, fig. 5, 2.

⁷⁰⁹ Vl. Zirra, în *File de istorie*, III, 1974, p. 152-153. La Pișcolt - „Nisipărie” astfel de agrafe au fost descoperite în mormintele încadrate în orizontul IV și au fost atribuite de către descoperitor tipului A₂₀, J. Nèmeti, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 128.

⁷¹⁰ În legătură cu cele mai timpurii descoperiri celtice în sud-vestul Transilvaniei, vezi și I. V. Ferencz, în *Analele Banatului*, S. N. VI, 1998, P. 215-226; A. Rustoiu, în *Apulum* 42, 2005, p. 57-75; Idem, în *Istros*, XII, 2005, P. 45-64.

⁷¹¹ Idem, în *Istros*, XII, 2005, p. 50-51.

⁷¹² Așa cum a fost descris de către J. Nèmeti, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 75-114.

⁷¹³ J. Nèmeti, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 59-112.

VII. 2. 2. a. Brățări cu închizătoare prin îmbucare (*Steckverschluss*)

Acest tip de podoabe este specific La Tène-ului timpuriu. Din cuprinsul zonei pe care o studiem provin două exemplare care au fost descoperite la Turdaș, com. Hopârta, jud. Alba (Pl. XCIII, 2, 5)⁷¹⁴. Analogiile fiind foarte numeroase le amintim pe acelea descoperite în inventare funerare, în necropola de la Pișcolt-“Nisipărie”⁷¹⁵, jud. Satu Mare, unde ele reprezintă podoabele inlare cele mai timpurii. Ele sunt prezente și în inventarele necropolelor din zona Tisei, la Kistokaj - Kültelek⁷¹⁶ și la Muhi-Kocsmadomb⁷¹⁷ și nu lipsesc nici din Crișana⁷¹⁸. În Transilvania brățări cu închizătoare de tip *Steckverschluss* au fost descoperite la Mediaș⁷¹⁹, Vurpăr, județul Sibiu⁷²⁰ și la Fântânele, în județul Bistrița-Năsăud⁷²¹. Alte două exemplare sunt cunoscute de la de la Dupuș⁷²², una și alta din zona Sibiului⁷²³.

În cadrul necropolei de la Pișcolt brățările de acest tip apar în primul orizont cu morminte care corespunde din punct de vedere al cronologiei relative sfârșitului subfazei La Tène B₁ și începutului etapei următoare. În date absolute, el a fost încadrat în intervalul cuprins între anii 350/330 î. Chr.⁷²⁴. La Fântânele brățara este asociată cu o fibulă de tip tracic, cu două brățări cu capete în formă de pecete și cu un colier de mărgelile din pastă de sticlă⁷²⁵. Prin piesele care-i compun inventarul, acest complex arheologic poate fi încadrat cronologic tot în La Tène-ul timpuriu, fiind contemporan cu cel mai vechi orizont de morminte celtice al necropolei de la Pișcolt- “Nisipărie”.

În cadrul descoperirilor celtice din vestul Ungariei și din zona transdanubiană, cum sunt cele de la Győr – Ujszállás⁷²⁶, Cserszegtomaj⁷²⁷, Litér⁷²⁸, Ménfőcsanak⁷²⁹, Pilismarót – Basaharc⁷³⁰ etc, ele se regăsesc frecvent. Nu lipsesc nici din sud-vestul Slovaciei, arie de unde menționăm exemplarul de la Dubník⁷³¹ și nici din Boemia, la Letky⁷³² sau Duchov⁷³³.

În zonele învecinate țării noastre, brățările cu sistem de închidere prin îmbucare au fost încadrate în orizontul Duchcov-Münsingen, corespunzător La Tène-ului timpuriu, subfaza B₁ și începutului subfazei următoare. În cronologie absolută, acest fenomen cultural este încadrat de către V. Kruta în intervalul de timp cuprins între

⁷¹⁴ M. Blăjan, în *Studia*, 2, 1972, p. 11-12; I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p.46-47, 64, nr. 76.

⁷¹⁵ J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 65-66, Fig. 2/8, a, b.

⁷¹⁶ M. Helebrandt, *Celtic Finds from northern Hungary, Corpus of Celtic finds in Hungary*, III, Budapest 1999, p. 202, Pl. LXXII/16-17.

⁷¹⁷ Eadem, p. 218, Pl. LXXVIII/10-11.

⁷¹⁸ VI. Zirra, în *Dacia*, N. S., XVI, 1971, pl. 3, p. 180, Fig. 1/8.

⁷¹⁹ I. Nestor, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 162-163.

⁷²⁰ K. Horedt, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 189.

⁷²¹ A. Rustoiu, în *Istros*, XII, 2005, p. 46.

⁷²² I. Nestor, în *Dacia* 1937-1940, p. 166, fig. 4/1-2.

⁷²³ Idem, *op.cit.*, fig. 5/4-5.

⁷²⁴ J. Némethi, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 122.

⁷²⁵ Este vorba despre mormântul numerotat cu 79 de către descoperitori: Informație A. Rustoiu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁷²⁶ J. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, în *DissPann*, II, 18, 1942, pl. XXVII/3.

⁷²⁷ Eadem, pl. XXIV/4.

⁷²⁸ L. Márton, în *ArchHung*, XI, Budapest, 1933, pl. XI/15.

⁷²⁹ A. Uzsoki, în *Corpus of Celtic Finds in Hungary*, I, Budapest, 1987, p. 16, pl. II/2.

⁷³⁰ I. Bognár-Kutzián, în vol. *The Celts in Central Europe*, Székesfehérvár, 1975, p. 38, pl. VII/3-4.

⁷³¹ J. Bujna, în, *SlovArch* I, XXXVII-2, 1989, pl. IV/8.

⁷³² J. Waldhauser, în *BerichtRGK*, 68, 1987, p. 25-180., p. 93, pl. 9/9.

⁷³³ V. Kruta, *Le trésor de Duchov dans les collections Tchécoslovaques*, Usti nad Labem, 1971., pl. 23/B 1,3-5, 26/2-3, 27/3.

prima jumătate a sec. IV î. Chr. și până în primele două decenii ale secolului următor⁷³⁴. În vestul Europei, brățărilor cu închizătoare „prin îmbucare” apar din La Tène A⁷³⁵, dar în bazinul carpatic ele apar în contexte datate în la sfârșitul subfazei B₁⁷³⁶ și se mențin în modă, în anumite zone, până la început de B₂⁷³⁷.

VII. 2. 2. b. Brățări cu capetele în formă de pecete (*Stempel*)

O brățară cu capetele în formă de pecete (*Stempel*) provine de la Turdaș (Pl. XCIII, 3)⁷³⁸. Ea este lucrată din bronz, netedă la interior, în timp ce la exterior este ornamentată cu motive incizate și în relief. La mijlocul brățării, bara se îngroașă sub forma unei nodozități ce este mărginită la capete de două linii. Corpul podoabei este decorat cu caneluri ușor adâncite. La rândul lor aceste caneluri sunt despărțite de creștături dispuse vertical. Analogii pentru brățara în cauză găsim în mormântul nr. 34 al necropolei de la Pișcolt⁷³⁹, la Arad- “ferma Ceala”⁷⁴⁰ sau la Șeica Mică⁷⁴¹. Astfel de obiecte de podoabă sunt caracteristice pentru La Tène-ul B₁, însă originea prototipului lor trebuie căutată în prima epocă a fierului⁷⁴². De asemenea, după toate probabilitățile, acest tip de podoabă a evoluat pe parcursul etapelor istorice care au urmat, sub forma brățărilor cu semiove multiple⁷⁴³.

VII. 2. 2. c. Brățări din bronz ornamentate cu granulații

O brățară din bronz ornamentată cu granulații (Pl. CV, 4) a fost descoperită la Deva (jud. Hunedoara), fără să fie cunoscute alte precizări de ordin topografic. Ea are capetele deschise și are diametrul de 4,8 cm. Decorul este aplicat pe corpul piesei este format dintr-un fir care șerpuieste printre o serie de grupuri de câte patru ornamente sub forma unor vârtejuri împletite⁷⁴⁴. Brățara poate fi datată în La Tène B₂⁷⁴⁵.

VII. 2. 2. d. Brățări tubulare (*Hohlring*)

O brățară tubulară din fier provine din necropola I de la Aiud⁷⁴⁶. Ea nu se mai păstrează astăzi, motiv pentru care nici nu mai poate fi descrisă mai amănunțit și nici nu poate fi încadrată tipologic sau cronologic. În necropola de la Pișcolt-“Nisipărie”, astfel

⁷³⁴ V. Kruta, în vol. *Les mouvements celtiques du Ve au I^e siècle avant notre ère*, Paris, 1979, p. 84 ; idem, *Les Celtes*, p. 585.

⁷³⁵ G. Kaenel, *Recherches sur la période de La Tène en Suisse occidentale. Analyse des sépultures*, Lausanne, 1990, p. 221.

⁷³⁶ J. Bujna, în *PamArch*, LXXIII, 1982, p. 326, fig. 4/3.

⁷³⁷ A. Rustoiu, în *Apulum* 42, 2005, p. 58; idem, în *Istros*, XII, 2005, p. 46.

⁷³⁸ M. Blăjan, *op. cit.*, p. 12-14.

⁷³⁹ J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 66, Fig. 3/6, p. 53.

⁷⁴⁰ I. H. Crișan, în, *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 39-49; fig. 3, 2-4, fig. 4, 2-4.

⁷⁴¹ Idem, *Descoperiri celtice de la Cluj, Peșelca și Șeica Mică*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 53, Pl. IV, 1-3, Pl. V, 3-4.

⁷⁴² Idem, în, *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 49.

⁷⁴³ *Ibidem*.

⁷⁴⁴ P. Jacobstahl, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944, p. 191

⁷⁴⁵ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 56, nr. 21. Brățara în discuție se găsește astăzi în colecțiile Muzeului Național Maghiar de Istorie, din care motiv nu am reușit să o vedem. Piesa a fost publicată de către P. Jacobstahl, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944, p. 191, nr. 263, pl. 145/263. Prin amabilitatea lui Gelu Florea am intrat în posesia unei copii după pagina în care este ilustrată piesa. Dorim să-i mulțumim și pe această cale pentru bunăvoință. Bunăvoinței Mariane Egri îi datorăm o copie după fragmentul de text care se referă la această piesă, motiv pentru care îi datorăm mulțumiri. Din păcate descrierea oferită de autorul englez este foarte sumară.

⁷⁴⁶ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 50, 1 b; idem, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 73.

de brățări sunt prezente în primele două orizonturi, fiind deci datate în La Tène-ul timpuriu. În general, ele se întâlnesc și pe parcursul La Tène-ului mijlociu⁷⁴⁷. Totuși nu se regăsesc în inventarele complexelor funerare încadrate în La Tène-ul mijlociu în cadrul necropolei citate⁷⁴⁸. Obiectele de podoabă de acest tip care au fost descoperite la Pișcolt, sunt confecționate din tablă de bronz, presată pe un model lucrat din lut bine ars⁷⁴⁹ sau o altă masă de materie solidă⁷⁵⁰. Capetele se închideau prin îmbucare, folosindu-se și un știft⁷⁵¹. Brățările tubulare îndeplineau și funcția de verigi pentru picioare, ținând cont de diametre și de faptul că, de obicei, asemenea piese sunt găsite în mormintele celtice având ca rit inhumăția, în zona gleznelor defuncțiilor⁷⁵². Din acest motiv este mai corect să fie denumite „verigi pentru gleznă”.

VII. 2. 2. e. *Brățări și verigi pentru gleznă cu semiove mari (Hohlbuckelring, Anneau à bosses creuses)*

O brățară din bronz cu trei semiove mari (Pl. XCIV, 1-2), a fost descoperită la Uroi jud. Hunedoara⁷⁵³. Piesa păstrată parțial a fost restaurată fiindu-i completate părțile care lipseau. Diametrul interior al piesei este de cca 4 x 4 cm, iar înălțimea ovelor este de 8,7 cm.

A fost confecționată prin turnare, două dintre semiove constituind una dintre părți în timp ce a treia a fost turnată separat. Îmbinarea se realizează cu ajutorul unei prelungiri a celei de a treia semiove care intră într-un orificiu practicat în partea cu două semiove. De asemenea, un știft unea piesele componente la celălalt capăt. Bronzul are o patină de culoare verde închis iar suprafața lor este lisă, așa cum este suprafața celor mai multe asemenea obiecte⁷⁵⁴. Zona îmbinărilor celor trei ove este ornamentată cu email roșu fixat în cavități de forma unor cercuri (câte două la fiecare îmbinare), care se mai păstrează parțial. Motivul ornamental este frecvent pe obiectele celtice confecționate din metal.

Se cunosc astăzi podoabe anulare cu un număr mai mic sau mai mare de ove. De fapt, numărul variază între 3 și 13. Distincția între brățările și inelele de gleznă de acest tip ține cont de dimensiunile fiecărui exemplar. Astfel, sunt considerate brățări cele cu diametrul cuprins între 4 și 4,5 cm și înălțimea ovelor cuprinsă între 2 și 3 cm, tot așa cum inelele de gleznă au diametre de 5-8 cm și înălțimi ale ovelor de la 3 și până la 9 cm⁷⁵⁵. Diametrele piesei de la Uroi pledează pentru o brățară, în timp ce înălțimea ar sugera mai degrabă o verigă pentru gleznă. Din acest motiv, noi credem că mai probabil este vorba despre o podoabă destinată purtării pe picior.

Astfel de podoabe sunt frecvente în descoperirile celtice datate în La Tène-ul mijlociu și erau purtate de femei⁷⁵⁶. Brățările și verigile de gleznă cu semiove mari

⁷⁴⁷ J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 66; idem, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 107.

⁷⁴⁸ Idem, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 187.

⁷⁴⁹ Idem, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 66.

⁷⁵⁰ Idem, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 187.

⁷⁵¹ Idem, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 66.

⁷⁵² Idem, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 187.

⁷⁵³ D. Popescu, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 183, Fig. 1, p. 184, Fig. 2, p. 185; idem, în *Transilvania*, 75, 8-9, p. 678.

⁷⁵⁴ Dintre cele 241 de podoabe anulare cu semiove repertoriare de cei doi autori, numai 11 au suprafața semiovelor decorată: A. Masse, M. Szabó, p. 216, ceea ce reprezintă cca 4,56 %.

⁷⁵⁵ *Ibidem*. Vezi și fig. 3.

⁷⁵⁶ Idem, *op.cit.*, p. 219.

încheie evoluția brățărilor și verigilor pentru picioare⁷⁵⁷. Piese de acest tip sunt caracteristice pentru La Tène-ul mijlociu în Bazinul Carpatic, în timp ce în zona occidentală de răspândire a civilizației celtice, ele lipsesc cu desăvârșire⁷⁵⁸. Perioada lor de utilizare poate fi legată cronologic de La Tène-ul mijlociu, deoarece ele nu mai sunt întâlnite în faza târzie a celei de a doua epoci a fierului decât incidental⁷⁵⁹. Într-un studiu recent A. Masse și M. Szabo au arătat că pe baza analizei combinatorice a mormintelor în care au fost prezente și astfel de podoabe, ele au fost în modă în subfaza C₁ a La Tène-ului⁷⁶⁰. Analogiile pentru această piesă sunt numeroase, atât în Transilvania, cât și în zonele limitrofe⁷⁶¹. Analogii cunoaștem din mormântul nr. 8 al necropolei de la Vác Kavicsbánya⁷⁶² sau din mormântul 699 al necropolei de la Ludas-Varjú⁷⁶³. Două verigi de gleznă cu câte trei semiove mari au fost găsite și la Cserszegtomaj, în apropierea lacului Balaton⁷⁶⁴, precum și în cadrul necropolei de la Ludas, cercetată cu ocazia unor lucrări de infrastructură⁷⁶⁵.

Un fragment al unei brățări de acest tip a fost descoperit cu ocazia cercetărilor efectuate în arealul cetății dacice de la Piatra Craivii (Pl. CV, 2)⁷⁶⁶. Obiectul reprezintă un reper important pentru cronologia sitului în cauză⁷⁶⁷. Prezența acestei piese între decoperirile provenind din cetatea dacică amintită mai sus a fost explicată prin faptul că la Piatra Craivii activitatea începe la un orizont cronologic la care celții se mai aflau încă în Transilvania sau prin presupunerea că începuturile ei se încadrează în timp imediat după dispariția celților din spațiul intracarpatic, așa cum este și cazul așezării fortificate de la Sighișoara-Wietemberg⁷⁶⁸. Trebuie să ținem cont și de faptul că unele piese de podoabă au putut fi utilizate un timp mai îndelungat.

VII. 2. 3. Colane

Colanele, desemnate adeseori în literatură prin termenul latin de *torques*, ori prin acela german de *halsring*, sunt obiecte de podoabă realizate dintr-o singură bucată de metal, având suprafața torsionată sau simplă; erau purtate în jurul gâtului⁷⁶⁹. În antichitate, prin termenul *torques* erau desemnate colanele. Ele își au originea în lumea barbară, și au apărut încă din epoca bronzului, termenul referindu-se inițial doar la cele torsionate⁷⁷⁰. Aceste tipuri de obiecte de podoabă au fost purtate de diferite populații barbare, fiind preluate ulterior și de către greci și romani. Romanii le-au utilizat și cu rol

⁷⁵⁷ J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 105-106.

⁷⁵⁸ *Ibidem*. Pentru o analiză amplă privind cronologia acestui tip de podoabe, vezi: A. Masse, M. Szabo, *op. cit.*, p. 220-223.

⁷⁵⁹ I. H. Crișan, în *ActaMN*, X, 1973, p. 47, fig. 7; A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 101.

⁷⁶⁰ A. Masse, M. Szabo, *op. cit.*, p. 223.

⁷⁶¹ Pentru analogii, vezi J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 105-106.

⁷⁶² M. Hellebrandt, în *ArchÉrt*, 98, 1971, p. 182 Fig. 10/8.

⁷⁶³ M. Szabó, K. Tankó, în *ActaArchHung*. 57, 2006, fig. 6/9.

⁷⁶⁴ L. Horváth în: L. Horváth, M. Kelemen, A. Uzsoki, É. Vadász, *Corpus of Celtic finds in Hungary*, vol. I, Transdanubia, Budapesta 1987, p. 75, Pl. VII/12-13.

⁷⁶⁵ M. Szabó, K. Tankó, în *ActaArchHung*. 57, 2006, fig. 6/9.

⁷⁶⁶ I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *op.cit.* p. 138, pl. 85, Fig. 33A/20; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului.*, p. 101, fig. 48/4.

⁷⁶⁷ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului.*, p. 101.

⁷⁶⁸ *Ibidem*.

⁷⁶⁹ ***, *Propuneri pentru un dicționar de termeni în arheologia celei de a doua epoci a fierului*, în *Sargetia*, XXVI/1, 1997-1998, p. 213.

⁷⁷⁰ M. Rusu, în *Apulum*, VI, 1967, p. 97-99; * * *, *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 579; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului.*, p. 89-91.

de decorație militară⁷⁷¹. Această întrebuințare s-a perpetuat până în zilele noastre. Ca un semn al importanței sale este știut faptul că cel mai înalt grad al ordinelor, fie ele militare sau civile este cel de „colan”⁷⁷² și se poartă în jurul gâtului⁷⁷³.

Pentru moda celților, se poate spune că *torques*-urile sunt podoabe specifice⁷⁷⁴. În legătură cu ele, Henri Hubert remarca faptul că după fibule, cele mai reprezentative obiecte de podoabă ale celților sunt *torques*-urile⁷⁷⁵. Este foarte probabil că ele reprezentau însemne ale prestigiului pe care îl afixau cei ce le purtau⁷⁷⁶. Prestigiul colanelor, ca piese de podoabă în lumea barbară din antichitate, chiar și la germani, poate fi surprinsă dintr-un cunoscut citat din Cornelius Tacitus: „*Căpeteniile se bucură mai ales de darurile neamurilor vecine care li se trimit nu numai de unul sau de altul ci și de obște: cai, buni, arme minunate, alămuri și colane [...]*”⁷⁷⁷.

Importanța *torques*-urilor în antichitate reiese cu claritate și din iconografie. În acest sens, pentru lumea celtică, credem că este suficient să amintim faptul că unele personaje reprezentate pe vasul de la Gundestrup, poartă la gât colane. Imaginile reprezentate pe vas ilustrează legende mitologice, iar personajele care sunt înfățișate sunt în cea mai mare parte reprezentări ale unor divinități, ce apar împreună cu atributele specifice. În ansamblul vestimentar al unora dintre aceste reprezentări de zeități se observă și colane⁷⁷⁸. Henri Hubert era de părere chiar, că *torques*-ul nu putea să lipsească din reprezentările zeilor celților⁷⁷⁹, iar mai târziu, astfel de piese sunt întâlnite și ca atribute ale unora dintre divinitățile romane⁷⁸⁰.

Din categoria lor, în spațiul geografic de care ne ocupăm, nu cunoaștem decât două exemplare. Unul dintre ele provine de la Turdaș, comuna Hopârta, județul Alba iar celălalt din împrejurimile Hațegului. Primul se încadrează din punct de vedere tipologic în categoria podoabelor având *închizătoare prin îmbucare*, iar cel de al doilea are capetele terminate în forma unor pecete.

VII. 2. 3. a. Colanele cu închizătoare prin îmbucare (*steckverschluss*)

Un colan cu închizătoare de tip *steckverschluss* a fost descoperit împreună cu celelalte materiale descrise până acum, la Turdaș (Pl. CIII, 5)⁷⁸¹. El este confecționat din bronz și se păstrează fragmentar, deoarece capătul îngroșat i-a fost rupt în timpul descoperirii. O bună analogie își găsește printre materialele provenind de la Mediaș⁷⁸² și este foarte probabil ca și între piesele de la Șeica Mică să se numără și una

⁷⁷¹ Daremberg-Saglio, *Dictionaire des Antiquités*, V, p. 375 și urm.

⁷⁷² Vezi spre exemplu: *Enciclopedia României*, v I, București, 1938, s.v. Decorațiunile românești, p.85.

⁷⁷³ *Minerva. Enciclopedie Română*, Cluj, 1929, s. v. Decorație, p.374.

⁷⁷⁴ M. Rusu, în *Apulum*, VI, 1967. p. 99; M. Gramatopol, *Artele miniaturale în antichitate*, București, 1991, p. 197.

⁷⁷⁵ H. Hubert, *Celții și civilizația celtică*, București, 1983, p. 83.

⁷⁷⁶ M. Rusu, în *Apulum*, VI, 1967. p. 99; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului*. p. 89-91.

⁷⁷⁷ Tacitus, *Germania*, XV, 2.

⁷⁷⁸ M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, p. 18-19; H. Hubert, *op. cit.*, p. 83, p. 85, Fig. 7/1.

⁷⁷⁹ H. Hubert, *op. cit.*, p. 83.

⁷⁸⁰ *Ibidem*. Un bun exemplu de reprezentare a unei divinități romane, purtând la gât un *torques*, îl constituie statueta de bronz reprezentându-l pe Hermes-Mercurius, descoperită la Gherla. În acest sens, vezi R. Ardevan, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 397-404.

⁷⁸¹ M. Blăjan, *op. cit.*, p. 14, 16, fig. I, 6, 11.

⁷⁸² I. Nestor, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 161, Fig. 5,6, p. 168.

asemănătoare⁷⁸³. Deasemenea, cunoaștem un exemplar din inventaru mormântului 4b de la Ménfőcsanak⁷⁸⁴.

Colane de acest fel sunt încadrate cronologic la fel ca și brățările prevăzute cu un astfel de sistem de închidere în La Tène-ul timpuriu⁷⁸⁵.

Un colan cu sistemul de închidere de tip *Steckverschluss*, având unul din capete modelat sub forma unui cilindru, mărginit de proeminențe provine din împrejurimile Hațeg-ului (Pl. XXXVIII, 2)⁷⁸⁶. Analogii pentru acest tip de colane cunoaștem dintr-o serie de necropole din bazinul carpatic, precum: Győr – Ujszállás⁷⁸⁷, Ménfőcsanak⁷⁸⁸ și Szentés⁷⁸⁹, în Ungaria, Horny Jatov⁷⁹⁰ și Kamenin⁷⁹¹, în sud-vestul Slovaciei și au fost datate la începutul LT B2.

VII. 2. 4. Podoabe realizate din pastă de sticlă

Între piesele de podoabă apreciate de celți se numără și cele care au fost confecționate din sticlă. Acestea sunt reprezentate de brățări și de măregele având diferite forme și mărimi. De la Șeușa provin trei fragmente de brățări cu corpul profilat, realizate din sticlă de culoare albastru-cobalt și ornamentate cu linii vălurite de pastă sticloasă galbenă (Pl. XC, 3-5)⁷⁹². Un fragment este cunoscut și de la Aiud (Pl. XXI, 2-3)⁷⁹³. Ele sunt caracteristice grupelor 7b și 8b din cadrul tipologiei stabilite de Rupert Gebhard⁷⁹⁴ sau grupei 7b stabilite de Thea Elisabeth Haevernick⁷⁹⁵. Datarea brățărilor de acest fel de la Manching s-a făcut în sub-faza LT C₁b, care cuprinde intervalul 220/210 – 175/165⁷⁹⁶. Aria de răspândire a podoabelor respective cuprinde în special Europa centrală⁷⁹⁷. Între materialele descoperite la Morești se numără și două brățări din pastă de sticlă albastră de tipul celor încadrate în grupa 8a de Thea Haevernick⁷⁹⁸ și se

⁷⁸³ I. H. Crișan, în *ActaMN*, X, 1973, p. 53, pl. IV/5, V/2.

⁷⁸⁴ A. Uzsoki, în *Corpus of Celtic Finds in Hungary*, I, Budapeșt, 1987, p. 15, Pl. II/2.

⁷⁸⁵ Idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 47.

⁷⁸⁶ M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970, p. 40, fig. 11; I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 57, nr. 30. În urmă cu câțiva ani am greșit considerând că piesa este un colan cu capetele în formă de pecete: I. V. Ferencz, în *Corviniana* III, 1997, p. 36; I. V. Ferencz, în *Analele Banatului* S. N. VI 1998, p. 216.

⁷⁸⁷ I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, DissPann, II, 18, 1942, pl. XXV/2.

⁷⁸⁸ A. Uzsoki, *op.cit.*, p. 15, Pl. II/1a-d.

⁷⁸⁹ B. Maráz, în *ArchErt*, 104, 1977, 1, fig. 4/2.

⁷⁹⁰ B. Benadik, E. Vlcek, C. Ambros, *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*, Bratislava, 1957, p. 25, pl. IV/5.

⁷⁹¹ Idem, pl. XLI/4.

⁷⁹² În lipsa unui determinant de culor, nuanța menționată a fost atribuită pe baza analogiilor de la Manching: R. Gebhard, *Der Glasschmuck aus dem opiddum von Manching, Die ausgrabungen im Manching*, Band 11, Stuttgart 1989, p. 128.

⁷⁹³ Informații amabile Matilda Takacs și Paul Scrobotă.

⁷⁹⁴ Grupele 7b/forma 24 și 8b/forma 36, Idem, *op. cit.*, p. 130, Pl. 50/3.

⁷⁹⁵ T. E. Haevernick, *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel-und Spätlatènezeit aus dem europäischen Festland*, Bonn 1960, p. 52, Fig. 22. O serie de analogii ale exemplarelor încadrate în grupa 7b se găsesc la p. 155.

⁷⁹⁶ R. Gebhard, *Der Glasschmuck aus dem opiddum von Manching, Die ausgrabungen im Manching*, p. 127, vezi și tabelul de la p. 119.

⁷⁹⁷ T. E. Haevernick, *op. cit.*, harta 10.

⁷⁹⁸ K. Horedt, *Morești*, p. 48-49, Pl. 22/2,9.

datează în La Tène C₁⁷⁹⁹. Ele nu lipsesc nici în descoperirile celtice din nord-vestul României unde apar în contexte datate în La Tène C₁⁸⁰⁰.

Astfel de brățări din pastă de sticlă albastră se asociază frecvent în contexte datate în La Tène C₁ cu mărgelile realizate din același material⁸⁰¹, așa cum este cazul la Fântânele - „Livadă“, jud. Bistrița Năsăud⁸⁰² sau la Telești, jud. Gorj⁸⁰³. Mărgelile de sticlă descoperite în contexte funerare celtice se asociază de obicei cu inventare specifice portului feminin. Analogiile pentru astfel de piese sunt numeroase și acoperă un interval cronologic larg. Le amintim pe cele de la Pișcolt, Sanislău⁸⁰⁴, Fântânele – Livadă⁸⁰⁵, Osijek⁸⁰⁶, Muhi - Kocsmadomb⁸⁰⁷ etc. Ele se întâlnesc și în *oppida* celtice din centrul și vestul Europei⁸⁰⁸. În sfârșit, exemplare similare sunt cunoscute și în mediul getic⁸⁰⁹.

Anumite tipuri de brățări din sticlă au fost purtate și în etapele târzii ale celei de a doua epoci a fierului, fiind prezente și în unele descoperiri din Transilvania și din Banat⁸¹⁰.

VII. 2. 5. Centuri ornamentale

Centurile sunt elemente vestimentare specifice costumului feminin în cea de a doua vârstă a fierului. În mormintele de la Pișcolt elemente componente ale unor centuri apar încă din primul orizont de înmormântări⁸¹¹. În faza B₂ a La Tène-ului ele sunt confecționate mai ales din piele și au paftale din fier⁸¹².

În etapa mijlocie (C₁) se constată cea mai mare varietate de centuri feminine realizate din bronz și fier, ca o trasătură caracteristică a La Tène-ului în Bazinul Carpatic⁸¹³. În cadrul orizonturilor III și IV de la Pișcolt, corespunzătoare sfârșitului La Tène-ului timpuriu și etapei mijlocii – C₁, au fost descoperite centuri din piele cu aplicații de bandă de fier și ornamentate cu pandantive, centuri realizate din zale din sârmă de fier în formă de „8”, centuri din fier compuse din bare torsionate⁸¹⁴.

⁷⁹⁹ Idem, *op. cit.*, p. 48.

⁸⁰⁰ J. Némethi, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 167-170.

⁸⁰¹ Vezi spre exemplu mormântul de la Fântânele-Livadă: Crișan 1975.

⁸⁰² I. H. Crișan, în *SCIVA*, 26, 1, 1975, p. 4157.

⁸⁰³ A. Rustoiu, în vol. *In Honorem Gheorghe Popilian*, Craiova 2006, p. 303.

⁸⁰⁴ J. Némethi, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 166-167.

⁸⁰⁵ I. H. Crișan, în *SCIVA*, 26, 1, 1975, p. 47, fig. 3/1-3, 5-8, 10.

⁸⁰⁶ D. Božič, în *Arh. vest.*, 31, 1981, p. 315-336., p. 319, fig. 3/5.

⁸⁰⁷ M. Hellebrandt, *Celtic finds from northern Hungary, Corpus of Celtic finds in Hungary*, III, Budapeșt, 1999, pl. 79/8-16.

⁸⁰⁸ R. Gebhard, *Der Glasschmuck aus dem oppidum von Manching, Die ausgrabungen im Manching*, Band 11, Stuttgart 1989, p. 174 (Augenperlen).

⁸⁰⁹ Vezi mărgelile din necropola de la Zimnicea: A. D. Alexandrescu, în *Dacia* N. S. XXIV, 1980, fig. 52/11-12, 53/10-11 (mărgelile gălbui cu „ochi”), 52/1-4, 53/5-7, 20 (albastre cu „ochi”), 53/8 (mărgelile cu „coaste”).

⁸¹⁰ De curând A. Rustoiu a trecut în revistă piesele provenind din contexte dacice: în *TD* XX, 1-2, 1999, p. 190-191. O altă brățară, provenind dintr-o peșteră din Banat a fost publicată de către S. N. Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat*, Timișoara 2000, p. 74, Pl. CXXXIII, 1.

⁸¹¹ J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 67-68 – obiecte încadrate în tipurile E1-3.

⁸¹² Idem, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 109.

⁸¹³ I. H. Crișan, în *SCIVA*, 26, 1, 1975, p. 56.

⁸¹⁴ J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 106-107.

În Transilvania, probabil una dintre cele mai frumoase centuri ornamentale celtice a fost descoperită la Fântânele-“Livadă”⁸¹⁵. Ea face parte dintr-o serie specifică doar pentru spațiul transilvănean și se datează în La Tène C.

Acestor tipuri de centuri se adaugă și exemplare aparținând „tipului ungar”⁸¹⁶. Pe cursul mijlociu al Mureșului a fost descoperit un fragment al unei astfel de centuri ornamentale, la Vețel (jud. Hunedoara) (Pl. CV, 1)⁸¹⁷. Piesele care o compun sunt realizate din bronz și inițial au fost ornamentate cu email colorat (de culoare roșie, opacă). Ea își găsește bune analogii la Bocsár-Lapustă, din Ungaria⁸¹⁸ sau la Valea lui Mihai⁸¹⁹. Centura de la Vețel a fost încadrată cronologic în La Tène C₁⁸²⁰.

Aria de răspândire a pieselor de acest tip cuprinde mediul celtic din sud-vestul Slovaciei, Ungaria (Transdanubia și bazinul Tisei), Ucraina Transcarpatică, Transilvania și Serbia (spațiul scordisc)⁸²¹. Sporadic, astfel de centuri se regăsesc și în Slovenia⁸²².

Elementele componente ale centurilor în discuție au formă rectangulară, uneori acestea fiind combinate cu altele în formă de liră. Piesele care au un număr mai mare de părți componente în formă de liră se pare că predomină în mediul scordisc. De aceea, uneori au fost denumite „centuri scordisce” sau „cu elemente – liră”⁸²³. Închiderea se realiza prin intermediul unui cârlig cu extremitatea ornamentată zoomorf. Adesea, unele elemente ale centurii (elementele rectangulare, dar mai ales cele în formă de liră și cele terminale de care atârnavă pandantive), precum și cârligul de închidere erau emailate, prin această tehnică fiind scoase în evidență anumite motive decorative specifice artei celtice⁸²⁴.

Arta emailării a fost magistral pusă în practică de către artizanii celți. Tehnica a fost utilizată inițial la ornamentarea unor tipuri de fibule, încă din secolele IV-III și a torques-urilor (colanelor⁸²⁵) cu disc (*Schlaibenhalsringe mit drei Scheiben und zwei spiralverzierten Schwellungen*) din secolele IV-III î. Chr.⁸²⁶. Acest tip de colan este specific ariei occidentale a civilizației celtice⁸²⁷, în aria răsăriteană întâlnindu-se puține exemplare⁸²⁸.

⁸¹⁵ I. H. Crișan, în *SCIVA*, 26, 1, 1975, p. 43-45, fig. 2.

⁸¹⁶ Tipul a fost definit de J. Reitinger, *Die latènezeitlichen Funde des Braunauer Heimathauses*, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines, 111, 1966, p. 165-236 și analizat pe larg de I. Stanczik, A. Vaday, în *Folia Archaeologica*, 22, 1971, p. 7-27.

⁸¹⁷ M. Roska, *Rep.*, p. 301, nr. 52; idem, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 73, nr. 142; D. Popescu, în *Transilvania*, 75, 8-9, 1944, p. 648; I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 64, nr. 80. Mulțumesc și pe această cale colegului și prietenului Aurel Rustoiu pentru desenul acestei piese și pentru sprijinul constant.

⁸¹⁸ I. Hunyady, *Kelták a Kárpátmedencében*, Budapest, 1942, Pl. XXXIV, 7.

⁸¹⁹ M. Roska, *A Keltak Erdelyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 58, fig. 18/3; Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XVI, 1971, pl. 3, p. 183.

⁸²⁰ Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XVI, 1971, pl. 3, p. 183; I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 64, nr. 80.

⁸²¹ A. Rustoiu, în vol. *In Honorem Gheorghe Popilian*, Craiova 2006, p. 301.

⁸²² B. Teržan, *Valična vas*, în *Arh. vest.*, 24, 1973, p. 697, pl. 12/6.

⁸²³ B. Jovanović, în *Études celtiques*, 20, 1, 1983, p. 43-45; M. Guștin, în *JahrbRGZM*, 31, 1984, p. 340, nota 106.

⁸²⁴ V. Challet, în *Folia Archaeologica* LXIII, Budapesta 1994, p. 101-113.

⁸²⁵ ***, *Propuneri pentru un dicționar de termeni în arheologia celei de a doua epoci a fierului*, în *Sargetia*, XXVII/1, 1997-1998, p. 213.

⁸²⁶ V. Challet, *op. cit.*, p. 102.

⁸²⁷ J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 106.

⁸²⁸ Un exemplu este colanul cu disc descoperit în mormântul 108 al necropolei de la Pișcolt - „Nisipărie”, J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 106, p. 85, fig. 18.

Arta emailării își găsește, însă, teren bun de manifestare pe centurile cu elementele metalice. Acest tip de piese oferă numeroase suprafețe pentru aplicarea emailului⁸²⁹. Deși nu în exclusivitate⁸³⁰, meșterii celți au preferat emailarea, folosind o sticlă opacă, de culoare roșie⁸³¹. Nu dorim să insistăm aici asupra aspectelor tehnologice aplicate de către artizani. Trebuie totuși să remarcăm că preferința pentru o sticlă roșie, opacă este foarte probabil să reprezinte o cerință a modei. Această concluzie rezultă în mod logic din faptul că asemenea sticle sunt dificil de fabricat. Analizele efectuate pe centuri celtice au relevat faptul că sticla roșie utilizată de celți are o compoziție silico – sodo – calcică, conținând între 5 și 10 procente cupru și 20 – 25 procente plumb, alături de alte elemente⁸³². În această compoziție, oxidul de cupru are tendința de a se oxida, dând o culoare verde, translucidă. Acesta este motivul pentru care trebuie respectate condițiile de temperatură, care trebuie să atingă intervalul cuprins între 700 și 900° C⁸³³. În unele cazuri s-a ajuns chiar la temperaturi mai înalte, cum este cazul unei asemenea centuri, provenind de la Kissziget, din Ungaria și a rezultat un email de culoare oranj⁸³⁴. În ceea ce privește motivele ornamentale rediate prin email, ele sunt rectilinii, curbilinii sau sub forma unor figuri geometrice simple (cerc, oval, cruce, triunghi, dreptunghi etc)⁸³⁵.

* * *

Așa cum am remarcat, capriciile modei, care impun noi și noi modele și implicit, scoaterea din uz a obiectelor de port și podoabă mai vechi, fac ca ele să reprezinte importante repere cronologice. Asocierea în complexe a diferitelor tipuri de artefacte, între care podoabele și accesoriile vestimentare joacă rol important, face posibilă determinarea cronologiei relative a acelor situri. Deși contextul descoperirii celor mai multe dintre obiectele din categoria analizată aici nu este cunoscut, ele își păstrează valoarea cronologică. Astfel, în ciuda lipsei contextului, dacă urmărim poziția fiecărei piese în timp, în funcție de analogii, putem observa că ele acoperă din punct de vedere cronologic întregul interval de timp în care celții au fost prezenți în Transilvania. Anume de la sfârșitul La Tène-ului B₁ și începutului La Tène-ului B₂, până în etapa C₁⁸³⁶.

Pe durata aceleiași perioade a fost utilizată și necropola de la de la Pișcolt - "Nisipărie"⁸³⁷. De asemenea, se mai poate observa că obiectele care au fost readuse în discuție cu acest prilej, au fost contemporane cu piese similare descoperite la Pișcolt, în morminte încadrate pe parcursul celor patru etape de evoluție ale acestei necropole⁸³⁸.

⁸²⁹ V. Challet, *op. cit.*, p. 102.

⁸³⁰ Un exemplu de piesă care a fost ornamentată cu email de culoare alb și negru este colanul deja citat, provenind de la Pișcolt, J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 106. Deasemenea, sticlă având alte culori se întâlnește în cea de a doua vârstă a fierului pe brățări și inele și, deasemenea, la perle, V. Challet, *op. cit.*, p. 105.

⁸³¹ V. Challet, *op. cit.*, p. 102.

⁸³² V. Challet, *op. cit.*, p. 105.

⁸³³ *Ibidem*.

⁸³⁴ V. Challet, *op. cit.*, p. 107.

⁸³⁵ V. Challet, *op. cit.*, p. 109.

⁸³⁶ I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. a II-a, București, 1977, p. 20-21; I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palko, *op. cit.*, p. 35-38.

⁸³⁷ J. Némethi, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 128.

⁸³⁸ Pentru cronologia internă a necropolei de la Pișcolt-"Nisipărie", vezi: J. Némethi, în *ActaMP*, X, 1986, p. 71-72; idem, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 122-128.

Unele obiecte de podoabă sau accesorii vestimentare, specifice perioadelor timpurii și a celei mijlocii ale celei de a doua vârste a fierului sunt descoperite uneori și împreună cu materiale arheologice aparținând La Tène-ului târziu. Aceste apariții sunt însă rare, astfel că se poate spune cu multă siguranță că ele reprezentau podoabe fără o importanță prea mare pentru moda ultimei faze a celei de a doua epoci a fierului. Așa este cazul fibulei de argint ornamentată cu „opturi” descoperită în peștera „Bordu Mare” de la Ohaba Ponor.

Studiul obiectelor de podoabă și a celor cu rol în vestimentație, aduce un aport considerabil la reconstituirea unor secvențe ale civilizației celtice și a aspectelor prin care aceasta s-a manifestat de-a lungul cursului de mijloc al Mureșului. Costumul specific al unei populații, cu accesoriile și podoabele care îl însoțesc reprezintă un element distinctiv⁸³⁹ și poate constitui, alături de alte elemente caracteristice, un criteriu de separare al membrilor mai multor comunități care locuiesc în același timp același teritoriu.

VII. 3. ARME ȘI PIESE DE ECHIPAMENT MILITAR CELTIC

Popor războinic, celții s-au făcut cunoscuți în întregul bazin mediteranean ca mercenari⁸⁴⁰, în timp ce războaiele purtate pe teritoriul întregului continent, din Insulele Britanice până în Asia Mică, au lăsat urme adânci în viața societăților aflate pe diferite trepte de dezvoltare. Surse contemporane evenimentelor, precum și consemnări ulterioare au descris ciocnirile dintre războinicii celți și armatele romane sau grecești⁸⁴¹. De altfel, cuvintele lui Strabon sunt elocvente în privința spiritului lor: „*Întregul neam, care se numește astăzi gallic sau galatic, este războinic, iute la mânie și la bătaie ...și sunt cu toții buni luptători ...*”⁸⁴².

Armamentul utilizat, în general de celți, în funcție de tactica folosită pe câmpul de luptă, consta din spadă, lance sau suliță, într-unul sau mai multe exemplare, și uneori cuțite. În paralel, echipamentul defensiv⁸⁴³ era constituit din scut coif și eventual o platoșă din piele sau o cămașă de zale. Este cunoscut și un caz în care războinicul (poate și datorită rangului) era echipat și cu o pereche de cnemide⁸⁴⁴. Oricum, echipamentul complet a fost rezervat numai elitelor⁸⁴⁵. Izvoarele scrise antice menționează atât comportamentul celților în luptă, cât și armele pe care le foloseau. Strabon consemnează: „*Armamentul galilor este pe măsura taliei lor [și constă din] săbii lungi,*

⁸³⁹ V. Kruta, *Celții*, București, 2001, p. 108.

⁸⁴⁰ Vezi nota 45.

⁸⁴¹ Vezi spre exemplu descrierea invaziei celtice în Peninsula Italică, așa cum o descrie Polibios, în *Istoriile sale*. În legătură cu invazia în peninsula Balcanică, istoricii care s-au ocupat de aceasta, apreciază că înșiruirea faptelor, așa cum apar la Pausanias, completată cu acelea ale lui Diodor și Iustin este logică. Vezi în acest sens A. Piatkowski, *Considerații asupra cronologiei invaziei celte în Balcani*, în *Studii Clasice*, II, 1960. Deasemenea, sunt bine cunoscute *Comentariile* lui Caesar asupra războaielor din Galia.

⁸⁴² Strabon, *Geografia*, IV, 4, 3. Despre spiritul războinic al celților și organizarea militară, vezi A. Rustoiu, în *Studia* 51, 1, 2006, p. 53-63, cu bibliografia.

⁸⁴³ Considerăm util a se face distincția între armamentul ofensiv și piesele de echipament militar. Menționăm că acesta din urmă este în general utilizat în scopuri defensive.

⁸⁴⁴ Acesta este cazul căpeteniei al cărui mormânt sau cenotaf a fost descoperit la Ciumești, în acest sens, vezi M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia mare, 1970, *passim*; A. Rustoiu, în *Studia* 51, 1, 2006, p. 42-85.

⁸⁴⁵ V. Kruta, *Les Celtes*, p. 256.

*ce le atârnă pe șoldul drept, un scut alungit, mare și lănci pe măsură, precum și madaris, un soi de suliță. Unii folosesc și arcul și praștia; au de asemenea și o armă de lemn ce seamănă cu pilum, care se aruncă din mână, fără curea de lansare și care nimerește o țință chiar mai depărtată decât o săgeată; dar ea se folosește mai ales la vânătoarea de păsări*⁸⁴⁶.

După cum s-a văzut, Strabon enumeră între armele folosite de către celți, alături de cele amintite de noi și arcul și praștia. Aceste arme, însă, nu au fost folosite pe scară largă de către războinici.

De asemenea, autorii antici au descris în operele lor modul de a lupta al acestor luptători. Astfel, Strabon îi consideră „...mai dibaci călăreți decât pedestrași”⁸⁴⁷, însă Polibios afirmă că era formată atît din călăreți, cât și din pedestrași⁸⁴⁸, iar Caesar⁸⁴⁹ ne face cunoscut că unele dintre triburile celtice, precum acela al *nervilor*, nu utilizau cavaleria în operațiunile militare⁸⁵⁰.

Chiar dacă nu au fost identificate până în prezent în zona cercetată de noi, trebuie menționat că în acțiunile de luptă erau folosite, în anumite cazuri, care cu două roți. Urmele unor asemenea atelaje au fost descoperite pe un spațiu larg, care cuprinde întreaga arie de răspândire a celților⁸⁵¹. Caesar, în timpul căruia în zona continentală a Europei nu se mai utilizau atelaje de luptă, descrie modul în care celții din Britania desfășurau operațiuni militare cu ajutorul carelor⁸⁵². Dovezi ale utilizării lor au fost găsite și în Transilvania⁸⁵³.

În complexe funerare au fost descoperite majoritatea categoriilor de piese de armament și de echipament militar descrise anterior, descoperirile arheologice confirmă informațiile furnizate de izvoarele literare. În complexe funerare având ca rit incinerarea, datorită trecerii lor prin foc, armele sunt de multe ori deteriorate și starea de conservare lasă de dorit. În aceeași măsură, în inventarele funerare se regăsesc arme asociate cu piese de harnașament sau de car sau fără asemenea asocieri.

* * *

În spațiul intracarpatic, ca de altfel în întregul areal locuit de celți, armele și piesele de echipament militar sunt prezente într-un număr semnificativ. Acest fapt este explicabil dacă ținem cont de caracterul războinic al celților. Pe cursul mijlociu al Mureșului, numărul armelor și pieselor de echipament militar descoperite până în prezent este mare și trebuie să ținem seama că ele provin dintr-un număr relativ mic de localități (Pl. CIX). În cele ce urmează vom prezenta aceste obiecte.

VII. 3. 1. Armament ofensiv

VII. 3. 1. a. Vârfurile de lance

Vârfurile de lance sunt obiecte comune, des întâlnite între piesele de inventar ale mormintelor de luptători celți. Pe cursul mijlociu al Mureșului se cunosc 18 exemplare, chiar dacă unele dintre ele s-au pierdut.

⁸⁴⁶ Strabon, *Geografia*, IV, 3, 3.

⁸⁴⁷ Strabon, *Geografia*, IV, 4, 2.

⁸⁴⁸ Polibios, *Istorie*, II, 23.

⁸⁴⁹ E drept, pentru o perioadă ceva mai târzie decât aceea în care celții au fost prezenți în Transilvania.

⁸⁵⁰ Caesar, *Războiul galic*, II, 17.

⁸⁵¹ I. V. Ferencz, în *BCSS*, 2, 1996, p. 91-101.

⁸⁵² Caesar, *Războiul galic*, IV, 33.

⁸⁵³ I. V. Ferencz, în *BCSS* 2, 1996, p. 91-101; idem, I. V. Ferencz, în *EphNap*, VII, 1997, p. 5-10.

La Aiud au fost descoperite în ambele necropole cinci exemplare, dintre care mai pot fi analizate numai două și provin din necropola II⁸⁵⁴, motiv pentru care vom vorbi numai despre exemplarele care încă se mai păstrează, ori cele ale căror desene au fost publicate.

Cele două vârfuri de lance sunt realizate din fier și au forma unor frunze de salcie, fiind prevăzute cu o nervură mediană, reliefată puternic. În tubul de înmănușare al unuia dintre acestea încă se păstrează un mic cui din fier care folosea la fixarea cozii⁸⁵⁵. Vl. Zirra a încadrat cronologic vârfurile de lance descoperite la Aiud, în La Tène-ul mijlociu⁸⁵⁶.

De la Șona sunt cunoscute trei astfel de piese. Dintre ele, numai două au fost publicate: unul de către V. Pârvan (Pl. XCII, 1)⁸⁵⁷ iar altul de către Mihai Petică (Pl. XCII, 2)⁸⁵⁸. Aceste două vârfuri de lance sunt de același tip ca și cele descoperite la Aiud. În privința celor două vârfuri de lance, aparținând lotului de materiale de la "Silivaș", putem spune că exemplarul mai mic (Pl. LX, 7) își găsește analogii în descoperiri celtice cu caracter funerar datate în La Tène-ul timpuriu, cum ar fi spre exemplu în cadrul necropolei de la Pișcolt-"Nisipărie"⁸⁵⁹. Vârful de lance mai mare (Pl. LX, 4) este frecvent descoperit în complexe funerare datate pe întreaga perioadă a La Tène-ului, astfel că nu poate fi considerat un reper pentru o datare mai precisă⁸⁶⁰. Vl. Zirra încadrează cronologic cele două exemplare în La Tène B₂-C, vârful de lance mai mic fiind și în opinia acestui cercetător, mai timpuriu⁸⁶¹.

Alte piese de armament de acest fel au mai fost descoperite în zona cursului mijlociu al Mureșului la Heria (trei exemplare)⁸⁶², Ighiu⁸⁶³ și la Jidvei (Pl. XXXIX, 2-3), câte un exemplar⁸⁶⁴. În legătură cu acestea din urmă însă, nu se pot face aprecieri, deoarece unele nu se mai păstrează, iar altele nu au fost publicate.

VII. 3. 1. b. Spadele

Spadele sunt descoperite frecvent în complexe celtice cu caracter funerar, fiind considerate de către Henri Hubert drept cele mai caracteristice dintre armele ofensive utilizate de războinicii celți⁸⁶⁵. Modul de a lupta cu spada a determinat și forma ei. Ea este lungă și nu are vârf ascuțit. Izvoarele literare au consemnat descrierea acestor arme și felul în care erau utilizate: „...Când galii dădură primele lovituri cu tăișul în lănci, săbiile [spadele, n. n.] lor deveniră nefolositoare; romanii se repeziră să lupte de aproape și-i făcură pe celți inofensivi, deoarece le luară puțința de a lovi cu tăișul – singurul mod de luptă al galilor – pentru că sabia lor n-are vârf...”⁸⁶⁶.

⁸⁵⁴I. H. Crișan, în *StComBruckenhtal*, 18, 1974, p. 88..

⁸⁵⁵idem, *op. cit.*, p. 83.

⁸⁵⁶Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 183, fig. 3, nr. 26.

⁸⁵⁷V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Chișinău, 1992, p. 291, fig. 335.

⁸⁵⁸M. Petică, în *Marisia*, XXIII-XXIV, 1994, p. 33, Pl. III/1-2.

⁸⁵⁹J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p.69; A. Rustoiu, *op.cit.*, p. 296.

⁸⁶⁰A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco – Illiro – Hellénistiques*, București, 1994., p. 296.

⁸⁶¹Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p.183, fig. 3, nr. 24, 27.

⁸⁶²*Ibidem*; *RepAlba*, p. 107, 1 c.

⁸⁶³*RepAlba*, p. 110.

⁸⁶⁴I. H. Crișan în *Sargetia*, X, 1973, p. 58 nr. 33; *RepAlba*, p. 114, 2.

⁸⁶⁵H. Hubert, *Celții și civilizația celtică*, București, 1983, p. 74.

⁸⁶⁶Polibios, *Istoriei*, II, 33.

Pe teritoriul Transilvaniei se cunoaște un număr mare de astfel de obiecte. Ion Horațiu Crișan menționa, în urmă cu câteva decenii „peste treizeci de exemplare”⁸⁶⁷, numărul pieselor cunoscute fiind astăzi mai mare.

Cantitatea armelor de acest fel descoperite în zona cursului mijlociu al Mureșului este, la rândul său, destul de mare, chiar dacă nu provin te pe teritoriul multor localități.

O armă de acest fel aparține lotului de materiale arheologice care compun inventarul așa-zisului “mormânt de la Silivaș” (Pl. LX, 2, 6a-b) și este caracteristică La Tène-ului B₂⁸⁶⁸. Ea se încadrează din punct de vedere tipologic în tipul numit Silivaș-Hatvan-Boldog și își găsește analogii atât pe teritoriul de astăzi al României - la Pișcolt în M. 36, care a fost încadrat în primul orizont⁸⁶⁹, cât și în Europa centrală⁸⁷⁰. Din lotul de materiale ”de la Silivaș” face parte și un cuțit curb din fier, de tip “sica” (Pl. LX, 10). Această armă însă, aparținea mult mai probabil unui mormânt dacic decât unuia celtic⁸⁷¹.

De la Aiud, din inventarele unor morminte aparținând celor două necropole, se cunosc trei spade, la care se adaugă două dintre tecile acestora⁸⁷². Una dintre ele se remarcă în mod deosebit prin ornamente. Este vorba de doi dragoni stilizați, incizați pe teacă și printr-o pereche de butoni placați cu foiță din aur (Pl. XI). Este confecționată din fier iar starea de conservare este bună. Spada a fost îndoită ritual. Mânerul armei se termină printr-un buton de formă semisferică și este alcătuit dintr-o tijă patrulateră care se subțiază treptat spre extremitatea superioară, unde se găsește butonul semisferic⁸⁷³.

Teaca, realizată din fier este prevăzută cu „creastă mediană”. În partea ei superioară a fost ornamentată cu doi butoni având forma a două cercuri concentrice, în relief, cu diametrele de 2,7 cm. Cele două elemente de decor sunt unite între ele prin intermediul unor nervuri cu nodozități.

Cei doi butoni de formă circulară sunt placați cu foiță de aur care se păstrează, în parte și astăzi. Mai jos față de aceste ornamente poate fi observat un desen realizat prin incizare, prin care a fost reprezentată imaginea stilizată a unei perechi de dragoni afrontați⁸⁷⁴. Decorul a devenit vizibil numai după tratarea chimică a piesei, astfel că Roska Marton, cel care a publicat primul spada, nu a distins elementele de decor descrise.

Pe reversul tecii se afla un ataș din lamă de fier de care se agăța lanțul spadei. El este rotunjit la extremități, în timp ce la mijloc e îndoit. Atașul s-a pierdut, însă atunci când Roska Marton a publicat obiectele descoperite la Aiud, el se mai păstra⁸⁷⁵.

Buterola, element deosebit de important în vederea încadrării tipologice și cronologice a piesei, asemenea atașului descris anterior, nu se mai păstrează, dar ea

⁸⁶⁷ I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 86. Vezi la aceeași pagină și nota 25.

⁸⁶⁸ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 47-48; J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 47-48; A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco – Illiro – Hellénistiques*, București, 1994, p. 296.

⁸⁶⁹ J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 470, fig. 4/10, p. 55.

⁸⁷⁰ Idem, *op. cit.*, p. 70.

⁸⁷¹ A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco – Illiro – Hellénistiques*, p. 296-297.

⁸⁷² Idem, *op. cit.*, p. 85.

⁸⁷³ Idem, *op. cit.*, p. 74.

⁸⁷⁴ I. H. Crișan nu exclude nici posibilitatea ca imaginile stilizate să reprezinte două păsări, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 74. După părerea noastră, incertitudinea lui I. H. Crișan s-a datorat desenului inexact pe care l-a avut la dispoziție. Credem că nu există nici un dubiu asupra interpretării imaginilor de pe teacă.

⁸⁷⁵ M. Roska, în *DolgSzeged*, V, 1929, fig. 2/1 b.

poate să fie descrisă pe baza desenului publicat de către Roska Marton. Se poate observa că era terminat într-un unghi ascuțit și că avea pe fiecare latură câte două proeminențe. Cele situate în partea inferioară au dimensiuni mai mari și din imagine se observă că au fost ornamentate. Analizând din punct de vedere tipologic piesa, Ion Horațiu Crișan, a încadrat-o corect în subfaza B₂ a La Tène-ului (poate spre finele acesteia)⁸⁷⁶. Totuși, o oarecare incertitudine asupra acestei datări ar putea fi justificată de caracterul fortuit al descoperirii.

Între motivele ornamentale prezente pe tecile de spade celtice, dragonii -pereche (sau lirele zoomorfe) ocupă un loc aparte. Deși considerat de către unii cercetători drept o urmă a fondului scitic⁸⁷⁷ ori ca un motiv apărut sub influență scitică⁸⁷⁸ sau cimeriano - scitică⁸⁷⁹ în zone situate în estul Europei centrale⁸⁸⁰, studii recente au arătat că motivul își face apariția în cadrul grupului vestic al stilului timpuriu din arta La Tène, fiind derivat din repertoriul etrusco-italic⁸⁸¹. În fapt cele mai timpuri arme decorate cu perechi de astfel de animale fabuloase cunoscute până în prezent, provin din Franța, mai precis din regiunea Marnei, unde sunt datate începând din La Tène A (la St. Jean – sur-Tourbe⁸⁸²).

Din punct de vedere tipologic și cronologic, în bazinul carpatic, a putut fi urmărită evoluția acestui motiv ornamental, pe parcursul a trei etape, cu unele sub-etape, ce se întind, din La Tène-ul timpuriu (B) până în cel mijlociu (C). Tecile de spade cu dragoni afrontați par să fi avut caracter pan-celtic în epoca marilor migrații în Europa⁸⁸³. Popularitatea unor astfel de teci de arme decorate cu perechi de dragoni reiese și din faptul că ele se regăsesc pe o arie geografică întinsă, având ca limite pe de o parte Insulele Britanice și pe de altă parte zona intracarpatică a României⁸⁸⁴.

Analogiile cele mai apropiate de piesa de la Aiud sunt cunoscute ca provenind din Transilvania, fără precizarea locului exact al descoperirii⁸⁸⁵, de la Sanislău⁸⁸⁶ sau de la Pișcolt⁸⁸⁷. Cu toate acestea analogiile menționate sunt departe de a fi perfecte pentru exemplarul descoperit la Aiud. Desenul ce apare pe teaca prezentată având trăsături particulare, nu se înscrie în nici unul dintre cele trei tipuri de ornamente cu dragoni afrontați stabilite de către Jose Maria de Navarro⁸⁸⁸.

Acest caz nu este însă singular. Variantele de teci de spade ornamentate cu dragoni - pereche care nu se înscriu în regulă sunt frecvente, particularitatea lor datorându-se circulației motivului în lumea celtică⁸⁸⁹. Pentru că nu de puține ori au fost

⁸⁷⁶ I. H. Crișan, în *StComBruckenhthal*, 18, 1974, p. 75.

⁸⁷⁷ M. Szabó, E. Petres, *Decorated weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin*, Budapest, 1992, p. 29.

⁸⁷⁸ M. Szabó, E. Petres, *op. cit.*, p. 29.

⁸⁷⁹ M. Szabó, *Sur les traces des Celtes en Hongrie*, p. 61.

⁸⁸⁰ M. Szabó, E. Petres, *op. cit.*, p. 29.

⁸⁸¹ *Ibidem*.

⁸⁸² *Ibidem*.

⁸⁸³ R. Megaw, V. Megaw, *Celtic art*, London, Toledo, 1994, p. 128.

⁸⁸⁴ M. Szabó, E. Petres, *op. cit.*, p. 36.

⁸⁸⁵ Piesa se păstrează la Muzeul Brukenthal din Sibiu: V. Pârvan, *Getica*, Chișinău, 1992, p. 281, fig 336.

⁸⁸⁶ Vl. Zirra, în *StComSatu Mare*, 2, 1972, p. 158-159, 177-178, fig. 5, p. 160.

⁸⁸⁷ J. Némethi, în *TD*, X, 1-2, 1998, p. 87, fig8, 1b (M. 124).

⁸⁸⁸ J. M. de Navarro, *The finds from the site of La Tène Vol. I, Scabbards and the swords found in them*, London 1972, p. 65-124. O analiză critică a acestei tipologii se găsește la M. Szabó, E. Petres, *op. cit.*, p. 29-36. M. Szabó redă imaginea celor mai reprezentative exemple de teci ornamentate cu dragoni-pereche, pentru fiecare tip în parte. M. Szabó, *Les celtes de l'est*, Paris, 1992, p. 125.

⁸⁸⁹ M. Szabó, E. Petres, *op. cit.*, p. 33.

identificate o serie de particularități stilistice regionale⁸⁹⁰, putem crede că acesta este și cazul dragonilor de la Aiud. Presupunerea poate fi întărită, dacă ținem seama și de ipoteza susținută de anumiți istorici, cum că foarte probabil în aria estică de răspândire a civilizației celtice au funcționat unele centre de fierari inovatori⁸⁹¹.

În această ordine de idei trebuie să menționăm că și dragonii - pereche care decorează teaca de spadă provenind din M1 de la Sanislău au forme care depășesc limitele cadrului tipologic. Ca atare, unii dintre specialiștii care au analizat acest tip de decor au emis părerea că el a fost copiat după prototipuri marniene⁸⁹², chiar dacă obiectele cu care aceasta este asociată nu pot fi datate înainte de sfârșitul La Tène-ului B⁸⁹³.

În privința semnificației motivului dragonului există o literatură extrem de bogată, prezența acestui animal fabulos putând fi regăsită în mitologia multor popoare și pe spații geografice și temporale întinse.

O altă problemă de ordin istoric, pe care o implică elementele decorative prezente pe teaca spadei de la Aiud este cea a placării cu aur a celor două cercuri din fier. Deși rare, arme de acest tip, având ornamente placate cu aur, au fost descoperite și în alte teritorii din aria de răspândire a civilizației La Tène. Un exemplu îl reprezintă o spadă descoperită la Batina, în Croația de astăzi, ce se păstrează în prezent la Viena⁸⁹⁴. În ceea ce privește placarea cu foiță de aur a unor obiecte, amintim că același procedeu este posibil să fi fost utilizat și la una dintre cele două aplicații ornamentale descoperite la Aiud⁸⁹⁵. De asemenea, coiful din mormântul „șefului” de la Apahida a fost ornamentat utilizându-se același tehnică⁸⁹⁶.

O altă spadă dintre cele descoperite la Aiud, poate fi încadrată din punct de vedere tipologic și cronologic pe baza părții superioare a tecii și mai ales pe baza buterolei care a fost publicată și descrisă de către Ion Horațiu Crișan⁸⁹⁷. Aceasta este mai târzie decât exemplarul descris anterior și se poate data în La Tène-ul mijlociu (C₁)⁸⁹⁸.

Celei de a treia spade nu i s-a păstrat teaca, ci numai lama, astfel că nu dispunem de suficiente elemente pentru a o încadra tipologic și cronologic.

VII. 3. 1. c. *Cuțitele din fier (Hiebmesser)*

Sunt frecvent întâlnite în morminte celtice descoperite în aria central-europeană și carpato-danubiană. Uneori, asemenea piese sunt găsite printre oasele de animale ale ofrandei⁸⁹⁹.

Pe cursul mijlociu al Mureșului, cele mai numeroase exemplare au fost descoperite până în prezent la Aiud, unde în total în cele două necropole au fost găsite șapte arme de acest tip⁹⁰⁰, majoritatea în necropola I. Până astăzi însă, nici unul dintre ele nu s-a păstrat. Din necropola II cunoaștem existența unui singur exemplar. Cuțitele

⁸⁹⁰ R. Megaw, V. Megaw, *op. cit.*, p. 135.

⁸⁹¹ *Ibidem*.

⁸⁹² M. Szabó, E. Petres, *op. cit.*, p. 31.

⁸⁹³ *Ibidem*.

⁸⁹⁴ M. Szabó, E. Petres, *op. cit.*, p. 108.

⁸⁹⁵ I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 86.

⁸⁹⁶ Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S. XX, 1976, p. 142-143, Fig. 11.

⁸⁹⁷ I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 86.

⁸⁹⁸ *Ibidem*.

⁸⁹⁹ J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 69.

⁹⁰⁰ Idem, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 85.

descoperite la Aiud (precum este cel ilustrat în Pl. XVIII, 5)⁹⁰¹ sunt lungi, au lama ușor curbată, în timp ce mânerul masiv se termină într-un buton. Pe cursul mijlociu al Mureșului, astfel de obiecte se mai cunosc de la Pețelca (Pl. LVI, 2)⁹⁰² și în inventarul așa-zisului “mormânt de la Silivaș” (Pl. LX, 8)⁹⁰³. Un alt exemplu provine de pe teritoriul comunei Șoimuș (jud. Hunedoara) (Pl. XCI, 2), însă condițiile descoperirii ei sunt necunoscute⁹⁰⁴. Piesa, care se păstrează în colecțiile muzeului de vean, este dificil de datat în condițiile necunoașterii contextului în care a fost descoperită. În funcție de analogii, putem totuși să o încadrăm tipologic și cronologic, în etapa mijlocie, C₁, a La Tène-ului⁹⁰⁵.

Contextele în care au fost descoperite arată că uneori pot să fie depuse câte două, cum este cazul în M₁₈₀ al cimitirului de la Pișcolt - „Nisipărie”, aparținând primului orizont⁹⁰⁶. Alte ori câte două cuțite sunt asociate cu o spadă, cum este cazul M₁₂₄, încadrat în orizontul II al aceleiași necropole⁹⁰⁷, sau cu umbo de scut (M₂₀₇ orizontul II)⁹⁰⁸. Nu lipsesc nici cazurile în care se asociază cu garnituri de armament formate din spadă, umbo de scut și vârf de lance, ca mormântul M₉ al cimitirului de la Ciumești⁹⁰⁹. Totuși, în cele mai numeroase cazuri, în complexe funerare este găsit numai câte un exemplar în asociere sau nu cu ofranda de carne. Acesta este cazul mormintelor M₁, M₅, M₃₂, M₁₃₅, la Pișcolt⁹¹⁰, sau al M₁₄, la Ciumești⁹¹¹. Numeroasele cazuri în care ele sunt găsite printre oasele de animale ale ofrandei indică, poate, funcția rituală pe care o îndeplineau aceste arme⁹¹².

VII. 3. 2. Piese de echipament militar cu rol defensiv

Din categoria pieselor de echipament militar, în zona Mureșului mijlociu, au fost descoperite puține obiecte. Ele sunt reprezentate doar elemente care făceau parte din componența unor scuturi, o serie de coifuri din fier sau bronz, păstrate fragmentar, dar și exemplare întregi. La toate acestea se adaugă și un lanț pentru atârnat spada. Deși puține la număr, ele întregesc imaginea asupra echipamentului militar al luptătorilor celți din cea de a doua vârstă a fierului.

VII. 3. 2. a. Scuturi

La Blandiana a fost descoperit un mâner de scut (Pl. XXIV, 4), interpretat inițial ca aplică⁹¹³. Analogii pentru această piesă cunoaștem în M. 40 al necropolei de la

⁹⁰¹ Desenele acestor cuțite sunt reproduse după I. H. Crișan sau după M. Roska. Aceste desene au fost realizate și publicate când piesele respective încă mai existau. Cuțitul din (Pl. XVIII, 5), provine din inventarul singurului mormânt cercetat sistematic la Aiud. Vezi I. H. Crișan, în *StComBrukenthal*, 18, 1974, p. 80, Fig. 3.

⁹⁰² Idem, în *ActaMN*, X, 1973, p. 52, fig. 6/3; 7/3.

⁹⁰³ M. Roska, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 66, nr. 96, Fig 38; I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 61-62, nr. 59; A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco-Illyro-Hellenistiques*, București, 1994, Pl. I/1.

⁹⁰⁴ I. V. Ferencz, D. Ferencz, în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 129-136.

⁹⁰⁵ I. V. Ferencz, D. Ferencz, în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 131.

⁹⁰⁶ J. Némethi, în *TD*, 9, 1-2, 1988, p. 58, Fig. 9, 6-7.

⁹⁰⁷ J. Némethi, în *TD*, 10, 1-2, 1989, p. 86, Fig. 8, 2, 9.

⁹⁰⁸ *Ibidem*, p. 103, fig. 22, 5

⁹⁰⁹ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare 1967, p. 24-28, p. 26, fig. 12, III.

⁹¹⁰ J. Némethi, în *TD*, 10, 1-2, 1989, p. 75, Fig. 1, 12, Fig. 2, 1, p. 82, Fig. 5, 5; p. 135, Fig. 9, 3.

⁹¹¹ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare 1967, p. 32-35, p. 34, Fig. 17, II.

⁹¹² J. Némethi, în *TD*, 9, 1-2, 1988, p. 69.

⁹¹³ I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXIII, 1985, p. 42, fig. 5/1.

Pișcolt-”Nisipărie”⁹¹⁴ și în Ungaria, la Magyarszerdahely - Homoki Dűlő⁹¹⁵. Astfel de materiale arheologice au fost încadrate de către M. Domaradzki în grupa I c⁹¹⁶. Mânerele de scut metalice sunt rare în aria răsăriteană de răspândire a civilizației celtice⁹¹⁷ și tocmai din acest motiv, sunt date în funcție de celelalte elemente ale scutului, în special pe baza pieselor centrale (umbo), sau împreună cu obiectele cu care sunt asociate în complexe. Exemplarul descoperit la Pișcolt apare într-un mormânt încadrat în orizontul al treilea și se poate data pe baza cronologiei relative La Tène B₂/C₁⁹¹⁸. Descoperirile de la Blandiana au fost date în ansamblu în La Tène-ul mijlociu (C₁)⁹¹⁹.

* * *

Între descoperirile aparținând necropolei I de la Aiud se numără și doi butoni emisferici din fier⁹²⁰. Aceștia apar de obicei câte patru (doi butoni mai mici și doi mai mari), ca elemente de armare a scutului⁹²¹. Butonii descoperiți la Aiud își găsesc bune analogii în mormintele 164 și 207 ale necropolei de la Pișcolt-”Nisipărie”⁹²² care aparțin orizontului 2 și se datează în subfaza B₂ a La Tène-ului⁹²³.

VII. 3. 2 .b. Coifuri

În zona Mureșului mijlociu se cunosc până în prezent patru coifuri: la Aiud⁹²⁴ și la Silivaș⁹²⁵, în județul Alba, în zona Hațeg-ului (jud. Hunedoara)⁹²⁶ și la Săvârșin (jud. Arad)⁹²⁷. Din coiful descoperit în necropola I de la Aiud se păstrau, în momentul republicării pieselor de către Ion Horațiu Crișan, numai câteva fragmente de tablă din bronz⁹²⁸, reprezentând partea superioară calotei, împodobită cu un pompon. Datorită stării fragmentare, forma inițială a acestei piese ar putea fi reconstituită cu mare dificultate. Trebuie precizat că Ion Horațiu Crișan a încadrat cronologic acest coif în secolul III î. Chr.⁹²⁹, datare care este foarte probabilă.

Din lotul de materiale de la “Silivaș” piesa cea mai spectaculoasă și în același timp reprezentativă este fără nici o îndoială coiful (Pl. LX, 1, Pl. LXI, 1-2). Acesta se compune dintr-o calotă împodobită cu pompon și o apărătoare de ceafă, ornamentată artistic, cu motive specifice stilului vegetal continuu. Obrăzarele nu i se mai păstrează.

Datorită calității foarte bune a metalului din care a fost confecționat, elementele de decor care împodobesc apărătoarea de ceafă, precum și cele prezente pe capetele niturilor ce fixau obrăzarele, s-au păstrat aproape în întregime (Pl. LX, 1)⁹³⁰, fapt care a

⁹¹⁴ J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 63, fig. 3/7.

⁹¹⁵ M. Szabó, E. Petres, *op. cit.*, p. 95, nr. 43, Pl. 50, p. 168.

⁹¹⁶ M. Domaradzki, în *Przegląd Archeologiczny*, 25, 1977, p. 77-78.

⁹¹⁷ *Ibidem*.

⁹¹⁸ J. Némethi, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 128.

⁹¹⁹ I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXIII, 1985, p.42.

⁹²⁰ M. Roska, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, fig. 36/6-7.

⁹²¹ J. Némethi, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 110.

⁹²² J. Némethi, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 110, fig. 13/7m, n, p. 93, fig. 22/7, d, e, p. 105.

⁹²³ J. Némethi, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 113; idem, în *TD*, XIII, 1-2, 1993, p. 128.

⁹²⁴ I. H. Crișan în *Sargetia*, X, 1973, p. 50, nr. 1 c; idem, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 88-89.

⁹²⁵ M. Roska, în *Arhivele Olteniei*, V, 1926, p. 50 sq; V. Pârvan, *op. cit.*, Pl. 26; M. Roska, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 70, fig. 39; M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, p. 28-29; A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 296, Abb. 1/1.

⁹²⁶ M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, p. 39-40, fig. 10; U. Schaff, în vol. *Antike Helme*, Mainz, 1988, p. 317.

⁹²⁷ M. Gumă, în *TD*, XII, 1-2, 1991, p. 102, nota 111.

⁹²⁸ I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 88.

⁹²⁹ *Ibidem*.

⁹³⁰ *Ibidem*.

permis reconstituirea prin restaurare (Pl. LXI). Coiful poate fi datat în La Tène B₂⁹³¹ și își găsește analogii la St. Jean-Treliman, Nebringen și Giubiasco⁹³².

Din zona Hațegului, fără alte precizări topografice, provine un alt coif de tip de tip celto-italic (Pl. XXXVIII, 3)⁹³³. Bune analogii își găsește în mormântul nr. 10 c de la Montefortino localitate aflată în nordul Italiei (Pl. XXXVIII, 1)⁹³⁴. Astfel de coifuri sunt întâlnite în inventare funerare ale celților din Italia, în zona Anconei, unde au fost identificate o serie de necropole atribuite senonilor. Ele au fost realizate, foarte probabil, în ateliere etrusce și au fost utilizate pe parcursul sec. IV a.Chr⁹³⁵.

Tot din zona Hațegului și tot fără a se cunoaște exact locul descoperirii, provine și un colan, în cazul în care coiful a fost descoperit împreună cu colanul amintit în același context arheologic, ar putea fi datat în La Tène B₁⁹³⁶.

Despre coiful descoperit la Săvășin, într-un mormânt de incinerare unde a servit drept „urnă” pentru depozitarea resturilor cinerare, nu se pot spune multe⁹³⁷. În această etapă a cercetării nu avem nici măcar certitudinea că acesta poate fi legat de prezența celților în zonă. Din consemnările autorilor descoperirilor rezultă mai degrabă că mormântul din inventarul căruia făcea parte și acest obiect ar fi aparținut unui războinic autohton.

În Transilvania au mai fost descoperite și alte coifuri datând din epoca La Tène: la Ciumești⁹³⁸, Apahida⁹³⁹, Ocna Sibiului⁹⁴⁰ și poate Orosfaia, jud. Bistrița-Năsăud⁹⁴¹.

VII. 3. 2. c. Lanț pentru atârnat spada

Între piesele descoperite în necropola I de la Aiud se numără și un lanț pentru atârnat spada, care se mai păstra într-o stare de conservare precară în momentul republicării obiectelor din muzeul din localitate⁹⁴². Din păcate nu a fost publicat un desen al acestei piese și nici noi nu am reușit să îl identificăm între materialele păstrate la Aiud, astfel că nu avem posibilitatea să îl încadrăm din punct de vedere tipologic și cronologic. Lanțurile pentru atârnat spada constituiau pentru războinicii celți accesorii obligatorii pentru atârnamea spadelor la centura luptătorilor. Ele sunt prezente în descoperiri în întreaga arie în care a fost răspândită civilizația celtică pe parcursul celei de a doua epoci a fierului⁹⁴³.

* * *

⁹³¹ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 48; A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco – Illiro – Hellénistiques*, București, 1994., p. 296.

⁹³² V. Shaff, *op. cit.*, vezi în același loc și harta de răspândire a coifurilor de acest tip, Abb. 11, p. 299.

⁹³³ Vezi bibliografia în catalogul descoperirilor.

⁹³⁴ V. Shaff, *op. cit.*, Abb. 39, 3. Vezi și harta de răspândire a coifurilor de acest tip, p. 315, Abb. 40; H. Pflug, în vol. *Antike Helme*, Mainz, 1988, p. 289, Abb. 15.

⁹³⁵ U. Schaaff, în *JahrbRGZM*, 21, 1974, p. 186-189; idem, în vol. *Antike Helme*, Mainz, 1988, p. 317, fig. 39-40; H. Pflug, în vol. *Antike Helme*, Mainz, 1988, p. 290-291.

⁹³⁶ M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, p.40.

⁹³⁷ M. Gumă, *op. cit.*, p. 102, nota 111.

⁹³⁸ M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, passim.

⁹³⁹ M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, p. 37-38; I. H. Crișan, în *ActaMN*, VIII, 1974, p. 37-71; idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 51, nr. 3 a; U. Shaff, *op. cit.*, p. 300-301.

⁹⁴⁰ M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, p. 37-38.

⁹⁴¹ L. Vaida, în vol. *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'Est du bassin des Carpates*, Cluj Napoca 2000, p. 137, nr. 20, fig. 6/20 și p. 146.

⁹⁴² I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 50, nr. 1; idem, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 73.

⁹⁴³ Vl. Zirra, în *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 150.

Din cele prezentate putem remarca ușor varietatea categoriilor de materiale arheologice de acest tip. Din punct de vedere tipologic și cronologic, ele se încadrează în categoria materialelor specifice La Tène-ului timpuriu și mijlociu. Acest demers ne permite să le datăm pe parcursul fazelor B₁/B₂ – C₁, din punctul de vedere al cronologiei relative a celei de a doua epoci a fierului. Aceasta înseamnă că armele descoperite în zona pe care o cercetăm sunt contemporane cu artefactele descoperite în cadrul necropolei de la Pișcolt-”Nisipărie”, în mormintele încadrate în orizonturile 2-4⁹⁴⁴.

VII. 4. PIESE DE HARNAȘAMENT

În legătură cu utilizarea cailor în luptă trebuie menționat că Strabon îi considera pe celți *mai dibaci călăreți decât pedestrași*⁹⁴⁵, iar Polibios descriind armata lor, afirmă că era formată din călăreți și din pedestrași⁹⁴⁶. Pe parcursul desfășurării evenimentelor, în timpul mării invazii din peninsula Balcanică, de la începutul secolului al III-lea î. Chr. este atestată *trimarkisia*⁹⁴⁷, adică o unitate de cavalerie formată din trei călăreți, reprezentată printr-un cavaler împreună cu doi „scutieri”⁹⁴⁸.

Imagini ale unor cavaleri celți se cunosc prin intermediul unor reprezentări artistice cum este cazul cazanului de la Gundesdrup. Însă cele mai numeroase informații ne sunt furnizate de investigațiile arheologice. Cercetările în cadrul necropolelor celtice au scos la iveală morminte aparținând unor călăreți, cât și altele, aparținând unor războinici care se pare că luptau peștri.

Materialele arheologice, care indică prezența unor călăreți sunt căpestrele, din care se păstrează doar elementele metalice – zăbalele. Numărul pieselor aparținând acestei categorii de obiecte care se cunosc în acest moment, în zona Mureșului mijlociu, nu este mare. Dar ținând cont de stadiul actual al cercetărilor, așa cum apare prezentat în catalogul descoperirilor (capitolul IV), situația poate fi explicată. După cum s-a văzut, cantitatea și calitatea informațiilor privind stațiunile arheologice din care provin obiectele sunt deficitare⁹⁴⁹. În plus nu cunoaștem până în prezent nici un mormânt care să fi fost cercetat sistematic, poate cu excepția unui complex cunoscut de la Aiud⁹⁵⁰, dar și în acel caz observațiile științifice sunt sumare.

Contextul în care au fost descoperite unele dintre ele este necunoscut, în timp ce în legătură cu altele au fost înregistrate anumite informații. În legătură cu cele mai multe se poate afirma că provin din complexe funerare, însă nu lipsesc nici exemplare care au fost descoperite în așezări.

Unul dintre exemplarele descoperite la Aiud (Pl. XVI, 1-2) este alcătuit din două părți, unite sub forma unei articulații simple, fiecare dintre ele constând dintr-o bară cu câte trei reliefuri, la capătul cărora se găsesc belciuge, a fost încadrat între

⁹⁴⁴ Pentru aceasta vezi J. Némethi, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 122, 128.

⁹⁴⁵ Strabon, *Geografia*, IV, 4, 2.

⁹⁴⁶ Polibios, *Istorie*, II, 23.

⁹⁴⁷ Pausanias, *Călătorie în Grecia*, X, 19; V. Kruta, *Les Celtes*, p. 527.

⁹⁴⁸ V. Kruta, *Les Celtes*, p. 527.

⁹⁴⁹ Acest fapt reiese cu claritate din anexele 2-4. Vezi și I. V. Ferencz, în *Acta Terrae Septemcastrensis*, V, 1, Sibiu 2006, p. 140, Pl. III; idem, în *Corviniana* 10, 2006, p. 133-149.

⁹⁵⁰ Cap. IV, sv. Aiud, 2d.

componentele inventarelor funerare ale necropolei I⁹⁵¹. Totuși, piesa respectivă, poartă un alt număr de inventar în registrul muzeului din localitate decât cel indicat în articolul citat⁹⁵². El corespunde, de fapt, unei piese indicate ca provenind din necropola nr. II.

Materialul din care este confecționată partea menită să fie introdusă în gura calului, prezintă anumite particularități: astfel, s-a constatat că piesele au fost confecționate din fier și apoi au fost acoperite cu un strat subțire din bronz⁹⁵³. Cele două părți care compun „muștiucul”, adică elementul component al zăbalei, care era introdus în gura calului și care acționa direct asupra animalului pentru a-l struni și conduce, se assemblează la mijloc, între ele, în timp ce lateral, sunt prinse de câte o verigă mai mare, prin intermediul cărora se făcea legătura cu părțile confecționate din piele ale căpăstrului. Dintre aceste două verigi laterale se mai păstrează numai una⁹⁵⁴.

O altă zăbală a fost realizată utilizându-se o tehnologie similară aceleia observate în cazul primeia dintre ele⁹⁵⁵. Această piesă provine, de fapt, din necropola nr. I⁹⁵⁶. Din punct de vedere al aspectului, pot fi observate unele diferențe care constau în faptul că cele două bare se termină prin verigi de dimensiuni mai reduse, în comparație cu cele ale exemplarului descris anterior. În plus, în partea centrală sunt prevăzute cu câte o umflătură sferică și nu cu reliefuri (Pl. XVI, 4). De inelele aflate la capetele celor două elemente sunt atașate două belciuge având dimensiuni mai mari, care făceau legătura cu elementele confecționate din materiale organice, ale căpăstrului. De unul dintre aceste belciuge încă mai atârână capătul unui obiect metalic interpretat ca dârlog (Pl. XVI, 4)⁹⁵⁷.

Cele două zăbale au fost încadrate de către Vl. Zirra în tipul III_{c2} și sunt datate în La Tène-ul mijlociu⁹⁵⁸. Cercetătorul bucureștean a observat faptul că piesele încadrate în tipul III, deși confecționate prin batere cu ciocanul, dau impresia că au fost turnate⁹⁵⁹. În cazul unora dintre exemplare, precum cele descoperite la Dipșa, Toarcla⁹⁶⁰ și Fântânele⁹⁶¹, la care se adaugă cele descrise mai sus, miezul din fier al elementelor care compun muștiucul, au fost acoperit cu un strat subțire din bronz⁹⁶².

De asemenea, Wolfgang M. Werner, care a studiat zăbalele din Bazinul Carpatic și din sud-estul Europei, a încadrat astfel de obiecte în cadrul tipului XV, varianta 1, a zăbalelor cu muștiucul profilat⁹⁶³. De curând au fost analizate piesele de acest fel descoperite în contexte celtice în partea de nord-est a Transilvaniei. Cu această ocazie, obiecte de felul celor descrise de noi au fost încadrate de către Lucian Vaida în Tipul 1, varianta a⁹⁶⁴. Analogii pentru cele două exemplare provenind de la Aiud se

⁹⁵¹ Idem, *op. cit.*, p. 77.

⁹⁵² 5262 și nu 5141.

⁹⁵³ Vl. Zirra, în *File de istorie în File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 145; idem, în *Hamburger Beiträge zur Archäologie*, 8, 1981, p. 115-171.

⁹⁵⁴ I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 77, Pl. I, 2.

⁹⁵⁵ *Ibidem*.

⁹⁵⁶ I. H. Crișan a confundat locul de proveniență al celor două exemplare.

⁹⁵⁷ Idem, *op. cit.*, p. 83; Vl. Zirra, în *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 145.

⁹⁵⁸ Vl. Zirra, în *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 145.

⁹⁵⁹ Idem, *op. cit.*, p. 144-145.

⁹⁶⁰ Idem, *op. cit.*, p. 145.

⁹⁶¹ L. Vaida, în vol. *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița 2006, p. 222.

⁹⁶² Vl. Zirra, în *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 145; L. Vaida, *op. cit.*, p. 222.

⁹⁶³ W. M. Werner, *Eisenzeitliche Trensen am der unteren und mittleren Donau, Prähistorische Bronzefunde*, XVI/4, München, 1988, p. 74.

⁹⁶⁴ L. Vaida, *op. cit.*, p. 222.

cunosc de la Dipșa⁹⁶⁵, Curtuiușeni⁹⁶⁶, Fântânele⁹⁶⁷, etc. Exemplarele descoperite la Fântânele provin dintr-un context datat la sfârșitul La Tène-ului timpuriu⁹⁶⁸. Astfel, se poate spune că acest tip de zăbale au fost utilizate începând de la sfârșitul etapei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului și mai ales pe parcursul La Tène-ului mijlociu.

Din necropola II de la Aiud sunt cunoscute două psalii aproape identice, provenind de la o zăbală (Pl. XV, 5-6). Ele sunt confecționate din fier și au fost realizate sub forma unor verigi cu capetele ne-unite. La fiecare dintre cele două extremități se găsesc butoni având forma unor sfere turtite. Pe corp, cele două piese sunt prevăzute cu orificii de care erau prinse verigile muștiucului, format din două bare articulate, ca în cazul zăbalelor descrise mai sus⁹⁶⁹. Pe corpul psaliilor se găsesc una (Pl. XV, 5) și respectiv două (Pl. XV, 6) verigi, de care atârnă piesele prin intermediul cărora erau prinse hățurile. Ion Horațiu Crișan a remarcat că este foarte probabil ca piesa prezentată în Pl. XVI, 1-2 și psalia erau părți componente ale aceleiași zăbale⁹⁷⁰. Wolfgang Werner a încadrat cele două psalii în varianta A din cadrul aceluiasi tip XV⁹⁷¹.

Tot de la Aiud, fără să fie cunoscut cu exactitate locul de descoperire, dar provenind foarte probabil din complexe funerare ale celor două necropole, mai sunt cunoscute și alte părți componente ale unor piese de harnașament (Pl. XV, 1-4; Pl. XVI, 3, 5-7)⁹⁷². În toate cazurile s-au păstrat cele două elemente care compun muștiucul, confecționate din bară de fier cu secțiunea de formă rotunjită. Capetele în unele cazuri au fost subțiate (Pl. XV, 1-2; XVI, 3-7), probabil prin forjare, iar în altele au fost păstrate la dimensiunile inițiale, apoi au fost îndoite pentru a rezulta inelele ce asigură articulația între ele precum și legătura cu psaliile sau cu inelele laterale. Capetele elementelor care compun muștiucul, după ce au fost îndoite, au fost închise complet prin găurirea piesei (Pl. XV, 3; XVI, 3), însă de cele mai multe ori, au fost îndoite, sub forma unui cârlig (Pl. XV, 1-2; XVI, 6-7).

În stratul arheologic al așezării de la Șeușa, a fost găsit muștiucul unei zăbale de acest tip (Pl. XC, 6). Ea a fost încadrată cronologic greșit în evul Mediu⁹⁷³, fiind de fapt o piesă caracteristică celei de a doua epoci a fierului. Exemplarul constituie, în momentul de față singura piesă de harnașament descoperită într-un context diferit de cele funerare, în zona cursului mijlociu al Mureșului. Din spațiul intra-carpatic transilvănean este cunoscut un fragment dintr-o zăbală similară la Morești⁹⁷⁴.

Aspectul acestor obiecte este mai puțin îngrijit, în comparație cu acela al exemplarelor descrise anterior. Ele sunt caracteristice pentru tipul II din seria stabilită de către Vlad Zirra⁹⁷⁵. Cu toate acestea ele se încadrează tot în cadrul tipului XV, propus de către Wolfgang M. Werner, însă în varianta 2, care se caracterizează prin elementele de muștiuc lipsite de profilaturi⁹⁷⁶.

⁹⁶⁵ Vl. Zirra, în *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 142, fig. 3/4, 4/1.

⁹⁶⁶ M. Roska, în *KözlCluj*, 2, 1, 1942, p. 81-82, fig. 1, 1, 7, 15.

⁹⁶⁷ L. Vaida, *op. cit.*, p. 222, Pl. II, 1-2, Pl. IV, 1-2.

⁹⁶⁸ *Ibidem*, p. 222.

⁹⁶⁹ O zăbală din care s-au păstrat mai multe elemente, provine de la Méra: vezi la W. M. Werner, *Eisenzeitliche Trensen*, p. 77, nr. 261, pl. 35.

⁹⁷⁰ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 83.

⁹⁷¹ W. M. Werner, *op. cit.*, p. 77.

⁹⁷² Piese prezentate în Pl. XIV, la pozițiile 1 și 2 aparțin uneia și aceleiași zăbale, în timp ce exemplarele ilustrate la pozițiile 3 și 4 sunt componente ale alteia.

⁹⁷³ L. Oțoiu, în *BCSS*, 7, 2001, p. 277-280. p. 277-280.

⁹⁷⁴ K. Horedt, *Morești*, p. 50, fig. 22,21.

⁹⁷⁵ Vl. Zirra, în *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 144.

⁹⁷⁶ W. M. Werner, *op. cit.*, p. 76.

Pentru a fi asigurată corespunzător distribuția curelelor care alcătuiesc harnașamentul, adeseori sunt utilizate verigi având diferite forme și mărimi. Printre obiectele descoperite la Turdaș, comuna Hopârta, în județul Alba se găsește și o verigă (Pl. XCIII, 1)⁹⁷⁷. Ea este turnată din bronz și are o secțiune oval-rotundă. Partea interioară este aplatizată și ușor neregulată, corpul este plin, fiind ornamentat cu 11 grupe de câte patru linii incizate, dispuse vertical. Între aceste grupe se află câte o umflătură.

Cele mai numeroase dintre obiectele de la Turdaș sunt piese de podoabă, reprezentate prin brățări și colane (Pl. XCIII), excepție fac numai veriga descrisă, la care se adaugă un pandantiv (Pl. XCIII, 4)⁹⁷⁸. Acesta este după M. Blăjan, turnat din bronz, de formă conică și ornamentat la bază cu două nervuri circulare. La vârf este prevăzut cu o verigă, de asemenea circulară. Corpul propriu-zis al pandantivului este ornamentat cu cinci deschizături ajurate, de formă triunghiulară, delimitate de un număr egal de bare, ce se adună la vârf, în mănunchi, făcând corp comun cu veriga. Pandantivul era folosit, probabil, ca piesă de harnașament. Autorul amintit remarcă faptul că tehnica de confecționare, și anume turnarea și prelucrarea prin ajurare îl apropie de pomponii cu corpul conic (*Ampix*) care sunt întâlniți frecvent în depozitele de bronzuri datate în etapele A și B ale primei epoci a fierului.

Ținând cont de caracterul fortuit al descoperirii se poate presupune că piesa ar fi putut să se fi aflat în poziție secundară față de celelalte obiecte descoperite la Turdaș. Pentru că nu am reușit să vedem originalul și pentru că desenul nu este suficient de convingător nu ne putem pronunța în legătură cu încadrarea cronologică a acestui obiect. Între descoperirile datate în La Tène nu cunoaștem nici un obiect de acest tip. Dacă el a aparținut aceluiași complex de care țin celelalte obiecte de podoabă, piesa constituie un unicat printre descoperirile datate în cea de a doua vârstă a fierului.

Deși nu avem argumente pentru a afirma că cele două obiecte provin dintr-o garnitură a unui harnașament, raritatea printre descoperiri care caracterizează obiectele de acest fel, ne obligă să nu excludem cu totul posibilitatea ca ele să fi avut o astfel de utilitate.

* * *

Piese de harnașament celtice, cunoscute în arealul pe care îl investigăm nu sunt numeroase. În urmă cu mai mult de trei decenii Vlad Zirra identificase un număr de 12 zăbale descoperite în mediul celtic transilvănean⁹⁷⁹. Situația nu a fost modificată semnificativ, faptul datorându-se lipsei cercetărilor. Ca dovadă stă faptul că acolo unde au fost efectuate cercetări, au fost descoperite și astfel de piese⁹⁸⁰. Exemplarele de pe cursul mijlociu al Mureșului nu au contexte de descoperire care să poată furniza elemente sigure de datare. Doar exemplarul provenind de la Șeușa poate să fie încadrat cronologic cu mare probabilitate în subfaza C₁ a La Tène-ului, poate spre finalul acesteia, așa cum se datează locuirea identificată în locul numit „La Cărarea morii”⁹⁸¹. În general, zăbalele de felul celor prezentate de noi, descoperite pe teritoriul actual al României, se datează începând de la sfârșitul La Tène-ului timpuriu (B₂)⁹⁸². Ele sunt

⁹⁷⁷ M. Blăjan, în *Studia*, 2, 1972, 12, fig. I, 1, Pl. I, 8.

⁹⁷⁸ M. Blăjan, *op. cit.*, p. 14, fig. 1, 3, Pl. I, 5.

⁹⁷⁹ Vl. Zirra, în *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 143.

⁹⁸⁰ Cum este cazul exemplarelor descoperite recent în nord-estul Transilvaniei: L. Vaida, *op.cit.*, p. 222 sau al celei de la Șeușa.

⁹⁸¹ I. V. Ferencz, M. M. Ciută, în *Istros*, XII, 2005, p. 245.

⁹⁸² Vl. Zirra, în *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 146.

întâlnite cu cea mai mare frecvență în descoperiri datate pe toată durata subfazei La Tène C₁, până în momentul părăsirii spațiului intracarpatic de către celți. Situația ar putea să reprezinte o consecință a stadiului cercetărilor, însă dacă este o realitate arheologică, această observație ar putea să indice faptul că din secolul al III-lea î. Chr., în tactica de luptă a războinicilor celți din Transilvania au loc anumite transformări, în sensul că începând din acel moment rolul cavaleriei în operațiunile militare pare să fi crescut.

Ținând cont de evenimentele istorice desfășurate în prima parte a aceluia secol, credem că nu este exclus ca fenomenul să fi fost legat de confruntările prilejuite de marea invazie a celților în Peninsula Balcanică. La generalizarea acestei modalități de luptă ar fi putut contribui într-o măsură considerabilă și mercenariatul.

Piese de harnașament sunt descoperite cu preponderență în inventare funerare, indicând statutul social al defuncțiilor. În general, între obiectele care compun mobilierul funerar al mormintelor în care au fost descoperite și piese de harnașament sau de car, atunci când se cunoaște contextul descoperirii, se numără și arme⁹⁸³. Aceasta indică apartenența celui înmormântat la categoria războinicilor. Prezența oaselor de cal printre materialele de factură celtică descoperite la Aiud, pare să sugerează ideea că cel puțin unul dintre luptătorii celți a fost îngropat împreună cu calul său⁹⁸⁴, însă în momentul actual acesta ar fi un caz singular. Ținând cont că materialele provin din descoperiri fortuite, credem că este mai probabil ca oasele să fi aparținut unui complex datat într-o altă epocă.

VII. 5. UNELTE ȘI USTENSILE

Expansiunea pe continent a triburilor celtice a determinat difuzarea pe spații largi a culturii La Tène⁹⁸⁵ a progreselor tehnologice specifice unor meserii diverse. Despre aceste tipuri de ocupații vorbesc numeroase obiecte descoperite întâmplător ori în urma cercetărilor arheologice. Numărul mare de obiecte, diversitatea, precum și alte amănunte care pot fi observate studiind cultura materială a acestei populații, în ansamblu, aduc mărturii și despre existența unor meșteșugari a căror produse ne ajută să înțelegem mai bine felul în care trăiau celții. Unele dintre piese celebre astăzi sunt fără nici o îndoială rodul muncii unor artizani care prin îndemânarea de care au dat dovadă, au făcut din meseria pe care o practicau, o adevărată artă. Pentru a exemplifica, amintim doar câteva obiecte provenind din zona studiată, care au fost descrise anterior. Între ele, nu pot fi omise: teaca ornamentată cu dragoni afrontați, a spadei de la Aiud (Pl. XI), fibula de la Pețelca (Pl. LVI, 1), brățările de la Uroi (Pl. XCIV) și Deva (Pl. CV, 4) sau centura de la Vețel (Pl. CV, 1). Figurina de bronz reprezentând un mistreț, cunoscut ca

⁹⁸³ Există și unele excepții, precum mormântul 108 de la Pișcolt: J. Némethi, în *Thraco-Dacica* X, 1-2, 1989, 112-113 și poate cel de la Turdaș.

⁹⁸⁴ I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 82.; aceasta numai în cazul în care oasele de cal au fost într-adevăr descoperite împreună cu piesele celtice. Incertitudinea, după cum era și firesc, are ca origine caracterul fortuit al descoperirii.

⁹⁸⁵ Aceste progrese ale celei de a doua epoci a fierului sunt reprezentate, în mare de folosirea pe scară largă a roții olarului, aratul cu pluguri cu brăzdare din fier și de generalizarea folosirii uneltelor din fier. În acest sens, este recunoscută priceperea meșterilor celți care prelucrau metalele. Pentru aceasta există o bibliografie bogată. Vezi, spre exemplu: I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed a II-a, București 1977, p. 15, cu bibliografia.

provenind de la Luncani (Pl. LIV), este și ea un bun exemplu de măiestrie, care ridică meseria de bronzier la rangul de artă. De asemenea, ar fi nedrept dacă nu am remarca măiestria cu care au fost realizate unele recipiente, de către meșterii olari. Sunt de remarcat varietatea de forme, ornamente și tehnici utilizate pentru realizarea vaselor cunoscute din descoperirile arheologice⁹⁸⁶. Pentru aceasta, credem că vasul descoperit la Blandiana (Pl. XXIV, 5; Pl. XXV) reprezintă exemplul cel mai elocvent.

În privința activității meșteșugărești în cadrul comunităților celtice există și unele mărturii literare. Fără a intra în detalii, credem că este important să amintim episoadele care descriu activitatea unor zei meșteșugari, precum *Manawyddan, fiul lui Llyr și Pryderi, fiu al lui Pwyll*, care adeseori sunt posesori sau realizatori ai unor unele miraculoase⁹⁸⁷.

Meșteșugul prin care erau confecționate obiecte din metal a cunoscut o largă răspândire în lumea celtică. Istoria a consemnat chiar numele unui astfel de artizan, în persoana helvetului *Helicon*, care avea reputația unui maestru înainte chiar de marile migrații istorice⁹⁸⁸. Pentru a uza și de un exemplu mai apropiat, vom remarca priceperea cu care au fost alese soluțiile tehnice, atunci când a fost reparat celebrul coif din mormântul căpeteniei de la Ciumești.

În strânsă legătură cu prelucrarea metalelor trebuie remarcată arta emailării⁹⁸⁹, despre care am vorbit mai pe larg într-un alt subcapitol⁹⁹⁰ tot așa cum nu poate fi omisă nici prelucrarea metalelor prețioase⁹⁹¹.

Pe lângă acestea, considerăm că este necesar să pomenim, chiar și numai în treacăt, meseriile a căror obiect de activitate foloseau ca materii prime lemnul, pielea, fibrele textile⁹⁹², osul și cornul.

Din păcate până în prezent dispunem de prea puține dovezi concrete ale prezenței unor astfel de artizani. În privința olăritului presupunem existența unor meșteri specializați, care locuiau în așezări asemănătoare celorlalte habitate din epocă, în care toți, sau majoritatea locuitorilor se îndeletniceau cu preponderență cu acest meșteșug. Pentru etapa târzie de dezvoltare a civilizației celtice continentale, caracterizată prin înflorirea *oppida*, sunt cunoscute adevărate *cartiere* în care locuiau și își desfășurau activitatea artizanii. Un asemenea exemplu este cunoscut în *oppidum*-ul de la Bratislava⁹⁹³. Acesta este un motiv în plus care întărește ipoteza emisă de noi, că olăria era confecționată în centre precum acelea surprinse arheologic la Andrid⁹⁹⁴, Biharea⁹⁹⁵ și poate la Acăș⁹⁹⁶. Credem că este foarte posibil că artizanii desfăceau marfa într-un areal mai vast, în târguri organizate cu diverse ocazii dar și prin comerț itinerant. La această concluzie s-a ajuns aplicând modele oferite de cercetarea etnografică. Un model asemănător propunem și pentru meșterii bronzieri sau fierari și poate și pentru alte categorii de meșteșugari. În măsura în care cercetările vor continua, avem convingerea că vor fi descoperite și atelierele în care și-au desfășurat activitatea acești artizani. Până

⁹⁸⁶ V. Kruta, *Les Celtes. Histoire et dictionnaire*, Paris, 2000, s.v. *artisanat*, p. 434.

⁹⁸⁷ H. Hubert, *Celții și civilizația celtică*, București, 1983, p. 442.

⁹⁸⁸ *Ibidem*; V. Kruta, *op.cit.*, p. 434.

⁹⁸⁹ H. Hubert, *op.cit.*, p. 442; V. Kruta, *op.cit.*, p. 434.

⁹⁹⁰ Supra p. 202-203.

⁹⁹¹ H. Hubert, *op.cit.*, p. 442; V. Kruta, *op.cit.*, s.v. *orfèverrie*, p. 764.

⁹⁹² H. Hubert, *op.cit.*, p. 442; V. Kruta, *op.cit.*, p. 434-435.

⁹⁹³ V. Kruta, *op.cit.*, p. 434.

⁹⁹⁴ J. Némethi, în *SCIVA*, 25, 1974, 4, p. 579-584.

⁹⁹⁵ S. Dumitrașcu, N. S. XXVI, 1982, p. 157-166; S. Dumitrașcu, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 43-58.

⁹⁹⁶ J. Némethi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, București 1999, p. 85, 128.

atunci însă, studiul ariei de răspândire a unor produse de același tip, utilizând cunoștințele de care dispunem în acest moment, va putea să scoată în evidență existența unor areale în care își desfășeau marfa anumiți meșteri. Astfel, s-ar putea determina cu mare probabilitate o zonă în care să fi fost amplasat atelierul sau centrul meșteșugăresc.

* * *

Numărul mare de obiecte dovedesc, chiar și indirect, practicarea unor îndeletniciri sau meșteșuguri. În arealul situat pe cursul mijlociu al Mureșului, au fost descoperite puține unelte și ustensile, atât în ceea ce privește numărul cât și varietatea. Cele mai des întâlnite ustensile care sunt prezente în descoperirile atribuite celților sunt foarfecile.

VII. 5. 1. Foarfeca

Este o piesă mai dificil de încadrat tipologic și implicit, cronologic, deoarece prototipul acestei ustensile rămâne neschimbat pe intervale cronologice foarte lungi. Foarfecile erau folosite la tunsul oamenilor, cât și al oilor⁹⁹⁷, fiind confecționate dintr-o bară de fier îndoită în forma literei „U”, prevăzută cu două lame la extremități și lățită la bază pentru a-i conferi elasticitate⁹⁹⁸. În general ele au fost socotite de inspirație celtică, însă au fost folosite de către toate populațiile de crescători de animale⁹⁹⁹. Se pare totuși că în lumea mediteraneană au fost folosite încă mai dinainte. Este posibil ca prototipul să fi fost preluat de către celți de la grecii cu care au avut încă de timpuriu contacte și apoi să-l fi răspândit pe întreg spațiul în care s-au întins. Ioan Glodariu și Eugen Iaroslavschi nu exclud nici posibilitatea apariției lor concomitent, în mai multe regiuni¹⁰⁰⁰. Ele apar adesea în contexte funerare celtice în Bazinul Carpatic cel puțin din La Tène B₂¹⁰⁰¹, însă începând cu debutul etapei mijlocii a celei de a doua epoci a fierului ele devin din ce în ce mai numeroase¹⁰⁰². Rolul obiectelor de acest fel în inventarele funerare nu este pe deplin clarificat¹⁰⁰³. Numărul extrem de mare al unor asemenea ustensile, chiar numai a celor provenind sigur din morminte, fac inutilă citarea de analogii.

Între descoperirile provenind din zona Mureșului mijlociu se numără și două astfel de foarfeci. Prima dintre ele, provine de la Aiud (Pl. XVIII, 7). Ea a fost descoperită în anul 1912, întâmplător, în parcul orașului, în timpul unei campanii de lucrări edilitare și se păstrează în colecțiile muzeului din Aiud (nr. inv. 5135)¹⁰⁰⁴.

Așa după cum se poate observa și din desen, starea de conservare a foarfecii este precară.

O altă foarfecă (XCI, 1) se păstrează în colecțiile muzeului de la Deva. Ea s-a numărat printre exponatele aflate în expoziția de bază a Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva, eticheta ce o însoțea în vitrină indicându-i proveniența de la „Șoimuș-Bălata”. Acestea sunt două localități învecinate, situate pe malul drept al

⁹⁹⁷ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civizația fierului la daci*, Cluj Napoca, 1979, p. 75.

⁹⁹⁸ *Ibidem*; pentru modul de confecționare al unei astfel de unelte vezi și E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj Napoca, 1997, Pl. 63.

⁹⁹⁹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *loc.cit.*

¹⁰⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰⁰¹ J. Némethi, în *Thraco-Dacica*, IX, 1-2, 1988, p. 68.

¹⁰⁰² I. H. Crișan, în *ActaMN*, X, 1973, p. 50.

¹⁰⁰³ I. H. Crișan, în *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 53.

¹⁰⁰⁴ Mulțumesc și pe această cale domnului Paul Scrobotă pentru amabilitatea de care a dat dovadă, punându-mi la dispoziție, pentru studiu, această piesă, laolaltă cu celelalte obiecte aflate la Muzeul din Aiud.

Mureșului, la câțiva km în aval față de municipiul Deva (Pl. V)¹⁰⁰⁵. Pe un bilet lipit pe corpul foarfecii încă se poate citi toponimul: „Bălata”, însă doar pe baza acestei etichete nu putem să considerăm locul descoperirii decât ca fiind incert.

Exemplarul în cauză este realizat din fier și are cca 32 cm lungime. Deși oxidată, starea de conservare este mult mai bună în comparație cu cea a piesei de la Aiud. Oțelul și-a păstrat elasticitatea astfel încât și astăzi foarfeca, dacă ar fi ascuțită, ar putea să fie folosită cu succes la operațiunile pentru care a fost proiectată.

Cele două piese pot să provină din inventare funerare, dar în condițiile în care nu dispunem de nici un fel de date cu privire la contextul descoperirii lor, afirmația are un grad ridicat de probabilitate.

VII. 5. 2. *Punctatorul*

Provine dintr-un complex cercetat la Vințu de Jos¹⁰⁰⁶. Este confecționat din fier și deși oxidat, încă se păstrează bine. Are formă piramidală, cu secțiune rectangulară, din baza sa pornind o tijă cu secțiune rotundă, care se fixa, foarte probabil, în mâner (Pl. XCVI, 4).

Din lumea celtică mai cunoaștem o astfel de piesă, care se păstrează în colecțiile muzeului din Geneva, ca provenind din descoperirile de pe malul lacului Neuchâtel, din celebra stațiune de la La Tène, fiind ilustrată de către Paul Vouga¹⁰⁰⁷ și reluată de către Joseph Dechelette¹⁰⁰⁸. La stabilirea funcționalității obiectului prezentat ne-am bazat pe această analogie, care corespunde, chiar și în privința dimensiunilor, cu exemplarul descoperit la Vințu de Jos.

Punctatoare de felul celui prezentat de noi sunt incluse printre uneltele orfevrierilor¹⁰⁰⁹. Datorită formei sale, credem că piesa putea să fi fost folosită și pentru prelucrarea sau ornamentarea unor obiecte confecționate din alte materiale. Acestui argument i se adaugă și acela că lipsește orice altă dovadă privind desfășurarea unei activități legate de orfevrerie sau de prelucrarea metalelor, în general.

VII. 5. 3. *Alte ustensile*. În această categorie am introdus fusaiiolele. În zona de care ne ocupăm au fost descoperite puține exemplare, toate provenind din așezări (Pl. LII, 5; Pl. LXX, 23; Pl. LXXVII, 5). Ele au formă bitronconică și sunt confecționate din material ceramic.

* * *

După cum s-a putut observa, pe un spațiu întins, din care se cunosc materiale arheologice care atestă prezența celtică, numărul uneltelor și cel al ustensilelor este foarte mic. Cu toate acestea, ele atestă practicarea unor meșteșuguri, casnice sau specializate.

Una dintre ocupațiile de bază ale populației care a locuit în zona Mureșului mijlociu, în epoca studiată, a fost, așa cum am menționat, creșterea animalelor. În practicarea acestei îndeletniciri erau utilizate și foarfecile. Însă trebuie să precizăm că

¹⁰⁰⁵ Numărul 23 în catalogul descoperirilor.

¹⁰⁰⁶ Numărul 30 în catalogul descoperirilor.

¹⁰⁰⁷ P. Vouga, *La Tène. Monographie de la station, publiée au nom de la Commission des fouilles de La Tène*, Leipzig 1923, p. 116, Pl. XLVI, 13.

¹⁰⁰⁸ J. Dechelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, vol. IV *Second Age du Fer ou époque de La Tène*, Paris, 1927, p. 1371, fig 606.

¹⁰⁰⁹ P. Vouga, *op. cit.*, p. 115-116, Pl. XLVI; J. Dechelette, *op. cit.*, p. 1371, fig 606.

prezența unor artefacte de acest fel în inventare funerare indică utilizarea lor pentru toaleta oamenilor.

Dacă în privința foarfecilor situația pare a fi mai simplă, punctatorul este mai dificil de atribuit unei anume meserii. Deși au fost cunoscuți în antichitate ca foarte pricepuți meșteri bronzieri și metalurghi, până în prezent nu se cunoaște nici un asemenea atelier în teritoriile locuite de celți, aflate astăzi în România. Prezența în același complex din care provine unealta descrisă, a unui obiect confecționat din os (Pl. XCVI, 3), la care se adaugă și unele bucăți de os cu urme evidente de prelucrare (Pl. XCVI, 5-6), ne obligă să luăm în calcul posibilitatea ca unealta să fi fost folosită la ornamentarea unor piese realizate dintr-un asemenea material, chiar dacă nici unul dintre obiectele descoperite nu reprezintă o dovadă în acest sens. De asemenea, credem că este destul de mare probabilitatea ca unealta să fi fost folosită și în procesul de realizare sau ornamentare a unor obiecte din alte materiale (lemn). Asocierea unor astfel de piese într-un context arheologic ar putea să indice existența unui meșter la Vințu de Jos. Dar ceea ce putem să susținem cu fermitate este că cercetările de la Vințu de Jos ne-au furnizat dovezi sigure ale prelucrării osului în perioada studiată. Considerăm a fi deosebit de interesant faptul că analogiile pentru acest obiect se regăsesc în zona alpină din Elveția.

În privința vestimentației celților avem informații provenind din izvoarele scrise¹⁰¹⁰, stofele lor fiind larg apreciate în antichitate¹⁰¹¹. Dovezi ale existenței unei „industrii” textile ne sunt furnizate, în mod indirect, de prezența fusaiolelor. Prezența în număr mic a unor asemenea obiecte, în așezările rurale, mărturisește despre caracterul casnic al îndeletnicirii. Nu trebuie exclusă nici ipoteza utilizării fibrelor naturale pentru confecționarea țesăturilor, însă în momentul actual nu dispunem de dovezi arheologice sau istorice în această privință.

Practicarea unor meserii, de către artizani specializați sau chiar și numai la nivelul fiecărei gospodării poate să fie cel puțin bănuită. Ne referim la confecționarea obiectelor din lemn. Este cunoscută măiestria cu care dogarii celți confecționau recipiente din lemn. Pentru aceasta credem că este semnificativ de menționat faptul că numele sub care era desemnat butoiul în limba latină are origine celtică¹⁰¹².

Deși puține, mărturiile arheologice despre meșteșugurile practicate de locuitorii Văii Mureșului la începutul și la mijlocul celei de a doua epoci a fierului, completează imaginea de ansamblu asupra vieții acelor comunități umane.

VII. 6. ALTE CATEGORII DE OBIECTE

Printre materialele descoperite pe cursul mijlociu al Mureșului se numără și unele obiecte a căror funcționalitate nu este foarte clară. În această categorie putem include o figurină reprezentând un mistreț (vier).

VII. 6. 1. *Mistrețul de la Luncani*, cum este cunoscută piesa în literatura de specialitate, este confecționat din bronz, de bună calitate, având patină nobilă (Pl.

¹⁰¹⁰ Strabon, *Geografia*, IV, 4, 3.

¹⁰¹¹ H. Hubert, *op. cit.*, p. 443.

¹⁰¹² *Ibidem*.

LIV)¹⁰¹³. Locul de descoperire nu este cunoscut. Conform mențiunii din registrul de inventar al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, piesa a fost donată de către Hegedüs Lajos și locul de descoperire este satul Luncani (Grind), com. Luna, jud. Cluj¹⁰¹⁴. Deoarece piesa a fost descrisă recent, credem că nu mai este necesar să reluăm această discuție¹⁰¹⁵. Trebuie, totuși, să remarcăm realismul cu care au fost redată proporțiile animalului.

Astfel de figurine reprezentând vieri se întâlnesc frecvent printre descoperirile celtice. Exemplarul descris de noi are bune analogii în Europa. O serie de analogii au fost indicate de către Cristina Bodó¹⁰¹⁶ la care am mai putea adăuga piesa provenind de la Báta, din Ungaria¹⁰¹⁷ sau pe aceea descoperită în Franța, la Neuvy en Sullias¹⁰¹⁸.

Așa cum s-a putut observa, imaginea mistrețului este frecvent întâlnită în întreaga arie de răspândire a civilizației celtice. Ea apare atât sub forma unor figurine, ca ornamente pentru coif¹⁰¹⁹, ca imagini gravate pe tecile de spade, pe monede¹⁰²⁰ sau ca însemne militare¹⁰²¹. Recent, în inventarul mormântului 726 al necropolei de la Ludas a fost descoperit și un recipient din ceramică. Acel pseudo-cantharos se remarcă prin cele două torți în formă de mistreți și a fost datat în secolul al III-lea î. Chr¹⁰²².

Astfel de figurine au fost datate în La Tène-ul dezvoltat (D), adică, în sec. I î. Chr.¹⁰²³. În Transilvania însă, civilizația celtică își încetează prezența la sfârșitul La Tène-ului C₁ și începutul sub-fazei C₂. Altfel spus, acest moment poate fi plasat la începutul celui de-al doilea sfert al secolului II î. Chr¹⁰²⁴. Dacă acceptăm o datare atât de târzie pentru piesa în cauză, va trebui să ne întrebăm dacă nu provine dintr-un context dacic. Acest fapt nu ar fi cu totul ieșit din comun, deoarece unele obiecte de certă factură celtică au fost descoperite în contexte aparținând sigur dacilor¹⁰²⁵.

Contextul nesigur al descoperirii ne permite să luăm în calcul și varianta conform căreia exemplarul a fost vehiculat de către celți. Un argument care pare să

¹⁰¹³ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 59, nr. 35. Pentru bibliografia mai veche, a se vedea *RepCluj*, p. 259, precum și C. Bodó, în vol. *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița - Cluj-Napoca 2006, p. 231-236.

¹⁰¹⁴ C. Bodó, *op. cit.*

¹⁰¹⁵ Eadem, *op. cit.*, p. 231-232.

¹⁰¹⁶ Eadem, *op. cit.*, p. 232.

¹⁰¹⁷ I. Hunyady, *Die Kelten in Karpatenbecken*, în *Taffelband*, Budapesta 1942, Pl. XXXVIII, 4; R. Megaw, V. Megaw, *Celtic Art*, Toledo 1994, fig. 249, p. 161.

¹⁰¹⁸ R. Megaw, V. Megaw, *op. cit.*, fig. 248, p. 161.

¹⁰¹⁹ Până în prezent nu se cunosc coifuri împodobite cu astfel de figurine, dar sunt cunoscute reprezentări figurate pe alte obiecte. Un asemenea exemplu este reprezentat de cazanul de la Gundesdrup.

¹⁰²⁰ R. Megaw, V. Megaw, *op. cit.*, p. 160.

¹⁰²¹ J. Dechelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo/romaine*, vol. IV *Second Age du Fer ou époque de La Tène*, Paris, 1927, p. 1177-1178.

¹⁰²² M. Szabó, K. Tankó, în *ActaArch Hung.* 57, 2006, p. 341.

¹⁰²³ R. Megaw, V. Megaw, *op. cit.*, p. 161 (figurile reprezentând mistreții sunt datate fiecare individual, toate în La Tène D); V. Sîrbu și G. Florea remarcă faptul că în general, reprezentările de mistreți, de felul celui provenind de la Luncani, se datează într-un interval care acoperă o parte a secolului al II-lea î. Chr., poate de la sfârșitul veacului și pe toată durata următorului secol, chiar dacă se cunosc și exemplare mai timpurii: V. Sîrbu, G. Florea, în vol. *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 201-202.

¹⁰²⁴ I. V. Ferencz, M. M. Ciută, în *Istros*, XII, 2005, p. 240-242.

¹⁰²⁵ Amintim aici numai câteva obiecte foarte cunoscute precum spada și reprezentarea feminină descoperită în cetatea dacică de la Luncani - Piatra Roșie: C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București 1954, p. 90-91, 117-119, Fig. 32-34, 35,36, sau materialele celtice descoperite la Sighișoara: A. Rustoiu, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 179-188.

susține această ipoteză este acela că în apropierea satului Luncani, la Gligorești, pe teritoriul aceleiași comune - Luna, a fost cercetat un complex de locuire databil la sfârșitul La Tène-ului C₁¹⁰²⁶. În acest caz, am avea de a face cu piesa datată cel mai timpuriu din cadrul seriei sau va trebui re-analizată cronologia acestui tip de obiecte. În orice caz, ținând cont de faptul că nu se cunoaște contextul arheologic al piesei, nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca ea să fi fost achiziționată de către Hegedüs Lajos de la un anticar și prin urmare, ca ea să fi fost descoperită într-un alt areal decât cel al Transilvaniei¹⁰²⁷.

VII. 6. 2. *Aplici ornamentale*

La Aiud, între piesele provenind din inventare ale unor morminte aparținând necropolei I, au fost descoperite și două aplici ornamentale, din care astăzi se mai păstrează numai una (Pl. X)¹⁰²⁸. Ea este alcătuită din două plăci, una din fier, netedă, la interior, care a fost acoperită cu o alta, confecționată din tablă de bronz, ornamentată în relief în tehnica *au repousé*. Este posibil ca proeminența butonului central și cerculețele mici, care compun ornamentul să fi fost încrustate cu email sau cu alt material¹⁰²⁹. În două dintre extremitățile piesei pot fi observate găuri pentru cuie prin intermediul cărora era fixată de un suport din lemn. Este de asemenea posibil să fi fost fixată pe un suport din piele, prin intermediul unor nituri. Într-unul dintre colțuri este deteriorată și ca urmare s-a pierdut partea cu gaura de prindere. Cea de a patra extremitate, care s-a păstrat, nu are un astfel de orificiu, motiv pentru care credem că era prinsă, indiferent de natura suportului pe care era aplicată, doar în trei locuri.

Astfel de aplici au fost descoperite în Europa centrală. În privința lor, Ion Horațiu Crișan considera că erau utilizate, probabil, la împodobirea unor piese de harnașament¹⁰³⁰, dar trebuie să luăm în considerare și ipoteza că ele erau aplicate pe un suport din lemn, poate pe un scut.

Datorită faptului că au fost descoperite două asemenea piese, foarte asemănătoare¹⁰³¹, putem presupune că ambele împodobeau același obiect. Una dintre cele două exemplare, aceea care astăzi nu se mai păstrează, era acoperită parțial cu foiță de aur¹⁰³². Din acest motiv nu excludem ca și piesa ilustrată de noi să fi fost acoperită, în vechime, în același fel. La Aiud, între materialele provenind din aceeași necropolă s-a păstrat încă un obiect a căror decorații au fost acoperite, în același fel, cu foiță de aur. Este vorba despre o teacă de spadă ornamentată cu dragoni afrontați (Pl. XI)¹⁰³³.

¹⁰²⁶ F. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, *Gligorești, „La Holoame”*, com. Luna, jud. Cluj, în *CCA*, campania 1998, Vaslui, 1999, nr. 60, p. 50; F. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, în *Apulum*, XLI, 2004, p. 74.

¹⁰²⁷ O situație asemănătoare a fost remarcată și pentru vasele elenistice, cunoscute ca provenind de la Aiud. Vezi I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și Romană*, Cluj, 1974, p. 23-24.

¹⁰²⁸ I. H. Crișan, *Așa zisul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, 10, 1973, p. 50, 1 b; idem, *Precizări în legătură cu descoperirile celtice de la Aiud*, în *StCom Brukenthal*, 18, 1974, p. 76-77.

¹⁰²⁹ idem, în *StCom Brukenthal*, 18, 1974, p. 76-77.

¹⁰³⁰ *Ibidem*.

¹⁰³¹ M. Roska, în *DolgSzeged*, V, 1929, p. 82-86, fig. 1, 6; 2,1-2; 3, 4; idem, *Erdély Régészeti Repertoriuma*, Cluj, 1942, p. 158, nr. 85; idem, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 65-66, nr. 88.

¹⁰³² I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 50.

¹⁰³³ Vezi supra, p. 216-217.

În ceea ce privește datarea celor două aplica trebuie să recunoaștem faptul că nu dispunem de argumente suficiente pentru o încadrare mai exactă. Ion Horațiu Crișan a propus o dată situată pe parcursul sub-fazei B₂ a La Tène-ului (poate spre finele acesteia)¹⁰³⁴.

VII. 6. 3. Obiectul de lut de la Vințu de Jos

Printre piesele care compun inventarul complexului cercetat la Vințu de Jos se numără și un obiect confecționat din lut (Pl. XCVI, 2). El are formă triunghiulară, cu vârfurile rotunjite și este prevăzut cu o gaură care străbate piesa în întregime. Unul dintre vârfuri este rupt din vechime. În lipsa unor analogii este dificil să precizăm funcționalitatea acestui obiect. Datorită prezenței găurii, presupunem că era atârnat, fiind, în acest caz, un pandantiv, dar deocamdată este singura piesă de acest fel pe care o cunoaștem. Datarea se poate face în funcție de contextul descoperirii în La Tène B₂ – C₁, adică în întreg intervalul de timp în care celții au fost prezenți în Transilvania.

¹⁰³⁴ I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 75.

VIII. CONSIDERAȚII CRONOLOGICE

Pentru înțelegerea etapelor de evoluție ale perioadei de timp în care celții au fost prezenți în bazinul Tisei și în Transilvania, una din descoperirile de referință este necropola de la Pișcolt - „Nisipărie”. Stațiunea a funcționat pe parcursul unui interval temporal care acoperă bine primele etape ale celei de a doua vârste a fierului în estul Bazinului Carpatic¹⁰³⁵. Până în momentul de față, din spațiul intracarpatic transilvănean nu cunoaștem nici o necropolă de acest fel, care să fi fost cercetată și publicată. Acesta este motivul pentru care ne vom raporta la cronologia propusă de Janos Némethi.

Mormintele care au fost descoperite în cele două necropole, se grupează pe parcursul a patru orizonturi distincte¹⁰³⁶:

Orizontul I – LT B₁/B₂ (Krämer) LT B_{1b-1c} (Waldhauser)

Orizontul II – LT B₂ (Krämer) LT B_{2a} (Waldhauser)

Orizontul III – LT B₂/C₁ (Krämer) LT B_{2b} (Waldhauser)

Orizontul IV – LT C_{1a} (Waldhauser) C₁ (Polenz).

Vlad Vintilă Zirra, utilizând unele aplicații ale tehnologiei moderne, a ajuns la concluzii asemănătoare¹⁰³⁷.

* * *

Debutul celei de a doua vârste a fierului în interiorul arcului carpatic este marcat prin apariția complexelor arheologice atribuite celților. Ele se regăsesc până în primele decenii ale secolului al II-lea î. Chr. Pe baza analizei tipologice a obiectelor descoperite în zona supusă atenției noastre, am distins următoarele etape:

VIII. 1. Primul orizont

O serie de obiecte provenind din inventare funerare descoperite în sud-vestul Transilvaniei, marchează acel moment¹⁰³⁸. Pentru zona Mureșului mijlociu au legătură cu primul val de nou-veniți obiectele de podoabă de la Turdaș, județul Alba (Pl. XCIII)¹⁰³⁹, colanul și coiful care provin dintr-un loc necunoscut, din împrejurimile Hațegului (Pl. XXXVIII, 2-3)¹⁰⁴⁰. Acestora li se adaugă două fibule: una de la Turdaș, județul Hunedoara (Pl. CVIII, 8)¹⁰⁴¹ și cea de a doua dintr-un loc necunoscut, dar foarte probabil de pe teritoriul actualului oraș Alba Iulia (Pl. CVIII, 7)¹⁰⁴².

¹⁰³⁵ J. Némethi, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 71-82; idem, în *TD*, 9, 1-2, 1988, p. 49-73; idem, în *TD*, 10, 1-2, 1989, p. 75-114; idem, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 59-112; idem, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 117-129.

¹⁰³⁶ j. Némethi, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 71-72; idem, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 122-128.

¹⁰³⁷ Vl. V. Zirra, în *SCIVA*, 48, 2, 1997, 48, 2, 1997, p. 87-137.

¹⁰³⁸ I. V. Ferencz, în *Analele Banatului S. N.* VI 1998, p. 215-226; A. Rustoiu, în *Apulum* 42, 2005, p. 57-75; idem, în *Istros*, XII, 2005, p. 45-64.

¹⁰³⁹ M. Blăjan, în *Studia*, 2, 1972, p. 11-17.

¹⁰⁴⁰ Pentru aceste două obiecte există o bibliografie vastă, vezi: I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 57, cu bibliografia.

¹⁰⁴¹ M. Roska, *A Torma Zsófia-Gyűjtemény. Az Erdély Nemzeti Múzeum érem- és régiséggyűjteményéből*, Kolozsvár 1941, p. 38, Abb. 26, p. 39.

¹⁰⁴² I. V. Ferencz, în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 136, Pl.1/7.

Cele două brățări (Pl. XCIII, 2, 5) provenind de la Turdaș, prevăzute cu sistem de închidere „prin îmbucare” (*steckverschluss*) erau asociate în inventarul aceluiași complex funerar cu o brățară cu noduri (Pl. XCIII, 3), cu o verigă închisă, ornamentată cu grupuri de noduri (Pl. XCIII, 1), un colan având același tip de închizătoare (Pl. XCIII, 6), precum și o piesă din bronz (Pl. XCIII, 4) asemănătoare cu pomponii cu corpul conic (*Ampix*) care sunt întâlniți frecvent în depozitele de bronzuri din prima vârstă a fierului¹⁰⁴³.

Brățările cu *steckverschluss* sunt piese caracteristice în inventarele funerare încadrate în primul orizont de înmormântări de la Pișcolt. Aceste podoabe, pentru care se cunosc mai multe variante, se numără printre piesele specifice sfârșitului subfazei B₁ și începutului subfazei B₂ ale La Tène-ului¹⁰⁴⁴, deci printre artefactele cele mai timpurii din cadrul necropolei. Obiecte asemănătoare sunt prezente în descoperiri din zona Tisei precum cele de la Kistokaj – Kültelek¹⁰⁴⁵, Muhi – Kocsmadomb¹⁰⁴⁶ și în Crișana, la Arad – Gai¹⁰⁴⁷. Unele complexe cunoscute din Transilvania, de la Mediaș¹⁰⁴⁸, Vurpăr (jud. Sibiu)¹⁰⁴⁹, Dupuș¹⁰⁵⁰ și Fâtânele (jud. Bistrița-Năsăud) aveau de asemenea, în componență și astfel brățări. Un alt exemplar provine de undeva din zona Sibiului¹⁰⁵¹.

Brățările având sistemul de închidere de acest fel apar în vestul arealului locuit de celți în contexte datate începând din La Tène-ul A¹⁰⁵², însă în bazinul carpatic ele sunt caracteristice pentru sfârșitul subfazei B₁¹⁰⁵³.

Pentru colanul de la Turdaș (Pl. XCIII, 6), descoperit în același context cu cele două brățări are o analogie în piesa descoperită la Șeica Mică¹⁰⁵⁴.

Colierul descoperit în împrejurimile Hațegului are analogii în inventare funerare de la Győr – Ujszállás¹⁰⁵⁵ și Szentes¹⁰⁵⁶, în Ungaria, precum și de la Horny Jatov¹⁰⁵⁷ și Kamenin¹⁰⁵⁸, în sud-vestul Slovaciei. Contextele acestor descoperiri indică o datare în La Tène B₂.

Fibula de tip Certosa provenind din aria municipiului Alba Iulia (Pl. CVIII, 7) au fost utilizate vreme îndelungată în zona lor de origine, dar sunt datate de obicei la sfârșitul primei vârste a fierului. Au fost înregistrate, însă și cazuri când agrafe de tip Certosa au fost descoperite în asociere cu obiecte specifice La Tène-ului timpuriu¹⁰⁵⁹.

¹⁰⁴³ M. Blăjan, *op.cit.*, p. 11-17.

¹⁰⁴⁴ J. Némethi, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 122.

¹⁰⁴⁵ M. Hellebrandt, *Celtic Finds from Northern Hungary*, Corpus of Celtic Finds in Hungary, III, Budapest, 1999, p. 202, pl. LXXII/16-17.

¹⁰⁴⁶ Eadem, p. 218, pl. LXXVIII/10-11.

¹⁰⁴⁷ Zirra în *Dacia*, N. S., XVI, 1971, p. 180, fig. 1/8.

¹⁰⁴⁸ I. Nestor, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 162-163 (unele dintre piesele de la Mediaș au putut fi utilizate, eventual, drept coliere).

¹⁰⁴⁹ K. Horedt, *Zwei keltische Grabfunde aus Siebenbürgen*, *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 189; I. V. Ferencz, în *Analele Banatului S. N.* VI 1998, p. 215

¹⁰⁵⁰ I. Nestor, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 166, fig. 4/1-2.

¹⁰⁵¹ Idem, fig. 5/4-5.

¹⁰⁵² G. Kaenel, *Recherches sur la periode de La Tène en Suisse occidentale. Analyse des sépultures*, *Cahiers d'Archeologie Romande*, Lausanne, 1990, p. 221.

¹⁰⁵³ J. Bujna, în *PamArch*, LXXIII, 1982, p. 326, fig. 4/3.

¹⁰⁵⁴ I. H. Crișan, în *ActaMN*, X, 1973, p. 53, pl. IV/5, V/2.

¹⁰⁵⁵ I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, *DissPann*, II, 18, 1942, pl. XXV/2.

¹⁰⁵⁶ B. Maráz, *Délkelet-Magyarország La Tène-korának kronológiai kérdései*, *ArchErt*, 104, 1977, 1, fig. 4/2.

¹⁰⁵⁷ B. Benadik, E. Vlcek, C. Ambros, *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*, Bratislava, 1957, p. 25, pl. IV/5.

¹⁰⁵⁸ Idem, pl. XLI/4.

¹⁰⁵⁹ B. Terzan, *loc. cit.*; St. Nebehay, *La Tène in Eastern Austria*, în *Keltske študije*, Brežice, 1977, p. 55, Pl.1/2.

Agrafa găsită după toate probabilitățile la Turdaș, județul Hunedoara (Pl. CVIII, 8)¹⁰⁶⁰ aparține unui tip răspândit în special în sudul Galiei¹⁰⁶¹, unde au fost utilizate începând din a doua jumătate a secolului al VI-lea, până spre jumătatea veacului al IV-lea î. Chr.¹⁰⁶².

Coiful de la Hațeg (Pl. XXXVIII, 3) a fost încadrat în tipul italic, ce cunoaște o lungă perioadă de folosire, pe parcursul secolului al III-lea¹⁰⁶³. Totuși, în cazul în care coiful a fost descoperit în același context arheologic cu colanul descris mai sus, se datează la sfârșitul sub-fazei B₁¹⁰⁶⁴.

Obiecte de felul celor prezentate se încadrează într-un orizont distinct al celei de a doua epoci a fierului în spațiul intracarpatic¹⁰⁶⁵, care corespunde momentului sosirii primelor grupuri celți, și sunt contemporane cu mormintele încadrate în primul orizont, la Pișcolt.

VIII. 2. Al doilea orizont

Unele artefacte descoperite pe cursul mijlociu al Mureșului sunt caracteristice sub-fazei B₂ și deci contemporane celui de-al doilea orizont de înmormântări de la Pișcolt. Ele sunt mai puțin numeroase în comparație cu materialele databile în etapa descrisă anterior și cu cele caracteristice La Tène-ului mijlociu.

Inventarul funerar al unui mormânt din necropola I de la Aiud avea în componență o spadă a cărei teacă era ornamentată cu dragoni-pereche afrontați. Tecile de spade astfel decorate par să fi avut caracter pan-celtic în epoca marilor migrații în Europa¹⁰⁶⁶. În bazinul carpatic a putut fi urmărită evoluția acestui motiv ornamental, din punct de vedere tipologic și cronologic, pe parcursul a trei etape, cu unele sub-etape, ce se întind, din La Tène-ul timpuriu (B) până în cel mijlociu (C). Exemplarul de la Aiud, căruia i s-a păstrat și buterola este caracteristic sub-fazei B₂¹⁰⁶⁷.

O spadă de tip Silivaș - Hatvan-Boldog aparține lotului de materiale arheologice care compun inventarul așa-zisului "mormânt de la Silivaș" (Pl. LX, 2, 6a-b) și este caracteristică La Tène-ului B₂¹⁰⁶⁸. Analogii pentru această piesă ne sunt cunoscute atât de pe teritoriul de astăzi al României - de la Pișcolt, unde în M. 36, care a fost încadrat în primul orizont este prezent un exemplar¹⁰⁶⁹. Ele sunt frecvente și inventarele unor morminte din Europa centrală¹⁰⁷⁰. Coiful care face parte din același lot de materiale (Pl. LX, 1, Pl. LXI, 1-2) este caracteristic mării grupe italice¹⁰⁷¹ și își găsește analogii la St. Jean-Treliman, Nebringen și Giubiasco¹⁰⁷². Exemplarul a cărui apărătoare de ceafă

¹⁰⁶⁰ M. Roska, *A Torma Zsófia-Gyűjtemény. Az Erdély Nemzeti Múzeum érem- és régiségáraban*, Kolozsvár 1941, p. 38, Abb. 26, p. 39.

¹⁰⁶¹ A. Rustoiu, în *Istros*, XII, 2005, p. 51.

¹⁰⁶² A. Rustoiu, în *Istros*, XII, 2005, p. 51.

¹⁰⁶³ M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, p. 40.

¹⁰⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁶⁵ A. Rustoiu, în *Istros*, XII, 2005, p. 48.

¹⁰⁶⁶ R. Megaw, V. Megaw, *Celtic art*, London - Boston, 1994, p. 128.

¹⁰⁶⁷ I. H. Crișan, în *StCom Brukenthal*, 18, 1974, p. 87.

¹⁰⁶⁸ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 47-48; I. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 47-48; A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco - Illiro - Hellénistiques*, București, 1994, p. 296.

¹⁰⁶⁹ J. Némethi, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 470, fig. 4/10, p. 55.

¹⁰⁷⁰ *Idem*, *op. cit.*, p. 70.

¹⁰⁷¹ M. Rusu, O. Bandula, *op. cit.*, p. 28.

¹⁰⁷² V. Shaff, *op. cit.*, vezi în același loc și harta de răspândire a coifurilor de acest tip, Abb. 11, p. 299.

ornamentată cu motive caracteristice stilului vegetal continuu, se datează în La Tène B₂¹⁰⁷³.

Între obiectele care compun așa-zisul “mormânt de la Silivaș”, se numără și o fibulă fragmentară (Pl. LX, 5a-5b, CVIII, 6) care poate fi încadrată în tipul *Dux timpuriu* și se datează, ca și celelalte obiecte menționate, în La Tène B₂¹⁰⁷⁴.

În categoria descoperirilor izolate, a căror context de descoperire nu este cunoscut, se numără și o brățară cu granulații de la Deva (Pl. CV, 4)¹⁰⁷⁵ și o fibulă de la Pețelca (Pl. LVI, 1, CVIII, 5)¹⁰⁷⁶. Brățările din bronz ornamentate cu granulații, de felul celei de la Deva se datează în sub-faza La Tène B₂¹⁰⁷⁷.

Din punct de vedere tipologic, fibula de la Pețelca se înscrie în seria fibulelor de tip *Dux timpuriu*, mai exact a celor specifice pentru sfârșitul seriei. Între analogiile cunoscute se numără piese provenind din mormintele celui de al doilea orizont al necropolei de la Pișcolt-“Nisipărie”¹⁰⁷⁸ și de la Ciumești¹⁰⁷⁹, cât și din alte necropole celtice. Perioada în care au fost larg utilizate este cea corespunzătoare La Tène-ului B₂¹⁰⁸⁰.

VIII. 3. Al treilea orizont

Cele mai numeroase piese cu valoare cronologică descoperite în zona Mureșului mijlociu sunt cele specifice La Tène-ului mijlociu, mai exact sub-fazei C₁.

Din contexte funerare de la Aiud, provine și o spadă a cărei buterolă asigură o astfel de datare (Pl. XVIII, 4)¹⁰⁸¹. Mănerul de scut de la Blandiana (Pl. XXIV, 4) are analogii la Pișcolt-“Nisipărie”¹⁰⁸² și în Ungaria, la Magyarszerdahely - Homoki Dűlő¹⁰⁸³. Astfel de obiecte, rare în aria răsăriteană de răspândire a civilizației celtice¹⁰⁸⁴, au fost încadrate de către M. Domaradzki în grupa I c¹⁰⁸⁵. Ele au fost datate în funcție de celelalte elemente componente ale scutului, în special pe baza pieselor centrale (umbo), sau în funcție de contextul arheologic. Exemplarul descoperit la Pișcolt apare într-un mormânt încadrat în orizontul al treilea și se poate data pe baza cronologiei relative La Tène B₂/C₁¹⁰⁸⁶. Descoperirile de la Blandiana au fost datate în ansamblu în La Tène-ul mijlociu (C₁)¹⁰⁸⁷. Tot dintr-un complex funerar de la Blandiana provine și un vas cu torți antropomorfe (Pl. XXIV, 5; Pl. XXV)¹⁰⁸⁸. Prezența vaselor de acest fel

¹⁰⁷³ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 48; A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco – Illiro – Hellénistiques*, București, 1994., p. 296.

¹⁰⁷⁴ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 45-48, 61-62; A. Rustoiu, în vol. *Relations Thraco-Illiro-Hellénistiques*, București, 1994, p. 296; I. Némethi, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 103.

¹⁰⁷⁵ P. Jacobstahl, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944, p. 191, nr. 263, pl. 145/263.

¹⁰⁷⁶ I. H. Crișan, în *ActaMN*, X, 1973, p. 51-52, fig. 6, 1-2 și 7, 1-2; idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 60, nr. 46.

¹⁰⁷⁷ Idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 56, nr. 21.

¹⁰⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁷⁹ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României* (f. a. – 1967), fig. 28, B1/1964.

¹⁰⁸⁰ J. Némethi, în *TD*, X, 1-2, 1989, p. 103.

¹⁰⁸¹ I. H. Crișan, în *StComBruckenthal*, 18, 1974, p. 86.

¹⁰⁸² J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 63, fig. 3/7.

¹⁰⁸³ M. Szabó, E. Petres, *op. cit.*, p. 95, nr. 43, Pl. 50, p. 168.

¹⁰⁸⁴ M. Domaradzki, în *Przegląd Archeologiczny*, 25, 1977, p. 77-78.

¹⁰⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁸⁶ J. Némethi, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 128.

¹⁰⁸⁷ I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXIII, 1985, p.42.

¹⁰⁸⁸ I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 37, fig 1/1; 2/1, 3-4.

în bazinul carpatic este legată de activitatea *boiilor*¹⁰⁸⁹ și se datează în sub-faza C₁¹⁰⁹⁰, poate chiar în prima parte a secolului al II-lea î. Chr.¹⁰⁹¹.

La Șeușa au fost descoperite două fibule. Prima dintre ele (Pl. XC, 1, CVIII, 4)¹⁰⁹² are o bună analogie în inventarul unui mormânt găsit la Telești în punctul „Livezile Mici” (jud. Gorj)¹⁰⁹³. Agrafe de același tip sunt prezente și în descoperiri din Ungaria, cum este cazul M. 65 din necropola de la Rezi-Rezicseri, a cărui inventar se datează în La Tène C₁¹⁰⁹⁴.

La Manching, piese de acest tip dar realizate din fier au fost încadrate de către Rupert Gebhard în grupa 13a¹⁰⁹⁵ și au fost datate în sub-faza C₁¹⁰⁹⁶. Exemplare asemănătoare au fost identificate și în unele așezări scordisce¹⁰⁹⁷.

A doua fibulă de la Șeușa (Pl. XC, 2, CVIII, 3) are de asemenea numeroase analogii. Dintre ele menționăm un exemplar din Slovacia, din necropola de la Horný Jatov-Trnovec Nad Vahom, mormântul M₂₀₇ a cărui inventar a fost datat în La Tène C₁¹⁰⁹⁸. Nu lipsesc nici de pe teritoriul Ungariei, la Rezi-Rezicseri în mormintele M₂₅¹⁰⁹⁹ și M₅₄¹¹⁰⁰ unde pe baza asocierii materialelor care compun inventarele, au fost datate în sub-faza C₁.

La Manching astfel de piese au fost încadrate în grupa 13b și sunt caracteristice, de asemenea, pentru La Tène C₁¹¹⁰¹. În date absolute perioada de maximă utilizare a agrafelor de acest fel se încadrează în intervalul 260/250-208 î. Chr.¹¹⁰².

Cele trei fragmente de brățări din sticlă de la Șeușa, (Pl. XC, 3-5)¹¹⁰³ precum și exemplarul de la Aiud (Pl. XXI, 2-3)¹¹⁰⁴ sunt caracteristice grupelor 7b și 8b din cadrul

¹⁰⁸⁹ M. Szabó, în *AAH*, XXIV, 1972, p. 391, vezi și nota 37.

¹⁰⁹⁰ A. Rustoiu, în *TD XX*, 1-2, 1999, p. 190.

¹⁰⁹¹ M. Szabó, în *AAH*, XXIV, 1972, p. 391, cu nota 37.

¹⁰⁹² S. Crișan și colab., în *BCȘS, Arheologie-Istorie*, III, 1997, p. 38, Fig. 2; I. V. Ferencz, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 83, Pl. VI, 3.

¹⁰⁹³ Gh. Calotoiu, în *Revista muzeelor și monumentelor* (seria muzee), 2, 1987, p. 29-31; A. Rustoiu, în vol. *In Honorem Gheorghe Popilian*, Craiova 2006, p. 302, fig. 1/5.

¹⁰⁹⁴ T. Kovacs, E. Petres, M. Szabó, *Corpus of celtic finds in Hungary, Transdanubia*, 1, Budapeșt, 1987, p. 124, nr. 17, Pl. XXXI, 7.

¹⁰⁹⁵ R. Gebhard, *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching, Die Ausgrabungen in Manching*, Bd 14, Stuttgart, 1991, p. 15, 80-81, fig. 42, Gr. 13a..

¹⁰⁹⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁹⁷ J. Todorović, *Katalog praistorijskih metalnih predmeta*, Beograd, 1971, p. 141, nr. 579-580, pl. 64/11-12 (datate însă în sec. II-I a.Chr.); N. Tasić (ed.), *Scordisci and the native population in the middle Danube region*, Belgrade, 1992, p. 64, nr. 18, pl. 6.

¹⁰⁹⁸ B. Benadik, E. Vlček, C. Ambros, *Keltische Graberfelder der Südwest Slowakei*, Bratislava 1957, p. 20, Pl. IV.

¹⁰⁹⁹ T. Kovács, E. Petres, M. Szabo, *op. cit.*, p. 108, Pl. XXII, 3-4; fibulele în cauză, deși ornamentate pe arc, pot fi considerate bune analogii pentru piesa în discuție, dacă ținem cont de faptul că morfologic nu există deosebiri. Totuși fibula ce provine de la Șeușa pare ceva mai timpurie, datorită lipsei ornamentelor de pe arc.

¹¹⁰⁰ T. Kovács, E. Petres, M. Szabo, *op. cit.*, p. 119, Pl. XXVII, 14, piesa este lucrată din fier.

¹¹⁰¹ R. Gebhard, *op. cit.*, p. 126, Pl. 17, nr. 299; fibulele din grupa 13c, (16, Pl. 5) deși sunt asemănătoare din punct de vedere morfologic celei descoperite la Șeușa, au resort bilateral format din 3+3 spire și coarda exterioară, lipsindu-le sfera de pe picior.

¹¹⁰² R. Gebhard, *op. cit.*, p. 95, vezi și Pl. 42.

¹¹⁰³ În lipsa unui determinant de culori, nuanța menționată a fost atribuită pe baza analogiilor de la Manching: R. Gebhard, *Der Glasschmuck aus dem oppidum von Manching, Die ausgrabungen im Manching*, Band 11, Stuttgart 1989, p. 128.

¹¹⁰⁴ Informații amabile Matilda Takacs și Paul Scrobotă.

tipologiei stabilite de Rupert Gebhard¹¹⁰⁵ și grupei 7b stabilite de Thea Haevernick¹¹⁰⁶. Datarea brățărilor de acest fel de la Manching s-a făcut în sub-faza LT C₁b, care cuprinde intervalul 220/210 – 175/165¹¹⁰⁷. Astfel de podoabe provin și de la Morești, cele două brățări fiind încadrate în grupa 8a la Thea Haevernick¹¹⁰⁸ și se datează în La Tène C₁¹¹⁰⁹. Ele nu lipsesc nici în descoperirile celtice din nord-vestul României unde apar în contexte datate în La Tène C¹¹¹⁰.

Anumite tipuri de brățări din sticlă au fost purtate și în etapele târzii ale celei de a doua epoci a fierului, fiind prezente și în unele descoperiri din Transilvania și din Banat¹¹¹¹.

Vasele caracteristice mediului bastarnic descoperite la Șeușa (Pl. LXXXIX) se încadrează în prima grupă tipologică a ceramicii fine bastarnice¹¹¹². Piese asemănătoare se întâlnesc și printre materialele descoperite la Morești¹¹¹³. Ele sunt recipiente comune în mediul bastarnic al culturii Poienești-Lukaševka¹¹¹⁴ dar lipsesc în stațiunile arheologice contemporane, cercetate în vestul și nord-vestul României de azi. Pentru debutul culturii Poienești-Lukaševka, deși inițial plasat de către Mircea Babeș la mijlocul secolului al II-lea a. Chr¹¹¹⁵, acum se admite o dată situată în jurul anului 200 a. Chr¹¹¹⁶. Motiv pentru care prezența ceramicii de acest tip, descoperită la Morești și Șeușa nu poate să fie datată înainte de începutul secolului al II-lea î. Chr¹¹¹⁷.

Din descoperiri izolate provin unele piese care pot să fie încadrate cronologic. O fibulă filiformă cu „opturi” provine din peștera din Bordul Mare de la Ohaba Ponor (Pl. CV, 3, CVIII, 1)¹¹¹⁸. Astfel de fibule (*Fibel mit Achterschleifen*) sunt întâlnite numai în aria răsăriteană de răspândire a civilizației celtice, fiind cunoscute astfel de exemplare mai ales de pe teritoriile Boemiei, Ungariei, Jugoslaviei și României¹¹¹⁹. În țara noastră au fost descoperite la Ciumești și Curtuiușeni unde sunt datate în La Tène-ul mijlociu, iar la Pișcolt-”Nisipărie” sunt prezente în orizontul IV¹¹²⁰.

Fibula de la Blandiana¹¹²¹ face parte din seria agrafelor evaluate, cu sferă sau disc la picior și este caracteristică pentru sfârșitul La Tène-ului mijlociu¹¹²².

¹¹⁰⁵ Grupele 7b/forma 24 și 8b/forma 36, idem, *op. cit.*, p. 130, Pl. 50/3.

¹¹⁰⁶ T. E. Haevernick, *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel-und Spätlatènezeit aus dem europäischen Festland*, Bonn 1960, p. 52, Fig. 22. O serie de analogii ale exemplarelor încadrate în grupa 7b se găsesc la p. 155.

¹¹⁰⁷ R. Gebhard, *Der Glasschmuck aus dem opidum von Manching, Die ausgrabungen im Manching*, p. 127, vezi și tabelul de la p. 119.

¹¹⁰⁸ K. Horedt, *Morești*, p. 48-49, Pl. 22/2,9.

¹¹⁰⁹ Idem, *op. cit.*, p. 48.

¹¹¹⁰ J. Némethi, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 167-170.

¹¹¹¹ De curând A. Rustoiu a trecut în revistă piesele provenind din contexte dacice: în *TD XX*, 1-2, 1999, p. 190-191. O altă brățară, provenind dintr-o peșteră din Banat a fost publicată de către S. N. Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat*, Timișoara 2000, p. 74, Pl. CXXXIII, 1.

¹¹¹² M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur*, Bonn 1993, p. 60-63.

¹¹¹³ K. Horedt, *Morești*, p. 47, Abb. 20/16-17, 19; /1-2.

¹¹¹⁴ M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur*, Bonn 1993, Pl. 4/25b, Pl. 8/68b.

¹¹¹⁵ Idem, în *SCIVA*, 36, 3, 1985, p. 209.

¹¹¹⁶ Idem, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur*, Bonn 1993, p. 154, idem, în *Istoria României*, București 2001, p. 522.

¹¹¹⁷ I. V. Ferencz, M. M. Ciută, în *Istros*, XII, 2005, p. 240-241, 245.

¹¹¹⁸ C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Materiale*, III, 1957, p. 47, fig. 5, 6, p. 46.

¹¹¹⁹ J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1993, p. 104.

¹¹²⁰ Idem, în *TD*, XIV, 1-2, 1994, p. 104.

¹¹²¹ I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 42, fig. 5, 2.

Veriga pentru gleznă din bronz cu trei semiove mari (Pl. XCIV, 1-2) de la Uroi¹¹²³ se numără printre podoabele frecvente în descoperirile celtice datate în La Tène-ul mijlociu. Brățările cu semiove mari încheie evoluția brățărilor și verigilor pentru picioare¹¹²⁴ iar perioada lor de utilizare poate fi legată cronologic numai de La Tène-ul mijlociu¹¹²⁵ și mai exact, ele au fost în modă în subfaza C₁ a La Tène-ului¹¹²⁶.

Fragmentul unei centuri ornamentale caracteristică „tipului ungar”¹¹²⁷ provine de la Vețel (Pl. CV, 1)¹¹²⁸. Aria de răspândire a pieselor de acest tip cuprinde mediul celtic din sud-vestul Slovaciei, Ungaria (Transdanubia și bazinul Tisei), Ucraina Transcarpatică, Transilvania și Serbia (spațiul scordisc)¹¹²⁹. Sporadic, astfel de centuri se regăsesc și în Slovenia¹¹³⁰. Analogii pentru piesa în cauză provin de la Bocsár-Lapustă, din Ungaria¹¹³¹, ca și din descoperirile de la Valea lui Mihai¹¹³² sau de la Telești¹¹³³. Din punct de vedere cronologic, centurile de tip „ungar” au fost datate larg în perioada La Tène C-D¹¹³⁴ sau la sfârșitul La Tène-ului mijlociu și în ultima fază a acestei perioade (a doua jumătate a sec. II a.Chr. – sec. I a.Chr.)¹¹³⁵. Centura de la Vețel a fost încadrată cronologic în La Tène C₁¹¹³⁶.

Chiar dacă majoritatea exemplarelor cunoscute au fost descoperite întâmplător se cunosc unele contexte care sugerează o încadrare mai restrânsă, la care ne putem raporta. Este vorba de piesele de la Ciumești¹¹³⁷, Valea lui Mihai¹¹³⁸ (România), Vác – Gravel pit (Kavicsbánya)¹¹³⁹, Farnos¹¹⁴⁰, Törökszentmiklós - Suryán¹¹⁴¹

¹¹²² Vl. Zirra, în *File de istorie*, III, 1974, p. 152-153. La Pișcolt - „Nisipărie” astfel de agrafe au fost descoperite în mormintele încadrate în orizontul IV, J. Némethi, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 128.

¹¹²³ D. Popescu, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 183, Fig. 1, p. 184, Fig. 2, p. 185; idem, în *Transilvania*, 75, 8-9, p. 678.

¹¹²⁴ J. Némethi, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 105-106.

¹¹²⁵ I. H. Crișan, în *ActaMN*, X, 1973, p. 47, fig. 7; A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 101.

¹¹²⁶ A. Mase, M. Szabo, *op. cit.*, p. 223.

¹¹²⁷ Tipul a fost definit de J. Reitingger, în *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines*, 111, 1966, p. 165-236 și analizat pe larg de I. Stanczik, A. Vaday, în *Folia Archaeologica*, 22, 1971, p. 7-27.

¹¹²⁸ M. Roska, *Rep.*, p. 301, nr. 52; idem, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 73, nr. 142; D. Popescu, în *Transilvania*, 75, 8-9, 1944, p. 648; I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 64, nr. 80. Mulțumesc și pe această cale colegului și prietenului Aurel Rustoiu pentru desenul acestei piese și pentru sprijinul constant.

¹¹²⁹ A. Rustoiu, în vol. *In Honorem Gheorghe Popilian*, Craiova 2006, p. 301, cu o listă a descoperirilor în Anexa 1, p. 308-309.

¹¹³⁰ B. Teržan, în *Arh.vest.*, 24, 1973, p. 697, pl. 12/6.

¹¹³¹ I. Hunyady, *Kelták a Kárpátmedencében*, Budapest, 1942, Pl. XXXIV, 7.

¹¹³² M. Roska, *A Keltak Erdelyben*, în *KözlCluj*, IV, 1-2, 1944, p. 58, fig. 18/3; Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XVI, 1971, pl. 3, p. 183.

¹¹³³ Gh. Calotoiu, în *Revista muzeelor și monumentelor* (seria muzeu), 2, 1987, p. 29-31.

¹¹³⁴ I. Stanczik, A. Vaday, *op. cit.*, p. 25-26.

¹¹³⁵ B. Jovanović, în *Études celtiques*, 20, 1, 1983, p. 52-55. M. Guštin, în *JahrbRGZM*, 31, 1984, Beilage 1, nr. 49, încadrează mai corect, după părerea noastră, centurile de acest tip în orizontul Belgrad 2, corespunzător La Tène-ului C.

¹¹³⁶ Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XVI, 1971, pl. 3, p. 183; I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, 1973, p. 64, nr. 80.

¹¹³⁷ V. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967, p. 29, fig. 14.

¹¹³⁸ M. Róska, în *Közlemények*, 4, 1-2, 1944, p. 58, fig. 18.

¹¹³⁹ M. Hellebrandt, *Celtic finds from northern Hungary, Corpus of Celtic finds in Hungary*, III, Budapest, 1999, p. 60, pl. 27.

¹¹⁴⁰ Eadem, *op.cit.*, p. 26-27, pl.8/14, 9/1-3,6, 10/1-3.

¹¹⁴¹ I. Stanczik, A. Vaday, *op. cit.*, p. 23-24, fig. 3/6. Centura a fost descoperită împreună cu două fibule de schemă La Tène mijlociu cu placă emailată, piese care apar în sub-faza LT C 1: vezi M. Guštin, în *JahrbRGZM*, 31, 1984, p. 340, n. 106, Beilage 1, nr. 51; M. Čižmář, în vol.: H. Dobrzańska, V. Megaw, P. Poleska (eds.), în vol. *Celts on the margin. Studies in European Cultural Interaction (7th Century BC – 1st Century AD) Dedicated to Zenon Woźniak*, Kraków, 2005, p. 131-133, fig. 2.

(Ungaria), care au fost descoperite în cimitire s-au morminte aparținând La Tène-ului C₁ (a doua jumătate a sec. III a.Chr. – începutul sec. II a.Chr.). Aceasta este perioada în care se constată o diversificare a tipurilor centurilor metalice din aria celtică orientală, piese asociate de regulă cu fibule de schemă La Tène mijlociu (simple, cu noduri mari pe picior ori cu piciorul prevăzut cu placă rectangulară emailată), brățări sau verigi de gleznă cu semi-ove mari, brățări de sticlă etc. Prin urmare, centurile de tip „ungar” constituie o creație a La Tène-ului C₁ din bazinul carpatic. Unele exemplare au putut rămâne însă în uz o perioadă mai îndelungată, așa cum s-a întâmplat și cu alte podoabe emailate. Spre exemplu, fibulele cu placă rectangulară pe picior¹¹⁴².

Toate aceste obiecte sunt contemporane cu piese aparținând unor inventare funerare din cadrul orizonturilor III și IV de la Pișcolt.

Materialele arheologice celtice cu valoare cronologică descoperite în zona Mureșului mijlociu nu sunt numeroase, faptul fiind o consecință a stadiului cercetărilor¹¹⁴³. Prin raportarea la descoperirile de la Pișcolt, se poate observa că pentru evoluția prezenței celților în arealul cercetat se pot distinge, în mare, aceleași etape cronologice care sunt caracteristice și zonei nord-vestice a țării. Cele expuse au fost sistematizate în tabelul 1.

Cronologie relativă	Necropole și morminte izolate	Așezări	Descoperiri izolate	Pișcolt
LT B ₁ /B ₂	Turdaș, jud. Alba		Alba Iulia, zona Hațeg, Turdaș, jud. Hunedoara	I
LT B ₂	Aiud I „Silivaș”		Deva, Peșelca	II
LT B ₂ /C ₁				III
LT C ₁	Aiud I, Blandiana	Aiud sub Hagău: brățară sticlă Șeușa: ceramica bastarnică, cele două fibule, brățările de sticlă	Ohaba-Ponor, Veșel, Uroi	IV

Tabelul 1. Sincronismul dintre etapele necropolei de la Pișcolt și materialele descoperite în zona Mureșului mijlociu.

Din punct de vedere al cronologiei absolute, necropola de la Pișcolt debutează la un moment situat între anii 350/330 î.Chr.¹¹⁴⁴.

Privind în ansamblu descoperirile arheologice prezente în arealul studiat de noi, se poate spune că teritoriile transilvănene au fost colonizate pe parcursul mai multor etape. Aceeași concluzie a fost formulată și pentru partea de nord-vest a României, pe baza rezultatelor investigațiilor sistematice a mai multor stațiuni, dar mai ales cea de la

¹¹⁴² A. Rustoiu, *Fibulele*, p. 38-39.

¹¹⁴³ Vezi capitolul IV, p. 76-78.

¹¹⁴⁴ J. Némethi, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 71-82; idem, în *TD*, 9, 1-2, 1988, p. 73; idem, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 125.

Pișcolt, unde, așa cum am mai remarcat, au putut să fie distinse patru orizonturi de înmormântări¹¹⁴⁵.

Ca o concluzie, remarcăm că deși în acest stadiu al cunoașterii, marcat de lipsa cercetărilor sistematice nu se poate realiza un sistem cronologic pentru zona Mureșului mijlociu, unele repere furnizate de obiecte descoperite în acest areal ne oferă suficiente argumente pentru ca să ne raportăm la sistemele elaborate în zonele apropiate. Din această perspectivă, considerăm oportună sistematizarea descoperirilor cunoscute în momentul actual și prezentarea lor în tabelul ilustrat în (Pl. CXI).

¹¹⁴⁵ J. Némethi, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 71-72 ; idem, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 122-128.

IX. CONCLUZII

Deși puține, informațiile de care dispunem în prezent în legătură cu locuitorii văii Mureșului, privite în ansamblu, pot contribui, într-o bună măsură la reconstituirea unor aspecte de civilizație. În paginile care urmează, am încercat să sistematizăm datele furnizate de cercetările arheologice, să le corelăm cu informațiile istorice din operele autorilor antici și cu rezultatele cercetărilor din alte spații geografice, încercând să conturăm tabloul general al vieții acelor comunități.

IX. 1. Zona Mureșului mijlociu la sfârșitul primei epoci a fierului

Herodot menționează prezența sciților agatârși în etapa finală a primei vârste a fierului în Transilvania, pe valea Mureșului¹¹⁴⁶. Prin intermediul cercetărilor arheologice au fost descoperite vestigiile acestui grup care a fost prezent în zonă de la începutul secolului al VI-lea¹¹⁴⁷. Ultimele înmormântări scitice, care au fost datate spre mijlocul secolului al V-lea¹¹⁴⁸ reprezintă ultimul orizont cunoscut al primei vârste a fierului în spațiul intracarpatic.

Transilvania și părțile aflate în vestul și nord-vestul României de astăzi, au fost colonizate de către celți într-o etapă care pare să fi început din a doua jumătate a secolului al IV-lea¹¹⁴⁹. În Câmpia Tisei prin cercetări arheologice s-a demonstrat că celții au întâlnit în momentul sosirii lor o populație eterogenă, având în componență elemente scitice și tracice¹¹⁵⁰. Această populație a fost identificată de către unii cercetători cu *sigynii*¹¹⁵¹ menționați de izvoarele istorice¹¹⁵². Din punct de vedere arheologic manifestările acestei populații au fost definite sub denumirea de grup Sanislău-Nir, componentă a fenomenului mai larg Szentes-Vekerzug-Chotin. Acesta din urmă a evoluat în arealul menționat în secolul al V-lea și în prima jumătate a veacului următor¹¹⁵³.

Pentru intervalul de timp cuprins între cca 450 și 350/330 î. Chr, adică din momentul înregistrării ultimelor înmormântări scitice¹¹⁵⁴ și până când par primele morminte celtice¹¹⁵⁵, nu dispunem de informații literare sau arheologice despre

¹¹⁴⁶ Herodot, *Istoriei*, IV, 104.

¹¹⁴⁷ V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca 1980, p. 134.

¹¹⁴⁸ Idem, *op. cit.*, p. 125-133.

¹¹⁴⁹ Acest moment este indicat de o serie de descoperiri arheologice. Pentru aceasta vezi: J. Némethi, în *ActaMP*, X, 1986, p. 71; idem, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 72-73; idem, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 122; idem, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, București 1999, p. 127-128; I. V. Ferencz, în *Analele Banatului* S. N. VI 1998, p. 215-216; A. Rustoiu, în *Istros*, XII, 2005, p. 45-64.

¹¹⁵⁰ J. Némethi, în *SympThrac*, 8, 1990, 50-51.

¹¹⁵¹ *Ibidem*.

¹¹⁵² Herodot, *Istoriei*, V, 9, în *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964, p. 67; Apollonios din Rodos, *Argonauticele*, IV, 320, în *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964, p. 141.

¹¹⁵³ Descoperirile aparținând grupului Sanislău – Nir, au fost încadrate din punctul de vedere al sistemelor cronologice clasice, în cadrul etapei Ha D₂, perioadă care corespunde etapei Latène A, în Europa centrală: J. Némethi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, București 1999, p. 127.

¹¹⁵⁴ V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 138.

¹¹⁵⁵ Vezi capitoul VIII, supra p. 256-259.

comunitățile umane din Transilvania și implicit, despre locuitorii văii Mureșului¹¹⁵⁶. Situația constatată o considerăm ca fiind o consecință a lipsei cercetărilor și nu credem că se poate susține ideea unui vid de populație.

IX. 2. *Debutul celei de a doua vârste a fierului*

Transformările și restructurările înregistrate la începutul epocii La Tène în cadrul comunităților celtice în Europa centrală au creat anumite tulburări care, agravate de o creștere demografică, au contribuit la declanșarea migrațiilor numite *istorice*, în secolul IV î. Chr. (Pl. I)¹¹⁵⁷. Legenda nepoților regelui biturigilor - Ambigatus, consemnată de izvoarele istorice, aduc în prim plan cele două direcții principale ale deplasărilor de populații: una spre sud, alta spre est.

Evenimentele desfășurate în Peninsula Italică (Pl. III) sunt mai bine cunoscute din operele autorilor antici. Prin intermediul informațiilor furnizate de cercetarea arheologică s-a demonstrat că un val de populații celtice, probabil tot atât de puternic precum cel care a lovit Italia, s-a îndreptat spre est. Tradiția istorică a atribuit conducerea acestei migrații lui *Sigovesus*, care s-a îndreptat în direcția *Pădurii Hercinice*. Începutul acestor evenimente au fost datate la sfârșitul secolului al V-lea î. Chr.¹¹⁵⁸ și au avut ca țintă un spațiu restrâns și bine delimitat din Transdanubia, iar ca obiectiv controlul asupra drumului chihlimbarului¹¹⁵⁹. În prima treime a secolului al IV-lea, deplasările spre răsărit s-au desfășurat în principal pe axa Dunării¹¹⁶⁰, în mai multe etape. Prima dintre ele, foarte probabil în intervalul 400-375 î. Chr., a avut drept rezultat ocuparea unor teritorii situate în nord-vestul Ungariei și în sud-vestul Slovaciei¹¹⁶¹. Transilvania și părțile aflate în vestul României de astăzi, au fost ocupate într-o etapă care pare să fi început din a doua jumătate a secolului al IV-lea¹¹⁶², în timp ce zonele aflate la sud de Drava, în bazinul Tisei sau Slovacia orientală nu au fost afectate de evenimentele evocate¹¹⁶³. Oricum, după toate probabilitățile, celții atinseseră în timpul lui Filip al II-lea zona Dunării de mijloc¹¹⁶⁴.

În momentul actual dispunem de suficiente date pentru a considera ca moment al pătrunderii primelor comunități celtice în Transilvania, un interval cronologic situat în cea de a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Chr.¹¹⁶⁵. Ocuparea unor teritorii transilvănene s-a desfășurat în mai multe etape, așa cum indică descoperirile arheologice, însă lipsa cercetărilor creează dificultăți în încercarea de a preciza aceste faze¹¹⁶⁶. Pentru partea de nord-vest a României, în special ca urmare investigațiilor de la Pișcolt, au putut să fie distinse patru orizonturi cronologice¹¹⁶⁷.

¹¹⁵⁶ I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palkó, *op.cit.*, p. 35; R. A. Rustoiu, în *Istros*, XII, 2005, p. 51; C. I. Popa, R. Totoianu, *op. cit.*, p. 76; C. I. Popa, M. Simina, *op. cit.*, p. 66.

¹¹⁵⁷ V. Kruta, *Les celtes*, p. 156-157.

¹¹⁵⁸ Idem, *op.cit.*, p. 213.

¹¹⁵⁹ M. Szabó, *Les celtes*, p. 17; V. Kruta, *op.cit.*, p. 213.

¹¹⁶⁰ Idem, *Les celtes*, p. 213; idem, *Celții*, p. 100.

¹¹⁶¹ Idem, *Les celtes.*, p. 212-214.

¹¹⁶² Vezi capitolul VIII, supra p. 256-259.

¹¹⁶³ V. Kruta, *Les celtes.*, p. 214.

¹¹⁶⁴ J. Bouzek, *Thracians and their neighbours: their destiny, art and heritage*, *Studia Hercynia* IX, Prague 2005, p. 105.

¹¹⁶⁵ A. Rustoiu, în *Apulum* XLII, p. 57-58; idem, în *Istros*, XII, p. 51. Pentru zonele aflate în vestul și nord-vestul României, vezi: J. Némethi, în *ActaMP*, X, 1986, p. 71; idem, în *TD*, IX, 1-2, 1988, p. 72-73; idem, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 122.

¹¹⁶⁶ Vezi capitolul VIII.

¹¹⁶⁷ J. Némethi, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 122, 128; Vl. V. Zirra, în *SCIVA*, 48, 2, 1997, p. 128.

În izvoarele antice prezența celților în bazinul Dunării de Jos este menționată în contextul expediției lui Alexandru cel Mare împotriva tribalilor din 335 î. Chr. Episodul povestit de Ptolemaios fiul lui Lagos este păstrat la Arian: „*Aici sosiră soli atât din partea triburilor libere care locuiesc pe malurile Istrului, cât și de la Syrmos, regele tribalilor; veniră soli chiar și de la celții care locuiesc în Golful Ionic*”¹¹⁶⁸. Aceeași sursă este folosită și de Strabon: „*Ptolemeu, fiul lui Lagos, spune că în cursul acestei expediții au sosit la Alexandru celții de lângă Marea Adriatică, pentru a stabili cu el legături de prietenie și ospitalitate...*”¹¹⁶⁹. Venceslas Kruta a observat că la acea dată, singurii celți care locuiau în zona Golfului Ionic (sau de la Marea Adriatică, așa cum afirmă Strabon) erau *senonii* care stăpâneau teritoriile din jurul Anconei¹¹⁷⁰. Prezența celților în partea de răsărit a bazinului Carpatic la sfârșitul secolului IV și începutul secolului III î. Chr. este confirmată și de acțiunile militare pe care aceștia le inițiază în nordul Peninsulei Balcanice în acea perioadă. Se pare că în 310 are loc o invazie care i-a afectat pe *arriaioi*, după cum menționează Theopomp din Chios¹¹⁷¹. De asemenea, în 298 are loc prima tentativă de invazie în Grecia, încercare oprită de regele Macedoniei, Casandros¹¹⁷².

Mențiunea lui Trogus Pompeius, conform căreia „...*Galii [celții, n. n.] au supus pe pannoni și timp de mai mulți ani au dus războaie cu sorți schimbătoare cu vecinii lor...*”¹¹⁷³, se referă foarte probabil la evenimentele desfășurate în zona de care ne ocupăm la puțin timp după apariția noilor sosiți¹¹⁷⁴.

Recent, s-a emis ipoteza participării unor grupuri de *senoni* la primele raiduri ale celților în Transilvania¹¹⁷⁵. Răspândirea artefactelor celtice timpurii par să indice faptul că la aceste evenimente au participat unele contingente originare din Transdanubia alături de altele din zonele alpine¹¹⁷⁶. Prezența unor comunități originare din zona alpină, central-europeană este indicată și prin existența unor instalații de încălzit având analogii în acel areal¹¹⁷⁷. Odată cu sosirea lor, în bazinele principalelor râuri: Mureș, Someș și Târnave, precum și pe văile unora dintre afluenții acestor râuri, iau naștere așezări rurale și apar necropole, modul de trai căpătând un aspect similar cu al celui cunoscut în toate teritoriile locuite de celți în centrul continentului.

IX. 3. Civilizația celtică în zona Mureșului mijlociu

Pentru a înțelege mai bine aspectele civilizației materiale și spirituale ale comunităților omenești care au locuit în zona Mureșului mijlociu, în perioada propusă spre studiu, considerăm utilă o sinteză a rezultatelor cercetărilor.

¹¹⁶⁸ Arian, *Expediția lui Alexandru cel Mare*, I, 4, 6-8, în vol. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964, p. 578-589.

¹¹⁶⁹ Strabon, *Geografia* VII, 3-8, în vol. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964.

¹¹⁷⁰ V. Kruta, *Les celtes*, p. 240-241.

¹¹⁷¹ Idem, *op. cit.*, p. 241.

¹¹⁷² Pausanias, *Călătorie în Grecia*, Editura Științifică, vol. I, București 1974, vol. II București 1982, I, *Atica*, IV, 1; V. Kruta, *op. cit.*, p. 242.

¹¹⁷³ Trogus Pompeius, *Istoria lui Filip*, XXIV, 5, în vol. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964, p. 357.

¹¹⁷⁴ I. Glodariu, în vol. *Istoria Transilvaniei* (vol. I), Cluj-Napoca 2003, p. 77.

¹¹⁷⁵ A. Rustoiu, în *Apulum* XLII, 2005, p. 63-65; idem, în *Istros*, XII, 2005, p. 48-51.

¹¹⁷⁶ Idem, în *Apulum* XLII, p. 57-58; idem, în *Istros*, XII, p. 51.

¹¹⁷⁷ I. V. Ferencz, D. Ferencz, în *Revista Bistriței* XV, 2001, p. 43, vezi și capitolul V, supra p. 92.

IX. 3. 1. *Complexe de locuire*

Habitatul populațiilor care au locuit în Transilvania și implicit pe cursul mijlociu al Mureșului, în primele etape ale celei de a doua epoci a fierului este mai puțin cunoscut. Unele monografii și studii publicate în ultimii ani au făcut să fie aflate o serie de amănunte care fac posibilă schițarea unor trăsături generale ale acestei problematici¹¹⁷⁸.

Examinând relieful zonei noastre¹¹⁷⁹, se poate observa că modalitatea aleasă de comunitățile celei de a doua epoci a fierului pentru întemeierea așezărilor prezintă clare similitudini cu situația documentată în ariile geografice situate în vestul și nord-vestul României actuale. Astăzi, se cunosc treisprezece puncte cu descoperiri care documentează existența unor locuiri izolate sau așezări (Pl. CVI)¹¹⁸⁰. Ele sunt dispuse în lunca sau pe terasele fertile ale acestui râu sau ale unor afluenți. O situație oarecum aparte în cadrul zonei noastre este aceea de la Gligorești, unde a fost locuit un grind format în zona confluenței Arieșului cu Mureșul¹¹⁸¹. Locuirea în condiții geografice de acest fel este atestată în multe cazuri în zona Careiului¹¹⁸².

Toate așezările au un pronunțat caracter rural, situarea lor în zone prielnice pentru cultivarea solului fiind firească, dacă ținem seama că avem de a face cu o populație de agricultori și crescători de animale¹¹⁸³.

Locuințele descoperite până în prezent în zona de care ne ocupăm sunt în totalitate adâncite în pământ, de tipul bordeielor și semi-bordeielor¹¹⁸⁴. Astfel de locuințe sunt construite și mai târziu, în epoca dacică, așa cum a observat Ioan Glodariu, care a și realizat o tipologie a construcțiilor de acest fel¹¹⁸⁵. Planul lor are în unele cazuri o formă cvasi-rectangulară, cum a fost constatat la Lancrăm (Pl. XLIII, 2)¹¹⁸⁶ sau la Șeușa (Pl. LXV)¹¹⁸⁷. La Gligorești a fost identificată o locuință adâncită având o formă aproape circulară¹¹⁸⁸.

Aceste construcții erau în general puțin adâncite în pământ și unele aveau pereții realizați din împletitură de nuiele, lipită cu lut, în timp ce altele este posibil să fi avut pereți din scânduri sau din bârne¹¹⁸⁹. Acoperișurile, realizate din trestie, stuf, papură sau din paie, se sprijineau pe o structură din lemn și aveau formă conică ori erau de felul

¹¹⁷⁸ I. V. Ferencz, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 79-92; V. Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2000; C. I. Popa, R. Totoianu, *op. cit.*, p. 51-134; I. V. Ferencz, M. M. Ciută, în vol. *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 22-50; A. Rustoiu, G. T. Rustoiu, *op.cit.*, p. 177-192; I. V. Ferencz, D. Ferencz, în *Revista Bistriței*, XV, 2001, p. 39-53; A. Rustoiu, *Habitat und gesellschaft*, p. 49-90; C. I. Popa, M. Simina, *op. cit.*

¹¹⁷⁹ Vezi cap. II.

¹¹⁸⁰ Numărul mic al locuirilor în primele etape ale celei de a doua vârste a fierului comparativ cu epoca regatului, a fost remarcat în repetate rânduri pentru întreaga Transilvanie. I. Glodariu, în *SympThrac*, 7, 1989, p. 126; V. Crișan, *op.cit.*, p. 86.

¹¹⁸¹ F. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, *Gligorești, „La Holoame”*, com. Luna, jud. Cluj, în CCA, campania 1998, Vaslui, 1999, nr. 60, p. 51-52; F. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, în *Apulum*, XLI, 2004, p. 66, 69, 74, Pl. II.

¹¹⁸² J. Némethi, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 54.

¹¹⁸³ D. Popescu, în *Istoria României*, Vol. I, București, 1960, p. 233; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*², București 1977, p. 26, 31; J. Némethi, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 54.

¹¹⁸⁴ Vezi cap. V, supra p. 101.

¹¹⁸⁵ I. Glodariu, *Arhitectura*, p. 10.

¹¹⁸⁶ C. I. Popa, R. Totoianu, *op.cit.*, p. 62; C. I. Popa, M. Simina, *op.cit.*, *op.cit.*, 2004, p. 52.

¹¹⁸⁷ I. V. Ferencz, M. M. Ciută, *Finds from Șeușa*, p. 24; I. V. Ferencz, D. Ferencz, *op.cit.*, p. 40, Pl. IV.

¹¹⁸⁸ F. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, *Gligorești, „La Holoame”*, com. Luna, jud. Cluj, în CCA, campania 1998, Vaslui, 1999, nr. 60, p. 22.

¹¹⁸⁹ I. V. Ferencz, D. Ferencz, *op.cit.*, p. 40.

celor „în două ape”, iar streășina ajungea probabil până la pământ¹¹⁹⁰. Materialele de construcții utilizate sunt cele aflate la îndemână, situație comună întregului areal locuit în antichitate de către celți¹¹⁹¹. Materiile prime din categoria celor vegetale (lemn, nuiele, stof etc.) precum și lutul au avut ponderea cea mai mare¹¹⁹².

Pe baza datelor de care dispunem putem presupune că încăperile erau încălzite, în anumite cazuri, cu ajutorul unor instalații construite din piatră, din lut și poate prin intermediul unor vetre cu marginile înălțate¹¹⁹³.

Iluminatul se făcea probabil pe cale naturală prin intermediul unor deschizături practicate în pereți sau tavan, precum și prin spațiul destinat intrării¹¹⁹⁴.

În privința dispunerii locuințelor în interiorul așezărilor, siturile de la Ciumești și Morești oferă o imagine concludentă. În cadrul celei de la Ciumești bordeiele au fost construite la distanță relativ mare una de alta (cca 60-120 m), fiind totuși grupate câte două sau câte trei¹¹⁹⁵.

Materialele arheologice descoperite în cadrul așezărilor și locuirilor izolate sunt reprezentate în special de ceramică (lucrată la roată și cu mâna), dar nu lipsesc nici obiecte confecționate din metal, os sau sticlă.

IX. 3. 2. *Descoperiri cu caracter funerar*

În interiorul Arcului Carpat, cât și în zona de nord-vest a țării noastre necropolele celților sunt plane și birituale. Ele conțin atât morminte de inhumatie, cât și de incineratie. Între acestea din urmă se disting cazuri în care resturile cinerare au fost depuse direct în groapă și altele în care pentru aceasta a fost folosit un vas ca urnă¹¹⁹⁶. Acestea din urmă sunt însă rare. Biritualismul caracterizează civilizația La Tène încă din faza inițială¹¹⁹⁷ și este specific și pentru necropolele celtice din Transilvania și din Ungaria orientală. El este atestat încă din momentul implantării civilizației celtice în aceste spații și persistă până la dispariția lor din regiunile menționate¹¹⁹⁸.

Pe cursul mijlociu al Mureșului au fost identificate necropole la Aiud¹¹⁹⁹ și Blandiana¹²⁰⁰, la care se mai adaugă și unele materiale care pot fi incluse, cu probabilitate, în categoria obiectelor de inventar funerar, descoperite în diverse localități (Pl. CVII). Numărul acestor tipuri de situri cunoscute în prezent este net inferior, pe cursul mijlociu al Mureșului, în comparație cu al celor provenind din așezări. Deasemenea, trebuie remarcat că nici o necropolă cunoscută în zona de care ne ocupăm, nu a fost cercetată sistematic.

Nu de puține ori, printre materialele arheologice provenind din inventare funerare se numără piese deosebite ca aspect și valoare. Între acestea merită enumerate:

¹¹⁹⁰ Idem, *op.cit.*, p. 42.

¹¹⁹¹ F. Adouze, O. Buchsenschutz, *op.cit.*, p. 53.

¹¹⁹² Idem, *op.cit.*, p. 53-57.

¹¹⁹³ I. V. Ferencz, D. Ferencz, *op.cit.*, p. 43. Vezi și supra, cap V, p. 92-94.

¹¹⁹⁴ Idem, *op.cit.*, p. 43-44. Vezi și supra, cap V, p. 94.

¹¹⁹⁵ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 69.

¹¹⁹⁶ I. H. Crișan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 153; Idem, în *Marmația*, II, 1971, p. 72.

¹¹⁹⁷ V. Kruta, *Les celtes*, p. 174-175.

¹¹⁹⁸ Vl. Zirra, în vol. *Relations between the autochthonous population and the Migratory Populations, Bibliotheca Historica Romaniae Monographs XVI*, București, 1975, p. 48; J. Némethi, în *TD*, 9, 1-2, 1988, p. 49-73; idem, în *TD*, 10, 1-2, 1989, p. 75-114; idem, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 59-112; idem, în *TD*, 14, 1-2, 1993, p. 117-129.

¹¹⁹⁹ I. H. Crișan, în *Sargetia*, 10, 1973, p. 50-51; idem, în *StCom Brukenthal*, 18, 1974, p. 71-96.

¹²⁰⁰ I. Al. Aldea, în *Apulum XXI*, 1983, p. 415-42; I. Al. Aldea, H. Ciugudean, în *Apulum XXII*, 1985, p. 37-43)

coifurile (Hațeg¹²⁰¹, Silivaș¹²⁰², Aiud¹²⁰³, Săvârșin¹²⁰⁴), spade¹²⁰⁵, unele recipiente realizate din material ceramic¹²⁰⁶ precum și alte categorii de obiecte¹²⁰⁷. Prezența în inventarele funerare a unor astfel de artefacte indică prestigiul de care se bucura defunctul în cadrul comunității.

IX. 3. 3. Războinicii

În privința armamentului și a tacticii de luptă utilizate de luptătorii celți, mărturiile arheologice de care dispunem, completează și confirmă relațiile autorilor din antichitate. Descoperirile din aria cercetată ilustrează existența panopliei militare caracteristice unei arii largi locuite de celți. Este vorba de spadă, lance și scut¹²⁰⁸, uneori cuțite. În cazuri excepționale apar coifuri, cămăși de zale și chiar cnemide elenistice, cum este cazul la Ciumești¹²⁰⁹. Dar această situație nu poate fi generalizată, complexul de la Ciumești constituind prin inventarul respectiv un unicat în întreaga arie celtică. În acest teritoriu s-a constatat că echipamentul complet a fost rezervat numai elitelor¹²¹⁰ și chiar obiectele care compun echipamentul defensiv este rar în descoperiri¹²¹¹.

La Aiud, de unde provin mai multe arme pare să fi fost înmormântat un personaj de rang înalt¹²¹². Inventarele sărace ale altor morminte, care conțin doar sulite sau lănci, par să indice prezența unor luptători care se situau pe o poziție ierarhică inferioară. Această ierarhizare a războinicilor pare să fie confirmată și de cercetarea unor complexe funerare din alte spații etno-culturale¹²¹³.

¹²⁰¹ Nr. catalog: 13, Pl. XXXVIII, 3.

¹²⁰² Nr. catalog: 28, Pl. LX, 1; LXI.

¹²⁰³ Nr. catalog: 2 c.

¹²⁰⁴ M. Gumă, în *TD*, XII, 1-2, 1991, p. 102, nota 111; M. Barbu, P. Hügel, în *CCA*, 1997, p. 91-92; *RepArhMureșInf*, p. 107-109.

¹²⁰⁵ Între exemplarele provenind din zona studiată, trebuie evidențiată una din piesele de la Aiud, având teacă ornamentată cu dragoni afrontați și butoni acoperiți cu foiță de aur, Nr. catalog: 2b, Pl. XI.

¹²⁰⁶ În această categorie trebuie menționat vasul cu torți antropomorfe de la Blandiana: Nr. catalog: 5, Pl. XXIV, 5, Pl. XXV.

¹²⁰⁷ Nu poate fi exclusă nici aplica ornamentală provenind de la Aiud: Nr. catalog: 2b, Pl. X.

¹²⁰⁸ Acestea sunt armele cele mai răspândite la celți în cea de a doua epocă a fierului: V. Kruta, *Les celtes*, p. 165.

¹²⁰⁹ M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970.

¹²¹⁰ V. Kruta, *Les celtes*, p. 256.

¹²¹¹ Idem, *op.cit.*, p. 165.

¹²¹² La Aiud, între materialele provenind din necropola I, s-a păstrat o teacă de spadă ornamentată cu dragoni afrontați (Pl. XI), care a fost decorată cu doi butoni acoperiți cu foiță de aur. De asemenea, cel puțin una dintre cele două aplici ornamentale era acoperite cu foiță de aur, motiv pentru care luăm în calcul posibilitatea ca ele să provină din același inventar funerar. Pe baza argumentelor prezentate credem că este posibil ca în necropola de la Aiud să fi fost înmormântat un personaj cu rang deosebit în întreaga zonă. Coiful fragmentar descoperit la Aiud ar fi putut să fi aparținut aceluiași războinic. Morminte ale unor căpetenii, având inventare deosebit de bogate au fost descoperite și în alte necropole, fiind de obicei prezente câte unul într-o necropolă. Situația se prezintă în acest fel la Apahida: I. H. Crișan, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 44; Vl. Zirra, în, *Dacia*, N.S., XX, 1975, 142-146, fig. 11, și la Ciumești: M. Rusu, O. Bandula, *op.cit.* Trebuie menționat că din inventare funerare provenind din zona Mureșului mijlociu se cunosc în total trei coifuri: de la Aiud, Săvârșin și zona Hațegului. O a patra piesă face parte din lotul „de la Silivaș” a căruia proveniență este incertă. Toate cele patru indică prezența unor căpetenii: V. Kruta, *Les celtes*, p. 256. Prezența în zona Mureșului mijlociu a patru dintre cele șapte coifuri celtice cunoscute până în prezent de pe teritoriul României (M. Gumă, în *TD*, XII, 1-2, 1991, p. 102, unde nu apare coiful de la Aiud, n. n.) indică importanța deosebită a zonei.

¹²¹³ G. Florea, în vol. *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate*, Cluj-Napoca 2005, p. 48.

Piese de harnașament descoperite cu preponderență în inventare funerare indică și ele statutul social al defuncțiilor. În general mormintele în care au fost descoperite piese de harnașament sau de car (când este cunoscut contextul descoperirii), au în componență și arme¹²¹⁴. Aceasta indică apartenența celui înmormântat în categoria războinicilor.

Componența garniturilor de armament din inventarele funerare ilustrează existența unei elite echipate pentru a lupta călare, susținută de formațiuni mobile de luptători pedestri, echipați ușor¹²¹⁵.

IX. 4. Vestimentația

Accesoriile vestimentare și podoabele care provin din așezări, dar mai ales din inventare funerare, sunt singurele piese care ne furnizează informații asupra costumației celților de pe Valea Mureșului în perioada studiată. Chiar dacă numărul lor este redus, asemănarea cu piese provenind din alte spații geografice locuite de celți indică identitatea celtică a comunităților care le-au vehiculat. Particularitățile costumului reflectă nu numai rangul ci și apartenența la o comunitate etnică¹²¹⁶.

IX. 5. Ocupații și economie

Chiar dacă nu dispunem de prea multe dovezi ale practicării diverselor meserii ele nu lipsesc cu desăvârșire și atestă unele meșteșuguri casnice sau specializate. Una dintre ocupațiile de bază ale populației care a locuit în zona Mureșului mijlociu, în epoca studiată, a fost agricultura. Însă cu excepția amplasamentului așezărilor, nu dispunem de alte dovezi ale practicării ei. În general, în teritoriile locuite de celți agricultura era adaptată la condițiile locale, fiind orientată cu preponderență spre producția cerealică și spre creșterea animalelor¹²¹⁷. Până în acest moment nu au fost descoperite unelte agricole. Între uneltele utilizate se numără și foarfecile, care sunt frecvente în inventarele complexelor celtice¹²¹⁸.

Alte meserii, precum prelucrarea metalelor sau a osului par să fie indicate prin prezența unor unelte sau piese în curs de prelucrare provenind din inventarul unui complex cercetat la Vințu de Jos.

Dovezi ale realizării unor materiale textile ne sunt furnizate, în mod indirect, de prezența fusaiolelor. Prezența în număr mic a unor asemenea obiecte, în așezările rurale, ne arată caracterul casnic al îndeletnicirii. Confecționarea unor materiale textile din fibre vegetale nu este atestată arheologic, dar poate fi presupusă.

Practicarea unor meserii, de către artizani specializați sau chiar și numai la nivelul fiecărei gospodării, poate să fie cel puțin bănuită. Ne referim la confecționarea obiectelor din lemn.

Este surprinzător că încă în zona Mureșului mijlociu nu au fost descoperite unelte sau instalații folosite pentru confecționarea ceramicii. Faptul îl punem, totuși, pe

¹²¹⁴ Există și unele excepții, precum mormântul 108 de la Pișcolt: J. Némethi, în *TD*, X, 1-2, 1989, 112-113 și poate cel de la Turdaș.

¹²¹⁵ V. Kruta, *Les celtes*, p. 165.

¹²¹⁶ Idem, *op.cit.*, p. 168.

¹²¹⁷ Idem, *op.cit.*, p. 180.

¹²¹⁸ Foarfecile erau utilizate în antichitate pentru tunsul oilor și al oamenilor: I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civizația fierului la daci*, Cluj Napoca, 1979, p. 75. Utilizarea lor în operațiuni specifice zootehniei ne-a determinat să le menționăm în acest loc. Ele pot să fie considerate și obiecte personale, pentru toaletă. Din aceeași categorie, în inventarele funerare celtice sunt întâlnite frecvent și brice: V. Kruta, *Les celtes*, p. 256.

seama stadiului cercetărilor, în condițiile în care din alte spații se cunosc asemenea descoperiri.

Mineritul

Extragerea unor substanțe minerale utile pe parcursul primelor două etape ale La Tène-ului, în zona pe care o investigăm, nu este atestată direct. Totuși, este posibil ca exploatarea unor minerale, precum aurul și sarea, să se fi numărat printre ocupațiile complementare ale celților.

Sarea

Nu este necesar să insistăm asupra importanței sării în alimentația oamenilor și a animalelor, subiectul fiind abordat de numeroși autori¹²¹⁹. Ținând cont de răspândirea zăcămintelor de sare în Europa, de importanța ei din punct de vedere economic Florin Medeleț era de părere că este foarte posibil ca distribuția sării în epoca fierului să fi fost controlată prin locuri de vămuire asemănătoare celor din evul mediu timpuriu¹²²⁰. În acest sens trebuie remarcat numărul mare de localități din care provin materiale arheologice specifice civilizației celtice, din Transilvania, mai exact din zonele unde zăcămintele de sare sunt abundente (Pl. CX). Ideea exploatării zăcămintelor de sare este susținută și prin amplasamentul celor mai multe dintre siturile cunoscute, de-a lungul principalelor căi de comunicație, care sunt văile râurilor Mureș și Crasna¹²²¹. Exploatarea aceluiași zăcămintă pe parcursul unor intervale lungi de timp a condus la imposibilitatea de a preciza cum arătau exploatările în secolele IV-II î. Chr. Subiectul a fost prea puțin cercetat, motiv pentru care optăm pentru o poziție mai prudentă.

Aurul

Exploatarea aurului, atât prin minerit, cât și prin spălarea aluviunilor, de către celți este atestată de izvoarele istorice¹²²². În privința exploatării acestui mineral, cât și pentru exploatarea sării, nu dispunem de nici o dovadă directă pentru ținuturile din zona Mureșului mijlociu. Totuși, un indiciu în această direcție ar putea să reprezinte spada provenind de la Aiud, a cărei teacă este ornamentată cu doi dragoni stilizați și cu doi butoni placați cu aur (Pl. XI)¹²²³ și poate aplica (aplicile) de fier și bronz.

Descoperirea la Zlatna, a unei tetradrahme de tip Filip al II-lea, care se datează la finele sec IV sau începutul secolului III, într-un areal montan bogat în minereuri complexe, între care aurul ocupă un loc important, sugerează faptul că zona era frecventată¹²²⁴.

IX. 6. Relații cu autohtonii

Încercarea de a reconstitui modalitățile prin care s-au desfășurat relațiile între comunități, prin raportare numai la elementele de cultură materială este dificilă cu mijloacele de care dispunem astăzi¹²²⁵. Totuși prezența ceramicii lucrate cu mâna, de tradiție locală în asocieră cu aceea celtică în inventarul așezărilor ilustrează coabitarea

¹²¹⁹ Vezi spre exemplu: I. Glodariu, *Relații comerciale*, p. 107-108; P. Iambor, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 75-85; V. Wolman, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de sare din Dacia romană*, Cluj Napoca, 1997, p. 240-249; Fl. Medeleț, în *Archäologier Österreichs*, 6, 2, 1995, p. 53-57; E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj Napoca, 1997, p. 42-47; M.-Y. Daire, *Les sel des gaulois*, Paris 2003.

¹²²⁰ Fl. Medeleț, în *Analele Banatului*, S. N., 4, 1995, p. 290.

¹²²¹ I. V. Ferencz, în *Analele Banatului*, S. N. 6, 1998, p. 219.

¹²²² Strabon, *Geografia*., IV, 6, 12.

¹²²³ I. H. Crișan, în *StCom Brukenthal*, 18, 1974, p. 74-76, Fig. 1.

¹²²⁴ C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București 1998, p. 102; A. Rustoiu, G. T. Rustoiu, *op. cit.*, p. 185.

¹²²⁵ I. V. Ferencz, în *Acta Terrae Septemcastrensis*, V, 1, Sibiu 2006, p. 139.

celor două populații în zonă. Lipsa informațiilor privind așezările autohtonilor o considerăm o consecință a lipsei cercetărilor.

Locuirea în aceleași așezări a unor comunități aparținând mai multor etnii, nu poate fi susținută în stadiul actual al cercetării. Situația relevată de cercetările din zona Careiului este sugestivă pentru înțelegerea modului în care au conviețuit, în același areal, autohtonii și celții. Pe o întindere de numai câțiva km se grupează trei necropole (Ciumești, Sanislău și Foieni) și două așezări (Ciumești și Berea)¹²²⁶. Dintre acestea, necropolele și așezarea cercetată la Ciumești, în punctul „Bostănărie” au fost considerate ca aparținând celților, în timp ce așezarea de la Berea a fost atribuită autohtonilor¹²²⁷.

Despre schimburile culturale dintre noii veniți și autohtoni și despre modul în care au evoluat, tipologic, cele mai răspândite tipuri de obiecte, în zona Mureșului mijlociu, vorbesc de la sine datele sistematizate în Pl. CXII¹²²⁸.

IX. 7. Încetarea orizontului celtic pe cursul mijlociu al Mureșului

Descoperirea ceramicii bastarnice la Morești și la Șeușa, asociată cu olărie celtică lucrată la roată, se constituie ca un bun reper cronologic, arătând că cele două așezări au fost locuite în prima parte a secolului al II-lea a. Chr. Perioadei care a urmat îi corespunde un alt tip de civilizație ale cărei trăsături au fost remarcate la nivelul credințelor și concepțiilor privind viața de apoi¹²²⁹, dar și în domeniul vieții materiale. În Europa centrală și vestică, începând cu orizontul La Tène C₂ se dezvoltă civilizația *oppida*¹²³⁰, caracterizată prin situri în care se regăsesc materiale celtice specifice. În Transilvania se perpetuează civilizația rurală și iau naștere așezări fortificate și cetăți¹²³¹. Din inventarul acestor situri lipsesc materialele celtice aproape în totalitate¹²³².

¹²²⁶ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 69, 76.

¹²²⁷ Idem, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967, p. 107; idem, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 76; M. Babeș, în *Istoria României*, București 2001, p. 519-520.

¹²²⁸ Ținând cont de faptul că civilizația materială a comunităților care au locuit zona la sfârșitul primei epoci a fierului și deci, și în momentul în care au sosit celții, am încercat să comparăm artefactele cunoscute, din perioada în care zona a fost locuită de celți, cu artefactele din epoci anterioare, mai bine cunoscute. Investigația noastră a început din perioada mijlocie a primei epoci a fierului, în care au fost prezente comunități ale culturii Basarabi și a continuat în vremea în care izvoarele istorice și cele arheologice îi menționează pe agatârși. Pentru ca cititorul să își facă o idee mai clară asupra nivelului cunoașterii, am marcat cu mai multe semne de întrebare perioadele de timp și tipurile de descoperiri pentru care nu avem, până în momentul actual date care să le illustreze.

Am ținut să ilustrez în același mod și cea de a doua jumătate a secolului al II-lea î. Chr, tocmai pentru a se putea distinge diferențele majore ale aspectului culturii materiale în perioada caracterizată prin prezența celților și în cea de dinaintea făuririi Regatului Dac.

În felul acesta poate să fie urmărită evoluția culturii materiale pe un interval de timp care depășește 700 de ani, se pot face comparații și pot să fie identificate asemănări și deosebiri precum și evoluții.

¹²²⁹ V. Sîrbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Brăila, 1993, p. 37.

¹²³⁰ J. Dechelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, vol. IV *Second Age du Fer ou époque de La Tène*, Paris, 1927. În legătură cu aspectele economico-materiale ale civilizației dacice s-a considerat că are caracter oppidan: H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj 1972, p. 336. În literatura arheologică românească a fost utilizat termenul de *oppidum* pentru a desemna unele aglomerări de locuire. De curând s-a propus pentru a desemna formele evolute ale habitatului dacic utilizarea unor termeni de felul „așezare de tip preurban sau protourban”. A se vedea întreaga discuție la: G. Florea, în vol. *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița - Cluj-Napoca 2006, p. 245-249.

¹²³¹ I. Glodariu, *Arhitectura*, p. 49-130. În legătură cu cronologia cetăților și așezărilor dacice din Munții Orăștiei, a se vedea: H. Daicoviciu, I. Glodariu, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 71-80; I. Glodariu, în *ActaMN*,

Este dificil de explicat prezența ceramicii specifice culturii Poienești-Lukaševka în inventarele celor două așezări din Transilvania pe baza datelor pe care le avem la dispoziție¹²³³.

În legătură cu încetarea orizontului celtic din Transilvania s-au emis mai multe ipoteze. Ion Horațiu Crișan era de părere că celții au fost asimilați în masa autohtonilor pe parcursul secolului al II-lea î. Chr.¹²³⁴. Vlad Zirra considera că celții s-au repliat spre zona Dunării mijlocii datorită presiunii romane dinspre sud și a atacurilor germanice din nord¹²³⁵. Aurel Rustoiu crede că sfârșitul locuirilor celtice din nord-vestul Transilvaniei se datorează unei migrații a dacilor de la sud de Carpați, de pe teritoriul actual al Olteniei¹²³⁶. La o analiză atentă nici una dintre aceste ipoteze nu este argumentată suficient din punct de vedere arheologic.

În legătură cu acest subiect trebuie amintit pasajul din prologul cărții a XXXII-a a Istoriei lui Filip redactat de Trogus Pompeius care menționează o „...*incrementa dacorum per Rubobosten regem...*”¹²³⁷. Dacă acest pasaj se referă la evenimentele din prima jumătate a secolului al II-lea î. Chr., atunci ar putea fi vorba despre o afirmare a puterii dacilor din Transilvania înainte de constituirea Regatului lui Burebista. S-ar putea ca această situație să fie reflectată și de apariția unor emisiuni monetare locale spre jumătatea secolului II î. Chr.¹²³⁸.

XXXII, I, 1995, p. 119-134. Pentru partea de est a Transilvaniei, vezi V. Crișan, *op.cit.* Pentru zona Mureșului mijlociu civilizația dacică de la sfârșitul celei de a doua epoci a fierului există o monografie recentă: G. Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului*, Cluj-Napoca 2005.

¹²³² Pentru importurile celtice din mediul celti transilvănean a se vedea: A. Rustoiu, în *TD XX*, 1-2, 1999, p. 189-203.

¹²³³ S-a propus interpretarea sa ca o dovadă a unei încercări de pătrundere a bastarnilor în Dacia intracarpatică. M. Babeș, în *Istoria României*, București 2001, p. 527. Dar credem că nu sunt suficiente dovezi pentru a fi susținută.

¹²³⁴ I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola celtică de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 44-45; idem, *Burebista și epoca sa*², București 1977, p. 31.

¹²³⁵ Vl. Zirra, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 71-72.

¹²³⁶ A. Rustoiu, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca 2002, p. 33-36.

¹²³⁷ I. Glodariu, în vol. *Istoria Transilvaniei* (vol. I), Cluj-Napoca 2003, p. 74.

¹²³⁸ I. Glodariu, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 501-505.

THE CELTS ON THE MUREȘ MIDDLE VALLEY

Abstract

I. HISTORICAL INTRODUCTION

1.1. The argument

The oldest geographical and historical information concerning the Transylvanian intra-Carpathian area are coming from Herodotus, who, in Vth Century B.C. mentioned the Agatarsi on the Marios¹ River, identified with Mureș River. This moment marques the beginning of the proto-history in this area². Our aim in this paper work is to broach just a certain chronological sequence from proto-history, meaning the first stages of the Second Iron Age.

Today is generally accepted the hypothesis according to which the Celts came in Transylvania in the second half of the IVth Century B.C³. As a result of these events, some territories from western and northwestern parts of nowadays Romania were included, for almost two centuries, inside the area dominated as political and military by them⁴. One of the consequences was that the presence of the new comings generated the generalization of the main characteristics of La Tène Age⁵. The general view on the population's life, populations who lived in intra-Carpathian area during the Second Iron Age, it is limited by a lot of unknowns things. They are a result of the small number of the written sources to which we can refer. The improvement of the historical picture, clarifying some inhabitation aspects, spiritual life and knowing the material culture could be realized after a strong analyze of the archaeological documents. On the other side, the studies about the Celtic civilization from Romania territory should be related with the know ledges concerning the European Celtic civilization. For this reason we think as opportune to enumerate some of the most representative moments from continental Celtic history, pointing those events, which had an influence on the area, we are studding. We did not think to enumerate or to analyze the ancient sources about the Celts. They were studied in the historical literature⁶.

In the next four sub-chapters are presented in a synthetically way some aspects of terminology, some important moments from the continental Celtic history and some individual elements of their history:

1. 2. The concept of La Tène civilization

1. 3. The migration of historical Celts

1. 4. The mouvements of the Celts towards East

1. 5. The presence in Transdanubian area

1. 6. The mercenary

II. THE GEOGRAPHICAL FRAME

The Transylvanian intra-Carpathian area is a bigger zone in which is also included the area we are studding. Although in our paper-work we give a particular

attention to the area of Middle Mures, some aspects of the civilization from the Second Iron Age involve the reference to a larger area, including the entire Transylvania.

The measure becomes important through the angle of the necessity of reconstitution of human societies evolution under the aspect of their complexity, of the environment where they developed, which is possible today by reference to the interdisciplinary and pluridisciplinary researches results. So, palinology, paleoethnobotanical, sedimentology, micromorphologie, anthracologie, carpology, archaeozoology, malacology, ichthyology, geology, are only few from the disciplines which offer to the archaeologist, by good studies, arguments having a great importance for the understanding of human lives from different historical ages.

In Romania, this kind of collaboration between the specialists is only at the beginning. Were published monographs and studies about chronological level and geographical area, more or less restricted⁵⁷. For the area and the age we are referring to those kind of studies had never been written.

In this chapter, the author had tried to establish the main characteristics of the environmental frame. As a conclusion it has to be accepted that the territory named today as Transylvanian intra-Carpathian area, is a well individualized zone from geomorphological point of view and which was even in the ancient times, despite its sort of isolated aspect, a geographical frame which favorites continuous interpenetrations and cultural osmoses, manifested in original ways and favorites by the existence of many communication way with the extra-Carpathian areas. Through Mureș Valley in south-west and through Crasna Valley in north-west took place the mainly exchanges between the Transylvanian basin and central-European parts, these way being also the mainly access way used by different populations who came to Transylvania, among them being the Celts.

III. THE HISTORY OF RESEARCHES STAGE

The Early stage and the Middle one from the Second Iron Age chronology in Transylvania and in north-western parts of nowadays Romania are superpose, as we have seen, with the period when the Celts came, settled and lived in a part of the areas from this geographical area.

Along time, the attention gave to the subject by the historians has not been the same. Although in time were done another measures to establish the stage of the researches, the archeological investigations registries a lot of new discoveries, reason why we are going to try to realize an historiographical trip and to trace the main coordinates of what we know until now about the first stages of La Tène.

Making a synthesis of the historical literature mentioned among this chapter, we may notice that at the actual level of researches it is accepted the presence of the Celts in west nowadays Romania and also in some regions situated inside the Carpathian Arch starting with the early La Tène. In absolute dates, the oldest manifestation of this population, which have been registered, are from the Second half of the IVth Century B.C.²¹⁸

The moment when the Celts arrived in the western part of nowadays Romania it seems to be mentioned also in the ancient literature. Thus, Trogus Pompeius said that *The Gals defeated the Pannons and for a lot of years carried on wars with changeable faith with their neighbourhs*²¹⁹.

The presence of the Celts in intra-Carpathians areas stops suddenly at the end of La Tène C₁ sub-phase, an event that in absolute dates could be placed at the first part of the IInd Century B.C.²²⁰ About this moment the ancient author also wrote when he was talking about the „...arising of the dacian power under the king Rubobostes”²²¹.

IV. THE CATALOGUE OF DISCOVERIES

The archaeological literature registered more than a century noted, as we said above, a lot of archaeological discoveries. The informations kept about them are often few or they miss totally. In the same time, some the cultural framings and/or the initial chronological ones turned out to be wrong, this fact leading to wrong conclusions. About the area studied by us, the uncertain discoveries, or those, which turned out to be wrongly framed, were enumerated separately. We choose a classical way to present because of the wishing to give more information to the persons interesting in. We thought as being useful to keep the references to the materials attributed to this age, those we think that belong to author historical ages. But these we enumerated separately, in the second part of the catalogue. In the same way we have tried to show to the readers also the discoveries, which could not be identified anymore.

IV.1. Discoveries dated in early and middle La Tène

IV.2. Uncertain discoveries or belonging to others historical ages

Although the number of the discoveries presented above is not big, the generally frame which they trace reflects the actual level of the researches on the area we propose to be analyzed, during the first stages of La Tène²²².

Looking on the whole the dates offered by the catalogue it could be easily notice that they are 41 discoveries, representing maybe the same number of archaeological stations coming from 31 localities. The northern limit of the area researched being fixed in Luna commune, Cluj County, and the second towards west, is on Săvârșin, Arad county (Pl.V)²²³. To be able to offer as real image as it could be on the actual stage of researches, we have tried to realized a qualitative analyze of the informations give by the researches made until now, report to the quantitative criteria. To could realized the objective we have proposed to ourselves, we made an index (Annex 1). The graphical representation of the results of this series, we thought as being useful to understand the level at which the know ledges are now. After this measure resulted more graphics that we think suggestive.

In the first graphic (Annex 2) is illustrated the situation of discoveries taking into consideration the period when they were done. The image offered by the dates does not reflect a strong interest about the La Tene age before the Second World War. Rather is an image of an age when making a construction was related to ways for notice and obtaining ancient stuffs, more than in the following ages.

The most important difficulties identified for the period before 1950 were coming from the reality, which shows that the qualitative aspect was the one who suffered in a larger way because of the lack of a good methodology for the recovering of many informations together with the objects. This idea is supported by the dates from the graphics number 7-9 (Annexes 3-4).

In the same category o “lacks” we have to introduce other things. It is necessary to notice that in the almost half of the investigated cases the objects are coming from unknown localities. This aspect it could be observed in the graphic nr.3 (Annex 2).

The lacks of the level at which reached the researches until now are not only the results of what we said above. The lack on any kind of informations concerning the discovery for 40% of situations, as we may see in the graphic 6 (Annex 2) we think that is alarming.

This situation should give thoughts even now, at the beginning of XXI Century, when the Romanian judging system incriminates only the patrimony objects steeling from the archaeological sites but not the destroying of the context where from they come. To these we have to add those 34 percents of the discoveries about which we have very few details for tracing the entirely situation.

A good ratio seems to be illustrated by the dates, which were the base of the nr. 3 graphic (Annex 2), in which were showed dates about the place were the discoveries were made. But, the reality is that to have just a few of known discoveries places, and that is not very good.

About the type of researches, illustrated in the nr. 5. Graphic (Annex 2) we saw that the accidental discoveries are more than two thirds, the situation being not favorable to the investigations made by systematical or survey excavation and even to surface researches.

The percent of discoveries which could be related to a type of site (settlement or cemetery) is big, as id could be seen in the graphic nr.2 (Annex 2), but in a lot of cases were made based on intuition (the accidental discoveries and surface researches).

The fact that more than 70% form the materials coming from discoveries datable in the second Iron Age, on the middle course of Mures River, are still kept, is no doubt, a good thing. But, those 24 percent of the objects lost are a lot/graphic nr.2 (Annex 2) and is a prove about the interest shown to the way of keeping patrimony objects in nowadays Romania.

Even if the number of discoveries is less when is closer to the present, from graphics 7-10 (Annexes 3-4) it is clear enough that the quality of the informations rises when the time pass.

It would not be proved anymore the utility of the writing in the graphics the dates and the extraction of some informations about the actual stage of researches and of other kind of things. The conclusion after the catalogue analyze is the necessity of the surface and systematical researches intensifications for improving the number of the discoveries context descriptions. Also, it very clear that if the public or privates investment grow, it is necessary to improve the ways of cultural patrimony salvation. A bigger attention would be necessary for the improvement of the ways of conservation and keeping objects.

V. THE SETTLEMENTS

One of the aspects of the ancient populations life is the inhabit. As a result of the interest showed to this topic, was noticed, on archaeological way, the fact that after some changes made inside the Celtic society, the big fortified centers proper to the First iron Age do not exist in the nest age. When the La Tene Age starts, the rural settlements, having small dimensions become the main type of inhabitance²²⁴. Were identified also inhabitances belonging to a single family²²⁵.

In Transylvania, Maramureş and Crişana, the systematical archaeological researches or those of surface lead to the discovery of some rural settlements and the archaeological materials found inside them support a dating in the period La Tene B₂-C. Unfortunately, systematical excavations investigated few of them. Thus, if today is accepted the idea of a big Celtic presence inside the inner Carpathian Arch and also in the western part and north-western parts of Romania, in the time between the second half of the IVth Century and the beginning of the IInd Century B.C., the number of the archaeological sites which were researched in a systematical way is still low²²⁶.

In the north-west part of our country, are known traces of 24 points with discoveries, which belong, certainly to some settlements²³¹. Among those kind of sites researched on nowadays Romania territory, the only ones published as monographs are the settlements from Moreşti (Mureş county)²³² inside the Carpathian Arch and at Ciumeşti (Satu Mare county)²³³, in northwestern part of the country.

Today are known other Transylvanian localities where have been discovered, accidentally or by systematical researches, archaeological materials and the traces of some buildings being in this way possible to reconstitute the aspect of some rural settlements or of some isolated farms²³⁴, from the first stages of the Second Iron Age. The most happily cases are those when were researched both the settlement and the cemetery belonging to this²³⁵. In this kind of situations it could be possible to do historical interpretations more detailed on the informations gave by the archaeological complexes and materials.

V.1. The discoveries

On the middle course of Mures, considerate as being one of the most used ways by the Celtic population to come in Transylvania²³⁶, older or new researches offer elements, which could help to recreate the image of the Celtic inhabitation from intra-Carpathian space.

V. 2. Possible locations

Once the inhabitations dated in early and middle La Tene were presented, inhabitation researched by a systematical way or had a bigger attention from the archaeologists, we have to say that through some surface researches were found archaeological materials which probably came from settlements as those mentioned above²⁵³.

V. 3. Dwellings, plans, systems and building materials

The dwellings found until now in the area we are aiming are totally like those deep in earth, cottages and semi-cottages²⁶⁴. A division of these kinds of buildings known in west and northwest nowadays Romania was made recent by Aurel Rustoiu. The less number of the known complexes in the area we are investigating is included in both types: A₁ and A₂, propose by the researcher mentioned above²⁶⁶.

V. 4. The organization and the functionality of the space, interior arrangement

About this topic the historical sources did not give informations for the age we are investigating. The words of Strabon, who said that "most of the Galls are sleeping on the ground and have lunch on straw beds"²⁹⁰ should be seen reservedly despite the utility of the information for the reconstitution of the way of interior space organization in the Celtic dwellings. But, because the archaeological researches did not give any kind

of element, which could suggest the presence of any type of furniture piece, and the useful space from the dwellings interior is quite restricted, we think that the description matches with the archaeological realities.

V. 5. The heating of the interiors

A question, which is waiting for an answer, is that about the heating of the interiors. The recent discoveries from Lančram put in the light a stone installation alike so-called “pietrare” very frequent among the late discoveries, from Early Middle Age. From the big area where the Celtic civilization spread, we know heating installation alike those discovered in alpine regions from Cresta, Motta Valac or Padnal-Savognin (PL. IX, 1)²⁹⁵. They do not miss from the dwellings found in Transylvania, as those from Medias-point “Teba”²⁹⁶ or that from Cipau-“Sf. Gheorghe”²⁹⁷ and from Berea²⁹⁸.

V. 6. The lighting of the interiors

Because of the lack of any kind of historical or archaeological information about the way of interior lightning the only thing we could do is to presume that this problem was solved by natural way. We think that the daylight came through the space where was the entrance or through little openings made in the walls³⁰⁸. The artificial lightning is not documented until now by any kind of researched complexes, if we do not take into consideration the light made by the fire, which burned, for heating the interiors.

V. 7. Other types of household arrangements (outside arrangements)

Household annexes, which make complete the image of settlements from this period, are the pits. In Romanian historiography, starting with the great work belonging to V. Parvan, *Getica*³⁰⁹, the most of the researches saw those pits as household arrangements even if the inventory from some of them, very divers, do not have all the time a practical utility³¹⁰. But, for most of these pits, the initial purpose of the digging was given by the necessity of spaces for keeping the supplies³¹¹. The interpretation of the purpose of any kind of complexes is based on this inventory³¹². Keeping the supplies inside the pits, mainly the cereals, is a method attested by the ancient sources³¹³ from different geographical areas. They were used in some regions even in the XIXth Century³¹⁴.

On the middle course of Mureș, are known pits dated in the age we are analyzing, and they are from the settlements from Sebeș³²⁰ and Lančram. Their inventory had fragments of pottery and bones. In intra-Carpathian area this kind of arrangements are known as coming from a lot of archaeological stations. This is also very frequent in the European regions lived by Celts³²¹.

The household arrangements fro the animals: stables, stalls have not been found yet inside the archaeological sites researched in the middle Mureș area, but among the archaeological materials coming from the complexes or from the culture layer are a lot of animals bones, that being a reason for what we should imagine that the house holding for animals existed.

The bones coming from the La Tene settlement from Morești was analyzed by Sergiu Haimovici³²². From his study results that the bones belong to the next animal species: cows, horses, sheep, pigs and dogs and bones belong to wild animals³²³. Also, inside the Celtic graves exists food offering consists in big pieces of pork meat. Miklos Szabo noticed the fact that in Celtic medium, in Carpathian Basin, is well documented the pig, horses, cows and birds breeding³²⁴.

V. 8. The interior settlements organization

Until now, inside the known settlements from the western part of the area we are aiming it could not be made such an observation because none of them was completely researched. Maybe just in dwelling L2 from Lancrăm it is possible to observe certain details which could make it special because of the presence of heating installation described above. Unfortunately neither this dwelling was researched completely.

Other preoccupation for the arrangements of interior of settlements could not be noticed until now inside the archaeological station dated in this age. This stage of knowledge is the same for the discoveries coming from the Middle Mureş area.

V. 9. Types of settlements. The placement

The archaeological researches which had as aim the north-west part of Romania leded to a better knowing of the early and middle La Tene Age in comparison with other areas from Carpathian Basin. So, analyzing the placement of the inhabitations dated at this chronological horizon, Janos Nemeti reaches to the conclusion that, generally speaking, the settlements are placed on the rivers terraces, especially at the plane and that on the hill, the Celts came only along the rivers³²⁸. These kinds of places were preferred for placing the settlements on the middle course of Mureş.

V. 10. Other kind of discoveries

We are including in this category a complex created, probably, in the connection with some religious rite, maybe in connection with the fertility cult or maybe to make to tame the spirits when the settlement is created, inside the archaeological station from Şeuşa. It is about two twins pits, dug in the same time and plug after a little while later³³⁹, maybe right after the ritual was done.

The presence of those two whole vessels put on the bottom of the arrangements and the pits plugging right after they were dug, could indicates a cult complex. This kind of complexes was found in Transylvania still from the First Iron Age³⁴⁰. The ritual or votive laying down of ceramic vessels, with a certain perishable component are very frequent and they are connected to the geto-dacian populations³⁴¹. But the lack of other arguments, as the reminds of food offerings it forced us to put under the question mark the pit character, jus for now.

V. 11. Possible commercial activities

The development of the trade in the ancient times, as it happening today, depends on roads, either maritime, fluvial or terrestrial. From those, the water ways had an important role, being a safe and favouring way to transport the goods³⁵⁰. In intra-Carpathian area. The Mureş valley was one of the most frequent ways, making connection between the center of Transylvania and Pannonic Plane. For historical knowing, the archaeological monuments discovered in this area are a very important source of informations very useful to follow the ethno-cultural connections between the Tisa Plane and the Transylvania Plane.

The researchers think that the road was coming along the Mureş, could be used either the terrestrial way or the water way (it is known that this river was navigable to Alba Iulia)³⁵¹. In the area where Mureş River meets Strei River, it was presumed that the road was bifurcated, a part following the Mureş River and Târnave Valley, and the other was going down towards Olt³⁵². If they were used in the first stages of the Second Iron

Age it is possible to pass next to the settlements from Lan crăm-Glod and Sebeș-Podul Pripocului³⁵³, and Daia Română³⁵⁴.

For the early and middle La Tène, in the area we are aiming, discoveries which can support the trade exchanges with other territories are missing in comparison with the age of Declan Kingdom, for which we have documented a lot of import pieces categories, from Greek-roman or barbarian world³⁵⁵. The Hellenistic pottery, found in small quantities in places dated early and middle La Tène was considered as import wares³⁵⁶. It is about the materials coming from Aiud³⁵⁷. Rom Transylvania are also known pottery fragment or whole Greek vessels in Celtic contexts: Ilisua³⁵⁸, Cepari³⁵⁹, Bratei³⁶⁰ and Șeica Mică³⁶¹. Other examples from the pieces framed in this kind of category have an uncertain place where they came from³⁶².

VI. FUNERARY DISCOVERIES

For a better understanding of the phenomenon we thought, even from the beginning of this chapter, as being useful to make some *VI. 1. Terminological specifications*.

The only funerary discoveries dated in early and middle La Tene found until now in intra-Carpathian area are those assigned to the Celts. In the last years were made references to the researched graves from Săvârșin (Arad county)³⁸⁸ and also to those from Olteni- "Cariera de nisip" (Covasna county)³⁸⁹. Both are considered to belong to the autochthonous³⁹⁰.

The situation of the researches about the funerary monuments in the middle Mures area is very poor at this moment, that is why, the few discoveries we do know were put in connection with the discoveries from north-west Romania, which are better known (*VI. 2. Funerary discoveries from early and middle La tene in west and northwest Romania*).

VI. 3. Funerary discoveries from early and middle La Tène in the area of middle Mureș

Looking on the whole it could be noticed that it is about graves which dating starts with early La Tene. The presence of the Celts in the area, as the funerary discoveries indicates, is documented until La Tene C₁. The establishing of the Celts on the middle course of Mures River, in a period of time from the end of La tene B₁ until the C₁ phase of this Age is a common situation from the entirely Transylvanian territory⁴⁸⁰.

Another item is that in our area of interest exists the bi-ritualism like in the other parts. When they came the Celts had already used the both burial rites. They used both ritual types until they left the area⁴⁸¹.

Unfortunately, the lack of some systematical researches in the area we are aiming did not help us too reconstitute the funerary customs. From the same reason we could not say what was the number of the human communities documented from archaeological point of view on the middle course Mureș and also we could not say the number of the Celts in this area.

Inside the Celtic cemeteries from nowadays Romania, were found some graves, which because of the rite and ritual were attributed to the local population⁴⁸², at one

moment being purpose the term “celto-dacian” cemeteries⁴⁸³. Generally speaking, when certain graves are attributed to an ethnic group it is taking into consideration some particularly elements from their funerary rite. In the case mentioned above it has to be noticed that inside the Celtic graves was a food offering consists in pieces of meat⁴⁸⁴. About the Celtic funerary ritual when this population came in nowadays Romania, it is already very various⁴⁸⁵. Graves belonging to local population, the Thracian had not been found, maybe just those six funerary complexes from Săvârșin and those from Olteni.

VII. ARCHAEOLOGICAL MATERIALS

For the very old age to reconstitute the image of human communities life it is mainly on the archaeological materials analyze. That is why the archaeological materials have a great importance. In nowadays with the help of other disciplines results, the artifacts made from any kind of materials could complete the story of civilizations, which are gone for such a long time.

VII. 1. Pottery

Among the archaeological materials the pottery objects are the most numerous. This is because of the very important role played in daily human activity, being use for the preparation, keeping and transportation of the food, liquids and other kind of products. The recipients and other pieces made from this material (as the spindle thing) are giving a lot of useful information to the historians in the attempting to reconstitute the everyday communities life from the older time. Meanwhile, in some cases, the pottery has its role to help in knowing the chronological report but also could help to clarify some aspects of political and social history of some human communities.

In Romania, for the Second Iron Age a lot of monographers⁴⁹² and special studies⁴⁹³ have clarified the pottery problem. During the last years have been approached some methodological issues of the pottery objects, the aim being to understand better this group of artifacts among the discoveries⁴⁹⁴. New ideas completed this attempting of some researchers who presented in a monographic way the archaeological materials coming from different archaeological sites⁴⁹⁵.

After the researches done on the middle Mureș area and also from the accidental discoveries today we know an important quantity of pieces made from pottery, mainly recipients, kept entirely or fragmentary. They are both made by hand or by pottery wheel. As we may notice from the discoveries catalogue (chapter IV), the objects made from pottery were discovered inside both settlements and funerary inventories.

Following we are going to analyze the clay recipients discovered in this area. For this we are going to keep the way of making difference after the mould technique used by the artisan (by hand or by wheel). In each category we are going to structure the material taking into consideration the vessels functionality, in attempting to understand better some aspects that it implies.

VII. 1. 1. Pottery made by hand

This technique has been kept until the beginning of XXth Century⁴⁹⁵ in some centers on nowadays Romania, as Deda, Pietriș and Morăreni, Mureș County. About this category, some researchers think that were no need to know important knowledge

to make these vessels and that they could be made inside of any house⁴⁹⁶. But the analogies given us by the ethnographical researches offer us a different image⁴⁹⁷. The Romanian archaeologists gave to the autochthonous the pottery made by hand from the beginning of the Second Iron Age, being considered as a proof of the Thracians presence in intracarpathian area when the Celts came⁴⁹⁸ and also as a continuity of this population here, in this area. Many from this type of recipients have analogies on the southern and eastern Carpathian territories or in those from northwest nowadays Romania where it could be followed the shape evolution starting with the First Iron Age. For the inner Carpathian arch it has been noticed the at the actual level of researches we do not know archaeological material which could be chronological framed at the end of the First Iron Age⁴⁹⁹. They are in the archaeological inventory coming after some settlements researches and from funerary discoveries once with the apparition of Celtic artifacts.

An image on the objects characteristic to the civilizations who lived in the middle Mureș area, during the Iron Age, on the know ledges we have until now, we have tried to illustrated it in the Annex 5.

A. Vessels used to keep supplies (storage vessels)

The big dimensions of the vessels plead for this kind of functionality. In this category, from typological point of view, are vessels with bitronconical shape and those having a bell shape, with the mouth diameter bigger than the basement's.

A. 1. The bitronconical vessels

They are among the discoveries framed in this chronological horizon, coming from Transylvania⁵⁰³. Meanwhile they were found in the other geographical areas situated at south and east Carpathians⁵⁰⁴, and also on the west and northwest nowadays Romania⁵⁰⁵. Analyzing the inventories discovered in the middle Mureș area it could be noticed that these kind of vessels have a thicken aspect because they were made from a paste which was made from clay, sand with a big granulation and sometimes little stones. Mostly of the cases has been noticed the presence of the pounded pottery together with one or both ingredients mentioned above.

After the way in which the burning of the vessels was done, and also several characteristics because the situation in which the vessels were or some parts of them at a certain moment, the colors of them are different. The red and brown nuances are frequent as the gray and black colors. Often it can be seen secondary burning spots. The vessels rim is often worn-out through inside and cut straight like one of the vessels found in Șeușa (Pl. LXVII,2). Area also situations when the rim is very slightly straighten to exterior as it can be noticed at one of the vessels found in Blaj (Pl. XXII, 4).

The vessels described was framed among the variants of the I type made by E. Moscalu for the thracian-dacian-getical pottery⁵⁰⁶, but the division that he purpose is, in our opinion, to strict to apply it to the pottery things discovered in the area we are aiming. This type of vessels are also in the west and north-west parts of nowadays Romania inside of many archaeological sites and they were framed by Janos Nemeti in the 1 and 2 variants of the A type⁵⁰⁷.

Generally speaking it is considered that the origins of this type of vessels are in Transylvania, in the First Iron Age⁵⁰⁸, but as is has been seen and as it could be noticed in the Annex 5, these kind of shapes do not exist in Basarabi culture and do not exist in the Ciumbrud group. And also, for the end of First Iron Age in Transylvania, for the

moment, they are not discoveries⁵⁰⁹. These kinds of materials exist in other areas when this chronological horizon is better known⁵¹⁰.

In the area we are studding, this type of vessels were found in Blaj⁵¹¹ (Pl. XXII, 4), Gligorești (Pl. XXXII, 2-3; XXXIII, 6; XXXIV, 3,5,7), Lancrăm (Pl. LI), Oarda de Jos (Pl. LV, 3-5), sebeș (Pl. LIX, 1), Șeușa (Pl. LXVII, 2, LXXVI, 2, LXXVII, 1-3, 10-12) and Vințu de Jos (Pl. XCVI, 11-14, Pl. XCVII, 11, 13, Pl. XCVIII, 6, 9-10; Pl. XCIX, 7). On the vessels walls are often plate conical knots (for taking) orientated down or up, depending on their position on the vessel. (Blaj, Șeușa, Gligorești, Vințu de Jos). The knots are four or eight and they are put in a symmetrical way. Are very rare the cases when the knots are round (Șeușa, Vințu de Jos). The knots put in the lower part of the vessels are big in comparison with those from the upper part, and they could be put in a symmetrical way or with 45 degrees dipphase one to each other. The vessels discovered in Blaj (Pl. XXII, 4) and Șeușa (Pl. LXVII, 2) are illustrating these characteristics.

Sometimes, together with these little wings are relived nervures, like those, which are on the vessels made by wheel (Pl. XXII, 4). Although very often it can be see alveolar girdles, put sometimes under the shape of garland (Vințu de Jos) or nervures under the shape of waving lines or hook (Pl. XXXIV, 3, 5, 7.). These elements utility can be put into the connection with the vessels caring.

Rarely, on the walls of these kind of vessels could be seen deep striations, vertically (Pl. XXXIII, 6)

A.2. Vessels of bell shape type

Are characterized by the large mouth, with a bigger mouth diameter than the basement's and by the arched walls. Are considered as being a local shape, having its origin in First Iron Age⁵¹². They are among the discoveries dated in the Second Iron Age from the getical area⁵¹³.

The paste has the same components as those mentioned above and the colour is the same like in the case of bitronconical vessels.

In the middle Mureș area these types of vessels were found inside the settlements: Gligorești (Pl. XXXVII, 3-4), Lancrăm (Pl. XLV, 10, LIII, 5), Șeușa (Pl. LXX, 20-22, 26, LXXV, 14-15, 18) or Vințu de Jos (Pl. C, 11). These kinds of vessels exist in contemporary archaeological station at Morești⁵¹⁴ or Ciumești⁵¹⁵. On the walls of these vessels are plate conical knots associated with girdles, alveolus printed in the vessel paste or only alveolar girdles.

Mostly of the cases the pottery is kept fragmentary. The parts coming from the lower part are difficult to be attributed to a certain shape, but it is easy to see that they come from big vessels. Thus, for these it could be noticed that the bottom is straight in the entire situation. (Pl. XXII, 4; Pl. LI, LXVII, 2, LXXXVI, 6-12, LXXXIX, 5, Pl. XCVIII, 10, Pl. XCIX; 13, Pl. CI, 18).

This type of vessels are very spread being used fro a long period of time. It is also in the funerary complexes, like Picot- Nisipărie where are graves from the first horizon⁵¹⁶. In the middle Mureș area, they exist for the entirely period of La Tene B and C. The semicircular relieves or under the shape of overturn S, made on the vessels walls are known for the moment only from the discoveries dated in C1 stage from Gligorești. They are very frequent on the vessels framed by E. Moscalu in IX Type⁵¹⁷.

On the lower part of some big vessels sometimes is the slip (Pl. LXXXIX, 5) but the fragment we have it is not big enough to be framed, in a certain way, among the bitronconical vessels or among those under the bell shape. The slip was documented

until now, only in the settlement from Șueșa and it belongs to a horizon dated at the end of C₁ stage⁵¹⁸.

Most of these types of vessels are coming from complexes or from the cultural level belonging to settlements. It is just one situation, Șueșa, where from it is a vessel (Pl. LXVII, 2) put as an offering in a pit, together with an everted bowl (Pl. LXVI)⁵¹⁹.

B. Kitchen pottery

The vessels from this category have medium dimensions, their high being between 15-25 cm⁵²⁰ and the most common are so-called glass jar vessel. They have straight or slightly arched walls, this shape being good to be used on the hearths, where the flame heats more the walls than the bottom⁵²¹. These kinds of vessels have their bottom surface bigger than the high (like those bowls used today) will be very spread lately, after the hearth shall be placed with the straight and plate kitchen range⁵²². They could be considered as being made from a not fine paste, which has a porous aspect.

After some ethnographical studies were done the conclusion is that because of the porosity the vessels resist better to an open fire, on the hearths or in ovens⁵²³. This characteristic has as effect the opening of the vessels body, which is imbuing with water from inside to outside⁵²⁴, making possible the resistance to the shock given by fast heating during the cooking⁵²⁵. Often, on their walls are big burning spots, which are a proof of their utilization to an open fire, on hearths. Vessels from pottery for cooking with no enamel were made in pottery center from nowadays Romania territory until the end of XIX Century. The reason is that was chipper and more resistant to the fire⁵²⁶.

For this category of vessels we have next types:

B.1. Vessels with almost straight or slightly bended walls

They have the rim cut straight, are very spread in the area we are aiming and they are from Aiud (Pl. XIX, 1-2, 4), Gligorești (Pl. XXIX, 4-5; Pl. XXX, 2-4; Pl. XXXIV, 3, 5; Pl. XXXVI, 1, 5-6) and Lan crăm (Pl. LIII, 1). Sometimes their rim is everted like the vessels found in Sebeș (Pl. LIX, 3), Șueșa (Pl. LXVIII, 2; Pl. LXXI, 5; Pl. LXXXIII, 15, 17, 19) or Vințu de Jos (Pl. XCVII, 7, 13; Pl. C, 1; Pl. CIII, 3-4)

Often the walls of the vessels have alveolated girdles put horizontal or under the shape of garlands, and also knots plate or round, which shape was often called „little wings”.

Analogies for this type are among the recipients found in northwest Romania and which Janos Nemeti has framed in C₂ type⁵²⁷. They are considered as being local and are very frequent at the end of the first Iron Age⁵²⁹. Are used for the entirely Second Iron Age⁵³⁰ with no kind of changing. They are even at Morești, an archaeological station situated inside the intracarpethian arch they could be dated in the middle stage (C₁)⁵³⁰.

B.2. Bitronconical vessels

Until now we have only one object like that and it comes from Blaj (Pl. XXII, 3)

Among the recipients characteristic to La Tene, in west and northwest Romania they are not such kind of pieces. They exist at Morești, where, depending on general context of discoveries, are dating in C₁ sub phase⁵³¹.

B. 3. Tronconical vessels

They have an inverted rim and they have knots plate and conical, like the vessels found in Lan crăm (pl. XLVI, 3). Are some pieces with straight rim (Pl. LIII, 2).

Janos Nemeti, from the area he researched, noticed that the shape of the vessels has its origin in local medium, before the Celts came⁵³² and that they are a lot inside the

settlements from Pişcolt-Nisipărie and Tărian⁵³³. Inside the dwellings from Moreşti settlement are also these kinds of recipients⁵³⁴.

B.4. Vessels with bended walls

Sometimes they have a globular aspect and they are at Gligoreşti (Pl. XXXVII, 5,6), Şeuşa (Pl. LXVIII, 1; Pl. CXVI, 2, Pl. CXVII, 7).

Analogies for this category are in northwest Romania and Janos Némethi framed them in C₃ type⁵³⁵. The author demonstrated that they are local because they are very commune among the objects from the end of the First Iron Age⁵³⁶. Their morphologies is the same all along the Second Iron Age⁵³⁷. They are also at Moreşti⁵³⁸.

B.5. Lids

Until now we know only three pieces from Gligoreşti (Pl. XXX, 1), Şeuşa (Pl. CXX, 19) and Vinţu de Jos (Pl. CII, 5). They are made from a paste with pounding shivers. They are not the whole vessels so we are not able to establish exactly their shape. They were made by hand. It is possible that their shape to be conical.

Fragments of lids were found in the pottery man workshop at Biharea. The pieces were made by pottery-wheel and they have different shape in comparison with those found in our area. Although, from functional point of view they can be considered analogies for the lids presented by us.

B.6. Strainers

It is known just on piece from Aiud (Pl. XIX, 5)

C. Vessels used for eating

Here are the tureens and bowls, which were very used in the age we are studying. Among them are the next types:

C.1. Tureens with inverted rim

Were discovered at Gligoreşti (Pl. XXXII, 8; Pl. XXXIII, 9), Lancrem (Pl. XLVI, 1), Şeuşa (Pl. LXVII, 1; Pl. LXXI, 1-4,7; Pl. LXXXI, 2,5, 4, 8, 10-13; Pl. LXXXVI, 6) and Vinţu de Jos (Pl. CIII, 4)

The vessels with grooves and oblique fashions, put between rim and shoulder, represent a different category of this type and they are in Lancrem (Pl. XLVI, 2; Pl. XLIX, 23), Şeuşa (Pl. LXXXII, 1-5) and Vinţu de Jos (Pl. XCVIII, 2-3; Pl. C, 2). Still here we have to mention the vessels decorated with wide and oblique grooves, put under the rim. A kind of tureen is in Vinţu de Jos (Pl. XCVIII, 1).

Analogies for the inverted rim tureens are very numerous. Recent, when he published the discoveries from Labcrem-Glod, C.I.Popa has enumerated a big number of localities where are pieces like these, spread on a wide area, from Dobrogea to Slovakia and which are dated in a very wide chronological interval⁵⁴⁰. Janos Némethi who framed it in B₁ type⁵⁴¹ indicated some analogies also. That is why we are thinking that is not necessary to indicate others. The most important thing is that those kinds of tureens were used even in First Iron Age⁵⁴², being inside of some archaeological station until the end of Second Iron Age⁵⁴³. On this information we could assume that the way in which the food was made and the way in which it was eaten are the same on a wider area and during several centuries. This is not a surprise taking into consideration the big number of similarities between the ways of living of all kind of population from indicated area.

C.2. Tureens with inverted and widening rim

Were found in Lancrem (Pl. XLVIII, 4) and Şeuşa (Pl. LXXXI, 1). The piece from Lancrem was considered by the person who discovered it as being a bowl⁵⁴⁴. We think that is a tureen and we are basing our opinion on the definition of this term made

by some Romanian researches that study the Iron Age⁵⁴⁵. Tureens like that were found at Morești⁵⁴⁶.

*C.3. Tureens with straight and slightly everted rim*⁵⁴⁷

Are decorated with grooves and oblique fashions and it is possible that they had a foot⁵⁴⁹. These vessels are in Lancrăm (Pl. XLVI; 1), Oarda (Pl. LV, 55,12) and Vințu de Jos (Pl. XCVII, 2-3).

For the period of time that we are studding, among the discoveries from the west and northwest Romania are not these kinds of objects.

C.4. Tureens with thickening and inside faceting rim

Two pieces are coming from Șeușa (Pl. LXXXIX, 1, 3) and are very common in the Bastarns world of the Poienеști-Lukaševka⁵⁴⁹ culture, but they are missing from the contemporary archeological stations researched in the west and northwest Romania. They are in Morești⁵⁵⁰.

C.5. Bowls with the rim under the shape of „T” letter

Are known for the moment only in Lancrăm (Pl. XLIX, 22). In Transylvania among the pieces found in Morești are bowls very closed to these from morphological point of view⁵⁵¹, but they are different.

C.6. Bowls with widening rim

They were found only in Lancrăm (Pl. XLVIII, 1). As an analogy we mentioned a piece coming from Morești⁵⁵², which is quite alike.

C.7. Bowls with everted rim faceting inside.

The shape, and the way in which the vessels were made are characteristics to the bastarnic world from eastern Carpathian and they were framed in the first typological group of the fine bastarnic pottery⁵⁵³. Until now these kind of bowls, in the middle Mureș area, were found only in Șeușa (Pl. LXXXIX, 2, 4) . Pieces alike some of them with handles, are among the pieces from Morești⁵⁵⁴.

The vessels used to eat are often covered with a slip polished which had both an esthetical and to reduce the porosity⁵⁵⁵.

D. Vessels for drink

The vessels have handles and they do not have a very big typological variety. We managed to establish only two types:

D.1. Bitronconical vessels with over rising handle

Entirely pieces and big fragments were discovered in Blandiana (Pl. XXIII, 2; Pl. XXIV, 3), Sebeș (Pl. LIX, 2; Pl. LXXXV, 1) and Vințu de Jos (Pl. C,6; Pl. CI, 15). Are also a lot of handles fragments or vessels walls fragments coming from all the knowing settlements in the area we are aiming. Some of them are decorated with incisions (Pl. XXIV, 3).

Janos Némethi noticed that the vessels used for drink wit one handle are in the discoveries from Celtic horizon from north-west nowadays Romania only after the Celts appeared here, after the contact with the population of Szentes-Vekerzug culture⁵⁵⁶.

D.2. Tronconical glasses

We purpose this term fro the small vessels, with straight bottom, thinner than the mouth and slightly bended walls. Until now are known only inside of some settlements: Gligorești (Pl. XXIX, 2), Lancrăm (Pl. XLV, 12) and Șeușa (Pl. LXXI, 6).

Janos Némethi framed this kind of glasses among the small vessels of F₃ type⁵⁵⁷. Pieces of C₅ type⁵⁵⁹ from the same typology it is possible to be used also for drinking. The researchers mentioned above noticed that the glasses were used to drink from them by the Celts from the western areas.

* * *

So, if we are talking about the pottery made by hand we may say that mostly is a not fine pottery. For making it were used as degreasing substances: little stones, sand with any kind of granulations and pounding shivers. The presence in the paste of the last mentioned it could be considered as a characteristic of the pottery made by hand. The fact could be explained if it is taking into consideration that the chamotte is a resistant leant which is keeping the vessels shape, no matter the medium where it is kept or no matter the burning degree⁵⁶⁰. The only bad thing about this leant is that it do not permitted the modeling of the vessels with thin walls, a quality which gives to the vessels a certain elegance.

The introduction of the chamotte in the paste from which the pottery is made is an old technique, from Neolithic, but only on small areas⁵⁶¹. Starting with the C stage of the First Iron Age, this is used in a constant way, especially in the eastern parts of central Europe and in our country. It is in pottery, which is from nowadays Romania until the VI-VII Centuries A.D⁵⁶².

In some cases it could be noticed that it had been given a bigger attention to the way in which the vessels were made: the walls were polished⁵⁶³, the sand used in the paste had a finer granulation etc. That is why the recipients are framed in a category called semi-fine. Sometimes the burning was done in the presence of a constantly air current or often in anaerobes medium, that is why the colors of the vessels are from brick red to gray and black⁵⁶⁴. Mostly of the cases the heating do not penetrated uniformly the vessels walls and the paste has a lot of organically materials, a reason for which the color in the vessels section is black or, often like an alternate of red and black strips (like a cake). In the actual stage of researches, as we shown in the chapter IV, when are not archaeological sites or complexes entirely researched, it is not possible to realize statistical analyses from which it would be see the ratio between the vessels made by hand or vessel made by wheel, the quantitative ratio of different types of vessels inside the complexes or settlements or other kind of historical and archaeological information. The quantitative aspect of the pottery presence inside the archaeological materials will be able to become a useful indicative to determinate the material situation of the population an mainly the necessary of vessels with different utilization from houses.

VII.1.2. Pottery made by pottery wheel

For this kind of vessels we are purposing the next typological division using the same criteria, which were used to classified the ceramic material made by hand:

E. Vessels to keep supplies

The big dimensions for some Celtic vessels indicate this utilization they are not other argumentations for this. In some cases vessels like these had been chosen to be funerary urns. Among the big vessels are more types of recipients:

E.1. Big, bitronconical vessels

They have an everted rim and a rounding body, the bottom has a ring shape and they are decorated with relieved rings, put on the neck or on the shoulders. This kind of pottery was found in Aid (Pl. XIII, 2; Pl. XIV, 1), Bandana (Pl. XXIII; 3-4) and Gligorești (Pl. XXXI, 1,4). In mostly of the cases the have a round rim, like a ring. To illustrate this characteristic are representative the vessels from Gligorești (Pl. XXXI, 4; Pl. XXXVII, 2) and Șeușa (Pl. LXXII, 1; Pl. LXXIII, 5-6), Pl. LXXIV, 1-2,5,7; Pl. LXXIX, 15-16, 20; Pl. LXXX, 1).

Janos Némethi, typological framed the pieces of this kind in the K_{7.9} variants⁵⁶⁵ with a lot of analogies for this kind of vessels found in the middle Mureș area.

About the dating, the author thought that in the area studied by him some of them (K_{8.9} type) are new created forms during the sub-phase B₂ their making and utilization had gone on even on the middle stage⁵⁶⁶ while others (like those from K₇ type) have their origin in the First Iron Age⁵⁶⁷.

E.2. Big, slender vessels

Are high recipients, to which the ratio between the maximum diameter and that of the high is on the side of the other. Are some pieces coming from Blandiana (Pl. XXIV, 2) and Șeușa (Pl. LXXV, 11; Pl. LXXIX, 14). In northwest Romania are frequent materials discovered inside the settlements and necropolis⁵⁶⁸. Janos Némethi framed them in K₆ type and he noticed that they appeared from La Tene B₂. Their making and their utilization will go on on the middle stage of the Second Iron Age⁵⁶⁹. These kinds of vessels are inside the inventories of some archaeological stations from intracarpethian area, like the settlement from Morești⁵⁷¹.

Between the ornaments from the vessels very frequent are the relived rings put in that way to delimitated the neck from the body. Are also incised lines under the shape of some rings or put in a zigzag way and are also oblique incisions.

F. Kitchen pottery

The number of the vessels made by wheel with that destination is less than that of the vessels made by hand. This functionality was established taking into consideration the medium dimensions of the recipients like those made by hand with the same utilization. Still, about the cooking in the vessels made by pottery wheel are some questions. If we are taking into consideration the fact that they were made from a good paste, with fine sand in the ceramic mixture and often the surface of the walls was polished we have to noticed that this characteristic reduced their resistance in the moment of heating into a open fire. That is why we have some questions concerning their utilization. The cooking in that kind of vessels was possible with the help of some heating installations, which flame not to have a direct action on the vessels. On this stage of the researches, in the middle Mureș area, only the arrangements from Lancrăm⁵⁷² (Pl. XLVI) could be considered good for this kind of things. Anyway, the number of this type of vessels is small what support the idea that the preparation of food had been done in the vessels made by hand.

F.1. Vessels with a profile under the shape of „S” letter

A piece like that was found in Blandiana (Pl. XXIII, 1). The relived rings are the most common decorations, but in the other geographical areas are also incised motives and stamped motives.

An analogy for this type we have at Morești⁵⁷³. They are also in northwest Romania inside settlements like that from Ciumești-Bostănărie⁵⁷⁴ or in funerary inventories, as those from Pișcolț-Nisipărie⁵⁷⁵.

F.2. Vessels with large mouth and bitronconical profile

The vessel found in Jidvei (Pl. XXXIX, 1) is for now the only one coming from archaeological stations situated in the middle Mureș area characteristic to this type.

We have analogy at Ciumești-Bostănărie⁵⁷⁶ and Pișcolț-Nisipărie⁵⁷⁷.

F.3. Situla type vessel with graphite in their paste

On the middle Mureș area these kind of fragments are very frequent in Aiud-Microraiion III (Pl. XIX, 7), Sebeș-Podul Pripocului (Pl. LIX, 4-5) Șeușa (Pl. LXXIX, 1-2; Pl. LXXXVII, 1-6) or Vințu de Jos – Lunca Fermei (Pl. CIV, 1-3).

On the Romanian territory they were all along the La Tène period⁵⁷⁸ and are among the materials discovered on a large area⁵⁷⁹. The graphite is imported from central Europe⁵⁸⁰ like balls being introduced in the paste of vessels made in the local workshops⁵⁸² as indicate the piece of graphite discovered at Biharea inside of a pottery man workshop⁵⁸³.

About the functionality of the graphite pottery are all kind of ideas. A. Rustoiu thinks that they were used to keep solid supplies, like the gemmed salt⁵⁸³. The observation done by Janos Némethi that the liquid put in these kinds of vessels are changing its color in black⁵⁸⁴. To this argument, the researchers from Cluj attached the idea that the graphite is resistant to the salt corrosion and that the mouth of these vessels is large⁵⁸⁵. Other authors are thinking that the vessels in which was kept a this kind of substance were decorated with motives with magical connotations and it is hard to think that the situla type vessels, with graphite kept the salt⁵⁸⁶.

In our opinion we think that the interpretation of the utilization of those vessels we have to take into consideration the fact that these kind vessels are very rare among the funerary discoveries, but they are very frequent inside the settlements⁵⁸⁷, which indicates their utilization in kitchen. The graphite, sometimes in big quantity, it is a good heating conductor, this think helps to a fasten boiling so the time to prepare food is shorter and that help to save energy. The Hungarian researcher Eva Bónis, based on the result of some experiments and analyzes reached to the same conclusion⁵⁸⁸. The same opinion have others researchers like Horea Pop⁵⁸⁹.

G. Vessel for eating

The typological variety is not big, but this kind of vessels is often met inside the settlements and necropolis. They were used to eat in the Age we are studding and they are tureens and bowls.

G.1. Tureens with inverted rim

Were found in Șeușa (Pl. LXXII; 6; Pl. LXXX, 2,4; Pl. LXXXI, 6, 7) and Vințu de Jos (Pl. CII, 2)

This kind of vessels found in north-west Romania were framed in the H₂ type⁵⁹⁰ being considered as a common shape for the tureens made by hand or by wheel from the end of First Iron Age and until the middle stage of the Second Iron Age⁵⁹¹. They exists also in Transylvania⁵⁹².

G.2. Deep tronconical tureens

Are characterized by a short neck and a rim under a ring shape like those found in Gligorești (Pl. XXXI, 2-3), Șeușa (Pl. LXXII, 2-3; Pl. LXXX, 5). Sometimes the tureen rims inverted like that found in Vințu de Jos (Pl. CII, 3)

Is the most spread shape in northwest Romania (the H₄ type) and it is typical for middle La Tène⁵⁹³.

G.3. Bowls with a profile under the shape of „S” letter

Are frequent in the area we are aiming. To illustrate this type we mention the pieces from Aiud (Pl. XIX, 9), Gligorești (Pl. XXXVi, 3-4). One of the main characteristics is the round rim. About the bottom it has often a ring shape like the vessels from Lancreâm (Pl. XLVIII, 2-3; Pl. LXXIII, 1,3-4) or Șeușa (Pl. LXXIV, 4). Although they are less numerous, do not miss pieces having a straight basement. A kind of rim comes from Vințu de Jos (Pl. CIII, 2).

Janos Némethi framed this kind of bowls in the J₂ type noticed that they are very frequent inside all the settlements and necropolis researched in the area⁵⁹⁴. They appeared during the B₂ sub phase and they were used in the next stages⁵⁹⁵.

G.4. Bitronconical bowls

They have a slightly inverted rim like these from Lan crăm (Pl. XLVIII, 6) or Oarda (Pl. LV, 11) and are also vessels with the rim under the T letter shape like that from Șeușa (Pl. LXXX, 3). These kind of vessels are also at Ciumești-Bostănărie⁵⁹⁶ (a settlement) and in funerary complexes like those from Pișcolt⁵⁹⁷.

G.5. Globular body vessels

They have a cylindrical neck and the bottom is like a ring. It is known jus one piece from Blaj (Pl. XXII; 2)

They are analogies inside the funerary inventories from Pișcolt-Nisipărie⁵⁹⁸.

H. Vessels for drink

They are made by pottery wheel and they are represented in the area we are analyzing by the cup with a single handle. It is a single type with two variants

H.1. a. Bitronconical cups with slender body

It is a piece found in Aiud (Pl. XIII; 4). They correspond to the GI type, 4 variant purposes by Janos Némethi for which are a lot of analogies⁵⁹⁹.

H.1.b. Bitronconical cups with convex body

A piece like that was found in Blaj, having a ring shaped bottom and it is decorated with incisions (Pl. XXII, 1).

The shape of these vessels is a creation of La Tène Age and Janos Némethi framed them in G I type, 3 variant⁶⁰⁰. They were made on some prototypes common in the pottery of the First Iron Age⁶⁰².

I. Other types of vessels

We may framed in this category the ritual vessel from Blandiana

I.1. Pseudo-kantaroi

Among the pieces found in Blandiana it is a vessel⁶⁰³, which by its shape, decoration and ornaments had a special destination (Pl. XXIV, 5; Pl. XXV).

Like shape it is a pseudo-kantaroi of big dimensions made by wheel⁶⁰⁴, from a good quality paste, having the fine sand as degreasing substances. The exterior surface is polished and resulted gray-yellowish slip. The bottom is ring shaped. The decoration is a relieved ring by which is delimited the neck from the body. On this ring it can be see triangular motives, made by incision, while on the vessel body is a thin decoration register made from incised semicircles which are interpenetrating under the shape of a false waving line.

What individualized the piece and give it a special character are those two handles. They were made separately and than applied on the vessel body and they are empty inside. It is quite remarkably the realism of the anthropomorphic representation of the handles. Each of them was made under the shape of a character. A male and a female are sitting back to back, but the head of each of them has two faces, being able to look in different directions one to each other (Pl. XXIV, 5; Pl. XXV).

The anthropomorphous representation is on some khanataroi handles and on some cups coming from Carpathian Basin⁶⁰⁵. Aurel Rustoiu said that are two types of vessels after the direction in which the characters are looking. To the first type are characteristic the vessels which figures are looking to inside⁶⁰⁶, while the second one is represented by the pieces on which the characters are looking outside⁶⁰⁷. From the style point of view, the piece from Blandiana is considered as being a mixture between those two types⁶⁰⁸.

A vessel from the same type, having also empties handles, made like those from the piece from Balndiana is coming from a funerary inventory of the grave M34 from

the Belgrad- Karaburma necropolis⁶⁰⁹. An important detail about the piece discovered on the scordiscian territory is that the vessels was reused as a funerary urn, after it was desaced by the cutting of the anthropomorphous representations⁶¹⁰.

Miklós Szabó has noticed that the prototype of the handles with anthropomorphous representations is finding on the Hellenistic vessels or late Etruscans used in northern Italic Peninsula and they came in the Carpathian basin area by the Boii⁶¹¹. On this idea the presence of them is dating in the first half of the II Century B.C⁶¹², being a good chronological reference to fix the moment when the Celtic presence in Transylvania ended⁶¹³. The apparition of pseudo-kantharos in southwest Transylvania is a proof of Celtic spiritual unity in the Carpathian basin and it should not be seen as a simple import. Its presence in Blandiana is an indicator of a permanent interest of the population present in Pannonia to the middle Mureş area⁶¹⁴.

It is thinking that the technique of pottery wheel is generalizing in European barbarian world only during the Second Iron Age. In intracarpethian area the vessels made by wheel become very frequent when the Celts come⁶¹⁵. It would be reminder that in some areas, like that were are the elements of Sanislău-Nir group of the Szentes-Vekerzug- Chotin culture, which manifestations are dating at the end of the First iron Age, the pottery made by wheel is somewhere around 20-30 %⁶¹⁶. Janos Némethi noticed that the making and the utilization of the vessels made by wheel is a characteristic of the population who lived in a territory having as geographical limits the Tisa Valley and the lower courses of Mureş and Criş. The period of time we are analyzing is placed between the Vth Century and the first half of IVth Century. In the same time, in certain area of Europe where the Greek trade was important the percent is inferior⁶¹⁷.

Like the pottery made by hand the pottery made by wheel is known from the discoveries coming from the area we are aiming, settlement and funerary complexes. They were made using chosen ingredients and careful processing this characteristic being noticed also in other geographical areas⁶¹⁸.

In the paste is sand, mostly with a fine granulation. The vessels are good burned, in reverberation ovens, like those discovered at Andrid (Satu Mare county)⁶¹⁹ or Biharea⁶²⁰. The colors of the vessels made by wheel, discovered in our area of interest, are gray and red and also brick red and yellowish neances.

As a result of the study of the kitchen pottery made by hand from Britannia, the British researchers had noticed that the success of this type is because of the opened fire burning, a chipper method and a very efficient one in comparison with the burning in ovens⁶³⁷. In the same time the vessels made in this way were better adapted to their destination of use⁶³⁸.

The utilization in kitting of some vessels burned unequal in roman ages⁶³⁹, when the making of pottery was a real art is a proof that is was not important for the aim for which they were made. What for us is not enough for the communities from other historical ages could be a quality.

The conclusion of a marketing study about a product like this, made by a specialist from our time would be, no doubt, that the success of the described trade is because of the good ratio between quality and price. The ethnographical analogies are giving us information about the installation for burning the pottery, different from the classical ovens⁶⁴⁰. To make these installations it had to have good technique knowledge's which not everybody knew⁵⁴². Because of the way in which they were made, at the ground surface, after what a group of products were made they were took down and maybe they did not let traces, which can be archaeological observed.

Anyway, from the entirely intracarpathian area, from the first stages of the Second Iron Age, on this stage of researches, are not known installations for pottery burning. They are not known also in the closest areas, those from Andrid and Biharea being something exceptional. For the time of Dacian Kingdom it is very known that the number of ovens is small⁵⁴³. We think that the situation described is a result of the stage of researches.

If the explanation for the missing of the pits from where the clay was taken it could be that they were filled after with reminders from houses, the total lack of burning oven in the intracarpathian area, it can be argument. The fact could be a proof for the idea that in that Age the craft became a specialized one, and this was the moment when it stopped to be household⁶⁴⁴.

The same artisans who made the pottery made by wheel made looking in this way on the archaeological realities we have to assume that the pottery made by hand⁶⁴⁵. In this way we think that the next investigations will lead to some settlements discovery where the people who lived there would be specialized in the pottery craft. This is based also on some ethnographical analogies meaning that during the last three centuries of the second millennium, the pottery craft was only for men and that the vessels were to many for houses⁶⁴⁶. That leads to a reservation about the accepting the idea according to which the not fine pottery was made in the household. Villages which economical activities consists in making pottery and they assured the necessary on wider or thinner area are known during the XVIII and XIX Century their number being less in the last Century. The ethnologies think that this kind of activity is done in specialized centers. The cases when it was done isolated are very rare⁶⁴⁷.

* * *

Having a general looking on the ceramic material presented above, we may drag attention on some aspects. Thus. It could be easily noticed the fact that inside the household from early and middle La Tène, in our area of interest were used different kind of vessels, with no big variety. The vessels with the same utilization were made by hand or by wheel and both types are inside the settlements, in the same complexes. They reflect a certain way of life characteristic to a certain civilization. The ethnographical research helps us again. And offers us a possible explanation. Ioan Prahoveanu noticed the fact that inside every household that he researched ordinary were three rows of vessels from the category of those used to prepare and to eat food.

The first category is that of sweet vessels (used in the period of time between the religious advents), than advent vessels and finally vessels for parties, which were more beautiful, sometimes with enamel⁶⁵³. We do not have to many information about the religious believes of the communities from Transylvania in the first stages of the Second Iron Age and also about the certain periods of time when it was necessary to not eat some kind of aliments. But it is possible to exist certain days and even periods of religious celebrations or other kind of celebrations, when it was necessary to have great dinners. In this way it could be see the presence of some vessels with the same utilization, but different as shape, aspect or way to use, among the pieces which were parts of settlements inventories.

Other observation is that the same type of recipients is both in funerary complexes and settlements. And it is important that some type of vessel exist only in some archaeological sites. The answer to that can be the existence of some chronological differences or it is possible that the vessel to come from different pottery

centers. The actual stage of researches it does not give us the possibility to give an exact answer to this problem.

The vessel found in Blăndușeni, which is unique for the moment could be an example of a recipient made by order, for a particular moment. The ethnographical researches find out that in the pottery centers were made vessels for certain family and social customs⁶⁵⁴.

Among the rare shapes from the Age and exclusively inside the settlements are the lids, but, even if their number is less in comparison with the whole ceramic material, they were found inside three different archaeological stations. That is why we may assume that the small number is a result of the researches stage.

Not the same thing we may say about the strainers. The presence of a single piece in Aiud, with any kind of clear context could be explained by the fact that it belongs to another chronological horizon.

Very interesting is the presence of the vessels, which are having analogies in the bastarnic world. Inside settlements which are at big distance to the area occupied by them. We think that the above explanation, when were known only the materials from Morești, meaning that according to which the pottery by the bastarnic influence is a result of an attempting of the bastarns to penetrate the intracarpathian Dacia⁶⁵⁵, it is very difficult to support in the case of Șeușa settlement. This is at very big distance to the bastarnic world. On the few pieces we know till now we are not able to give a good explanation of their presence in Transylvania, reason why we just enumerate them.

* * *

The northwest nowadays Romania which was inhabited by the communities of the Sanislău –Nuir group of the Szentes Vekeryug-Chotin when the Celts came. In that area it could be followed the mixture of material culture because of the contact between those two populations. Unfortunately, on the middle course of Mureș and in the whole intracarpathian area, the pottery and the entirely material culture, as we known until now could not give us enough arguments to establish the character of the relations and reciprocal influences between those two populations. The shape and decoration repertory of the vessels made by hand seems to indicate the contact with the Thracian population from the neighborhood. Until now has not been demonstrated the presence of any kind of Thracian communities on the middle course of Mureș area. Maybe an exception could be the discoveries from Săvărbu. But they are still inedited⁶⁵⁶. For the whole intracarpathian area, after the discoveries from Olteni, Covasna County will be published; maybe it will be help for understanding the cultural characteristics of the autochthonous civilization⁶⁵⁷.

The specialist's think that in Transylvania the Celts lived together with the local people⁶⁵⁸ and that between those two communities were established certain relations⁶⁵⁹. The examples quoted to illustrate this idea are the settlements from Berea and Ciumești placed to only 2 km one to each other⁶⁶⁰. They were seen as being lived by the autochthonous (Berea) and by the Celts (Ciumești)⁶⁶¹. The argument for this is percent of the pottery made by hand in comparison with that made by wheel. That is why we think that these kinds of interpretations should be more careful. And this especially for the intracarpathian area where the knowledge level is inferior.

On the actual stage of researches we only may assume that the adoption of new forms and techniques for making pottery by the Celts from Thracian world is a result of the contacts between those two populations. What we cannot say now is what was the space where these contacts took place. Still, if we are taking into consideration the

mixture between those two categories of archaeological materials is present even from the moment when the new comings arrived, we might assume that they took that ceramic forms from somewhere from west Apuseni Carpathians. But this is only a hypothesis, very difficult to support in the conditions in which the researches concerning early and middle La Tene are still at the beginning.

VII.2. DECORATIONS AND ACCESSORIES FOR CLOTHES

VII. 2. 1. *The Fibulas*

VII. 2. 1. a. *Certosa type fibulas*

A variant of a piece of this type is coming probably from Alba Iulia⁶⁷³. It is made from bronze and has good analogy at Lucija-Daleniska where Biba Terzan framed this kind of fibulas in Xe type⁶⁷⁴.

A brooch found probably at Turdaș, Hunedoara County (Pl. CVIII, 8)⁶⁸⁰ belongs to eastern type from Galia south⁶⁸¹. The piece is made from iron, has its foot elevated and decorated with conical button. Also it has a short support the needle has a circular section. The period of time when these kind of pieces were used is from the second half of VI Century until the half of IV Century⁶⁸², which is the end of First Iron Age and the beginning of the Second Iron Age.

The origin of those fibulas seems to indicate certain connections with the alpine area from north Italy and it could belong to a cultural horizon from the end of First Iron Age⁶⁸³ together with the helmet found at Ocna Mureș. It is more possible that they arrived in the Mures area when the first Celts came⁶⁸⁴.

VII. 2. 1.b. *Early La Tene schema fibulas*

In the locality Pețelca, today a part of Teiuș town, Alba county were found two objects: a big iron knife and a fibula. These two pieces are among those objects characteristic to Celtic material culture. The piece is made from bronze being characteristic to the B₂ sub-phase from La Tène (Pl. LVI, 1, CVIII, 5)⁶⁸⁵. It has a good preservation, excepting the needle, from which we have only a fragment. The support is made from six whirls, placed symmetrical on both parts of the arch and an exterior string unites them. The big arch has plate knots, while the foot is short and decorated with a sphere. The end of the foot is closed to the needle, but it is not catch with this. Both the arch and the foot are decorated with geometrical motives, incised, specially small circles inside which it could be seen a point. From typological point of view, this fibula is a part of brooch series of Early Dux type, exactly from those from the end of series.

Among the objects found inside of so-called grave from Silivaș it is a fragmentary brooch (Pl. LX, 5a-5b, CVIII, 6), which could be framed, in the same series like the other above and it could be dated in La Tene B₂⁶⁹⁰.

At Aiud were found materials coming from two Celtic cemeteries. Inside the first cemetery ("I") from an incineration grave inventory, with the reminders put in an urn, is coming a fibula made by iron (Pl. CVIII, 2)⁶⁹¹. As many others objects this is not kept. An image about its look we can have seeing the draw made by Ion Horațiu Crișan⁶⁹². It could belong to Early Dux type, and than it is dated in La Tene B₂. The

draw not being very good we may say that this fibula it is possible to had the foot end catch by the arch, and in this case is characteristic to middle La Tène

VII. 2.1.c. Middle La Tène schema fibulas

These are represented by a bigger number of fibulas. Among them two were found recently at Şeuşa, com. Ciugud. First is coming from the archaeological level and is made from bronze (Pl. XC, 1, CVIII, 4)⁶⁹³. The piece is fragmentary, having no foot and the most part of the arch. But we may say that the arch caught the foot by a semi-muff, which today has the shape of a knot. The support is made from two whirls and has an exterior chord.

Another fibula found at Şeuşa is also made from bronze (Pl. XC, 2, CVIII, 3). Has its foot caught by the arch by a semi-muff and it is decorated with a big sphere, bordered by other two, smaller. The brooch carrying was made by widening the foot and is very well shown. The support, from which are kept only two whirls (maybe it had four at the beginning) had an inner chord.

A silver filiform fibula, from the type of those eight brooches was found in the Bordu Mare cave from Ohaba Ponor (Pl. CV, 3, CVIII, 1)⁷⁰¹. These kinds of fibulas (Fibel mit Acterschleissen) are generally made from a bronze wire⁷⁰². The arch of this kind of fibula is bulging or lengthened, above it superposing the prolongation of the foot, which is like three ornaments having the shape of the number eight, put transversal on the fibula body⁷⁰⁵.

A fibula was found together with other archaeological materials at Blandiana⁷⁰⁸. It is made from iron and it is kept fragmentary. The support parts and the part of the arch decorated with a sphere are strongly oxidized. On the kept elements it could be framed in the advanced fibula series, with sphere or circle at the foot, characteristic for the middle La Tène⁷⁰⁹.

VII.2.2.. Ankle bracelets and chain loops

From the very varied series of Celtic bracelets known on the middle Mureş were found the next types of artifacts:

VII.2.2.a Bracelets having a block by joining (Steckverschluss)

This type is characteristic to Early La Tène. From the area we are studding were found two pieces coming from Turdaş, com. Hopârta, Alba County (Pl. XCIII, 2, 5)⁷¹⁴.

VII.2.2.b Bracelets with the ending under the shape of a stamp (Stempel)

One of these types is coming from Turdaş (Pl. XCIII, 3)⁷³⁸. It is made from bronze, smooth inside, and outside is decorated with incisions and in relief. In the middle, the bracelet is thickening under the shape of a knot bordered at the end by two lines. The body is decorated with easily deep grooves. Notches put vertically separate these grooves.

VII.2.2.c. Bracelets from bronze decorated with granulation

A bracelet from bronze decorated with granulations was found in Deva, Hunedoara County (Pl. CV, 4), with out topographical information. It has open endings and has a diameter of 4,8 cm. The decorations were made on its body and consist in a thread, which is sinuating among a series of groups of four ornaments under the shape of knitted twirls⁷⁴⁴. The bracelet could be dated in La Tène B₂⁷⁴⁵.

VII.2.2.d Tubular bracelet (Hohlring)

One of this kind bracelet from iron was found in the I cemetery from Aiud⁷⁴⁶. It is not kept today, a reason for what it could be not described and it could not be framed from typological and chronological point of view.

VII.2.2.e. Bracelets and rings for ankles with big semioves

A bronze bracelet with three big semioves was found in Uroi, Hunedoara County (Pl. XCIV, 1-2)⁷⁵³. The piece was kept partial and it has been reconstituted and the missing parts were completed. The inner diameter is cca 4x4 cm, and high of the oves is 8,7 cm.

Pouring made it, two of the semioves being one of the parts while the third was pouring separately. The joining is done with the help of a prolongation of the third semioves, which enters in a hole made in the part with those two semioves. Also, a peg united the parts at the other end. The bronze has a dark green patina and their surface is rail rod, as the surface of many of these objects is⁷⁵⁴. The part where those three semioves are joining is decorated with red enamel put in cavities under the shape of circles (two at each joining), which is partial, kept.

VII.2.3. Necklaces

The necklaces also called torques (in Latin) or halsring (in german) are jewelers made from single piece of metal, having their surface simple or torsion; they were put around the neck⁷⁷⁰. In the ancient times by the term torques were designed the necklaces.

From this category, in our aimed area only two examples are known. One is coming from Turdaș, Hopârta commune, Alba County, and the other one from the places around Hațeg.

VII.2.3.a the necklaces with block by interlocking (steckverschluss)

A necklace with a steckverschluss type block was discovered together with other materials at Turdaș (Pl. CIII, 5)⁷⁸². It is made from bronze and it is kept fragmentary, the thickened end was broken during the excavation.

A necklace with the *Steckverschluss* closing system type, having one of the heads made under the shape of a cylinder, bordered by knots was found in the area surrounding Hațeg (Pl. XXXVIII, 2)⁷⁸⁷.

VII.2.4. Jewels made from glass paste

From Șeușa are three fragments of the bracelets with shaped body, made from glass having blue-cobalt colour and decorated with waves lines from yellow glassing paste (Pl. XC, 3-5)⁷⁹³. A fragment was found in Aiud (Pl. XXI, 2-3)⁷⁹⁴. They are characteristics to the 7b and 8b from the typology made by Rupert Gebhardt⁷⁹⁵ or 7 b group established by Thea Elisabeth Haevernich⁷⁹⁶.

VII.2.5. Bronze belts

Are elements for clothes characteristics to the women in the second Iron Age. Inside the Pișcolt graves elements, which are parts of belts, appears even from the first burial horizon⁸¹². In B₂ La Tène phase they are made from leather and they have iron buckles⁸¹⁵.

On the middle course of Mureș was found a fragment from a kind of belt, decorated, at Vețel (Hunedoara county) (Pl. CV, 1)⁸¹⁸. Its pieces are made from bronze and initial they were decorated with coloured enamel (red, opaque). It has good analogies at Bocsar-Lapusta, Hungary⁸¹⁹ or at Valea lui Mihai⁸²⁰. The belt from Vețel was framed chronological in La Tene C₁⁸²¹.

VII.3. WEAPONS AND CELTIC MILITARY EQUIPMENT PIECES

VII.3.1. Offensive armament

VII.3.1.a. Spear heads

Spearheads are very common objects, very often among the inventory pieces from the Celtic warriors graves. On the middle course of Mureş are known 18 pieces even if some of them are lost.

In Aiud were found in both cemeteries five pieces, from which only two could be analyzed and they are coming from the II cemetery⁸⁵⁵, a reason why we are going to talk only about the pieces which are still kept, or these which drawings were published.

Those two spearheads were made from iron and they have the shape of white willow leaf, having a median nervure, strongly relieved. In the gloved tube of one of them is still kept a small iron nail, which was used to fix the tail⁸⁵⁶. VI. Zirra framed, chronological, the spearheads found in Aiud in middle La Tène⁸⁵⁷.

From Şona are coming three pieces of this kind (Pl. XCII, 1)⁸⁵⁸. From them only two had been published: one by V. Pârvan and another by Mihai Petică (Pl. XCII, 2)⁸⁵⁹. Those two types of spearheads are of the same type like those found in Aiud. They are belonging to the materials group from Silivaş (Pl. LX, 7) and we may say that the little one has good analogies in the funerary celtic discoveries dated in early La Tène, as those found inside the Pişcolt-Nisipărie⁸⁶⁰ cemetery. The bigger spearhead (Pl. LX, 4) is often found inside the funerary complexes dated in entirely La Tène, so it could not be considered as a point for a exactly dating⁸⁶¹. VI. Zirra in La Tène B₂-C frames those two pieces, the little one being considered earlier⁸⁶².

Other armament piece of this kind was found in the area of middle course Mureş at Heria (three pieces)⁸⁶³, Ighiu⁸⁶⁴, Jidvei (Pl. XXXIX, 2-3) one piece at each⁸⁶⁵. About these last two is could not be done any kind of considerations because one of them are not exist anymore and others had not been published.

VII.3.1.a. Swords

A kind of weapon belongs to the materials group, which is part of the inventory of so-called grave from Silivaş (Pl. LX, 2, 6a-b), and it is characteristic for La Tene B₂⁸⁶⁹. It is framed from typological point of view in the type called Silivaş-Hatvan-Boldog.

From Aiud, from the some graves inventories belong to those two cemeteries, are known three swords, to which we may put two of those sheaths⁸⁷³. One of them is very special because of its decoration. It is about two stylized dragons, incised on sheath and two knots plaque with a gold small leaf (Pl. XI). It is made from iron and its preservation situation is good. The sword was curved ritually. The hand of the weapon is ending with a semispherical knot and it is made from a patulater rod, which becomes thinner at the superior end, where is placed the semispherical knot⁸⁷⁴.

The sheath, made from iron, has a median crest. In the upper part was decorated with two knots under the circles shape, in relief, with the diameters of 2,7 cm. The two decoration elements are united between them by some nervures with knots.

Those two circulars knots are plaque with gold small leaf, which is mainly still kept. Down, under these decorations it could be noticed a drawing made by incision, which represents the stylized image of a pears of dragons⁸⁷⁵. The decoration became

visible only after the piece was chemical treated, so M. Roska, the first who published the piece, did not notice these decoration elements.

On the other side of the sheath it was an attachment from iron blade to which was hung the sword chain. It was rounding at the end, and in the middle was curved. The attachment does not exist anymore, but when M. Roska published the objects from Aiud it still existed⁸⁷⁶.

The swap, a very important piece for the typological and chronological framing, like the attachment described above, it is not kept, but it could be described on the drawings published by M. Roska. It could be noticed that it was ended in a sharp angle and that had on each side two knots. Those situated in the inferior part were bigger and from the picture it could be seen that they were decorated. Analyzing the piece from typological point of view, I. H. Crișan framed it correctly in sub-phase B₂ of La Tène (maybe to the end of this period of time)⁸⁷⁷. But the accidental character of the discovery could justify a question on this dating it.

Another sword from those found in Aiud, could be framed from chronological and typological point of view on the analyze of the upper part of the sheath and especially on the analyze of the swap which had been published by I. H. Crișan⁸⁹⁸. This is later than the other one described above and it could be dated in middle La Tène (C₁)⁸⁹⁹.

The third sword has not the sheath, but only the blade so we do not have enough elements to frame it chronologically and typologically.

VII.3.1.a. Iron knives (Hiebmesser)

On the middle course of Mureș, the most frequent examples were discovered in Aiud, where were found in those two cemeteries, seven of this kind of weapons⁹⁰¹, mostly in the cemetery I. None of them still exist. From the II cemetery we have only one piece. The knives found in Aiud (like that shown on the Pl. XVIII, 5)⁹⁰² are long; have the blade easily curved, while the big hand is ending with a knot. On the middle course of Mureș, these kinds of objects were found at Pețelca (Pl.LVI, 2)⁹⁰³ and inside the inventory of so-called grave from Silivaș (Pl. LX, 8)⁹⁰⁴. Another piece comes from Șoimuș commune (Hunedoara county)(Pl. XCI), but the conditions in which it was found are unknown. The piece, which is kept at Deva Museum, is very hard to be framed because we do not know the conditions in which it was found. Taking into consideration the analogies, we still framed it, chronologically and typologically, in the middle stage of La Tène⁹⁰⁶.

VII.3.2 Military equipment pieces with defensive role

From the category of military equipment pieces, in middle Mureș area, were found only few objects. It is about two, which were parts of shields, a series of helmets from iron or bronze, kept fragmentary, but also pieces, which were whole. It has to be mentioned a chain used to hang the sword. Although they are only few, they complete the image of the military equipment of the Celtic warrior from the second Iron Age.

VII.3.2.a. Shields

At Blandiana was found a shield hand (Pl. XXIV, 4) considered initial as a bracket⁹¹⁴.

Among the discoveries from cemetery I from Aiud are two knots hemispherical from iron⁹²¹. These are usually four (two smaller and two bigger) as elements for arming the shield⁹²².

VII.3.2.b. Helmets

In the middle Mureş area are known until now four helmets: at Aiud⁹²⁵ and Silvaş, Alba county⁹²⁶, in Haţeg region (Hunedoara county)⁹²⁷ and at Săvârşin (Arad county)⁹²⁷. From the helmet found in cemetery from Aiud were kept, in the time when I. H. Crişan republished the pieces, only few fragments of bronze sheet, being the upper part of the calotte adorning with a pompon⁹²⁹. Because of the fragmentary situation, the initial shape of this piece could be reconstitute very hard. It should be say that I. H. Crişan framed chronological this helmet in III Century B.C.⁹³⁰, a dating which is very probably.

From the materials found at Silivaş, the most spectacular piece and in the same time the most representative is no doubt the helmet (Pl. LX, 1, Pl. LXI, 1-2). This has a calotte adorning with a pompon and a head protecting, decorated artistically, with motives characteristic to the continuous vegetal style. The parts for the chicks are not kept.

Because the very good quality of the metal, the decoration elements which are on the head protection, as well as those from the head of the nails which fixed the chick protection, were kept almost entirely (Pl. LX, 1)⁹³¹, this fact permitting the reconstitution through restoration (Pl. LXI). The helmet could be dated in La Tene B₂⁹³² and it has analogies at St. Jean-Treliman, Nebringen and Giubiasco⁹³³.

From Haţeg area, with no other topographical elements, it comes a helmet of cetlo-italic type (Pl. XXXVIII, 3)⁹³⁴. It has good analogies in the number 10 grave from Montefortino, a locality placed in northern Italy (Pl. XXXVIII, 1)⁹³⁵. These kinds of helmets are in the funerary inventory of the Celts from Italy, Ancona area where have been found a series of cemetery assign to the Senons. They were made, probably, in the Etruscans workshops and they were used during the IV Century, B.C.⁹³⁶.

VII.3.2.c. Chain for hanging the swords

Among the pieces found in I cemetery from Aiud it is a chain for hanging the sword, having a bad preservation situation when the objects from the local museum were published⁹⁴³. Unfortunately have not been published a drawing of this piece and we also could not identified it among the materials kept at Aiud, so we do not have the possibility to frame it from typological and chronological point of view.

VII.4. HARNESS PIECES

One of the pieces found at Aiud (Pl. XVI, 1-2) is made from two parts, united under the shape of a fine articulation, each one of them being a bar with three relieves, at which endings it could be seen a hook and it was framed among the components of the funerary inventories of the I cemetery⁹⁵². Still, this piece has another inventory number in the museum registrar than that indicated in the paper we said about⁹⁵³. The number belongs exactly to another piece, which came from II cemetery.

The material from which was made the part, which should be put in the horse mouth, has some particularities: thus, the pieces were made from iron and than covered with a bronze small leaf⁹⁵⁴. Those to parts which compose the mouthpiece, meaning the part of the bit which was put in the horse mouth and which action directly on the animal to stop it and to lead it, is assembling in the middle, between them while lateral are caught with a big ring, by them was establish the connection between the leather parts of the halter. From those two lateral rings only one is still kept⁹⁵⁵.

Another bit was made using the same technologies⁹⁵⁶. This piece is coming actually from the I cemetery⁹⁵⁷. From the looking point of view, it could be noticed differences: those two bars ending with smaller rings- In the central part the bars have a spherical knot and not a relief one. From those ending rings are attached two big hooks, which made the connection with the elements made from organic materials, of the halter. On one of this hook is still hanged the end of a metallic objects which is seen as a rein (Pl. XVI, 4)⁹⁵⁸.

VI. Zirra framed those two bits in III₂ type and they are dating in middle La Tène⁹⁵⁹.

From II cemetery from Aiud are known two almost identical psalies coming from a bit (Pl. XV, 5-6). They are made from iron and were realized under the shape of rings with ends not united. At every one of those two extremities are knots under the shape of flattened sphere. On the body, those two pieces have orifices from which the mouthpiece ring was caught on. The mouthpiece was made from two articulated bars, like the bits described above⁹⁷⁰. On the psalies body are one (Pl. XV, 5) and two (Pl. XV, 6) rings, from which are hanging pieces through which the bridles were caught. I. H. Crișan noticed that it is very possible that the piece from Pl. XVI, 1-2 and the psalia were parts of the same bit⁹⁷⁰. Wolfgang Werner framed those two psalies in A variant from the XV type⁹⁷¹.

Still from Aiud, not knowing exactly the place of discovery, but coming possible from the funerary complexes of those two cemeteries, are coming other parts of some harness pieces (Pl. XV, 1-4; Pl. XVI, 3, 5-7)⁹⁷³. In all the cases were kept those two elements, which are parts of the mouthpiece, made from iron bar with round section. The heads were thinned in some cases (Pl. XV, 1-2; XVI, 3-7) maybe by forging and others are kept at their dimensions and than were curved to become rings which assure the articulation between them and the connections with the psalies and the lateral rings. The heads of the elements, which are parts of the mouthpiece, after they were curved, were closed completely by making a whole in the piece (Pl. XV, 3; XVI, 3) but often they were curved under the shape of a hook. (Pl. XV, 1-2; XVI, 6-7).

In the archaeological layer from the settlement of Șeușa, was found the mouthpiece of a bit of this type (Pl. XC, 6). It was wrongly chronological framed in Middle Age⁹⁷⁴, being a piece characteristic to the Second Iron Age. The piece is now the only one discovered in a different context than a funerary one, on the middle course of Mureș River.

For a better distribution of the straps, which are parts of the harness, are often used rings having different shapes and dimensions. Among the pieces discovered at Turdaș, Hopârta commune, Alba County is a ring (Pl. XCIII, 1)⁹⁷⁸. It is made from bronze by pouring and has a round-oval section. The inner part is flattening and easily irregular, the body is full being decorated with 11 groups of four incised lines, put vertically. Between these groups is a swelling.

VII.5. TOOLS AND USTENSILS

The big number of objects is proving, even indirectly, the practice of some occupations and trades. In the area situated on the middle course of Mureș, were discovered only few tools and utensils both concerning the number and the variety. The most common utensils present among the discoveries assign to Celts are scissors.

VII.5.1. The scissor

It is a piece, which is hard to be typological, and chronological framed because the prototype of them is the same from many periods of time. The scissors were used for cutting the human hair and the sheep hair⁹⁹⁸, being made from a iron bar curved under the shape of letter U, having two blades at the ends and widening at the base to have elasticity⁹⁹⁹.

Between the discoveries coming from the middle Mureş area are two scissors like that. First of them is from Aiud (Pl. XVIII, 7). It was discovered in 1912, accidentally, in the town park, during a campaign of buildings and it is kept in the Aiud museum collections (inventory number 5135)¹⁰⁰⁵.

As it could be noticed from the drawing, the preservation is bad.

Another scissor (XCI, 1) is kept in the Deva museum collections. It was in the exhibition of the Dacian and Roman Civilization Museum from Deva, the label indicated that it comes from Şoimuş-Bălata. Those are two neighbors localities, situated on the right side of Mureş, at few km of Deva (PL. V)¹⁰⁰⁶. On a ticket glued to the scissors body it can be read the name Bălata, but on this label we can say only that the place of discovery is uncertain.

This scissor is made from iron and has almost 32 cm length. Even if it is oxidized, the preservation is better in comparison with that from Aiud. The steel kept its elasticity so even today the scissor, if it will be sharp, it could be use successfully at the operation for which it was made.

Those two pieces it seems they come from funerary inventory, but if we do not have any kind of information about the context of their discovery, that affirmation is only possible.

VII.5.2. The pointer

Comes from a complex researched at Vinţu de Jos¹⁰⁰⁷. It is made from iron and even it is oxidized, it is still well kept. It has a pyramidal shape, with a rectangular section, from its base coming a rod with a round section, which was fixed by the hand (Pl. XCVI, 4).

From the Celtic world we still know a piece like this, which is kept in the Geneva museum collections and it is part of the discoveries from the side of the Neufchatels lake, from the station La Tene, being illustrated by Paul Vouga¹⁰⁰⁸ and then by Joseph Deschelette¹⁰⁰⁹. To establish the functionality of this object we took into consideration this analogy, which is like, even the dimensions, the piece found in Vinţu de Jos.

VII.5.3. Other utensils

In this category are the parts of spindle. In the area we are aiming were found few pieces all coming from the settlements (Pl. LII,5; Pl.LXX, 23; PL. LXXVII,5). They have a bitronconical shape and are made from pottery.

VII.6. OBJECTS OF THE OTHER TYPE

Among the materials discovered on the middle course of Mureş are some objects with an uncertain functionality. In this category we may include a figurine illustrating a wild boar.

VII.6.1. The wild boar from Luncaeni, as it is known in the literature, is made from bronze, of a good quality, having a noble patina (Pl. LIV)¹¹⁴. The place of discovery is unknown. As is written in the National Museum of History of Transylvania

inventory register, Hegedus Lajos donated the piece and the place of discovery is Luncani village (Grind), Luna commune, Cluj County¹⁰¹⁵. Because the piece has been described recently we think that is not necessary to do this again. We still have to notice the realism of the proportions of the animal.

The uncertain context of the discovery permits us to take into consideration the idea according to which the piece belong to the Celts. An argument or supporting this idea is that in the neighborhood of Luncani village, at Gligorești, on the same Luna commune territory, was researched an inhabitation complex dating at the end of La Tene C₁¹⁰²⁷. In this case we would have the earliest piece from the series and it should be re-analyzed the chronology of this type of objects. Anyway, taking into consideration the fact that the archaeological context of the piece is unknown, it should not been excluded the possibility that Hegedus Lajos bought it from an antiquary so it could be in an other part of Transylvania¹⁰²⁸.

VII.6.2. Ornamental application

At Aiud, among the pieces coming from cemetery I graves inventories were found two ornamental applications, from which today only one is kept (Pl.X)¹⁰²⁹. It is made from two plaques, one from iron, smooth inside which was covered by another made from bronze sheet decorated in relief in au repouse technique. It is possible that the prominence of the central knot and the little circles, which are parts of the ornament, are incrassated with enamel or other type of material¹⁰³⁰. At two of the endings it could be noticed two wholes for nails by which the piece was fixed on a wood holder. It also possible that it was fixed on a leather holder, by some rivets. In one of the corners the piece is deteriorated and the whole for catching is missing. The fourth extremity, which is kept, it does not have a this kind of orifice, a reason why we think that it was caught only in three places, no matter the holder on which it was applied.

Because both of the pieces are very alike and it is possible that they were on the same object¹⁰³². One of them that which is not kept, was partially covered with a gold small leaf¹⁰³³. For this reason we may say that the piece illustrated by us had a small leaf too.

About the dating of these two applications we have to recognize that we do not have enough arguments for an exactly chronological framing. I.H. Crișan proposed the period of time situated along the sub-phase B2 of La Tene (maybe towards end of it)¹⁰³⁵.

VII.6.3. The object from clay from Vințu de Jos

Among the pieces, which are parts of the complex inventory from Vințu de Jos, it is an object made from clay (Pl. XCVI, 2). It has a triangular shape. With peeks rounded and it has a whole, which is all along the piece. One of the peek is broken from ancient time. Because we do not have any kind of analogies it is difficult for us to establish the functionality of this object. Because of the whole we think that it was hanged, being in this case a pendant, but for the moment is the only piece of this kind we know until now. The chronological framing is done taking into consideration the discovery context is La Tene B2-C1, meaning the entirely period of time when the Celts were in Transylvania.

VIII. CHRONOLOGICAL CONSIDERATIONS

To understand the evolution stages of the Celts presence in Tisa basin and in Transylvania, one of the most important discoveries is the cemetery from Pișcolt-

Nisipărie. Its evolution is on the period of time, which covers the first stages from the Second Iron Age evolution in the east part of Carpathian Basin¹⁰³⁶. This is the reason why we will take into consideration the chronology propose by Janos Némethi.

The graves from those two cemeteries are grouping on the different four stages¹⁰³⁷.

Ist Horizon - LTB₁/B₂ (Krämer) LT B_{1b-1c}(Waldhauser)

IInd Horizon - LT B₂(Krämer) LT B_{2a} (Waldhauser)

IIIrd Horizon - LT B₂/C₁ (Krämer) LT B_{2b} (Waldhauser)

IVth Horizon -LT C_{1a} (Waldhauser) C₁ (Polenz)

VI. V. Zirra, with the help of some modern technologies applications reached to the same conclusions¹⁰³⁸.

The beginning of the Second Iron Age inside the Carpathian arch is marquee by the apparition of the archaeological complexes assign to the Celts. A lot of objects coming form funerary inventory discovered in southwest Transylvania, marquee this moment¹⁰³⁹. For the are of middle Mureş the jewel found in Turdaş, Alba county (Pl. XCIII)¹⁰⁴⁰, the necklace and the helmet from a unknown place around Haţeg (Pl. XXXVIII, 2-3)¹⁰⁴¹ have connection with the first wave of the new-comings. Beside these are two fibulas: one from Turdaş, Hunedoara county (Pl. CVIII, 8)¹⁰⁴² and the second from a unknown place, but very possible from the actual territory of the Alba Iulia town¹⁰⁴³.

This kind of objects are framing in a distinct horizon of the Second Iron Age in intra-Carpathian area¹⁰⁶⁶ which is the same with the moment when the first groups of Celts arrived and they are contemporary with the graves framed in the first horizon, at Pişcolt.

Some artifacts discovered on the middle course of Mureş are characteristic to the sub-phase B₂ so they are contemporary with the second burials horizon from Pişcolt. They are less numerous in comparisons with the materials dating in the stage described above and with that characteristic to middle La Tène. The chronological valuable pieces are: a sword with a sheath decorated with pears of dragons frontally, the sword from so-called grave from Silivaş (Pl. LX, 2, 6 a-b)¹⁰⁶⁹ and fibula (Pl. LX, 5a-5b, CVIII, 6)¹⁰⁷⁵, the bracelet with granulations from Deva (Pl. CV, 4)¹⁰⁷⁶ and fibula from Peţelca (Pl. LVI, 1, CVIII, 5)¹⁰⁷⁷.

The most numerous pieces with a chronological value discovered in the middle Mureş area is characteristic to the middle La Tene, exactly to the C1 sub-phase.

From funerary contexts from Aiud, it comes a sword which rivet assures a dating like this (PL. XVIII, 4)¹⁰⁸² and a shield handle from Blandiana (Pl. XXIV, 4) the vessel with anthropomorphous handles (Pl. XXIV, 5; Pl. XXV), fibula from Blandiana, the fibulas, the glass bracelets and bastarnian pottery from Şeuşa. Also, to the same horizon are characteristic the fibula from Ohaba Ponor, the bracelet from Uroi and the belt from Veţel. These objects are contemporary with the pieces belonging to some funerary inventory from the IIIrd and IVth horizons from Pişcolt.

The Celtic archaeological materials with a chronological value discovered in the middle Mureş are not numerous, this being a result of the stage of the researches¹¹⁴⁴. By references to the discoveries from Pişcolt it could be noticed that for the Celts evolution in the researched area could be distinguished the same chronological stages in the north-west parts of the country. These things are systematized in the grid 1.

Looking in a generally manner the archaeological discoveries it can be said that the Transylvanians territories were colonized during several stages. The same

conclusion is for the northwest part of Romania, taking into consideration the researches results from Pișcolt, where, as we have noticed before, could be distinguished four burial horizon¹¹⁴⁶.

The few objects contemporary with those from the graves of the first stage of the Pișcolt cemetery evolution are framed in a distinguished horizon of the Second Iron Age in intra-Carpathian area indicating the moment when the first Celts arrived and support the contemporarily of this moment in both Upper Tisa region and Transylvania.

The most numerous discoveries known until now in our area of interest are contemporary with the graves framed in III and IV horizons from Pișcolt. About the dating of the end of this stage are necessary some words. The final moment of the cemetery and of the sub-phase C1 in that area was somewhere around 120-130. The end of sub-phase C1 was placed, in other parts of Central Europe between 190-175 B.C, one of the dating being between 185-170. The same moment in Transylvania was placed in the first part of the II Century B.C. As it can be noticed, the very late dating done by J. Nemeti is against the others chronological systems. Although in nowadays west and northwest Romania it is possible that the Celtic presence to continue along the C2 sub-phase.

IX. CONCLUSIONS

Although they are only a few, the information we have now about the people who lived in the Mureș valley, can contribute, in a big way, at the reconstitution of some civilization elements. In the following pages we have tried to systematize the information gave by the archaeological researches, trying to draw the general image of these communities life.

IX.1. The Middle Mureș are at the end of the First Iron Age

Herodot mentioned the presence of the Agatârși Scythians at the end of the First Iron Age in Transylvania, in Mureș Valley¹¹⁴⁷. By archaeological researches were found elements belonging to this group who was here from the beginning of VIth Century B.C¹¹⁴⁸. Some scythians burials dated in the middle of Vth Century B.C.¹¹⁴⁹ represents the last known horizon of the First Iron Age in intracarpethian area.

Transylvania and the parts from west and northwest nowadays Romania were colonized by Celts in a period of time which started in the second half of IVth Century B. C¹¹⁵⁰. In the Tisa Plane, through archaeological researches it could be demonstrated that the Celt met when they arrived a heterogeneous population, having Scythian and Thracian elements¹¹⁵¹. Some researchers had identified this population with the Sigyns¹¹⁵² mentioned in the historical sources¹¹⁵³. From archaeological point of view the manifestation of these populations were defined as Sanislău - Nir group, a part of a larger phenomenon Szentes-Vekerzug-Chotin. The last one evolved in the area mentioned during the Vth Century and in the first half of the next century¹¹⁵⁴.

For the period of time between 450-350/330 B.C, meaning in the moment when the last Scythian burials were done¹¹⁵⁵ and until the first Celtic graves appeared¹¹⁵⁶ we do not have clear information from literature or from archaeological researches about the human communities from Transylvania and about the population from the Mureș Valley¹¹⁵⁷. We think that this situation is a result of a lack of researches and we do not think that is about a population vide.

IX.2. The beginning of the Second Iron Age

The transformations and the restructurations from the beginning of La Tène inside the Celtic communities in central Europe created some troubles which aggravated by a demographical increasing gave birth to the so-called historical migrations, in IV Century (Pl. I)¹¹⁵⁸. The legend of the Biturigians king Ambigatus grandsons, written in the historical sources, are talking about those two main directions of the population shifting: one towards south and one towards east.

The events from Italic Peninsula (Pl.III) are better known from the ancient authors works. Through the information offered by the archaeological researches it has been demonstrated that a Celtic population wave, maybe as strong as that which stroke Italy, went towards east. The historical tradition gave the leading of this migration to Sigovesus who went towards Hercinical Forest. The beginning of these events was placed at the end of Vth Century B.C.¹¹⁵⁹ and their aim was a small space and very well delimited from Transdanubia, and the main purpose was to control the amber road¹¹⁶⁰. In the first third of the IVth Century, they went to the east mainly on the Danube River axe¹¹⁶¹, during several stages. First of them, maybe between 400-375 B.C had as result the occupation of some territories situated in north-west Hungary and the south-west Slovakia¹¹⁶². Transylvania and the parts situated in west nowadays Romania were occupied in a period of time which starts in the second half of the IVth Century¹¹⁶³, while the areas situated at south of Drava, in Tisa basin or east Slovakia had not been affected by these events¹¹⁶⁴. Anyway, after all the possibilities, the Celts touched the Middle Danube area during Phillip the IInd time¹¹⁶⁵.

Now we have enough information to consider as moment of the first Celtic communities coming in Transylvania, a period of time from the second half of IVth Century B.C.¹¹⁶⁶. The occupation of some Transylvanians territories was done during several stages, as the archaeological discoveries indicate, but the lack of the researches make difficult to establish these phases¹¹⁶⁷. For the northwest part of Romania, especially after the researches at Pişcolt, could be distinguished four chronological horizons¹¹⁶⁸.

In the ancient sources the presence of the Celts in the Low Danube Basin is mentioned in the time of Alexander the Great expedition against the tribals in 335 B.C. The episode told by Ptolemaios, the son of Lagos it could be find at Arian „*Here came the messengers both from free tribes which live on the Isrtu sides and from Syrmos, the tribals king; also came messengers from Celts who lived in Ionic Gulf*”¹¹⁶⁹. The same source had been used by Strabo also: „*Ptolemeu, the son of Lagos said that during these expedition came at Alexander the Celts from Adratica Sea to establish with him friendship and hospitality relations...*”¹¹⁷⁰. Venceslas Kruta noticed that at that date, the only Celts who lived in Ionic Gulf area (or at the Adriatic Sea as Strabo said) were the Senons who mastered the territories around Ancona¹¹⁷¹. The presence of the Celts in the eastern part of Carpathian Basin at the end of IVth Century and the beginning of the IIIrd Century is support by the military actions initiated by these in north Balcanic Peninsula in that time. It seems that in 310 had place an invasion that affected the Arriaions, as Theopomp from Chios said¹¹⁷². Also, in 298 had place the first invasion in Greece, a trying stopped by Casandros, the king of Macedonia¹¹⁷³.

What Trogus Pompeius said that „*...The Galls (Celts n.n) subdued the pannonns and for many years took wars with changeble results with their neighbourghs...*”¹¹⁷⁴, it is maybe about the events which took place in the area we are aiming shortly after the new coming appeared¹¹⁷⁵.

Recently a new idea appear according to which some groups of Senons participated to the first raids of the Celts in Transylvania¹¹⁷⁶. The spreading of the early Celtic artifacts seem to indicate the fact that to these events participated some contingents originated from Transdanubia together with others from alpine areas¹¹⁷⁷. The presence of some communities originated from alpine area, central-European is also indicated by the existence of some heating installations having analogies in that area¹¹⁷⁸. Once they came, in the main river basins: Mureș, Someș, Târnave as in the valleys of some of these river tributaries, were born rural settlements and appeared cemeteries, the way of living had a similar look like that from the central-European areas lived by Celts.

IX.3. The Celtic civilization in the Middle Mureș area

For a better understanding of the material and spiritual civilization elements belonging to the human communities who lived in the middle Mureș area, in the period of time studied, we think as useful to synthesize the results of researches.

IX.3.1 Inhabitation complexes

The inhabitation of the populations who lived in Transylvania and in the area of middle Mureș, in the first stages of the Second Iron Ages is less known. Some monographers and work papers published in the last years made possible to find out a lot o details which make possible to draw some general lines of this problem¹¹⁷⁹.

Looking out on the relief of our aiming region¹¹⁸⁰ it could be noticed that the way in which the communities from the Second Iron Age choose to place their settlements is the same with that from the geographical parts situated in west and north-west nowadays Romania. Today are known 13 points with discoveries which documentate the existence of isolated inhabitations or settlements (Pl. CVI)¹¹⁸¹. They are on the watersides or on the fertile terraces of this river or of some of its tributaries. A different situation it seems to be that from Gligorești, where was inhabited a top of a bank ridge created in the are of the confluence of Arieș River with Mureș River¹¹⁸². These kinds of inhabitation are very often in the area of Carei¹¹⁸³.

All the settlements have a strong rural character, their placement in proper areas to cultivate the earth being natural if we take into consideration that it is about a population of farmers and breeders¹¹⁸⁴.

The dwellings discovered until now in the area we are aiming are totally deep in the earth, of cottage and semi-cottage type¹¹⁸⁵. These kinds of dwellings exist also later, during the dacian period as Ioan Glodariu has noticed who has done a typology of this kind of buildings¹¹⁸⁶. Their plan has sometimes a quasi-rectangular shape as we could noticed at Lancrăm (Pl. XLIII, 2)¹¹⁸⁷ and Șeușa (Pl. LXV)¹¹⁸⁸. At Gligorești was found a dwelling deep in the earth having a circular shape¹¹⁸⁹.

These kind of buildings were generally easily deep in the earth and their walls were made from basketry, stick with clay, while the others it is possible to have walls made from board or beam¹¹⁹⁰. The roofs, made from reed, mace reed or straws, leaned upon a wood structure and they had a conical shape or they had the two waves shape, and the eaves was probably close to the ground¹¹⁹¹.

The materials for construction were that which were very near, this being a situation for whole the area where the Celts lived in the ancient time¹¹⁹². The vegetal materials (wood, reed, twigs) and the clay were the most important¹¹⁹³.

On the information we have we could presume that the interiors were heating, in certain cases, with the help of some stone or clay installations or maybe with the help of some hearths with the higher borders¹¹⁹⁴.

The lightening was maybe natural by some openings made in the wall or the ceiling or by the entrance¹¹⁹⁵.

A good image on the way in which the dwellings were put inside the settlements is the archaeological sites from Ciumești and Morești. At Ciumești the cottages were to a relative big distance one to each other (almost 60-120 m) being grouped as two or three¹¹⁹⁶.

The archaeological materials discovered inside the settlements and isolated inhabitances are mainly pottery (made by hand or by pottery wheel), metal, bone or glass.

IX.3.2. Funerary discoveries.

Inside the intracarpethian arch and in the northwest parts of Romania the Celtic cemeteries are plane and biritual. They have both inhumation graves and incineration graves. Among the last are cases when the reminders of the dead were placed directly on the ground and are also cases when the reminders of the dead were put in a vessels used as urn¹¹⁹⁷. The last are very rare. The biritualism is a characteristic for the La Tène civilization even from the first stage¹¹⁹⁸ and it is also a characteristic for the Celtic graves from Transylvania and eastern Hungary. It exists even from the beginning of Celtic civilization in these areas until this civilization disappears¹¹⁹⁹.

On the middle course of Mureș River were identified cemeteries at Aiud¹²⁰⁰ and Blandiana¹²⁰¹, to which could be attached funerary objects discovered in different localities (Pl. CVII). On the middle course of Mureș, the number of this kind of archaeological sites known until now is small in comparison with that coming from the settlements. Although we have to notice that no cemetery known in our aiming area, were researches in a systematical way.

Not few times, among the archaeological materials coming from funerary inventory are pieces very special as looking and value. Among these are: helmets (Hațeg¹²⁰², Silivaș¹²⁰³, Aiud¹²⁰³, Săvârșin¹²⁰³), swords¹²⁰⁶, some recipients made from clay¹²⁰⁷ and other kind of objects¹²⁰⁸. Their presence inside funerary inventories indicates the fame of the dead person inside the community during his life.

IX.3.3. The warriors

About the armament and about the war tactic of the Celts, the archaeological information is completing and is supporting the information from historical sources. The discoveries from the area we are aiming illustrates the existence of some military panoply characteristic to a wide area lived by Celts. It is about swords, lance and shield¹²⁰⁹, sometimes knives. In exceptional cases are helmets, mail shirts and even Hellenistic cnemides like at Ciumești¹²¹⁰. But this situation could not be generalized, the complex from Ciumești being unique for the celtic world. In this territory it had been noticed that the complete equipment was only for the elites¹²¹¹ and even the objects, which are parts of the defensive equipment, is very rare among the discoveries¹²¹².

At Aiud where from are coming many weapons it seems that a person with a higher rang was buried¹²¹³. The poor inventory from other graves, which have only swords and lances seems to indicate the presence of some warriors having a lower rank. This hierarchy of the warriors seems to be confirmed also by the researches of some funerary complexes from other ethno-cultural areas¹²¹⁴.

The harness pieces discovered mainly in funerary inventories indicates ale the social status of the dead. Generally the graves inside which were found harness pieces or cart pieces (when the context of the discovery is known) have ale weapons¹²¹⁵. This indicates that the dead was a warrior.

The component of the armament trimming from funerary inventories illustrates the existence of an elite who had a proper equipment to fight on the horses, together with mobile formations and pedestrian warriors, easily equipped¹²¹⁶.

IX. 4. The clothes

The clothes accessories and the jewels coming from settlements, but especially from the funerary inventories are the only pieces which are giving us information about the Celts clothes on the Mureș Valley in the period of time that we are studding. Even if their number is small the analogies with other pieces coming from other geographical area lived by Celts indicates the Celtic identity of the communities who used them. The particularities of the costume indicate not only the rank but also the belonging to a certain ethnical community¹²¹⁷.

IX. 5. Occupations and economy

Even if we do not have enough proves about the practicing of different kind of jobs they do not miss and they illustrates the existence of some house or specialized crafts. One of the main occupations of the population, who lived in Middle Mureș area, in the age we are studding, was agriculture. But with the exception of the placement of settlements we do not have other proves to support this idea. Generally speaking, in the territories lived by Celts the agriculture had adapted to the local characteristics, being orientated mainly to the cereals production and to the husbandry¹²¹⁸. Until now no tools for agriculture have been discovered. Among the used tools are the scissors, which are frequent inside the Celtic complexes¹²¹⁹.

Other jobs, as the metal or bone processing seem to be indicate by the presence of some tools or some still processing pieces coming from a complex inventory, complex researched in Aiud.

The presence of the spindle things is a proof for the making textiles materials. The small number if these objects, inside the rural settlements show us that this was housecraft. The making of some textiles materials from vegetal fibers is not archaeological documented but it could be presumed.

The existence of some jobs done by some specialized artisans or even only in the houses could be suspected. We are talking about the wood objects making.

It is strange that in the middle Mureș area have been not discovered yet tools or installations for making pottery. But we think that is because the lack of the researches while in the other areas these kinds of objects were found.

The mining

The extraction of some useful mineral substances during the first two stages of La Tène, in the area we are aiming, is not directly confirmed. But it is possible that the exploitation of some minerals, as gold and salt, to be among the Celtic occupations.

Salt

It is not necessary to insist on the salt importance in human and animal's food, the topic being analyzed by many researchers¹²²⁰. Taking into consideration the spread of the salt deposits in Europe, the salt importance for the economy, Florin Medeleț thought that it is possible that the salt distribution during the Iron Age would be control in a Custom places like those from Early Middle Ages¹²²¹. In this way it has to be noticed the big number of the localities from which are coming archaeological materials characteristic to the Celtic civilization, from Transylvania, more exactly from the areas where the salt deposits are many (Pl. CX). The idea of the salt deposits exploitation is supported also by the placement of the most known archaeological sites, along the main communication ways, which are the Mureș and Crasna Rivers valleys¹²²². The

exploitation of the same deposits for long periods of time make difficult to say how the exploitations of IVth-IInd Centuries B. C. looked like. The item was very less researched, reason for what we are prudent.

The gold

The gold exploitation, both by mining and by washing the alluvia deposits by Celts is confirmed by the historical sources¹²²³. About the gold exploitation and about the salt exploitation we do not have any kind of direct proof for the middle Mureş areas. Still, an indication for this could be the sword from Aiud, which sheath is decorated with two stylized dragons and with two gold plaque knots (Pl. XI)¹²²⁴ and maybe the application from iron and bronze.

The discovery of a Fillip the IInd tetradrahma in Zlatna dating at the end of IVth Century or at the beginning of IIIrd Century, in mountain area very rich in complexes deposits, among which the gold has the most important place suggest the fact that the area was frequented¹²²⁵.

IX.6. The relationships with the autochthonous

The attempting to reconstitute the ways in which the relationships between communities were carried on, making references only to the material culture elements it is difficult with the resources we have today¹²²⁶. Still the presence of the pottery made by hand, of a local tradition together with the Celtic pottery inside the settlements illustrates that those two populations lived together. The lack of the information about the autochthonous settlements we think that is a lack of the researches.

The inhabitation in the same settlements of some communities of different ethnicity is cannot be supported today. The situation offered by the researches in the Carei area is suggestive for understand the way in which the autochthonous and the Celts lived together in the same area. On only few km are three cemeteries (Ciumeşti, Sanislă, Nir) and two settlements (Ciumeşti and Berea)¹²²⁷. From these the cemeteries and the settlement from Ciumeşti- Bostănărie were considered as belonging to the Celts while the settlement from Berea was assign to the autochthonous¹²²⁸.

IX.7. The end of the Celtic horizon on the Middle Mureş Course

The discovery of bastarnical pottery at Moreşti and Şeuşa, together with Celtic pottery made by wheel is a good chronological reference showing that those two settlements had been inhabitation in the first part of the IInd Century B. C. The next period of time is the period of another civilization which characteristics had been observed in the believes and in the ideas about the after life¹²³⁰, but also in the material civilization. In western and central Europe, starting with La Tène C₂ horizon had been developed the *oppida civilization*¹²³¹, characterized by archaeological sites inside which it could be seen Celtic materials. In Transylvania the rural civilization continues and fortified settlements and fortress appeared¹²³². From these sites inventory are missing almost entirely Celtic materials¹²³³.

It is difficult to explain the presence of Poieneşti-Lukaševka civilization pottery in those two Transylvanian settlements inventories on the information's we have at this moment¹²³⁴.

About the end of the Celtic horizon in Transylvania are some ideas. Ion Horaţiu Crişan thinks that the Celts were assimilated by the autochthonous during the IInd Century B.C¹²³⁵. Vl. Zirra thinks that the Celts went to the area of Middle Danube because of the roman pressing from south and because of the Germans attacks from north¹²³⁶. A. Rustoiu thinks that the end of the Celtic inhabitations in northwest Transylvania is because of a dacian migration from south Carpathian, from the actual

territory of Oltenia¹²³⁷. To a careful analyze none of these idea are enough supported from archaeological point of view.

About this topic we have to remind the part from the XXXII book prologue of Filip History written by Trogus Pompeius who talks about an „...*incrementa dacorum per Rubobosten regem...*”¹²³⁸. If this quote is talking about the events from the first half of the IInd Century B.C than it could be about the dacian power arising in Transylvania between the kingdom of Burebista . It is possible that this situation to be reflected in the apparition of a local emission of money towards the half of IInd Century¹²³⁹.

THE EXPLANATION OF THE PLATES

- Pl.I. The spreading of the Celts in Europe (according to M. Szabó)
- Pl.II. The cisalpine Celtic (according to H. Hubert).
- Pl.III The Celtic invasion in Balkans (according to V. Kruta)
- Pl. IV. The Celts in Transylvania (according to I. H. Crișan)
- Pl. V. The discoveries from Early and Middle La Tène coming from the middle Mureș area 1. Aiud, 2. Alba Iulia, 3. Blaj, 4. Blandiana, 5. Craiva, 6. Cut, 7. Deva, 8. Gligorești, 9. Hațeg, 10. Heria, 11. Jidvei, 12. Lancrăm, 13. Luncani, 14. Micoșlaca, 15. Noșlac, 16. Oarda de Jos, 17. Ohaba Ponor, 18. Pețelca, 19. Săvârșin, 20. Sebeș, 21. Silivaș, 22. Șeușa, 23. Șoimuș-Bălata, 24. Șona, 25. Turdaș (Alba county), 26. Turdaș (Hunedoara county), 27. Uioarad de Jos, 28. Uroi, 29. Vețel, 30. Vințu de Jos, 31. Zlatna
- Pl. VI. The Alba county monograph: 1. The title page; 2-4 Plates illustrating the La Tène Age materials and from other ages among which are the objects found in Aiud and Piatra Craivii
- Pl. VII. Types of dwellings (according to F. Audouze and O. Buschenchutz; 2-4 according to I. Glodariu)
- Pl. VIII. Types of the imbinations of the component parts of some wood dwellings (according to F. Audouze and O. Buschenchutz)
- Pl. IX. Types of interiors heating installations and for cooking (according and O. Buschenchutz)
- Pl. X. Application from iron plaque with bronze coming from the Ist Cemetery from Aiud
- Pl.XI Celtic sword with the sheath decorated with a pairs of dragons coming from the I cemetery from Aiud: 1. drawing, 2. Photograph 3-4- ornamentation detail
- Pl. XII. Swords from Ist. Cemetery from Aiud
- Pl. XIII. Whole and fragmentary vessels from Ist cemetery from Aiud
- Pl. XIV. Pottery fragments coming from Ist cemetery from Aiud
- Pl.XV. Bits coming from Aiud
- Pl. XVI. Bits coming from Aiud (5-7 according W.M. Werner no scale)
- Pl. XVII. Swords fragments from Aiud
- Pl. XIX. Fragmentary pottery from Aiud: 1-2, 4-9 “ Microraiionul III”; 3. “Sub Pădure”
- Pl. XX Fragments of pottery from Aiud- “Sub pădure”
- Pl. XXI Objects made from glass kept in the Aiud museum collections 1,4-5, unknown discovery place; 2-3 coming from the place called “Sub Pădure” or “ Sub Hăgău” Photo 3. Berecki S.

- Pl. XXII Vessels coming from Blaj (according to I. H. Crişan)
- Pl. XXIII. Vessels from Blandiana (according to I. Al Aldea, no scale)
- Pl. XXIV. La Tène type materials from Blandiana (according to I. Al. Aldea, H. Ciugudean)
- Pl. XXV. Anthropomorphous handles vessel discovered at Balandiana
- Pl. XXVI. Objects found at Piatra Craivii (according to M. Roska)
- Pl. XXVII. Glogoreşti-“Holoame” 1. The geographical placement of the archaeological site; 2. The topographical plan with the archaeological sections (according to F. Gogâltan, I. Al. Aldea, A. Ursuţiu)
- Pl. XXVIII Gligoreşti- “Holoame”, the northern profile of S2/1995: 1. Roman level, 2. La Tène level, 3. First Iron Age level, 4. Late Bronze Age level, 5. Early Bronze Age level, 6. Coţofeni culture level, 7. Late Neolithic level, 8. Archaeological sterile level, 9. Roman walls basement, 10. Brick, 11. Coal, 12. Archaeological level with a mixture of materials (according to Gogâltan and others)
- Pl. XXIX. Archaeological materials coming from Gligoreşti
- Pl. XXX. Archaeological materials coming from Gligoreşti
- Pl. XXXI. Archaeological materials coming from Gligoreşti
- Pl. XXXII. Archaeological materials coming from Gligoreşti
- Pl. XXXIII. Archaeological materials coming from Gligoreşti
- Pl. XXXIV. Archaeological materials coming from Gligoreşti
- Pl. XXXV. Archaeological materials coming from Gligoreşti
- Pl. XXXVI. Archaeological materials coming from Gligoreşti
- Pl. XXXVII. Archaeological materials coming from Gligoreşti
- Pl. XXXVIII. 1. Iron helmet found in Montefortinos (according to U. Schaff), 2-3 Celtic discoveries from Haţeg area (according to M. Rusu and O. Bandula)
- Pl. XXXIX. Pieces discovered at Jidvei (according to I. H. Crişan)
- Pl. XL. The placement of the archaeological site and of the excavations from Lancrăm-“Glod” (according C.I Popa and M. Simina)
- Pl. XLI. Lancrăm-“Glod”. Dwelling number. 1 and the pit number 14 (according to C. I. Popa and R. Totoianu) 1.prund; 2. Yellow color layer, archaeological sterile; 3.padding earth of black-gray color; 4. Padding earth of brown color; 5. padding earth of black-yellowish colour; 6. Black-yellowish color layer, archaeological sterile; 7. black padding earth; 8. strong black culture layer; 9. black vegetal soil; 10. sand lenses
- Pl. XLII. Lancrăm- “Glod”. Dwelling number 6 and pit number 8 (according to C. I. Popa and R. Totoianu): 1-prund; 2. yellow earth layer archaeological sterile; 3. black-yellowish dacian level, 4. black dacian level, 5. gray padding earth, 6. brownish actual vegetal soil; 7. pottery fragments, 8. stones; 9. animals bones.
- Pl. XLIII. Lancrăm-“Glod”. Dwelling number 2 and pit number 6 (according to C.I. Popa and R. Totoianu): 1-prund; 2- yellow layer, archaeological sterile; 3. black level culture; 4. the padding of the pit, black-grayish; 5. actual soil disturbed by the excavation. Dwelling 4 and pit 13: 1- prund; 2- yellow layer, archaeological sterile; 3.-culture layer; 4- gray padding earth; 5. black-yellowish padding earth; 6. black actual vegetal soil; 7. river stones; 8.- adobe; 9- ash lens; 10- burned lens; 11- coal; 12- animals bones; 13- pottery fragments; 14- coal fragments; 15. wall rough cast
- Pl. XLIV. Lancrăm- “Glod”. Dwelling number 2 and dwelling number 9 (according to C. I. Popa and R. Totoianu): 1- prund; 2.- yellow layer, archaeological sterile; 3.

- black-grayish padding earth; 4- black padding earth; 5- black layer; 6. yellow clay lens; 7. river stones; 8- pottery; 9- fragmentary hearth; 10. strong burning lens; Pit number 1: 1-prund; 2- yellow layer archaeological sterile; 3- black- yellowish layer archaeological sterile; 4- culture layer and strong black padding earth; 5- black vegetal soil
- Pl. XLV. Lancrăm-“Glod”, Pottery from Dwelling 1 (1-2, 5) and from pit 1 (3-4, 6-12) (according to C. I. Popa and N.M.Simina)
- Pl. XLVI- Lancrăm-“Glod”- Pottery from dwelling number 2, according to C. I. Popa and N. M. Simina
- Pl. XLVII - Lancrăm-“Glod”- Pottery from dwelling number 2, according to C. I. Popa and N. M. Simina
- Pl. XLVIII- Lancrăm-“Glod”- Pottery from dwelling number 2, according to C. I. Popa and N. M. Simina
- Pl. XLIX- Lancrăm-“Glod”- Pottery from dwelling number 2, according to C. I. Popa and N. M. Simina
- Pl. L- Lancrăm-“Glod”- Pottery from dwelling number 2, according to C. I. Popa and N. M. Simina
- Pl. LI- Lancrăm-“Glod”- Pottery from dwelling number 2, according to C. I. Popa and N. M. Simina
- Pl. LII- Lancrăm-“Glod”- Materials from Dwelling number 2: pottery (4,6), spatula from bone (2), clay spindle thing (5), wild boar fang having traces of cutting (3), Pit number 2: pottery (1); Material from archaeological layer: pottery (7) according to C. I. Popa and N. M. Simina
- Pl. LIII-Lancrăm- “Glod”. Pottery from cultural layer according to C. I. Popa and N. M. Simina
- Pl. LIV, The wild boar from Luncani according to C. Bodó
- Pl. LV. Pottery from Oarda-“Cutină” according to A. Rustoiu, G.T. Rustoiu), 1-7,12 pottery made by hand; 8-11, pottery made by pottery wheel
- Pl. LVI. Celtic materials coming from Pețelca, according to I. H. Crișan (no scale)
- Pl. LVII. Săvârșin, the placement of the archaeological site and the excavation plan (according to M. Barbu and P. Hügel)
- Pl. LVIII- Sebeș- Podul Pripocului, 1. the placement of the archaeological site; 2. pits with materials from middle La Tène (according to K. Horedt and colab).
- Pl. LIX- Sebeș- Podul Pripocului, materials from middle La tene according to K. Horedt and colab.
- Pl. LX- Celtic objects from Silivaș, 1-9 according to M. Roska; 10. dacian degger according to A. Rustoiu
- Pl. LXI. The helmet from Silivaș (photo by M. Egri)
- Pl. LXII- The placement of the archaeological site Șeușa- “La Cărarea Morii”
- Pl. LXIII- 1. The archaeological site from Șeușa-“La Cărarea Morii” (topographical plan; 2. The plan of SIII/1998)
- Pl. LXIV. Șeușa- “La Cărarea Morii”.- stratigraphical profiles
- Pl. LXV- The plan of the cottage from middle La Tène researched at Șeușa
- Pl. LXVI- Șeușa- “La Cărarea Morii . Pits 3-4/1996, according to Crișan and colab
- Pl. LXVII- Șeușa- “La Cărarea Morii”., vessels from pit 3/1996
- Pl. LXVIII- Șeușa- “La Cărarea Morii”.pottery made by hand from dwelling B1/1998
- Pl. LXIX- Șeușa- “La Cărarea Morii”.pottery made by hand from dwelling B1/1998
- Pl. LXX- Șeușa- “La Cărarea Morii”.pottery made by hand from dwelling B1/1998

- Pl. LXXI - Şeuşa- "La Cărarea Morii".pottery made by hand from dwelling B1/1998
Pl. LXXII- Şeuşa- "La Cărarea Morii".pottery made by hand from dwelling B1/1998
Pl. LXXIII- Şeuşa- "La Cărarea Morii".pottery made by hand from dwelling B1/1998
Pl. LXXIV- Şeuşa- "La Cărarea Morii".pottery made by hand from dwelling B1/1998
Pl. LXXV- Şeuşa- "La Cărarea Morii".pottery made by hand from dwelling B1/1998
Pl. LXXVI- Şeuşa- "La Cărarea Morii".pottery made by hand from dwelling B1/1998
Pl. LXXVII- Şeuşa- "La Cărarea Morii".pottery made by hand from dwelling B1/1998
Pl. LXXVIII- Şeuşa- "La Cărarea Morii", pottery made by hand from the archaeological layer.
Pl. LXXIX- Şeuşa- "La Cărarea Morii", pottery made by pottery wheel from the archaeological layer
Pl. LXXX- Şeuşa- "La Cărarea Morii", pottery made by pottery wheel from archaeological layer
Pl. LXXXI- Şeuşa- "La Cărarea Morii", fragments of bowls form the archaeological layer
Pl. LXXXII- Şeuşa- "La Cărarea Morii", bowls with oblique grooves from the archaeological layer
Pl. LXXXIII- Şeuşa- "La Cărarea Morii"pottery made by hand from the archaeological layer
Pl. LXXXIV- Şeuşa- "La Cărarea Morii", pottery made by hand from the archaeological layer
Pl. LXXXV- Şeuşa- "La Cărarea Morii", cup from the archaeological layer
Pl. LXXXVI- Şeuşa- "La Cărarea Morii"pottery made by hand and by pottery wheel from archaeological layer
Pl. LXXXVII- Şeuşa- "La Cărarea Morii", pottery with graphite in paste from archaeological layer
Pl. LXXXVIII- Şeuşa- "La Cărarea Morii", a vessel with holes for reparations from the archaeological layer
Pl. LXXXIX- Şeuşa- "La Cărarea Morii", pottery made by hand from the archaeological layer
Pl. XC- Bronze objects (1-2), iron (6) and glass (3-5) from Şeuşa- "La Cărarea Morii"
Pl. XCI- Archaeological materials from Şoimuş- Bălata
Pl. XCII- Archaeological materials from Şona: 1, according to V. Pârvan; 2-3 according to M. Petică
Pl. XCIII-Objects from Turdaş (according to M. Blăjan)
Pl. XCIV- Ankle ring with big semioves from Uroi
Pl. XCV- Vinţu de Jos-Deasupra Satului, archaeological investigation by M. Simina. 1- black-grayish vegetal layer ; 2. black level having a coarse-grained aspect, rich in archaeological materials belonging to more ages, 3. black level with La Tène materials, made by hand and by wheel, 4. black grayish level with few archaeological materials, from the First Iron Age, 5. yellow earth not disturb by human activity, 6. pit with materials from La Tene , 7. a complex with La Tène materials, 8. pit with materials from First Iron Age
Pl. XCVI- Vinţu de Jos-"Deasupra Satului" archaeological materials : 1. glass, 2. pottery, 3, 5-6 bone, 4. iron
Pl. XCVII- Vinţu de Jos-"Deasupra Satului", pottery made by hand
Pl. XCVIII- Vinţu de Jos-"Deasupra Satului", pottery made by hand
Pl. XCIX- Vinţu de Jos-"Deasupra Satului", pottery made by hand

- Pl. C- Vințu de Jos-"Deasupra Satului", pottery made by hand
Pl. CI- Vințu de Jos-"Deasupra Satului", pottery made by hand
Pl.CII- Vințu de Jos-"Deasupra Satului", pottery made by hand and by wheel
Pl. CIII- Vințu de Jos-"Lunca Fermei", archaeological materials (according to C. Plantos)
Pl.CIV- Vințu de Jos-"Lunca Fermei", archaeological materials (according to C. Plantos)
Pl. CV- Celtic jewell and pieces for clothes: 1. Vowel, according to A. Rustoiu; 2. Piatra Craivii according I. Berciu and colab; 3. Ohaba Ponor-Bordu Mare according to C. S. Nicolaescu-Ploșor, 4. deva according to P. Jacobstahl
Pl. CVI- Discoveries dating in early and middle La Tene from middle Mureș area indicating the existence of some settlements: 1. Aiud- Microraion III, 2. Aiud-Sub Pădure, 3. Gligorești- La Holoame, 4. Lancrăm-Glod, 5. Micoșlaca, 6. Noșlac, 7. Oarda-Cutină, 8. Ocna Mureș, 9. Sebeș-Podul Pripocului, 10. Șeușa- La Cărarea Morii, 11. Uioara de Jos, 12. Vințu de Jos- În râpa terasei dinspre Sibîșeni, 13. Vințu de Jos- Lunca Fermei
Pl. CVII- Funerary discoveries from early and middle La Tene from middle Mureș area: 1. Acmariu, 2-3 Aiud, 4. Blaj, 5. Blandiana, 6. Craiva, 7. Deva, 8. Hațeg, 9. Heria, 10. Jidvei, 11. Noșlac, 12. Ocna Mureș, 13. Pețelca, 14. Săvârșin, 15. Silivaș. 16. Șoimuș-Bălata, 17. Șona, 18. Turdaș, 19, Uroi, 20. Vețel
Pl. CVIII- Celtic fibulas discovered in the middle Mureș area: 1. Ohaba Ponor (according to C. S. Nicolaescu-Ploșor), 2. Aiud (according to I. H. Crișan), 3-4- Șeușa, 5. Pețelca (according I. H. Crișan), 6. Silivaș (according M. Roska), 7. Alba Iulia, 8. Turdaș (according M. Roska)
Pl.CIX- The possible itinerary of the bastarns during the campaign from 179 B.C
Pl. CX- big number of discoveries from early and middle La Tene in the salt depots area from Ocna Mureș: 1. Acmariu, 2. Aiud, 3. Alba Iulia, 4. Blaj, 5. Blandiana, 6. Călnic, 7. Craiva, 8. Cut, 9. Deva, 10. Gârbova, 11. Gligorești, 12. Hațeg, 13. Heria, 14. Ighiu, 15. Jidvei, 16. Lancră, 17. Luncani, 18. Lunca Târnavei, 19. Micoșlaca, 20. Noșlac, 21. Oarda de Jos, 22. Ocna Mureș, 23. Ohaba Ponor, 24. Pețelca, 25. Săvârșin, 26. Sebeș, 27. Silivaș. 28. Șeușa, 29. Șoimuș-Bălata, 30. Șona, 31. Șpălnaca, 32. Turdaș. (Alba) 33. Turdaș (Hunedoara); 34. Uioara de Jos ; 35 Uroi, 36. Vețel, 37. Vințu de Jos, 38. Zlatna
Pl. CXI- The relative chronology of the La Tène B-C discoveries from the middle Mureș area and the reference to other chronological schemes.
Pl. CXII- The material culture evolution from the Middle Mureș area

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Apollonios din Rodos, *Argonauticele*, în *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964.

Arian, *Expediția lui Alexandru cel Mare*, în vol. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964, p. 578-589.

Diodor din Sicilia, *Biblioteca Istorică*, Editura Sport-Turism, București 1981.

Herodot, *Istoriei*, în vol. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964.

T. Livius, *Ab urbe condita libri*, traducere de T. Vasilescu, Florica Demetrescu, P. H. Popescu, București 1963.

Pausanias, *Călătorie în Grecia*, Editura Științifică, vol. I, București 1974, vol. II București 1982.

Pompeius Trogus, *Istoria lui Filip*, în vol. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964.

Polybios, *Istoriei*, București 1996, studiu introductiv, traducere și note de V. C. Popescu.

I. Caesar, *Commentarii de bello Gallico*

Plinius, *Naturalis Historia*, Ediție îngrijită, prefață, note, anexe și indice de Ioana Costa, vol. I-VI, București, 2001-2006.

Strabon, *Geografia* în vol. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București 1964.

Monografii, studii și articole

I. Al. Aldea, *Vase celtice descoperite la Blandiana*, în *Apulum XXI*, 1983, p. 415-421.

I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Noi descoperiri celtice de la Blandiana*, în *Apulum XXII*, 1985, p. 37-43.

I. Al. Aldea, Fl. Gogâltan, A. Ursuțiu, *Gligorești, com. Luna, jud. Cluj*, în *CCA*, campania 1997, Călărași, 1998, nr. 30, p. 22.

A. D. Alexandrescu, *La nécropole gète de Zimnicea*, în *Dacia N. S. XXIV*, 1980, p. 19-126.

I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, București 1997.

I. Andrițoiu, R. Pavel, I. V. Ferencz, D. Drăghia, *Ohaba-Ponor, com. Pui, jud. Hunedoara*, în *CCA, Campania 2000*, Suceava 2001, p. 165-166.

- D. Anghel, *Aspecte generale ale tehnologiei prelucrării ceramicii*, în *BCSS*, 4, 1998, p. 133-139.
- D. Anghel, *Experiment privind realizarea unei arderi reducătoare*, în *BCSS* 5, 1999, p. 167-171.
- R. Ardevan, *Mercurius de la Gherla*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 397-404.
- F. Adouze, O. Buchsenschutz, *Ville villages et campagnes de l'Europe celtique*, Paris 1989.
- A. Ardos, M. Mirel, E. Glodariu, *Muzeul județean de istorie din Cluj-Napoca la a 125-a aniversare*, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 673-689.
- M. Babeș, *Dacii și bastarnii*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 215-236.
- M. Babeș, *Date arheologice și istorice privind partea de nord-est a Daciei în ultimele două secole înaintea erei noastre*, în *SCIVA*, 36, 3, 1985, p. 183-214.
- M. Babeș, *Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dace clasice*, în *SCIVA*, 39, 1, 1988, p. 3-32.
- M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur*, Bonn 1993.
- M. Babeș, *Bastarnii în răsăritul Daciei*, în *Istoria României*, București 2001.
- M. Barbu, P. Hügel, în *Cronica cercetărilor arheologice, Campania 1995*, Brăila, 1996, p. 106.
- Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad*, Timișoara 1999.
- C. Beldiman, J. Söcs, *Contacte daco-sarmatice reflectate într-un complex arheologic de la Sânsimion, jud. Harghita*, în *Istros*, VI, 1992, p. 259-266.
- B. Benadik, E. Vlček, C. Ambros, *Keltische Graberfelder der Südwest Slowakei*, Bratislava 1957.
- I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La forteresse Dace de Piatra Craivii*, în *Celticum*, 12, 1965, p. 115-162.
- D. Berciu, *Lumea celților*, București, 1970.
- M. Blăjan, *Descoperiri celtice și dacice la Turdaș*, în *Studia*, 2, 1972, p. 11-17
- M. Blăjan, Gh. Togan, *Descoperiri celtice și dacice inedite la Mediaș și în împrejurimile sale*, în *ActaMP* II, 1978, p. 40-51.
- C. Bodó, *Considérations concernant le sanglier de Luncani (Le département Cluj)*, în vol. *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca 2006, p. 231-236.
- I. Bognár-Kutzián, *Some new early La Tène finds in the Northern Danube Basin*, în vol. *The Celts in Central Europe*, Székesfehérvár, 1975, p. 35-46.
- P. Bona, P. Rogozea, *Necropola dacică de la Iaz*, în *ActaMN* XXII – XXIII, 1985-1986, p. 439-451.
- E. Bónis, *Die Spätkeltische Siedlung Gellérthegy – Taban in Budapest*, Budapest 1969.

- J. Bouzek, *Thracians and their neighbours: their destiny, art and heritage*, *Studia Hercynia IX*, Prague 2005.
- D. Božič, *Relativna kronologija mlajše železne dobe v jugoslovanskem Podonavju*, în *Arh.vest.*, 31, 1981, p. 315-336.
- I.Bujna, *Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken*, în *PamArch*, LXXIII, 1982, p. 312-431.
- I.Bujna, *Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubnik, I*, *SlovArch*, XXXVII-2, 1989, p. 245-347.
- J. Bujna, M Szabó, *The Carpathian Basin*, în vol. *The Celts*, This book has been published on the occasion of the exhibition *The Celts, the Origins of Europe* Palazzo Grassi, San Samuele 3231, Venice March – December 1991, p. 276-283.
- V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978.
- Gh. Calotoiu, *Obiecte de podoabă din La Tène, descoperite la Telești, județul Gorj*, în *Revista muzeelor și monumentelor* (seria muzee), 2, 1987, p. 29-31.
- C. Caragea, *Istoria vestimentației europene*, București 1999.
- V. Cartianu, *Urme celtice în spiritualitatea și cultura românească*, București, 1972.
- V. Cavruc, D. Buzea, Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna, în *CCA*, Tulcea 2007, p. 246-250.
- H. Ciugudean, *Noi descoperiri arheologice pe teritoriul județului Alba (I)*, în *Apulum*, 16, 1978, p. 39-53.
- M. Ciută, *Aspecte ale complexului cultural Starčevo-Criș pe teritoriul României*, în *Sargeția*, XXVII/1, 1997-1998, 9-44.
- M. Ciută, *O locuință de suprafață aparținând neoliticului timpuriu, descoperită la Șeușa - „La Cărarea Morii” (com. Ciugud, jud. Alba)*, în *Apulum*, 35, 1998, p. 1-15.
- M. Ciută, B. Daisa, M. Breazu, S. Andrei, *Șantierul arheologic de la Șeușa-La cărarea morii*, în *CCA*, Campania 1999, Deva 2000, p. 101.
- M. Ciută, C. Beldiman, i. V. Ferencz, P. Mazăre, B. Daisa, M. Breazu, G. Pataki, *Șantierul arheologic de la Șeușa-La cărarea morii, campania 2000 în CCA*, Suceava 2001, p. 239-242.
- M. Ciută, *Metode și tehnici moderne de cercetare în arheologie. Note de curs*, Alba Iulia 2004.
- V. Challet, *Analyse physico-chimique et étudenstilistique de quelques ceintures émaillées du Bassin des Carpates des IIIeme et IIeme siècles AV. J. C.*, în *Folia Archaeologica LXIII*, Budapesta 1994, p. 101-113.
- J. Chevalier, A. Ghebrant. *Dicționar de simboluri*, București, 1994.
- N. Chidioșan, M. Ignat, *Cimitirul celtic de la Tărian*, în *SCIV*, 23, 4, 1972, p. 553-579.
- P. Chihaia, *Vlad Dracul Voievod al Țării Românești și cavaler al Ordinului Dragonului*, în vol. *Tradiții Răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, București, 1993, p. 63-101.
- Jean-Paul Clébert, *Bestiar fabulos*, București, 1995.

- N. Conovici, *Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienești-Lukaševka și prezența bastanilor în Dobrogea*, în *SCIVA*, 43, 1, 1992, p. 3-13.
- V. Cotiugă, *La civilisation Starčevo-Criș à l'Est des Carpates et ses rapports culturels et chronologiques avec l'espace intracarpatic*, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, Iași, VII, 2000, 131-156.
- F. de Coulanges, *Cetatea antică*, București, 1984.
- I. H. Crișan, *Noi cercetări arheologice la Mediaș*, în vol. *Din activitatea științifică a Muzeului Raional Mediaș*, Mediaș, 1955-1956, p. 27-52.
- I. H. Crișan, *Morminte celtice inedite din sec. III î. E. N. În Transilvania*, în *Acta MN I*, 1964, p. 87-110.
- I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola celtică de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966.
- I. H. Crișan, *În legătură cu cuptoarele de ars ceramică la daco-geii din epoca Latène*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 111-118.
- I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacilor. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.
- I. H. Crișan, *Contribuții la problema celților din Transilvania*, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 149-164.
- I. H. Crișan, *În legătură cu datarea necropolei de la Ciumești*, în *Marmația*, II, 1971, p. 55-92.
- I. H. Crișan, *Necropola celtică de la Apahida*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 37-70.
- I. H. Crișan, *Așa zisul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 45-78.
- I. H. Crișan, *Descoperiri celtice de la Cluj, Peșelca și Șeica Mică*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 39-64.
- I. H. Crișan, *Precizări în legătură cu descoperirile celtice de la Aiud*, în *StCom Brukenthal*, 18, 1974, p. 71-92.
- I. H. Crișan, *La Nécropole de Fântânele et son importance pour le problème des celtes de l'Europe centrale*, în vol. *The Celts in Central Europe*, Székesfehévár, 1974, p. 185-187
- I. H. Crișan, *Descoperiri celtice păstrate în Muzeul județean Arad*, în *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 37-86.
- I. H. Crișan, *Mormântul celtic de la Fântânele – Livadă*, în *SCIVA*, 26, 1, 1975, p. 41-57.
- I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa²*, București 1977.
- I. H. Crișan, *Începutul La Tène-ului la daco-geți*, în *Marisia VII*, 1977, p. 67-84.
- I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palkó, *Descoperiri celtice de la Pruniș (jud. Cluj)*, în *Ephemeris Napocensis*, 5, 1995, p. 27-46.

- S. Crișan, A. Gligor, C. Inel, M. Voinaghi, *Descoperiri arheologice la Șeușa - „La cărarea morii”* (com. Ciugud, jud. Alba, în *BCȘS*, 3, 1997, p. 27-40.
- V. Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2000.
- C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l’antiquité*, București, 1945.
- C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București 1954.
- C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în vol. *Dacica*, Cluj, 1972, p. 50-63.
- H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj 1972.
- H. Daicoviciu, I. Glodariu, *Puncte de reper privind cronologia cetăților și așezărilor dacice din Munții Orăștiei*, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 71-80.
- M.-Y. Daire, *Les sel des gaulois*, Paris 2003.
- Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, , vol. V, Paris 1899.
- J. Dechelette, *Manuel d’archéologie préhistorique celtique et gallo/romaine*, vol. IV *Second Age du Fer ou époque de La Tène*, Paris, 1927.
- * * *, *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976.
- P. Drda, A. Ribová, *Les Celtes de Bohême*, Paris 1995.
- S. Dumitrașcu, *Un atelier de olărie (La Tène) descoperit la Biharea*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 43-58.
- S. Dumitrașcu, *Les fours de poterie découvertes à Biharea*, în *Dacia*, N. S. XXVI, 1982, p. 157-166.
- VI. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București 1988.
- M. Dusek, *Die Thraker im Karpatenbecken*, în *SlovArch*, 22, 2, 1974, p. 361-434.
- * * *, *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. I București 1994.
- * * *, *Enciclopedia României*, v I, București, 1938.
- C. Éluere, *L’or des Celtes*, Fribourg, 1987
- I. Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara 1994.
- R. A. H. Farrar, *Tehniques and sources of Romano-British black-burnished ware*, în vol. *Curent research in Romano-British coarsepottery* (ed. A. Detsicas), C.B.A. Reseach Report 10, Londra 1973.
- I. V. Ferencz, *Morminte celtice cu car din Transilvania*, în *BCȘS* 2, 1996, p 91-101
- I. V. Ferencz, *Așezări din La Tène-ul timpuriu și mijlociu în bazinul central al Mureșului*, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 79-92.
- I. V. Ferencz, *Brățări și colane celtice descoperite pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Corviniana* III, 1997, p. 33-44.
- I. V. Ferencz, *Nouvelles considerations sur la tombe celtique á char de Cristurul Secuiesc*, în *EphNap*. VII, 1997, p. 5-10

- I. V. Ferencz, *Cele mai timpurii descoperiri celtice pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Analele Banatului S. N. VI* 1998, p. 215-226.
- I. V. Ferencz, *Fibule celtice de pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 135-143.
- I. V. Ferencz, M. M. Ciută, *Finds from Șeușa (Alba County) Belonging to middle La Tène*, în vol. *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 22-50.
- I. V. Ferencz, D. Ferencz, *Materiale celtice inedite păstrate în colecțiile muzeului din Deva*, în *Apulum XXXVIII/1*, Alba Iulia 2001, p. 129-136.
- I. V. Ferencz, D. Ferencz, *Câteva considerații generale privind așezările datate în secolele III – II a. Chr. de pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Revista Bistriței XV*, 2001, p. 39-53.
- I. V. Ferencz, M. M. Ciută, *Considerații pe marginea unor materiale descoperite la Șeușa (com. Ciugud, jud. Alba)*, în *Istros*, XII, 2005, p. 239-254.
- I. V. Ferencz *Settlements and necropoles Few considerations on the archaeological discoveries on the Middle Course of Mureș River belonging to La Tène B₂-C₁*, în *Acta Terrae Septemcastrensis*, V, 1, Sibiu 2006, p. 139-149.
- I. V. Ferencz, *Relații etnice sau relații interculturale? Privire asupra unor realități istorice ale Transilvaniei în secolul al II-lea î. Chr.*, în vol. *Relații interetnice în spațiul românesc. Populații și grupuri etnice (sec. II. Î. Chr – V d. Chr.)*, Alba Iulia 2006, p. 49-72.
- I. V. Ferencz, *Repere istorice ale stadiului cercetării celei de a doua epoci a fierului pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Corviniana* 10, 2006, p. 133-149.
- G. Florea, *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I. A. Chr. – I. P. Chr.)*, Cluj-Napoca 1998.
- G. Florea, *Comerț și societate la începuturile celei de-a doua epoci a fierului din Dacia*, în vol. *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate*, Cluj-Napoca 2005, p. 45-51.
- G. Florea, *Oppidum, dava. Câteva considerații terminologice*, în vol. *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița - Cluj-Napoca 2006, p. 245-249.
- * * *, *Geografia României I. Geografia fizică*. București, 1983.
- R. Gebhard, *Der Glasschmuck aus dem oppidum von Manching, Die ausgrabungen im Manching, Band 11*, Stuttgart 1989.
- R. Gebhard, *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching, Die Ausgrabungen in Manching, Bd 14*, Stuttgart, 1991.
- A. van Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, 1996.
- G. Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului*, Cluj-Napoca 2005.
- J. P. Gillam, *Coarse of fumed ware in North Britain and beyond*, în *Glasgow Archaeological Journal*, 4, 1976, p. 57-80.
- I. Glodariu, *Bemerkungen über einen Dakerkönig*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 501-505.

- I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și Romană*, Cluj, 1974.
- I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civizația fierului la daci*, Cluj Napoca, 1979.
- I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981.
- I. Glodariu, *Arhitectura dacilor - civilă și militară- (sec. II î.e. n.-I e. n.)*, Cluj Napoca, 1983.
- I. Glodariu, *Brățările cu nodozități Latène târzii în Dacia*, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 68-71.
- I. Glodariu, *Zona intracarpatică a Daciei în sec. I î.e.n. – I e.n.*, în *SzmpThrac*, 7, 1989, p. 126.
- I. Glodariu, *Addenda aux „Points de repère pour la chronologie des citadelleset des établissements des Monts d’Orăștie*, în *ActaMN*, XXXII, I, 1995, p. 119-134.
- I. Glodariu, *Istoria și civilizația dacilor (sec. IV a.Chr – 106 p. Chr.)*, în vol. *Istoria Transilvaniei* (vol. I), Cluj-Napoca 2003, p. 67-136.
- F. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, *Gligorești, „La Holoame”*, com. Luna, jud. Cluj, în *CCA*, campania 1998, Vaslui, 1999, nr. 60, p. 50.
- F. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, *Raport preliminar asupra investigațiilor arheologice de la Gligorești - „La Holoame”*, com. Luna, jud. Cluj (1994-1996), în *Apulum*, XLI, 2004, p. 61-101.
- M. Gramatopol, *Artele miniaturale în antichitate*, București, 1991.
- M. J. Green, *Who were the Celts?*, în vol. *The Celtic World*, ed. M. J. Green, London, New York 1996, p. 3-7.
- G. T. Griffith, *The mercenaries of the Hellenistic World*, Groningen 1968 (unchanged reprint of the edition 1935).
- M. Gumă, *Câteva precizări asupra unor tipuri de coifuri de la sfârșitul primei epoci a fierului și începutul celei de a doua descoperite în sud-vestu României*, în *TD*, XII, 1-2, 1991, p. 85-103.
- M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993.
- M. Guștin, *Die Kelten in Jugoslawien. Übersicht über das archäologische Fundgut*, în *JahrbRGZM*, 31, 1984, p. 305-363.
- M. Guștin, *La Tène fibulae from Istria*, în *Archaeologia Iugoslavica*, 24, Ljubljana, 1987.
- J. Harmand, *Les Celtes*, Paris, 1970.
- S. Haimovici, *Die Tierknochenfunde*, în vol. K. Horedt, *Morești*, p. 211.
- T. E. Haevernich, *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel-und Spätlatènezeit aus dem europäischen Festland*, Bonn 1960.
- M.Hellebrandt, *Celtic Finds from Northern Hungary, Corpus of Celtic Finds in Hungary*, III, Budapest, 1999.
- K. Herepey, B. Cserni, *Alsófehér vármegye történelme*, Aiud 1901.

- K. Horedt, *Zwei keltische Grabfunde aus Siebenbürgen*, Dacia, IX-X, 1941-1944, p. 189-200.
- K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, în SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 643-685.
- K. Horedt, *Mittellatènezeitlichen Siedlungen aus Siebenbürgen*, în *StAlteuropa*, II, 1956, p. 54-75.
- K. Horedt și colab, *Săpăturile arheologice de la Răhău și Sebeș*, în *Apulum*, 6, 1967, 19-25.
- K. Horedt, *Zur Herkunft und Datierung des Kessels von Gundestrup*, în *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 14, 1967, p. 134-143.
- K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979.
- L. Horváth în: L. Horváth, M. Kelemen, A. Uzsoki, É. Vadász, *Corpus of Celtic finds in Hungary*, vol. I, Transdanubia, Budapesta 1987.
- H. Hubert, *Celții și civilizația celtică*, București, 1983.
- I. Hunyady, *Die Kelten in Karpatenbecken*, în *DissPann*, Budapesta 1942.
- I. Hunyady, *Die Kelten in Karpatenbecken*, în *DissPann, ser. II, nr. 18*, Budapest 1944.
- P. Iambor, *Drumuri și vămi ale sării în Transilvania*, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 75-85.
- M. Ignat, *Vestigiile geto-dacice de la Zvorâștea și semnificația lor*, în *Suceava* 10, 1983, p. 382-418.
- Vi. Iliescu, *Rubobostes oder Burobostes ? Zu Trog. Pomp. Prol. XXXII*, în *StClas*, X, 1968, p. 115-122.
- P. Jacobsthal, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944.
- H.-E. Joachim, *The Rhineland*, în vol. *The Celts*, New York, Milano 1991, p. 260-263.
- B. Jovanović, *Les chaînes de ceinture chez les Scordisques*, în *Études celtiques*, 20, 1, 1983, p. 43-57.
- G. Kaenel, *Recherches sur la periode de La Tène en Suisse occidentale. Analyse des sépultures*, Cahiers d'Archeologie Romande, Lausanne, 1990.
- I. Kovács, *Az Apahidai oskőri telep es La Tène temető*, în *DolgCluj*, 2, 1911, p. 1-69.
- T. Kovács, E. Petres, M. Szabó, *Corpus of celtic finds in Hungary*, Transdanubia, 1, Budapest, 1987.
- W. Krämer, *Die Grabfunde von Manching und die Latènezeitlichen Flachgräber in Sudbayern*, Band 9, Stuttgart, 1985.
- V. Kruta, *Le trésor de Duchov dans les collections Tchecoslovaques*, Usti nad Labem, 1971.
- V. Kruta, *L'art Celtique en Bohême. Les parures métalliques du Ve au IIe siècle avant notre ère*, Paris 1975.
- V. Kruta, *Les mouvements celtiques du Ve au I^e siècle avant notre ère*, Paris, 1979.
- V. Kruta, *Les Celtes. Histoire et dictionnaire*, Paris, 2000.

- V. Kruta, *Celții*, București 2001.
- V. Lica, *Începuturile relațiilor Romei cu dacii – Pompeius și Oroles*, în *EephNap*, VII, 1997, p. 11-29.
- N. Lupu, *Descoperiri de monede antice în jurul Sibiului*, în *StComBrukenthal*, 14, 1969, p. 285-288.
- N. Lupu, *Tilișca, așezările arheologice de pe Cățănaș*, București, 1989.
- M. Macrea, I. H. Crișan, *Cercetări arheologice și studii de istorie la Cluj*, în *ActaMN*, I, 1964, 307-375.
- M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976.
- B. Maráz, *Délkelet-Magyarország La Tène-korának kronológiai kérdései*, *ArchErt*, 104, 1977, 1, p. 47-64.
- S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucutei*, București, 1974.
- S. Marinescu Bîlcu, *Unele probleme ale începuturilor neoliticului la est de Carpații Orientali*, în *Suceava*, VIII, 1981, 163-167.
- S. Marinescu-Bîlcu, *Les Carpates Orientales et la Moldavie*, în *Atlas du Néolithique européen. L'Europe orientale. E.R.A.U.L.*, Liège, 1993, 191-241.
- L. Márton, *La répartition locale des monuments de l'âge du fer en Hongrie, Compte rendu du Congrès d'anthropologie et d'archéologie préhistorique*, Monaco, II, 1906.
- L. Márton, *A korai La Tène-kultura Magyarországon – Die Frühlatènezeit in Ungarn*, în *Archhung*, XI, Budapest 1933.
- L. Márton, *A Korai La Tène sirok leletanyaya*, în *DolgSzeged*, IX-X, 1933-1934, p. 93-61.
- A. Masse, M. Szabó, *La parrure annulaire en bronze á oves creux de la periode Latènienne dans le Basin des Karpathes*, în vol. *Communicationes Archaeologicae Hungaricae 2005*, p. 213-225.
- L. Mărghitan, *Valea Mureșului-Parte integrantă a sistemului de fortificație a Daciei*, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 203-207.
- W. H. McNeill, *Ascensiunea occidentului. O istorie a comunității umane și un eseu retrospectiv*, Chișinău, 2000.
- Fl. Medeleț, *În legătură cu expediția întreprinsă de Alexandru Macedon la Dunăre în 335 î.e.n.*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 13-22.
- Fl. Medeleț, *În legătură cu o mare spirală dacică de argint dacică aflată în Muzeul Național din Belgrad*, în *Analele Banatului*, S.N. III, 1994, p. 192-230.
- Fl. Medeleț, *Über das Salz in Dakien*, în *Archäologier Österreichs*, 6, 2, 1995, p. 53-57.
- Fl. Medeleț, *Sarea daciei preistorice*, în *Analele Banatului*, S. N. IV, 1995, p. 285-301.
- R. Megaw, V. Megaw, *Celtic art*, London, Toledo, 1994.
- V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României*. București, 1969.

S. Mitchell, *Anatolia. Land, men and gods in Asia Minor, vol. I: The Celts and the impact of Roman rule*, Oxford 1993.

V. Moga, A. Rustoiu, *Atelierul de fibule de la Piatra Craivii*, în *EphNap*, VII, 1997, p. 57-64.

T. Morariu, O. Bogdan, A. Maier, *Județul Alba*. București, 1980.

* * *, *Minerva. Enciclopedie Română*, Cluj, 1929.

J. Moreau, *Die Welt der Kelten*, Stuttgart, 1958.

St. Nebehay, *La Tène in Eastern Austria*, în *Keltske študije*, Brežice, 1977, p. 51-58.

J. Némethi, *Cuptoare de ars ceramică din epoca Latène de la Andrid (jud. Satu Mare)*, în *SCIVA*, 25, 4, 1974, p. 579-584.

J. Némethi, *Die späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanislău*, în *Dacia*, N.S. XXVI, 1982, p. 115-144.

J. Némethi, *Contribuții la istoricul hallstattului târziu din nord-vestul României în lumina noilor descoperiri arheologice*, în *ActaMP*, VIII, 1984, p. 129-146.

J. Némethi, *Unele aspecte ale cronologiei Latène-ului în nord-vestul României*, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 71-82.

J. Némethi, *Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul R. S. România (Latène B-C)*, în *SCIV*, 39, 2, 1988, p. 87-111.

J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare I*, în *TD*, 9, 1-2, 1988, p. 49-73.

J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare II*, în *TD*, 10, 1-2, 1989, p. 75-114.

J. Némethi, *Problema relațiilor dintre traci și celți în nord-vestul României în lumina izvoarelor arheologice*, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 50 - 56.

J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare. III*, în *TD*, XIII, 1-2, 1992, p. 59-112.

J. Némethi, *Importuri greco-elenistice în descoperirile celtice din nord-vestul României*, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 140.

J. Némethi, E. Lakó, *Noi descoperiri celtice în județul Sălaj*, în *ActaMP*, 18, 1993, p. 77-90.

J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare IV*, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 117-129.

J. Némethi, *Vas-chiup descoperit la Berea (com. Sanislău) jud. Satu Mare*, în *StComSatuMare*, 11-12, 1994-1995, p. 33-39.

J. Némethi, *Descoperirile arheologice de la Lazuri - „Lubi-Tag” (jud. Satu Mare) din anii 1995-1996*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, 2, 1997, p. 78-86.

J. Némethi, R. Gindele, L. Marta, *Pișcolt – Lutărie, jud. Satu Mare*, în *CCA*, campania 1997, Călărași, 1998, nr. 65, p. 57.

J. Némethi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, București 1999.

- J. Némethi, *Celtic glass bracelets and pearls discovered in the North-West of Romania*, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 167-170.
- I. Nestor, *Der stand der vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22 BerRgk*, Frankfurt a Main, 1933.
- I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaș*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 159-182.
- I. Nestor, *A propos de l'invasion celtique en Transylvanie*, în *Dacia* 9-10, 1941-1944, p. 547 – 549.
- C. Nicolescu, P. Petrescu, *Ceramica românească tradițională*, București 1974.
- C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Șantierul arheologic Ohaba Ponor*, în *Materiale*, III, 1957, p. 41-49.
- I. Oprea, *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, 1988.
- C. Orton, P. Tyers, A. Vince, *Pottery in archaeology*, Cambridge 1993.
- L. Oțoiu, *Restaurarea unei zăbale datând din epoca prefeudală*, în *BCSS* 7, 2001, p. 277-280. p. 277-280.
- P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969.
- M. Párducz, *Probleme der Skytenzeit im Karpatenbecken*, în *ActaArchHung*, 25, 1973, p. 27-63.
- V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a dacilor*, București, 1926.
- M. Petică, *Materiale celtice aflate în colecțiile arheologice ale Muzeului județean Mureș*, în *Marisia*, XXIII-XXIV, 1994, p. 31-37.
- S. M. Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană*, Timișoara, 2000.
- A. Piatkowski, *Considerații asupra cronologiei invaziei celte în Balcani*, în *Studii Clasice*, II, 1960, p. 189-201.
- Z. K. Pinter, *Aspecte ale cultului armelor. Valoarea spirituală și simbolică în mentalitatea medievală*, în *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane*, Sibiu, I, 1994, p. 9-42.
- H. Pflug, *Italische Helme mit Stirnkehle*, în vol. *Antike Helme*, Mainz, 1988.
- C. Plantos, *Descoperiri aparținând celei de a doua epoci a fierului la Vințu de Jos „Lunca Fermei” (jud. Alba)*, în *BCSS* 6, 2000, p. 87-96.
- H. Pop, *Ceramica Latène D cu grafit din județul Sălaj*, în *ActaMP* XVIII, 1994, p. 37-45.
- C. I. Popa, R. Totoianu, *Câteva probleme ale epocii Latène în lumina descoperirilor recente de la Lancriș (or. Sebeș) - „Glod” (jud Alba)*, în vol. *Les Celtes et Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Bistrița - Năsăud 2000, p. 51-134.
- C. I. Popa, C. Plantos, *Asupra vaselor ceramice canelate și fațetate din cea de a doua epocă a fierului de pe teritoriul României*, în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 107-128.

- C. I. Popa, M. Simina, *Cercetări arheologice la Lanocrăm „Glod”*, Alba Iulia 2004.
- D. Popescu, *Le bracelet celtique à demi-oves d'Uroi* (dép. de Hunedoara, Transylvanie), în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 183-185.
- D. Popescu, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *Transilvania*, 75, 8-9, 1944, p. 3-29.
- D. Popescu, în *Istoria României*, Vol. I, București, 1960.
- P. Popovič, *the Scordisci and the Bastarnae*, în vol. *Le Djernap/Les Portes de fer a la deuxième moitié du premier millenaire av. J. Ch. Jusqu'aux guerres daciques*, Beograd 1999, p. 47-54.
- C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București 1998.
- I. Prahoveanu, *Etnografia poporului român*, Pitești, Brașov, București, Cluj-Napoca 2001.
- D. Prodan și colab., *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIV*, 4, 2, 1953, p. 275-311.
- D. Prodan și colab., *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIV*, 5, 1-2, 1954, p. 199-231.
- * * *, *Propuneri pentru un dicționar de termeni în arheologia celei de a doua epoci a fierului*, în *Sargetia*, XXVI/1, 1997-1998, p. 205-226.
- Fr. Pulszky, *A kelta uralom emlékei Magyarországon*, în *ArchKözl*, XIII, Budapest, 1879, p. 1-22.
- Fr. Pulszky, *Magyarország archeológiája*, I, Budapest, 1897.
- H. D. Rankin, *Celts and the classical world*, Portland, 1997.
- P. Reinecke, *Magyarhoni emlékek a La Tène-Kor kezdetéről* (Funde vom Beginn der Latènezeit aus Ungarn), în *AE*, XVIII, 1898.
- P. Reinecke, *Zur Kenntnis der La Tène-Denkmäler der Zone nordwärts der Alpen*, în *Festschrift des Römisch-germanischen Zentralmuseums zu Mainz*, 1902, p. 53-109.
- P. Reinecke, *Mainzer aufsätze zur chronologie der bronze- und eisenzeit*, Bonn 1965.
- J. Reitinger, *Die latènezeitlichen Funde des Braunauer Heimathauses*, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines, 111, 1966, p. 165-236.
- * * *, *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia 1995.
- * * *, *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad*, Timișoara 1999.
- E. Rohde, *Psyché*, București 1985.
- M. Roska, *Keltisches Grab aus Siebenbürgen*, în *PZ*, 26, 1925, p. 210-212.
- M. Roska, *A Torma Zsófia-Gyűjtemény. Az Erdély Nemzeti Múzeum érem-és régiségtárában*, Kolozsvár 1941.
- M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium*, Cluj, 1942, p. 210, nr. 33.
- M. Roska, *Az Érkörtvélyesi kelta szekértemetkezés*, în *KözlCluj*, 2, 1, 1942, p. 81-84.
- M. Roska, *A Kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, 4, 1-2, 1944, p. 53-80.

- Al. Roșu, *Geografia fizică a României*. București, 1980.
- A. Rustoiu, *Observații privind ceramica Latène cu grafit în pastă din România*, în TD, XIV, 11-2, 1993, p. 131-142.
- A. Rustoiu, *Un import ceramic celtic în așezarea getică de la Sucidava-Celei*, în *Arhivele Olteniei*, S.N., 8, 1993, p. 19-28.
- A. Rustoiu, *Neue Präzisierungen bezüglich des „Keltischen grabes“ von Silivaș*, în vol. *Relations Thraco – Illiro – Hellénistiques*, București, 1994, p. 296.
- A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci*, București, 1996.
- A. Rustoiu, *Importations Celtiques Central-Européennes au sud-ouest de la Transylvanie (IIe – Ier siècle av. J.-C.)*, în TD XX, 1-2, 1999, p. 189-203.
- A. Rustoiu, *Les matériels celtiques de l'habitat dace de Sighișoara-Wietenberg*, în vol. *Les Celtes et les Thraco-daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 179-188.
- A. Rustoiu, *Despre originea și difuziunea cerceilor cu ornamente spiralice din Dacia preomană*, în *Apulum*, XXXVII/1, 2000, p. 201-213.
- A. Rustoiu, G. T. Rustoiu, *Așezări din a doua vârstă a fierului descoperite recent pe teritoriul orașului Alba Iulia*, în *Apulum* XXXVII/1, 2000, p. 177-192.
- A. Rustoiu, C. I. Popa, *Câteva probleme privind ceramica Latène cu grafit în pastă din Dacia preromană*, în AMP XXIII/1, 2000, p. 253-270.
- A. Rustoiu, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca 2002.
- A. Rustoiu, *Habitat und gesellschaft im 4.-2. jh. V. Chr.*, în vol. *Habitat und gesellschaft im Western und Nordwestern Rumäniens vom ende des 2. Jartausends v. Chr. Zum anfang des 1. Jahrtausends n. Chr. (11. Jh. v. Chr.-2. Jh. n. Chr.)*, Cluj-Napoca 2002, p. 49-90.
- A. Rustoiu, H. Pop, A. Ursuțiu, Fl. Gogâltan, Al. Gudea, *Habitat und Gesellschaft im Nordwestern Rumäniens vom ende des 2. Jahrtausends v. Chr. Zum anfang des 1. Jahrtausends n. Chr. (11 Jh. v. Chr. + 2. Jh. n. Chr.)*, Cluj-Napoca 2002.
- A. Rustoiu, *Dacia înainte de romani*, în vol. *Istoria României. Compendiu*, Cluj-Napoca, 2004, p. 31-59.
- A. Rustoiu, A. Comșa, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in Southwestern Transylvania. Archaeological, Historical and Paleo-Anthropological Remarks*, în vol. *Daco-Geții*, Deva 2004, p. 267-276.
- A. Rustoiu, *Archäologische und historische hinweise betrefend den anfang de Keltischen kolonisation des Innenkarpatischen raumes*, în *Apulum* 42, 2005, p. 57-75.
- A. Rustoiu, *Repere arheologice și istorice privind începutul colonizării celtice a spațiului intra-carpatic*, în *Istros*, XII, 2005, p. 45-64.
- A. Rustoiu, *The Padea Panagjurski Kolonii group in south-western Transylvania (Romania)*, în vol. *Celts on the margin. Studies in European cultural interaction 7th Century BC – 1st Century AD, Dedicated to Zenon Woźniak*, Kraków 2005, p. 109-119.

- A. Rustoiu, *Dacia și Italia în sec. I a. Chr. Comerțul cu vase de bronz în perioada republicană târzie (studiu preliminar)*, în vol. *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate*, Cluj-Napoca 2005, p. 53-117.
- A. Rustoiu, *Observații cu privire la mormântul celtic de la Telești (jud. Gorj)*, în vol. *In Honorem Gheorghe Popilian*, Craiova 2006, p. 300-321.
- A. Rustoiu, *A Journey to Mediterranean. Peregrinations of a Celtic Warrior from Transylvania*, în *Studia* 51, 1, 2006, p. 42-85.
- M. Rusu, *Depozitul de vase dacice de la Gușterița – Sibiu*, în *SCȘCluj*, VI, 3-4, 1955, p.79-96.
- M. Rusu, *Depozitul de coliere de la Coldău*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 85/104.
- M. Rusu, *Das Keltische fürstengrab von Ciumești in Rumänien*, în *22 BerRGK*, 1969, p.287-288.
- M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970.
- V. Rusu-Bolindeț, *Alba Iulia, str. Munteniei*, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1996*, București, 1997, p. 1.
- P. Sankot, *The Celtic Population of Bohemia in the Fourth Century B.C.*, în vol. *The Celts*, New York, Milano 1991, apărut cu ocazia expoziției: *The Celts, the Origins of Europe*, Veneția 1991, p. 269-272.
- S. Sanie, *Cetățuia dacică de la Barboși (II)* în *ArhMold*, 12, 1988, p. 66-69; V. Sîrbu, *Dava getică de la Grădiștea, jud. Brăila*, I, Brăila 1996.
- U. Schaaff, *Keltische Eisenhelme aus vorrömischer Zeit*, în *JahrbRGZM*, 21, 1974, p. 149-204.
- U. Schaaff, *Keltische Helme*, în vol. *Antike Helme*, Mainz, 1988, p. 293-317.
- V. Sîrbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Brăila, 1993.
- V.Sîrbu, G. Flor *Interférences artistiques daco-celtiques dans l'espace intracarpatic?*, în vol *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca 2000, p. 201-213.
- V. Sîrbu, *Dacii și celții din Transilvania și vestul României*, în vol. *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 191-220.
- B. Slătineanu, P. Petrecu, P. Stahl, *Manual de ceramică populară*, București, 1958.
- P. Stahl, M. Constantin, *Meșterii țărani români*, București 2004, p. 48.
- I. Stanczik, A. Vaday, *Keltische Bronzegürtel „ungarischen” typs im Karpatenbecken*, în *Folia Archaeologica*, 22, 1971, p. 7-27.
- F. Stähelin, *Geschichte der kleinasiatischen Galater*, ed. 2, Leipzig, 1907.

- K. Ströbel, *Die Galater. Geschichte und Eigenart der keltischen Staatenbildung auf dem Boden des hellenistischen Kleinasien. Bd. 1 – Untersuchungen zur Geschichte und historischen Geographie des hellenistischen und römischen Kleinasien I*, Berlin 1996.
- M. Szabó, *Sur les traces des celtes en Hongrie*, Budapest, 1971.
- M. Szabó, *Celtic art and history in the Carpathian Basin*, în AAH, XXIV, 1972, p. 385-397.
- M. Szabó, *Mercenary Activity*, în vol. *The Celts*, New York Milano 1991, apărut cu ocazia expoziției: *The Celts, the Origins of Europe*, Veneția 1991, p. 331-336.
- M. Szabó, *Le monde celtique au IIIe siècle av. J.-C. Rapport sur les recherches récentes*, în *Études celtiques* 28, 1991, p. 11-31.
- M. Szabó, *Les celtes de l'Est. Le second Age du fer dans la Cuvette des Karpats*, Paris, 1992.
- M. Szabó, E. Petres, *Decorated weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin*, Budapest, 1992.
- M. Szabó, K. Tankó, *Nécropole laténienne à Ludas–Varjú*, în *ActaArchHung.* 57, 2006, p. 325–343.
- M. Takács, M. Bogdan, *O nouă tetradrahmă de argint de la Aiud*, în *Apulum*, 34, 1997, p. 93-95.
- B. Teržan, *Valična vas*, în *Arh.vest.*, 24, 1973, p. 660-729.
- V. Tufescu, *Subcarpații*. București, 1966.
- V. Tufescu, *Teritoriul și populația României. Istoria Românilor, (I)*, București, 2001, 3-20.
- V. Tufescu, C. Mocanu, *Depresiunea Petrosani*, București, 1968.
- H. P. Uenze, în vol. *The Celts*, New York, Milano 1991, Bavaria - p. 264-268; Boemia, p. 269-271; Moravia – p. 272-275.
- I. Ujvari, *Geografia apelor României*. București, 1972.
- N. Ursulescu, *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*. Suceava, 1984.
- L. Vaida, *Zăbale celtice în descoperirile din nord-estul Transilvaniei (sec. IV-II î. Chr.)*, în vol. *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița 2006, p. 221-229.
- V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca 1980.
- V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: Așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj Napoca, 1991.
- V. Vasiliev, A. Rustoiu, E. A. Balaguri, C. Cosma, *Solotvino - „Cetate”*, Cluj-Napoca 2002.
- V. Vasiliev, *Despre câteva aspecte referitoare la grupul scitic din aria intracarpatică a Transilvaniei*, în *Revista Bistriței* XIX, 2005, p. 71-76.
- P. Vouga *La Tène. Monographie de la station, publiée au nom de la Commission des fouilles de La Tène*, Leipzig 1923.
- A. Vulpe, *Necropola gtică de la Ferigile*, București 1967.

- J. Waldhauser, *Keltische Graberfelder in Bohmen*, în *BerRGK* 68, 1987.
- W. M. Werner, *Eisenzeitliche Trensens am der unteren und mittleren Donau, Prähistorische Bronzefunde*, XVI/4, München, 1988.
- V. Wolman, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de sare din Dacia romană*, Cluj Napoca, 1997.
- Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967.
- Vl. Zirra, *Beiträge Zur Kenntnis des Keltischen la Tène in Rumänien*, în *Dacia*, N. S., XVI, 1971, p. 171-238.
- Vl. Zirra, *Noi necropole celtice în nord-vestul României*, în *StComSatu Mare*, 2, 1972, p. 151-205.
- Vl. Zirra, *Influence des gèto-daces et de leurs voisins sur l'habitat celtique de Transylvanie*, în vol *The celts in central Europe*, Székesfehérvár, 1974, p. 47-63.
- Vl. Zirra, *Descoperiri celtice în zona Bistriței*, în *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 138-174.
- Vl. Zirra, *Aspects of the relations between dacian and celts in Transylvania (4th-2nd centuries B. C.)*, în vol. *Relations between the autochthonous population and the Migratory Populations*, *Bibliotheca Historica Romaniae Monographs* XVI, București, 1975, p. 25-34.
- Vl. Zirra, *La nécropole La Tène d'Apahida. Nouvelles considerations*, în *Dacia*, N.S. XX, 1976, p. 129-165.
- Vl. Zirra, *The decorated celtic pottery of Transylvania*, în *Dacia*, N. S., XXII, 1978, p. 125-141.
- Vl. Zirra, *Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României*, în *StCom Satu Mare*, 4, 1980, p. 39-84.
- Vl. Zirra, *Latèzeitliche Trensens in Rumänien*, în *Hamburger Beitrage zur Archäologie*, 8, 1981, p. 115-171.
- Vl. V. Zirra, *Contribuții la cronologia relativă a cimitirului de la Pișcolt. Analiză combinatorie și stratigrafie orizontală*, în *SCIVA*, 48, 2, 1997, p. 87-137.

LISTA ABREVIERILOR

- ActaArchHung** – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- ActaMN** – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- ActaMP** – Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- AICSU** – Anuarul Institutului de Studii Socio-Umane, Sibiu.
- AIIA** – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca (continuare a publicației AIIC Cluj).
- AISC** – Anuarul institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
- AlbaRegia** – Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
- AÖ** – Archäologie Österreichs, Viena.
- Apulum** – Apulum, Alba Iulia.
- ArchÉrt (AÉ)** – Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
- ArchHung** – Archaeologia Hungarica, Budapesta.
- ArchKözl** – Archeologiai Közlemények, Pest-Budapest.
- ArchRozl** – Archeologické Rozhledy, Praga.
- ArhMold** – Arheologia Moldovei, Iași – București.
- ArhOlt (AO)** – Arhivele Olteniei, Craiova.
- ArhSofia** – Arheologija, Sofia.
- ArhVestnik** – Arheološki Vestnik, Ljubljana.
- Banatica** – Banatica, Reșița.
- BCMI** – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
- BCSS** – Buletinul Cercurilor Științifice Studentești, Alba Iulia.
- BiblThr** – Bibliotheca Thracologica, București.
- BMI** – Buletinul Monumentelor Istorice, București.
- CCA** – Cronica Cercetărilor Arheologice, București.
- Celticum** - Celticum, Supplément à OGAM - Tradition celtique, Rennes.
- Corviniana** – Corviniana. Acta Musei Corvinensis, Hunedoara.
- Crisia** – Crisia, Oradea.
- Dacia N.S.** – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Achéologie et d'Histoire Ancienne, București.
- DissPann** – Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
- DolgCluj** – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj-Napoca).
- DolgSzeged** – Dolgozatok, Szeged.
- EphNap** – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
- ErdMúz** – Erdélyi Múzeum, Kolosvár (Cluj-Napoca).
- FoliaArch** – Folia Archaeologica, Budapesta.
- Germania** – Germania, Frankfurt a. M.
- IstRom** – Istoria României, București.
- Istros** – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
- KözlCluj** – Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából,

Kolosvár (Cluj-Napoca).

Latomus – Latomus, Bruxelles.

Marisia - Marisia, Studii și materiale, Tg. Mureș.

Marmația – Marmația, Baia Mare.

Materiale (MCA) – Materiale și Cercetări Arheologice, București.

MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.

PBF – Praehistorische Bronzefunde, Berlin.

Pulpudeva – Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofia.

PZ – Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig.

RadVM (RVM) – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad.

Repertorium (ErdRep) – Roska Márton, Erdély régészeti repertoriuma. I. Öskor, Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom I. Praehistorica, Cluj, 1942.

RevIst (RI) – Revista de Istorie, București.

RevMuz – Revista Muzeelor, București.

RMM – Revista Muzeelor și Monumentelor Istorice și de Artă, București.

Sargetia – Sargetia, Deva.

SCIIV (SCIIVA) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.

SIArch – Slovenská Archeológia, Bratislava.

StAlteuropa - Studien aus Alteuropa, Böhlau Verlag Köln Graz.

Starinar – Starinar, Belgrad.

StComBrukenthal - Muzeul Brukenthal, Studii și comunicări, Arheologie-Istorie, Sibiu.

StComCaransebeș – Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.

StComSatuMare – Studii și Comunicări Satu Mare, Satu Mare.

StudClas – Studii Clasice, București.

Studia – Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

SympThrac – Symposia Thracologica.

Thrac-Dacica (TD) – Thrac-Dacica, București.

Tibiscum – Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș.

VAMZ – Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb.

Viesnik – Viesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split.

WPZ – Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Viena.

YougDanBas – The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C., Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995, Belgrade-Vršac, 1996.

ZalaiMúzeum – Zalai Múzeum, Zalaegerszeg.

ZborNM – Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Belgrad.

ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.

Ziridava – Ziridava, Arad.